

Т. СХІІІ.

Р. 1913, кн. I.

Рік ХІ

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,
ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ,
виходить у Львові що два місяці під редакцією
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.
WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,
REDAIGIERT VON
MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. СХІІІ.

1913, I B.

XXII Jah

Т. СХІІІ.

Р. 1913, кн. I.

Рік XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІ-Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BELEITET VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

СХІІІ.

1913, I B.

XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—•— Закінчено 28/II с. с. 1913. —•—

Зміст СХІІІ тому.

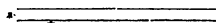
1. Зміст тому . . . . . с. 3—4
2. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студій над »Богогласником«, написав Іван Франко . . . . . с. 5—22
3. Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича. З паперів Богдана Бучинського . . . . . с. 23—43
4. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (далі) . . . . . с. 44—68
5. З історії роздавання свободних військових земель в ХVІІ віці, подав Вадим Модзалевський . . . . . с. 69—76
6. Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848 — 1849, написав Іван Кревецький . . . . . с. 77—146
7. Miscellanea: а) З дяківської літератури, под. І. Верхратський; б) До характеристики Петра Лодія, под. М. Возняк; в) Іван Ем. Левицький (посмертна згадка), под. Ів. Кревецький . . . . . с. 147—159
8. Наукова хроніка: Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини ХVІІ в., под. М. Грушевський . . . . . с. 160—167
9. Бібліографія (преісторія, археологія, історія штуки, історія політична й культурна, право, література) . . . . . с. 168—206
10. Показчик до тт. СVІІ - СХІІ Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (річник ХХІ) . . . . . с. 207—229
11. Зміст т. І—СХІІ Записок (по німецьки) . . . . . с. 230—248

Inhalt des СХІІІ Bandes.

1. Inhalt des Bandes . . . . . S. 3—4
2. Geistliche und kirchliche Dichtung in Ost- und West-Europa. Einleitung zu Studien über den „Bohoglasnyk“, von Ivan Franko . . . . . S. 5—22

3. Anfänge der politischen Laufbahn des Ostáfiĵ Daško-
vyč. Aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynskýj S. 23—43
4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von
Vasyl Herasymčuk (Fortsetzung) . . . . . S. 44—68
5. Ein Beitrag zur Geschichte der Verteilung freier
Kosakenländereien im XVII Jahrhundert, von Va-
dim Modzalevskýj . . . . . S. 69—76
6. Versuche der Organisierung ruthenischer Nationalgar-
den in Galizien 1848—1849, von Ivan Krevečkyj S. 77—146
7. Miscellanea, von I. Verchratskýj, M. Woznjak
und I. Krevečkyj . . . . . S. 147—159
8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Lieferungen
der Arbeit von Prof. Žukovyč über die religiösen
Verhältnisse im XVII Jahrhundert, von M. Hru-
ševskýj . . . . . S. 160—167
9. Bibliographie (Vorgeschichte, Archäologie, Kunstge-
schichte, politische und Kulturgeschichte, Rechts-
kunde, Literatur) . . . . . S. 168—206
10. Index zu den Bänden CVII—CXII der „Mitteilungen“
der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahr-
gang XXI) . . . . . S. 207—229
11. Inhalt der Bde I—CXII der „Mitteilungen“ (in deut-
scher Sprache) . . . . . S. 230—248

Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході.

Вступ до студій над „Богогласником“.

Написав *Іван Франко*.

Іще в початках 90-их рр. минулого віку я зібрав досить багатий книжковий і рукописний матеріал для в'яснення історичного та літературного значіння „Богогласника“. На основі того матеріалу я написав кілька розділів розвідки, та зупинивши ся на бібліографічній описі різних видань „Богогласника“ я відложив ту роботу, змушений обставинами зайняти ся іншими працями, що не вимагали так багато заходів і не насували так багато трудностей, а при тім обіщували багатші та важнійші здобутки. Переглядаючи тепер свої папери я знайшов і ту недокінчену розвідку про „Богогласник“ і уважаю не зайвим опублікувати її вступну часть.

Праця над духовною та церковною поезією в нашім старім письменстві притягла до себе в остатніх десятиліттях багато визначних сил — назву тільки професорів М. Грушевського та В. Перетца, а в молодших дра В. Щурата та М. Возняка — і збогатила ся численними публікаціями, в яких одначе переважає сирий матеріал. Задумавши перед 20 роками свою розвідку досить широко, я у вступнім розділі висловив дещо таке, на що не звернув уваги ніхто з пізнійших дослідників, і тому вважаю не зайвим опублікувати тепер сей розділ моєї давньої розвідки без есенціональних поправок, бачучи, що вона в своїй

основі не перестаріла й доси. Розуміть ся, не пускаю й сього, так само як інших моїх давніших писань у світ без численних дрібних поправок, річевих і язикових.

Писано дня 1 лютого 1913.

Пісні церковні в християнській церкві, їх початок і розвій. Гимни грецькі та латинські, національні пісні церковні, стихири, акафісти, минеї і т. и. Посереднє становище „Богогласника“.

Поезія церковна не те саме, що поезія релігійна. Бо коли майже всяка поезія первісно була поезією релігійною, т. зн. піднесенем духа по за обсяг звичайних, буденних інтересів, по за котрими для первісного чоловіка безпосередно починав ся обсяг божества, — то відси, від таких гомерівських гимнів, найстарших пісень єврейських, як пісня Дебори, Міріам, пісня Давида про смерть Саула та Йонатана, найдавніші псалми та найдавніші части Ріг-Веди, — до поезії церковної в роді псалмів „степенних“ або католицьких канціоналів дуже далека дорога. Поезія церковна далека вже від тої наївної віри, того безпосереднього впливу чуття людського перед божеством, якими визначаєть ся первісна поезія релігійна. Поезія церковна, се витвір штучний, опертий на довговіковій традиції, вплив організації окремої верстви жерців, монахів, священників, приурочений до ціли системізованого вже і спеціалізованого богослуження, якого не знають первісні релігії. Для своїх цілей вона користуєть ся давньою, наивною поезією релігійною, але вводи її в новий звязок обрядів та тайн, надає її скрізь нове, символічне значіння, якого вона первісно не мала, піддає її строгому виборови та докладній цензурі¹⁾.

Хоча релігія християнська унаслідила від жидівської високо вироблену систему богослуження, то про те обставини зложили ся

¹⁾ Початки такої цензури в християнській церкві бачимо аж у IV століттю. І так синод Гіппонський 393 р. в 21 каноні забороняє в церквах уживати „чужих“, т. є. звичаєм неусвячених молитв і формул, „nisi prius eas cum instructoribus fratribus contulerit“, а II синод Картагенський 407 року в 9 каноні застерігає право дозволу на введене нових молитв і пісень до богослуження самому синодови. Пор. Hefele, Conciliengeschichte, Bd. II, стор. 89 і д., а також Koestlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, стор. 65.

так, що вона не переняла її живцем і в цілості. На се вплинула головню проповідь Павла, його спірітуалістичне розумінє науки Христової та його широка апостольська діяльність між Греками й Римлянами, котра вже в першій віці християнської ери центр тяжкості християнства в Єрусалиму та Палестини перенесла до Антіохії, а далі до Ефесу, Коринту та Риму, до головних центрів грецької й римської культури, помімо завзятої опозиції значної частини „юдаїзуючих“ християн¹⁾. Се було причиною, що первісне богослуженє християнське не пішло сліпо й невільничо за традицією жидівською, але довгий час, майже сотню літ, держало ся в стані свобідної імпровізації і було безпосереднім виразом чуття цілої громади. Аж пізнійше воно перетворило ся, хоча й на основі єврейської релігійної поезії, але під великим впливом культу грецького та римського. Основна ріжниця тьх двох культур вилинула варешгї при кінці фрмаційної доби, в IV і V вв. на витворенє двох, значно від себе відмінних родів богослуженя — грецького та латинського, котрі опісля дальше розвивали ся віддільно, де в чім рівнобіжно, а де в чім відмінно²⁾.

¹⁾ Про сю першу боротьбу в християнській церкві за часів апостольських і довго ще опісля і про вплив Павла на ціле уформованє християнства див. Christian Baur, Allgemeine Kirchengeschichte, Bd. I, Hausrat, Neutestamentliche Zeitgeschichte, Bd. III, C. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter der christl. Kirche.

²⁾ Дуже інтересну характеристику основних ріжниць між грецьким і латинським богослуженєм, а сих обох від первісно християнського подає Кестлїн. Головна ціль богослуженя в часах апостольських і в старохристиянській церкві була збудованє (σκηνοδομή) всіх присутних. У богослуженю брали участь усі під проводом апостолів або їх учеників, не вадля урядової поваги, аві з якого будь прислужного їм права, але як найближші жерела науки — Христа і обдаровані духом св. Центром богослуженя було „ломанє хліба“ (κλάσις τοῦ ἄρτου), що не вважало ся ніякою тайною, а тільки споминном тайної вечері, та подаване всім за чергою „чаші благословеня“ (ποτήριον τῆς εὐλογίας), в супроводі молитв і при співаню псалмів. Пізнійше католицьке богослуженє не тільки розвивало ся приймаючи чим раз богатші форми, брані порівно з богослуженя жидівського та з культурів греко-римських, але ввело зміну принципіальну, подекуди суперечну з духом первісної церкви, — „das ist die der urchristlichen Anschauung nicht blos durchaus fremde, sondern geradezu entgegengesetzte Werthschätzung und Überschätzung der gottesdienstlichen Handlung als solcher, die Auffassung des Cultus als eines in bestimmter, objektiver Form von Gott angeordneten und ebendeshalb im objektiven Sinne heiligen Dienstes“. Причиною сього було витворенє догми про відкушенє людий через смерть

Що до співу, то маємо певні звістки, що він уживав ся вже в найдавніших громадах. Св. Павло в своїх листах до Ефесців (V, 19) і Колоссаїв (III, 15) уважає співане пісень релігійних одним із головних способів збудованя побіч науки та пророкованя (говореня в екстазі). Розрізняє він там три роди пісень: *ψαλμοί*, *ὕμνοι* і *ὄδαὶ πνευματικαί*. Очевидячки під псалмами розуміє псалми єврейські, під гимнами („піснями похвальними“) такі співи біблійні, як пісню Мойсееву по переході через Червоне море (Исходъ, XV) або гимн Марії (Єванг. Луки, I, 46)¹). Оба ті роди пісень співала мабуть ціла громада в певних перестанках²). Що-ж до „од духовних“ (у латинським „*cantica spiritualia*“), то здаєть ся, що Павло розумів під ними імпровізації виголошувані поодинокими членами громади в екстазі, під впливом вітхненя св. Духа (*πνεῦμα*). Форма всіх тих

Христову, котра виперла первісний погляд про їх освічене його наукою. Память смерти Христової, первісна *εὐχαριστία*, т. є. акт подяки — стала ся тепер символом жертви Христової за людей, або й реальним, щоденним повторенем тої жертви. Те, що давніше служило тільки для збудованя громади і мало значіне тільки для громади і через громаду, тепер почало вважатися актом хвали божої *κατ' ἐξουχίην*, котрий має значіне неважежно від громади і може відправлятися ся без її присутности. Сей погляд найконсеквентніше виробив ся в церкві латинській, котра богослуженє вважає „реальним (не символічним) приношенем новозавітної жертви, т. є. Христа пожертвованого на хресті, через священство, т. є. новозавітню теократію“, і в тім згляді переняла цілковито погляди левітського священства в жидівській теократії. Натомісь церков грецька творить перехід між старохристиянським і латинським богослуженєм. І вона також перемінила богослуженє громадське в попівське, але при тім не перестала класти великої ваги на збудованє вірних і в тій цілі при помочи символічно-драматичного дійства показує громадї акт відкупленя. І з погляду на форму та розклад богослуженя бачимо в грецькій церкві деякі ремінісценції старої, князичної драми, того головного способу образованя і вихованя старинного світа. Досить буде пригадати вигляд і розклад богослужебного місця, поділ дійства між священником, дияконом і хором, розклад молитв і пісень, давніші, а у нас і доси практиковані „обходи“ довкола віттаря, що нагадують танець старинного трагічного хору і т. и. (Heinrich Adolf Koestlin, *Geschichte des christlichen Gottesdienstes, ein Handbuch für Vorlesungen und Übungen im Seminar. Freiburg i. B. 1887, стор. 7, 11, 12, §8—63*).

¹) Ad. Ebert, *Geschichte der christlich lateinischen Literatur von ihren Anfängen bis zum Zeitalter Karls des Grossen. Leipzig. 1874, стор. 165 і д.*

²) Гл. Edouard Reuss, *Les épîtres Pauliniennes, tome second. Paris 1878, стор. 228.*

співів без сумніву була така сама, якою визначаєть ся жидівська поезія, без строго захованого ритму, але з паралелізмом думок. Разом із формою перенято запевне й жидівський спосіб співання, чи властиво рецітованя з підношенем і протяганем голосу в певних місцях¹⁾. Ті „духовні оди“ були отже першими оригінальними творами церковної лірики християнської. Деякі з них доховали ся до наших часів, як пр. уживане в грецькій літургії „велике славословіє“ або перехована в недавно відкритих кінцевих главах (сар. 59—61) листу Климента римського до Коринтян пісня-молитва, котра і в формі своїй, не скрізь однаково держаній, являє виразні цїхи імпровізації²⁾.

Але швидко, особливо в церквах грецьких, до основної традиції жидівської домішали ся форми грецькі: пісні церковні укладано в формі ритмічній, що особливо для тих християн, які вживали грецької мови, було само собою зрозуміле. Вже від половини II віку маємо останки таких ритмічних і навіть строфічних „гимнів“ церковних у додатку до твору Климента Александрійського *Παυδαρχος*. Особливо в IV віці така поезія церковна та релігійна в грецькій мові дійшла до найвисшого розвитку в творах св. Єфрема Сирина і Григорія Назіанзенського. Впливи грецьких форм, грецького духа та грецьких традицій літературних видно в тих письменників дуже виразно, особливо у Григорія, котрий навіть написав цілу драму „*Χριστός πάσχωσιν*“ на взір драм Евріпіда, зложену майже цілком із віршів Евріпіда, Софокля та інших старогрецьких драматиків³⁾. Йому-ж приписують авторство одного з найдавніших ритмічних гимнів грецьких, що починаєть ся словами *Σὲ τὸν ἀφθίτον μονάρχην Δὸς ἀνέμειν, ὀδὸς ἀνελευν*, і оспівує силу і славу Христа⁴⁾. Єфремови-ж, єпископови Едесси в Сирії належить слава, що перший впровадив такі гимни до богослуженя. Не стало ся се відразу, але було конечним впливом того розвитку, який відбував ся в нутрі грецької церкви. З одного боку впливи грецькі й орієнтальні в самім її нутрі розсаджували строгі форми традиції жидівської і витворили церковну музику і спів літургійний, що заняв місце жидівської рецітації. Вже

¹⁾ Гл. Ebert, l. c., Köstlin, l. c. стор. 13.

²⁾ Текст її Köstlin, l. c., стор. 20—22; пор. також A. Ebert, l. c., стор. 166.

³⁾ Алексѣй Веселовскій, Старинный театр въ Европѣ, историческіе очерки, Москва, 1870, стор. 12.

⁴⁾ Daniel, Thesaurus hymnologicus, t. III, 5,

Ігнатій антиохійський (помер 116 р.) мав у тамошній церкві запровадити хори і спів антифонічний (Köstlin l. c. 89). Особливо-ж еретки впливали на прискорене того розвою на Сході й Заході. Для популяризації своїх догм еретки, а особливо іностики, Маніхеї, Аріани і ин. радо послуговували ся найпопулярнішими формами літератури: піснями народними, казками, новелями та романами, котрі перереблювали по своєму, надаючи їм звичайно за авторів людей високо поважаних у церкві християнській. Твори того рода мали величезний вплив на цілий пізнійший літературний розвій Європи в середніх віках. Автори й композитери гимнів іностичних, Бардезан, Гармоній і ин. були попередниками Єфрема Сирина, який часто брав мелодії сего остатнього, zapewно дуже популярні й люблені, і підкладав під них свої слова (пор. Ebert, l. c. 170). Під тиском аріанізму введено також гимни в богослужені церкви західної, головню заходом Гіларія єпископа з Пуате та Амброзія Медіолянського, котрому приписують кілька найдавніших між дохованими до наших часів гимнів латинських. В церкві медіолянській співані гимнів заведено перший раз 386 р., і в деяких кругах було се причиною незадоволення, як нечуване новаторство¹⁾. Інтересно, що Амброзій, ідучи мабуть за почином еретиків, до своїх гимнів (не треба тут думати про приписуваний Амброзієви, але далеко старший гимн церковний „Te Deum laudamus“) ужив віршової форми найпопулярнішої у Греків і Римлян, іменню ямбічного діметра каталектичного (— — — | — — —), яким у Греків з давен давна зложені були пісні танечні (пор. Ebert, l. c. 174).

Примір Амброзія на Заході дав товчок до широкої продукції на полі гимнології церковної, котра з разу, особливо в V і VI вв. обертаєть ся ще зовсім у традиціях класичної поезії латинської. Гимни та пісні писали: св. Августин (393), Коммодіян („Carmen apologeticum“), Пруденцій (уроджений в Еспанії 348), найталантливійший у своїм часі поет латинський, славний особливо своїми поемами „Liber Cathemerinon“, „Peristefanon“ (збірник гимнів на честь деяких мучеників) і „Psychomachia“, Седулій (V в.), Фортунат (ро-

¹⁾ Сам Амброзій у своїй проповіді проти Авксентія говорить: „Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec istud abnuo“, але заразом вказує на велику користь співу церковного.

див ся коло 530 р.), Григорій Великий, реформатор латинського богослуження (вмер 604 р.) і ин. Література та розросла ся з часом до величезного розміру і вплинула безпосередно на втворення пісень церковних у літературах національних усіх католицьких народів. Пісні ті мали в них дуже велике значіння для того, що передавали в приступній, поетичній формі головні догмати віри, ілюстрували найважніші моменти богослуження, котре правило ся по латині і було незрозуміле для неосвічених мас народніх. І тут другий раз середньовікове сектанство, особливо маніхейські секти Богомилів, Катарів і ин., знані в історії західньої Європи під назвою Альбігензів, мали вплив оживляючий, бо перші почали уживати язиків народніх для проповіді своїх вірувань і для укладання пісень у своїм дусі, котрі описали переймали та перероблювали по своїому католики¹⁾.

Тим часом коли в церкві латинській гимнольоґія стала ся одною з головних частей богослуження, стала ся властивим богослуженням маси народньої, котра не могла брати ніякого уділу в тім, що діяло ся і співало ся коло вівтаря, в церкві грецькій від часів Василя Великого та Йоана Золотоустого діло обернуло ся инакше. Ті два великі отці церкви взяли на себе діло впорядкувати та скодіфікувати богослуження, котре до того часу в церкві грецькій правило ся не однаково, в ріжних сторонах після ріжних традицій, і звичайно з пам'яті або при помочи часткових записок (пор. Köstlin, l. c. 64 і д.). Очищуючи богослуження від усяких еретицьких ремінісценцій, вони виключили з нього й гимни укладані після взірців грецьких, так що коли їх норми були загально прийняті православною церквою грецькою, то й поезія гимнольоґічна, розпочата Григорієм Назіанзенським та Єфремом Сирином, на тім початку й закінчила ся.

Розуміть ся, розвій поезії церковної і то навіть у формах більше або менше навіяних традиціями поезії грецької, через те не зупинив ся. Існуючий уже від найдавніших часів у церкві християнській звичай — споминати підчас богослуження імена мучеників, а далі й інших святих²⁾, містив у собі

¹⁾ Пор. Gervinus, Geschichte der deutschen Dichtung, 5 Aufl.

²⁾ Про сей звичай згадують уже найдавніші письменники церковні, як Климент римський, Іреней і ин., а Цельз у II. в. бачив уже по церквах християнських т. зв. діптіхи, т. є. реєстри мучеників і по-

зароди широкого розвитку Реєстри тих мучеників з часом, особливо від початку IV. в., значно розширювалися, їх введено в систему і розложено на всі дні року, замість короткого, гоголого згадування імен впроваджено довші канони, молитви та славословія, а також короткі пісні звані стихирами, в котрих підношено сей або той факт із життя даного святого, як приклад до наслідування або як притоку для вислову вдячності й чести Богу. Так повстали в грецькій літературі церковній т. зв. менології або синаксарії, т. е. книги місячні, збірники канонів або коротких відрипав церковних посвячених усім святым цілого року. Деякі з тих канонів сягають іще V віку, але найбільша їх частина походить із VII й VIII вв., сполучена з іменами Андрія Критського та Йована Дамаскина¹). Богатство „житій“ святих і легенд, нагромаджених у творах Евзебія Кесарійського, Єпіфанія Кипрського, Йована Солунського, Симеона Метафраста та інших гайографів достарчувало пожаданого матеріялу для стихир і канонів ріжним святым; цікавість побожних людей, надких до всего чудесного та надзвичайного, любила ся ними і бажала крім того мати в руках у цілости ті легенди, котрі в стихирах трактовані були лиш уривково. Таким робом побіч миней празничних і місячних зложили ся також миней-четьї, т. е. збірники коротших або довших житій святих, розложених на всі дні цілого року. Ті остатні миней, хоч також принадлежні до літератури церковної, не мають одначе канонічно-церковного характеру і вважають ся тільки книгою „будуючою“ і позиточною для читання всім вірним. Скороченем Миней четьї, хоча по части зложеним із далеко давнійших елементів, була книжка Прологъ, що містить у собі короткі житія святих також на всі дні цілого року. Се були первісно короткі записки біографічні, помішувані на чолі збірок творів отців церкви або й книг нового завіту. Такі записки, не раз еретицького, а не раз і правовірного змісту, істнївали вже в IV в.²) і входили чим раз більше в моду.

Із отсих жерел вплив іще один рід церковних пісень

мерших, владжені на дощечках, із котрих їх підчас богослуженя при молитвах відчитувано, пор. Origenes, Contra Celsum, VI, с. 40.

¹) Гл. Историческое обозрѣніе богослужебныхъ книгъ греко-російской церкви. Кієвъ, 1836, стор. 107—133.

²) Гл. Richard Albert Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Ein Beitrag zur altchristlichen Literaturgeschichte. Braunschweig 1883. Bd. I, стор. 104, 109, 110 і д.

грецьких, що мав заступити латинську гимнольоґію — акафісти. Пісні, названі акафістами (піснями несїдальними) почали складувати ся в Греції не швидше як у VII віці. Патріарх константинопольський Сергій, що жив у тім віці, уложив перший акафіст на похвалу Матери Божої; на взір того першого акафіста уложено пізнійше й інші¹⁾. Форма акафіста відзначаєть ся від інших родів поезії церковної особливою, штучною будовою. Кождий акафіст складаєть ся з 12 кондаків і 12 ікосів, немов зі строф і антистроф, і з одного кінцевого кондака, немов із еподи старинної грецької трагедії. Кождий кондак з виємком першого кінчить ся окликом „Аллилуя“, котрий, по відчитаню кондака через священника або діакона тричі співає хор, а за ним і вся церков. Перший кондак, а також кождий ікос кінчить ся фразою поздоровляючою (що починаєть ся звичайним грецьким привітом *Χαίρε*, у нас Радуй ся) і подає немов би короткий зміст цілого акафіста або характеристику святого, на котрого честь акафіст уложений. Стих сей виголошує в разі священник або диакон речитандо, але піднесеним голосом, по чім хор і вся церков співають його. Будова кондака звичайно дуже проста, бо складаєть ся він тільки з одного реченя, в котрім немов би мотивуєть ся кінцевий оклик на славу Бога, чи то поданем якогось факту з життя дотичного святого, чи висказом власного чутя вірних з приводу відомих їм уже фактів. Далекі штучніша будова ікоса. Крім короткого вступу, в котрім знов мотивуєть ся похвала оповіданем якогось факту з життя святого, або вдовоженем якоїсь доїми, кождий ікос містить двадцять (*είκοσι* — відси й назва ікос) віршів, звичайно паралельних по зміслу й по формі, в віршовій ритмічній будові (в руських акафістниках іноді римованих), з котрих кождий починаєть ся тим же привітом „радуй ся“, через що ті вірші в наших старих акафістниках називають ся „радостями“, котра назва іноколи означувала й увесь акафіст²⁾. Змістом тих „радостий“ буває

¹⁾ *Combesis, Novi auctores*, цитовано в книжці *Историческое обозрѣніе* і т. д. стор. 187.

²⁾ Гляди рукописний збірник акафістів з р. 1571, що був на виставі Інститута Ставропігійського 1888 р., описаний мною в передмові до перого тому *Памяток*, ст. XXXI—XXXII.

Для прикладу наводжу тут другий Ікос із акафіста Чесному Хресу з того рукописного Акафістника:

Радуй ся, яко для плоду древнаго выгнани быша наши предкове;
Радуй ся, яко на тобѣ отпущены съят наши грѣхове;

звичайно риторичне украшене факту, розказаного у вступі ікоса і в попереднім кондаці, його алегоричне толковане або просто ліричний вплив чуття. Остатній кондак співаєть ся знов відмінним способом. Священник або діякон, що читає акафіст, співає перший стих, хор відповідає йому другим, священник знов співає перший стих, хор відповідає третім, і так далі аж до кінця¹⁾. Перед акафістом співаєть ся коротка інтродукція, а по акафісті священник клячучи відчитує довшу молитву, в котрій серед звичайних молитовних формул коротко рекапітулюєть ся зміст усього попереднього.

На витворене тої форми акафісту складало ся, як бачимо, багато різнородних елементів. Поперед усього треба завважити, що будова ікоса та його „радостий“ не була оригінальним номислом першого творця акафістів. Пісні та стихи з подібною будовою, а навіть дословно такі самі „радості“ стрічаємо і в давніших канонах церковних, що ввійшли в склад празничної мінеї (пр. гимн до Діви Марії в каноні Ангелу хранителю²⁾), а також канони Андрія Критського та Йоана Дамаскина з VIII в.). На таку форму просто наводили вельми популярні взірці словословних гемелій Йоана Золотоустого, Василя Великого та Єфрема Сирина³⁾ з IV і V вв. Вирочім у літературі византій-

Радуй ся, яко для древа осудивше ся оумрѣти —
 Радуй ся, тако тобою достойны быша ожити.
 Радуй ся ключю рай земный памъ отмыкаий,
 Радуй ся Херувима пламенное оружіе отгоняий!
 Радуй ся древо носящее Ноя съ животными,
 Радуй ся древо дръжашее Х҃а съ язвами!
 Радуй ся отрасли зеленая, юже привесе въ ковчегъ голубица;
 Радуй ся знамя высушившее силу нашего оубийца!
 Радуй ся, тебе Х҃с на своихъ раменохъ носяше,
 Радуй ся кресте, тебе оубо Яковъ патріарха прознаменоваше,
 Радуй ся, ввегда сыны Іосифа крестообразно благословляше.
 Радуй ся, на тобѣ Мойсей повѣсилъ воужа мѣдяного,
 Радуй ся, и тобою уздравилъ всякого вжаленаго.

¹⁾ Описую тут чин акафіста так, як він відправляє ся в наших церквах у пов. дрогобувцкім; можливо, що бачимо тут деякі примішки місцевих традицій, після поговірки „що попик, то типик“, але більша часть так і приписана, пор. Собраніє Акафістовъ і т. д. Львовъ 1864.

²⁾ Гл. рукописний збірник акафістів з р. 1571, К. 191 г. — 195 в. а також мінеї друковані.

³⁾ Гл. особливо сего остатнього *Laudes sanctae crucis, Laudes B. Virginis Mariae (Sancti Ephraemi Syri... opera omnia, ed. Gerardus Voss, Editio tertia, Coloniae Agrippinae, 1675, стор. 700, 705—706)*, в котрих деякі „радості“ взяті дословно до пізніших акафістів.

ській, яка, хоч у иншій формі, все ще переживувала риторичну літературу грецьку з часів упадку поганства, вбогу безпосереднім, горячим чутем, та багату грімкими фразами, годоволомними гіперболями, алеґоричним та містичним мудровацем, така форма носила ся, так сказати, в повітря. Надто ще перенята від Жидів форма вірша не метричного, але збудованого на паралелізмі думок та поетичних образів, лишаючи широкий простір грімкій фразеолоґії та здібна до виданя справді поетичного твору тільки при глибокім, екстазичнім настрою автора, ще більше манила на сю дорогу. В кінці не завмерла ще традиція грецької драми з її хором, зложенім із строф, антистроф і епод; вона відбила ся в укладі кондаків і ікосів, а змісту достарчили по часи книги св. письма, канонічні й апокрифічні житія святих і легенди церковні, а нарешті численні теолоґічні трактати в їх алеґоричним трактованем усіх, хоч би й найдрібніших подій старого завіту, як передзнаменованя нового завіту, при чім очевидно дуже часто натягано алеґорії за волосся і один і той самий факт старого завіту являв ся не раз передзнаменованем десяти різнородних фактів нового¹⁾. От тим то й не диво, що в акафістах грецьких при всій штучности їх будови та високолетности їх вислову, дуже мало знаходимо того, що було вимогом поезії, а особливо церковної — безпосереднього, теплого чутя і нерозлучної з ним простоти та ясности. Правда, не всі акафісти в однаковій мірі заслугують на сю догану; бувають між ними деякі, особливо давніші (Успенію пресв. Богородиці, Благовіщеню і ин.), котрі бодай у деяких місцях підіймають ся до висоти правдивої поезії (пр. 1 кондак Благовіщеню, 1 і 13 кондак Сладчайшему Ісусу і ин.).

Я спинив ся тут довше над сям родом грецької поезії церковної головно для того, що особливо в розвою нашої руської церкви акафісти займали важне місце і з давен давна належали до найпопулярніших книг церковних побіч Псалтирі та Житій святих, не тільки для вжитку церковного, але також і для збудованя світських людей. Коли почато перекладати ті твори на нашу церковну мову, — не знаємо. Що одначе вже в XVI віці вони були популярні і являли ся пожаданою лектурою, се бачимо хоч би з того, що вже один із чільних діячів нашої лі-

¹⁾ Гл. особливо „Акафистъ св. Кресту“, Собрание 20 Акафистовъ, Львовъ, 1864, стор. 61—65 і д. а також у творах Ориґена, Ефрема Сирина і ин.

тератури першої половини XVI в., Франц Скорина, побіч перекладу письма святого видав також збірник Акафістів у Вільні 1525 р.¹⁾ Від того часу, особливо в XVII і XVIII віках акафісти то більшими збірками, то поодиноким друковано у нас много разів²⁾, а надто ще, що для нас особливо важне, творено на Україні нові акафісти і розширювано та змінювано текст давніх відповідно до потреб і традицій нашої церкви. Невідомий автор „Историческаго обозрѣнія богослужебныхъ книгъ греко-россійской церкви“ (Київъ 1836) вичисляє (позначаючи ся на Соликова, Опытъ Русской Библиографіи, часть I, стор. 2, 3, 4, 5), значне число акафістів, що повстали на Руси, а між ними отсі чотири безперечно південного походження: акафіст святиї Варварі, св. Онуфрію, св. Василю Великому і Зачатию пресв. Богородиці, додаючи, що три останні написані правдоподібно нашими уніятами (Истор. обзор. стор. 185, 186). Ся остання увага особливо важна для нас, бо, як побачимо далі, акафісти були одним із найголовніших жерел пісень, що ввійшли в склад „Богогласника“.

Пізнійші автори та редактори акафістів не вдоволяли ся вже висше описаною їх формою. З упадком властивого духа поетичної творчости змагала ся охота до штучности, пристрасть до всяких акростихів та штучок віршових. Перші приклади таких штучок бачимо вже в деяких єврейських псалмах пізньої доби (по повороті з вигнання вавилонського), уложених так, що кождий вірш починаеть ся за чергою припадаючою буквою альфавету (Ebert, loc. cit. 342). В церкві західно-європейській почин до таких штук формальних дав св. Августин, котрий 393 р. написав свій „Abecedarium“, т. є. гимн зложений із 20 строф, із котрих кожда починала ся припадаючою по черзі буквою альфавету від А до V (Ebert, l. c. 342). По-

¹⁾ Опис сеї рідкої книги гляди И. Каратаевъ, Описание славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами съ 1491 по 1652 г. СПетербургъ 1883, ст. 59 - 67.

²⁾ Назву тут важпійші виданя: а) збірні: „Акаѣсты съ каноны и прочая душеполезная чтенія“, Почаевъ 1708, там-же „Сборникъ содержащъ акаѣсты и пр.“ 1789, „Акаѣстникъ“ 1793, 1818 і д., „Акаѣсты всеседмичны“, Львовъ 1742, 1769, „Канонникъ содержащъ акаѣ.“, Львовъ 1753, 1766; б) поодинокі: Акаѣсть Богоматери, Київъ 1628, Успенію, Київъ 1625, Николаю в додатком житія, Київъ 1638, 1680, 1738, 1751, 1754, 1761, Черниговъ 1750, Москва 1640, 1641, 1643, Варварі, з дод. житія, Київъ 1698, 1716, 1739, 1741, 1748, Черниговъ 1749 і т. п.

дібні абецедарії писали опісля Седулій (V стол.), Фортунат і ин., а Ірляндець Колюмбан (VII стол.) написав між иншим акростиховий вірш, у котрім початкові букви строф складають його імя (Ebert, l. c. 582). Звичай сей швидко перейшов і до поезії світської і розвивав ся на всі можливі лади. В піснях „Богогласника“ стрічаємо акростиhi дуже часто. В акафістах звичай сей виразив ся доволі оригінально. В XVII. і XVIII віках у нас (не знаю, чи і в грецьких оригіналах) виробило ся таке правило, що кождий кондак і кождий ікос у всіх акафістах мусить починати ся тим самим словом (що найбільше в иншій формі флексійній або в композиції). І так 1 кондак звичайно починаєть ся словом „Возбранный“, 1 ікос словом „Ангель“, 2 ікос словом „Разумъ“, 3 кондак словом „Сила“, 4 кондак словом „Бура“ і т. д. В львівськiм виданю Акафістів з 1864 р. правило се переведено так консеквентно, що звичайно хіба 2 або 3 акафісти від него відскакують, коли тим часом у рукописнім збірнику в 1571 р. намаганя до такої уніформи зовсім іще не видно. З порівняня тексту рукописних акафістів у тім збірнику з текстом друкованим 1864 р. бачимо, що текст той і в инших частях підлягав змінам і то досить значним, не говорячи вже про те, що в деякі акафісти, перекладені з оригіналу грецького, у нас повставляювано додатки основані на легенді національній, як пр. в акафіст апостолам Петрови і Павлови додаток про св. Андрея, „першого Византійского пастиря і нашого Руського апостола“ (Собраніє 20 Акафистовъ, 263).

Не менше від акафістів популярними були і не менше впливу на всю нашу літературу письменну й устню проявили також збірники житій святих, котрі мабуть дуже вчасно почато на Руси переписувати, коли до наших часів доховали ся деякі ще з XII віку¹). Рукописні Сборники або Прологи находять ся і в бібліотеках львівських та перемських, і так у бібліот. Оссолінських під н-ром 38, в університетській під знаком 1. F. 15, в бібліот. свято-Онуфрейського василіянського монастиря під нумерами XII, XVII, III, XIII, XIV, XV, XVIII, XVI, XX²). Рукописи ті походять переважно, з погляду на язык

¹) Гл. О. М. Бодянскій, О времени происхожденія славянскихъ письменъ, Москва 1855 г.

²) Звістку про них гл. в статі Е. І. Калужняцкаго, Обзоръ славянорусскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ львовскихъ, помещеній у „Трудахъ III-го археологическаго съѣзда въ Россіи“, Кієвъ, 1878, т. II, стор. 216—217.

і письмо, із XV і XVI вв. Друковані Прологи появляють ся аж у XVII віці, і то виключно в Москві (1641, 1642, 1643, 1659, 1660, 1661, 1662, 1675—77, 1685, 1689, 1696, 1702, 1718, 1735, 1747 і др.¹). Перекладені в південній Русі ще в XII—XIII вв. Миней служебні були надруковані перший раз у Москві в рр. 1645—46 у 12 томах, а пізнійше передруковані в Почаєві в 4-ох величезних томах. В південній Русі зрештою задовольали ся приладженням до церковного вжитку Анеольоіоном, т. є. скороченою минеєю празничною (виданя: Київ 1610, 1636, 1754, 1766, Львів 1632, 1638, 1643, 1651, 1694, Новгород Сіверський 1678, Чернигів 1678 і т. д.). Великі Миней-Четі, видані по грецьки перший раз у Венеції 1596—1607 і потім друковані много разів²), появили ся у нас аж під кінець XVII віку в перекладі (скороченім) Дмитра Туптала, пізнійшого єпископа Ростовського, і почали виходити в Києві 1689 за сентябр, октябрь і ноябр (той самий том видано опісля в Могилеві 1702 і в Києві 1711), 1695 за декабр, январ і февраль (те саме тамже 1714), 1700 за март, апріль і май (те саме тамже 1716), 1705 за юнь, юль і август (те саме тамже 1718). Всі томи вийшли новим виданем у Почаєві 1761, а 1764 вийшло в Києві перше видане поправлене в дусі цензури московської. Впрочім треба додати, що на взір грецьких Зборників і Прологів уже від XII віку у нас заводили ся збірники житій та легенд також руських і загалом славянських святих. Житія ті по части входили в склад переводжених Зборників, по части-ж переписувано їх, а потім і друковано окремо. Найважнішим із таких збірників наших національних легенд був „Патерикъ Печерській“³), що дійшов до наших часів у дуже многих рукописах, а друкований був у Києві в рр. 1656, 1661, 1678, 1702, 1762, 1768, 1777, не говорячи вже про новіші виданя. На взір патерика Печерського повставали збірники житій місцевих угодників і в інших монастирях; тут-вгадаю тільки про Патерик скитський, котрий уже в XVII віці списувано в Скиті Манявськім і ще в XVIII віці зберігав ся в монастирі підго-

¹) Гл. В. М. Ундольскаго, Очеркъ Славяно-русской библиографіи, Москва 1871.

²) Гл. Leo Allatius, De libris ecclesiasticis Graecorum, у додатку до V т. Фабріцієвої Bibliotheca Graeca, Hamburg 1722.

³) О. М. Огоновскій, Исторія литературы рускои, часть I, Львѡвъ 1887, стр. 26—27.

родецьким (плісниським). З того патерника, про котрий не знаємо, чи доховав ся в цілости до нашого часу, надруковано тільки одно житіє Йова Княгиницького, написане Гнатом із Любарова¹⁾, тай то виняте з иншого рукопису. Иншого рода легенди національні складаю в літописах монастирів та церков, де були чудотворні ікони та відпустові місця. Записувано тут чуда справлені тими іконами, та приноси побожних, що дізнали ласки тих ікон. Особливо вік XVII, коли наслідком церковної боротьби дух релігійний сильно віджив, найбільше сприяв повстанню і збиранню таких легенд. Один із перших збірників того рода маємо в записках Петра Могили, писаних коло р. 1628²⁾. В безпосереднім звязку з тими записками стоїть мабуть ведана швидко опісля, бо 1638 р. книжка Кальнофойського „ТРАТОУРГНА lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monastyrу pieczarskim kijowskim, jako у w obudwu świętych pieczarach... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638“. Др. Огоновський за Ф. Терновским стверджує, що частина матеріялу зібраного Могилою, переважно з оповідань старих монахів печерських, вийшла в книжку Кальнофойського (Исторія литературы рускои, ч. I, стор. 276, а також Ф. Терновській, „Петръ Могила“. К. Стар. 1882, т. II, ст. 12). Особливо в другій половині XVII в., в часі великих війн домашніх і великих всенародніх бід нахил до чудесного в масах народа та духовенства нашого значно збільшив ся, і збірники чудесних легенд виступають, можна сказати, на перший план церковної літератури. Богато їх поміщено в книзі Кирила Транквіліона „Перло многоцѣнное“ (видано першій раз у Чернигові 1646, опісля в Могилеві 1699). Невтомним збирачем чудесних легенд особливо про Матір Божу був Йоаннікій Галатовський. В додатку до другої часті його „Ключа Разумѣнія“ (Київ 1659, цитую львівське видане 1663 і 1665) подає він збірку 95 чудес пресв. Богородиці; ті-ж чудеса творять зміст його книги „Небо новое“, виданої у Львові 1662 і 1665. В р. 1676 видав він особною книжкою (в Новгородку Сіверським і в Чернигові) п. з. „Скарбница“ збірку чудес ікони Єлецкої, 1677

¹⁾ Зоря Галицкая яко Альбушь на голъ 1860, стор. 225—251.

²⁾ Уступи з них опублікував С. Голубевъ в першій томі своєї книги „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижникъ“. Київ 1883, стор. 323—331, а також Ф. Терновський, Кіевскій митрополитъ Петръ Могила, біографическій очеркъ. Кіевская Старина, 1882, т. II, стор. 15—23.

передрукував у Чернигові „Небо новое“, котре ще раз друковано було в Могилеві 1699 р.¹⁾ В збірнику казань Антона Радевильовського „Огородокъ Маріи Богородицы“ (Кієвъ 1676), поміщено також багато легенд апокрифічних грецьких і народніх, місцевих²⁾. Значний і дуже популярний збірник чудес Богородиці вийшов з під пера Митра Туптала (Ростовського) п. з. „Руно орошенное, чудеса иконы пресвятой Богородицы монастыря Ильинскаго Черниговскаго“, друкований у Чернигові 1680, 1683, 1689, 1691, 1696, 1697, 1702 і д. Але далеко не вся маса чудес списуваних у тих часах оголошена була друком. Списувано їх протягом довгих літ у Почаєві³⁾ і видано аж у XVIII віці в збірній книзі „Гора почаевская“, друкований у Почаєві 1720 (?), 1742, 1757, 1772, 1793 і 1803 р. по славянськи і 1778 по польськи⁴⁾. Подібні літописи чудотворних ікон ведено також і в інших місцях, пр. у Підкамені.

Що всі ті твори в більшій або меншій мірі впливали на нашу освічену й неосвічену суспільність і полишали в її фантазії, думках та цілім світогляді значні сліди, се доказують так само збірки творів т. зв. народніх, пісні, кавки, анекдоти, повірки і т. и., як і твори пізнійших письменників, що по волі чи по неволі черпали з давнішої традиції. Може найкрасший доказ істнованя і складу традиції бачимо в наших піснях релігійних, не тільки тих, що передають ся й доси усно в народі, але й тих, що ще від XVIII в. входили в ріжні друковані збірники і в кінці вложили ся на зміст „Богогласника“. Але ся греко-руська струя традиційна не виясняє ще ані всего змісту, ані тим менше форми наших релігійних і церковних пісень. Часи XV, XVI і XVII в. були у нас порою, коли на нашій землі стрічали ся та мішали ся ріжнородні

¹⁾ Ундольській, Хронологическій указатель і пр. стор. 87, 89, 90 і далі.

²⁾ И. Порфирьевъ, Исторія русской словесности, ч. I, Казань, 1879, стор. 600 і далі.

³⁾ Пісня Матери Божій Почаївській, вложена в XVIII віці, подає той час на протяг 400 літ ось якими словами:

Суть доводомъ дѣявія

Болшь чтырехъ вѣкъ писанныя

Въ тѣмъ Монастирѣ (Богогласникъ, 1790. № 115).

⁴⁾ Гора Почаевская стопою чудеснѣ изъ нея истекающею, чудодѣйственную воду имущемою, и иконою чудотворною Пресвятыя Дѣвы Матере Божія почтенна.

впливи й течії культурні: німецькі католицькі та протестантські, католицькі з Польщі, по троха гуситські з Чехії або через посередництво протестантизму німецького, південно-славянські православні та єретицькі, византійські та турко-татарські. Все те більш або менш виразно відбивалося на цілім світогляді народнім, а за тим і на творчості пісень релігійних та церковних, котрі таким робом мусимо в усій їх цілості вважати не виразом якоїсь поодинокі конфесії, чи православної, чи уніятської, католицької чи протестантської, а виразом того стану релігійного почуття, до якого дійшла була наша суспільність остаточно з кінцем XVIII віку, т. є. в часі, коли оригінальна творчість на полі релігійно-церковнім майже закінчила ся, а наставала пора нових ідей, нових духових інтересів і нових пісень.

Спеціально-ж пісні церковно-релігійні, що війшли в склад „Богогласника“, можна вважати вірним образом того стану, в яким найшла ся наша інтелігенція, а особливо наше духовенство в XVII і XVIII вв. Характерним признаком того стану була унія одної часті нашого духовенства з Римом, при захованю певної автономії в заряді та непорушности обряду. Унія, сотворена під головним патронатом Єзуїтів, внесла роздор конфесійний у нутро руського духовенства і примусила живійших та більше тямучих людей між православними подумати над причиною повстання та зросту унії й слабости православля. Побачивши причину в темноті, занедбаню та пониженю православного духовенства й обряду ті люди почали старати ся зарадити злому, кинули ся організувати православний люд у братства, заводити школи, писати книжки. Під напором унії православле ожило і скріпило ся само в собі, видало таких мужів, як Іван Вишенський, Петро Могила, Транквіліон Ставровецький, Йов Княгиницький, Захарія Копистенський, Йоаннікій Галаговський і ціла плеяда тодішніх письменників та вчителів. Унія під моральною і духовою перевагою Єзуїтів внесла в духове життя нашого народа дещо таке, чого не було давнійше, а головно духа нетолеранції, атресивності та безоглядності і інші прикмети фанатизму, що виявляли ся особливо у перших її поборників та їх найблизших наступників, але на щасте не війшли глибоше в душу нашого народа. Та все таки не годить ся замикати очі на те, що і в ній, уже по самому її становищу посередньому між Сходом і Заходом, лежали завдатки розвою й поступу. Не цураючи ся традицій греко-руських, унія відчи-

няла на розстіж двері для впливів західніх на нашу суспільність, впливів безпосередніх і багатших, ніж се доси було можливе. Борючи ся з унією, православні Русини все таки переймали багато від неї, а то й від латинства, переймали устрій шкіл, спів, форми малярства і форми поезії церковної, а коли з кінцем XVII та початком XVIII віку Москва, стикаючи ся ближше з Українцями могла навіть таких православних діячів, як св. Димитрій Туптало, вважати за недосить православних, трохи що не за еретиків, то причина сего в значній мірі лежала в істнованю серед нашого народа унії й передаваних нею так само як і школою західно-європейських форм церковних і побутових.

Схарактеризуємо найліпше становище „Богогласника“ і поміщених у нїм або належних до його круга пісень церковно-релігійних, коли скажемо, що се в головній мірі твір уніятський. Вже з того самого випливає, що в такім творі треба шукати сумішки впливів західніх і традицій східніх. І справді, мішане та перехрещуване тих супротивних течій бачимо тут на кождім кроці. Твори письменників православних містять ся тут сумирно обік творів єзуїтських; фрази та звороти із стихир, акафістів і житій перелито тут у форму західно-європейського *Meistergesang*'а або латинських гимнів. Побіч пісень у язиці церковно-славянськїм бачимо тут пісні в язиці народнім руськїм, польськїм і латинськїм, а деякі з найкрасших пісень руських написані Поляками. Таким способом унія, сама в собі безсильна, поборювана православними, погорджувана католиками, стаєть ся на поді пісні церковної неутральним ґрунтом, на котрім бодай на якийсь час дружно подають собі руки різні віроісповіданя, різні обряди, різні народности.

Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича.

З паперів Богдана Бучинського.¹⁾

Дотична частина біографії Остапа Дашковича густо вкрита темними місцями. Чи питаємо про його рід, чи про оточення, що в нім Дашкович розвивався, про причину чому його бачимо в хвилі політичного дебюту не на Русі-Україні а на Русі Білій, чому він перейшов до Москви та про його поворот в землі великого князя литовського — се все питання про події або мотиви подій, що ждуть іще в'яснення. Тому я рішився по моїй змозі прослідити події, обставини та мотиви, що разом зложились на дотичну частину біографії Остапа Дашковича. Зразу я пробував розв'язати кожний із отих темних пунктів з окрема — рядом маленьких розвідок. Потім переконався я, що один кусень біографії об'ясняє другий і рішився написати окрему малу розвідку на отсю тему.

Спитаємось дослідників української історії, що в своїх працях доторкнулись особи Остапа Дашковича, з якої „землі“ та з якої суспільної верстви у великому князівстві Литовськiм

---

¹⁾ Після помершого в 1907 р. молодого нашого співробітника Редакція Записок одержала його дві наукові праці, в яких одна була надрукована в Записках наших в 1908—9 рр., друга в Записках київського Українського товариства в р. 1909. Не що давно родина покійного передала ще папери, в яких знайшлися деякі роботи, признані вартними опублікування на засіданню історично-філософичної секції в дня 18/І с. р. В сій книжці подаємо недокінчену розвідку його про Ост. Дашковича, про котру було згадано в некрольозі покійного в т. LXXVIII.

виводив ся Остафій Дашкович. Ріжні вискази, котрі вважаю своїм обов'язком навести, заки сам підойму ся підвести під них жерельні критерії, можна коротко зрозумувати ось як: справа стає темною в польській історіографії половини XVI віку, щоб вяснитись в своїй основі завдяки Михайлові Максимовичеві.

Вже єпископ вармійський і звісний польський історіограф Мартин Кромер не міг найти в Ваповскім, котрого усюди використовував маючи рукопись у себе, нічого певного у відповідь на отсе питання. В своїй промові котру він держав на похороні Жигимонта I (останнє викінчене її маємо з 24 червня 1548) він, що всесторонно брав ся в ній розводитись про ціле панованне Жигимонта I, згадує в уступі про воєнні успіхи Польщі за побіди Дашковича, а в уступі про прихильність Жигимонта супротив заслужених людей споминає про його відносини до Дашковича ось як: „Чи він не віддавав великих почестий та дарами обсипував Остапа чоловіка посполитого (plebeio) або по крайній мірі темного походження (obscuro homine“)¹). Сей цілий уступ, з котрого я подав тільки головне реченє в дослівнім перекладі, має в собі дослівно пороблені виїмки з хроніки Ваповского, а се вказує, що, як я висше замітив, не можучи нічого певного довідатись зі своїх джерел, а в першім ряді з Ваповского, Кромер виставив свій здогад, при чім слівцем „aut duntaxat“ виразно зазначує, що його слова треба брати за здогад²).

Одначе не так сталось. Шимон Старовольський, що як вказують численні місця з його „Sarmatiae bellatores“ покористував ся не в однім як раз виданнєм Пісторія (де була отся похоронна мова) і взяв своє одностороннє толкованне висказу Кромера за підставу ось якої комбінації. Остафій уроженець Овруча, міста Константина Острожського в князівстві Литовськім, здобув надзвичайну славу воєнну ступаючи по всіх степенях почестий та безустанно тримаючись табору свого пана.

1) Polonicae historiae tomus III, Pistorii 1589. Basileae, ст. 30.

2) Порівняймо приміром три вискази Кромера: „Tartaricis bellis exercitatissimo“; oppugnatam a Turcis atque Tartaris ab eo vero strenue defensam arcem Circassiam; permagnum honorem habuit, et multa largitus est в текстом Ваповского: Scythicis bellis exercitatissimus (ст. 82); Circassiam arcem... strenue tutatus est (ст. 244); Qua virtute magnam sibi laudem... comparavit. Rex ipse Sigismundus nec non regni antistites et proceres certatim pecuniarum ipsi subsidium et munero obtulerunt (ст. 244).

Правда незвичайно вигладжений текст Старовольського не дає легко вказати залежності його тексту від тексту Кромера — хоч і ті можна правдоподібно вказати, однак убожество змісту, неясність вислову та конфлікт з джерельними фактами вказують що тут маємо діло з одностороннім розумінням джерела та з комбінацією автора¹⁾. Невважаючи на те, ця комбінація дістала ся через Єнтія до Бантиш-Каменського, а від нього до В. Антоновича. Єнтіль покликуючись на Старовольського толкує його висказ „ex humili militiae loco“ так що Д. був сином посполитого чоловіка, з висказу Старовольського, що Острожський був „паном“ Остапа він виводить підданство Дашковича у Острожського²⁾.

Неясність вислову: ex humili militiae loco вияснює ся шойно з контексту. Можливі елементи комбінації: Острожські мали великі добра в Київщині. Ваповський звісний Старовольському каже, що князь О. уймав ся за Дашковичем. Овруч звісний яко гніздо неповноправної шляхти.

Погляд Єнтія приймає Бантиш-Каменський і комбінує його зі звісткою взятою з Карамзіна, а Карамзіним виняту з актив дипломатичних переговорів. Позаяк Карамзін подає, що „Дашкович був у короля воеводою“ — Бантиш Каменський оставляє з вислову Єнтія лиш слова „Євстафій Дашковичь, уроженець Овручскій“, а решту доповнює переказуючи Карамзіна³⁾. Погляд Бантиш-Каменського важний для нас о стільки, що він дословно цитований враз з нецитованим, але певно ужитим поглядом Єнтія дав в сумі погляд на усю справу авторитетного українського історика проф. Володимира Антоновича висказаний ним в „Содержанію актовъ о козакахъ 1500—1648 года“⁴⁾. Згадаю ще коротко опертий на погляді Старовольського висказ Шведзецкого⁵⁾ та перейду до чотирох істориків, що звернулись

¹⁾ Sarmatiae Bellatores. Coloniae 1631, ст. 153 і далі. Зв'яз з текстом Кромера: „per omnes gradus honorum“, Стар. „permagnum honorem habuit“ Кромер ex humili militiae loco, Стар. „dum taxat obscuro (Кром.).

²⁾ Ch. Engel, Geschichte der Ukraine und der Kosaken. Halle, 1796, I, ст. 49.

³⁾ Бантиш-Каменський, Історія Малої Росії, ст. 111, I, 1830, цитує Історію рос. госуд. VI, ст. 331.

⁴⁾ „Между ними (козаками) скитался бѣглый вѣщанивъ изъ Овруча, Евстафій Дашковичь“. Архивъ Югозападной Россіи ч. III, т. I, ст. LXXIII.

⁵⁾ A. Przewdziecki, Podole, Wołyń, Ukraina, II, ст. 119.

просто до джерел, щоб розв'язати отсю справу.

Михайло Максимович перший притягнув до розв'язання отсього питання звістки про Дашковича в сучасних актах дипломатичних переговорів та в літописи Софійській; він перший рішучо виступив проти тих, що приймали погляд Сгаровольського. Максимович перший ясно виказав шляхотське походження О. Дашковича¹⁾. Польський геральдик В. Бонецький знайшов рефест документу з 1515 р. в своїм сумарію книг литовської метрики, в котрім сам Остап Дашкович подає свій патронімікон, і зв'язав його eo ipso з Іваном Дашковичем, що був 1480 р. ключником витебським (документ в йогож сумарію). 1899 він зв'язав отсього Івашка Дашковича з родиною що її в геральдиці зовуть Пстручами і eo ipso зв'язав із нею Остапа — покликуючись на цінний екскурс про оту родину в книзі Вольфа. Сам Вольф з ними Дашковича не вяже — не знаючи його паронімікону він думав що він був сином якогось незвісного Дашка²⁾.

Критику отсього погляду Бонецького, що як бачимо опирає ся на патроніміконі Остап Іванович Дашкович і його созвучности з іменем Івана Дашковича подам далі, тепер наведу ще останні причинки в отсій справі. Матвій Любавський висказує погляд, що Дашковичі були квівською земельною аристократією та здогадуєть ся, що їх родоначальником був Дашко Тубачевич, маршалок в. кн. Свитригайла на документі 1437 р. згаданім у Квятковського³⁾. Проф. Грушевський зачисляє Дашковичів до родин панських, вказує на їх великі пусті маєтности в Квівщині, на високий уряд Остапа, але рівночасно замічає що до хоругвовних панів Дашковичі не належали⁴⁾.

Яке становище супротив тих висказів займають джерела. Я наведу матеріал жерельний під отсі три питання :

З якої „землі“ походив Остап Дашкович? Його маєтности звісні нам із двох автентичних сучасних актів; маєтности що їх мав по батьку і по матері вказують в першій лінії на повіт квівський (Гвоздів, Жедровичі і інші „селища“ в квівськїм повіті перед замком), в другій лінії на повіт брацлавський — Луку

¹⁾ М. Максимовичъ, Собраніе сочиненій, I, 240.

²⁾ W. Boniecki, Poczet rodów, 1882, ст. 43, Herbarz polski 1899 sub voce, Wolff про Дашковича Kniaziowie, 1895, ст. 654, про 669 і далі.

³⁾ М. Любавський, Литовско-русскій сеймъ, Мва 1901, ст. 247 і загл. 2. Kwiatkowski, Urzędnicy kancelaryjni.

⁴⁾ М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, ст. 23 і 35.

над Растовицею і дві Носови над Камяницею, вкінці „другі села“ коло Путивля. З них прийметь ся вибрати Київщину з огляду на його уряд, його родинні звязи, його записи на монастирі та висказ реляції з 1529 р. Ми бачимо, що Остап Дашкович держить намісництва Канівське і Черкаське, між тим як привілей землі Київської гарантував в своїй редакції з 1527 р. держанне київських городів Киянам. Одночасно і *usus* стверджував отсю правну норму ще заздалегідь перед її сформованнем в конфірмації київського земського привілея. Возьмім приміром реєстр сучасних намісників черкаських: Кміта Александрович (1494—1495), кн. Василь Дашкович Глинський (1506—1507), кн. Тимотей Капуста (1511) та наслідник Дашковича Василь Тишкевич (1536—1537) — самі Кияне¹). Родинні коннекси Дашковича — о скільки вони нам звісні, вяжуть його лиш з Киянами: сестра Милохна замужна вперше за Борпсом Тишкевичем, котрого зове акт цитований Бонецким ст. 355 „земянином київським“, а лист Дашковича до короля Жигимонта згадує про його „отчину“ в київськiм повіті Ярову (у Пшездзецкого ор. сіт. ст. 119). Друга вийшла за Немиру, київського земянина, акт з 1536 р. зве її „панею Немириною земянкою київською“ (І. с.). Доньку від Бориса Тишкевича видали за Олизара Волчковича, що мусів бути Киянином, бо держав чорнобильську державу²).

Звісні нам записи О. Дашковича з 23 червня 1509 р. для монастиря св. Николи Пустинського, а з 1515 р. для монастиря печерського — обох в Київі³) — се вказувалоб навіть на старі звязи роду Дашковичів з київським монашеством.

На кінець згадаю, що в реляції з другої половини 1529, переписаній Турским читаємо: „*cum Eustaphio Daskowicz de Kijow Rutheno*“. Я одначе положив її на сам кінець, бо автор її має не конче добрі інформациі про Дашковича: він у нього старостою брацлавським і виницьким.

Рішивши на основі жерел, що Дашкович походив по всякій певности з землі Київської, а з великою правдоподібністю з Київського таки повіту, займу ся другим питанням. З якої суспільної верстви походив О. Дашкович? В Київщині кінця XV і початку XVI в., коли виходити з термінольоїї сучасних актів, прави-

¹) Реєстр у Бонецкого *Poczet godów*, справлений при помочи Любавского: *Областное дѣленіе*, ст. 242.

²) *Boniecki*, ор. сіт. 221.

³) Іншого монастиря „св. Пречистої“ тоді в К. не було.

тельство в князівства та сама суспільність не змагала до тіснійшого обмеження привілейованої верстви, так як воно робилось на Волині — в документах, що доторкують ся особи і рідні Остапа зустрічаємо про нього вискази „nobili Eustaphio Daskowicz“ (nobilis = шляхтич), „сестри роженое пана Остафьева Дашковича“, про сестру „отъ землянки (terrigene) кievское Немирявное Милохны“. Крім термінів nobilis, terrigene, що в сучасних київських актах вживають ся тим способом, що прим. в тексті привілея київського 1527 і 1529 терміни землянський і боярський вживають ся однозначно, а термін nobilis, де не має технічного значіння „пан“, вживається скорше як помічна назва — тут важною вказівкою буде земельне володінє Остапа і його батьків та вивід — дедукція з його високого становища між органами правительственными. Згадка в документі 1536 про „имѣніе отчизны и матерестин“ чинить своїм постулятом земельне володінє батька Остапа та віно його матери в земельному володіню. А ми знаємо, що в устрою великого князівства литовського „спільною підставою для значіння аристократії служила її земельна маєтність, звичайне багатство тодішнє“. При тісній звязи між суспільно-економічним ситууванням і значінням в єрархії державних органів в кн. Литовського з високого становища намісника на котрім документально зустрічаємо Дашковича в Кричеві 1503 р., а після висказу киненого московським правительством 1504 р. ще скорше і на багатьох намісництвах, можна вносити на його чимале економічно-суспільне значінє. Се стверджує і той факт, що „у землян винницьких відняв король Олександр їх отчину у Вяницькому повіті і дав Остапови Дашковичеви“. Він вказує, що суспільне становище Остапа Дашковича в рр. 1492—1503 було в очах великокняжого правительства геть висше від значіння дрібних рядових бояр, якими були оті земляни по думці М. Любавського.

Сконстатувавши таким робом, що Дашковичі належали до панів шляхти, я одначе не беруся докладно визначити, до котрої саме з поміж оттих груп належали Дашковичі. Їх маєтності були великі — але пусті або майже пусті змичає проф. Грушевський — я до сего додаю, що ми в вичисленю їх в кор. грамоті в 1536 р. раз-ураз зустрічаємо термін „селище“, що в XVI значить часом: сільська осада, але найчастійше: пасовиска, входи. Про правні привілегії, котрі би могли вирізнити Дашковичів із шляхотської верстви знаємо тільки те, що в списі хоругвових родів їх нема. Отже не рішаючи отсього питання через недостачу

жерельних критерій, позволю собі навести погляд проф. Грушевського, що по моїй думці найлучше поясняє оту недостатку. „Одні групи маїнатських родів користали з більшого числа преюратив, інші з меншого, і ріжними переходовими ірупами й правами дучили ся з ширшими кругами шляхти бояр“.

Що можна сказати про його родину? Батько Іван Дашкович не міг бути ідентичним з витебським ключником Іваном Дашковичем, бо ніяких звязий між останним або його родиною а Київщиною в обширнім матеріалі жерельнім, котрим можемо ся до отсеї родини користувати, не бачимо: ні звязий родинних ні земельного володіння їх у Київщині. За те з немалою правдоподібністю мож його бачити в Івані Дашковичу, що 1486 року враз з иншими Киянами побирає нагороди з київського мита¹⁾. Мати походила з київських бояр, бо внесла добра земельні. Одинокa сестра Остапа (1536 р., се виразно зазначає грамота кор. Жигимонта) вже 1515 виступає яко вдова, мати замужної дочки, отже її народженне треба класти що найменше в 80 pp. XV ст. Воно є в гармонії з тим що можемо викомбінувати з факту, що вже перед своїм кричевським намісництвом 1503—1504 Дашкович „держав городи на Україні“, отже 1503 р. мусів мати вже коло 30 літ. Се переносить його молодість в останну четвертинау XV в. — важну для політичних та суспільно-економічних відносин Київської землі. Зазначу лиш ті обставини, що можуть бути в звязи з долею Остапа. Скасування київського князівства 1470 р. вчинило лекшою людям з вел. князівством дорогу в Київщину, а Киянам в землі вел. князівства. 1499 р. дістає кн. К. Острожський добра Звягольські в Київщині, за те київські роди Глинських, Горностаїв, Кмітів бачимо на високих урядах в инших землях вел. князівства, та в посіданню земельних дібр в тих землях. Другий нечувано „важний вплив в політичному, а ще більше культурному і економічному житю, колонізації й суспільних відносинах українсько-руських земель“, а спеціально Київщини безпосередної суєдки Крима — мала Кримська орда. Роки 1483, 1489, 1493, 1497 і 1500 були роками татарських походів на Київщину. Великі лятифундії київські не мали значіння по спустошеннях Менглі герая“ замічає проф. Грушевський, а я вже

¹⁾ Дашковичу Иванову 15 копъ з мита киевскаго. Ивашку Дашковичу шуба лисья завыйковая з мита киевскаго. Фельков реестр — Довнар-Запольскій, Акты литовскаго государства, 1899, ст. 31.

зазначував запусчене дібр Дашковичів. Але се сусідство з степом пристосувало до нього Остапа Дашковича, певно що ще у молодості його, коли по кільканадцятьлітнім побуті за границями Київщини він був на степу як в дома. Ми маємо характеристику його в другій половині 1529 р. „Обличчя та постава і одіж Дашковича були майже татарські, він знав їх мову і коли, розвідуючись про них, він бував в їх кочовищах — вони його не пізнавали, вважали одним зі своїх“. Ледви щоб таке пристосованне до степу могло відбутись за 14 літ його мужеського віку в рр. 1514—1529.

В перших роках пановання Олександра Дашкович кидає Україну починаючи служити на литовсько-московським пограничу. Заки став держати Кричів, де його будемо бачити в рр. 1503—1504, він був „воеводою в. кн. Олександра в богатых місцях на Україні“ і „держав у Олександра великі городи“. Сей факт, що Дашкович був намісником ще заки бачимо його у Кричеві стверджує і звістка II Софійської літописі, що зове його в оповіданю про битву під Мстиславлем „воеводою в. кн. литовського Олександра“, а термін воевода ся літопись вживає на рівні з титулом намісника згадуючи про литовсько-руських панів. Кар'єра політична Остапа Дашковича не могла початись борше, як перед 1492 р., се виходить а *silentio* заяви московського правительства, що згадуючи про велике значінне Дашковича у Олександра не згадує за Казимира, та з факту що Дашкович ще 1535 р. брав участь у виправі на московські землі і так мав би рахуючи з 1492 р. понад 40 літ воєнної служби. Що про Дашковича не знаємо по рік 1501 нічого більше понад ретроспективний висказ московського правительства 1504 р. — воно не таке дивне, як на зміст того джерела — московських актів дипломатичних переговорів. Вони можуть подати тільки ті факти з життя Дашковича, котрі входять в обрій московських інтересів — між тим границя московських анексів підсунулась під Мстиславль, де його вперше бачимо на картах історії, та під Кричів, де 1503 р. зустрічаємо його намісником — аж з окупацією Брянська московськими військами в червні 1500 р. Аж тоді входить Остап Дашкович на карти літописий та переговорів дипломатичних. Офензива московська задержана справами татарськими почалась далі аж в 1501 році. Г. Карпов подає що весною 1501 захопили сівверські князі Кричів, і воно можливе само по собі, бо осеню кампанія ведеть ся довкола Мстиславля, а про облогу такої важної

кріпости як Кричів не маємо звісток — я в доступних мені джерелах їх не знаходив. Осенею загнались московські війська під Мстиславль, але там під стінами города на-стала битва. Земське мстиславське ополчене під князем Михайлом Заславським і Дашковичем, та дворний полк в. князя і жовняри — затажні під командою Дашковича потерпіли невдачу. Війська литовські зі стратами — воскресенська літопись подає 7000 убитих „а иныхъ многихъ поймаша, и знамена ихъ поймаша“ — увійшли в город і видержали облогу. Московські війська „поидоша постоявъ у града, землю чиниша пустую“ без ніяких територіяльних зривків. Аннекси московські урвались на Кричеві, а його втратили десь в 1502 році, бо в умові уложений в марті 1503 на основі *uti possidetis* „Кричевъ съ волостями“ остав ся при в. князівстві литовським. Мабуть Дашкович, котрого осенею 1503 р. бачимо намісником в Кричеві, був ним вже в марті 1503, а що його бачимо зі значним військом під його власною командою в осени 1501 року під сусіднім Мстиславлем — стає правдоподібним здогад, що він відібрав Кричів у сіверських князів. Умова 1503 р. поставила Мстислав і Кричів литовським клином між московськими аннексами та вчинила Дашковича безпосереднім сусідом московського намісника брянського кн. Василя Семеновича Ряполовского. В недовзі між ними настає конфлікт за волость Прикладні — звичайна собі погранична історія. Акти дипломатичних переговорів повні обопільних рекримінацій на отсю тему — одначе обі сторони воюють лиш загальниками. От і в нашім випадку, що друге слово то *locus communis* і розібрати подробиці спору не можна. Правда, московське правитель-ство жалувалось на Дашковича перед послом литовським та виставило свій стереотипний постулат, щоб литовське правитель-ство казало своїм намісникам „чинити управу“ московським лю-дям пограничним за їхні обиди“, але спеціальну справу за во-лость Прикладні московське правительство собі маловажило, а литовське правительство користаючи з того не дало про сю справу ніяких вияснень.

До отсего висказу уповажняють мене ось які факти виняті з актів дипломатичних переговорів. Нема згадки про кричівську справу ні в інструкції, котру московське правительство дає 29 грудня 1503 р. своєму послови в Литву — Губі Моклокову ані в словах котрими йому відвічали литовські дипло-мати. Нема згадки про кричівську справу в обширних скаргах

одного з литовських послів на Москву Богдана Соліги, 29 лютого 1503, ні в відповіді на них московського дяка 5 марта 1504 р.¹⁾

Литовське правительство було, о скільки можна констатувати на наших скупих звістках, прихильне Дашковичеві. В році по невдалій битві під Мстиславлем бачимо його великокняжим намісником в Кричеві, далі маємо дві звістки про земельні маєтки вислужені ним у кор. Олександра: одну з 1508 р. про вже згадану волость у Винницькому повіті, другу з р. 1536 де загально говорить ся про землі вислужені Дашковичем „по Олександрі королѣ“²⁾.

Між тим він переходить в Москву. При скупих жерелах можна сконстатувати лиш ось які факти з отсього переходу. Він відбув ся між груднем 1503 року, коли московське правительство видвигнуло перед литовським послом пограничну справу Дашковича з московським намісником у Брянську: з того факту можна вчинити вивід, що воно ще тоді не знало або по крайній мірі вважало потрібним удавати, що не знає про перехід Дашковича — і цвітнем 1504 коли литовське правительство знало про сам факт довершений та про деякі обставини його. Більше ніж воно тоді довідалось — ми довідатись не можемо. Крім Дашковича вибрались і воєнно-служебні з дворного полка в князя литовського, що стояли під його командою на замку в Кричеві: він перейшов до Москви „и с инчшими нашими дворяны, которые тамъ (в Кричеві на замку) мѣшкали“³⁾. Він переніс ся по якійсь пригоді, що трапилась йому з місцевими людьми, котру литовське правительство навіть підсуває головним мотивом його переходу, як бачити можна зі звязи в тексті скарги литовського посла: „Остаеѣй Дашкович, будучи на замку нашомъ въ Кричевѣ, вкраинникомъ нашимъ шкоды великіе по-

¹⁾ Акты Западной Россіи, т. I, ст. 321, 322, 323, 325, 329.

²⁾ Черша у Любавского ор. сіт. 552, друга в Актах З. Р. т. II.

³⁾ Толкую се слово „дворяны“: воєнно служебні з надворного полку вел. князя з ось яких мотивів. Вони були військовою залогою, а Дашкович їх командантом: се виходить з контексту, що подає про них, що мешкали „в Кричеві на замку“, їх вчинки рахують ся Дашковичеві: він поробив кривди українним людям, вони „лежали у него“. Московське правительство відмовляючи домаганю литовського посла, говорить лиш про Дашковича. Далі до оттакої інтерпретації уповажнює мене текст II Софійської в оповіданню про битву під Мстиславлем — де „дворяны“ вчислені на одній лінії з ополченцями і затяжцями і стоять під командою Дашковича.

д'їлалъ, животи и статки многимъ побралъ, и съ многими нашими дворяны, которыи тамъ съ нимъ ж'їшкали, до тебе втекъ". Чи одначе з тим закидом мож серіозно числитись? Текст скарги закидує Дашковичеви зраду державну та порушенє чужого рухомого майна (останне власне відносить ся до нашого питаня), а між тим правительство домагаєть ся його видання на тій основі, що ніби в перемирній грамоті стояло, що жадна з обох сторін не повинна приймати: „зрадци, б'їглеца, лихихъ людей“. Як раз під жадну з тих трох рубрик не можна затягнути права на порушенє чужого рухомого майна, котре закидують Дашковичеви. Сей факт, що зміст скарги на отсій точці сам собі противурічить, чинить в моїх очах її далеко більше невартою довіря, чим категоричне запереченє з боку Дашковича: „сказываєть, что никому не учинилъ никакой шкоды“ та евфемістичний висказ московського правительства: „лихово имени самы есмы про него не слышали никавова“.

Крім самого факта і подробиць переходу — важні його мотиви: їх мож видістати з заяв обох правительств — та з аналізи обставин переходу. В очах вед. кн. московського правительства перехід Дашковича се застосованне староруського принципу задержаного і в московській державній практиці: „а бояромъ и людемъ вольнимъ воля“. Воно попросту приняло Дашковича на военну службу враз з його полком. Воно не бачило, а по крайній мірі удавало, що не бачить ніякої анальоїї між тим фактом і переходами сїверських князів. „К намъ прїѣхалъ служити доброволно“ говорить воне про Дашковича, між тим про Більського говорить ся „мы приняли Семена въ службу съ отчиною“. Одначе се, що я подаю, се висказ, заява дипломатів московських — проголошена може навмисно, щоб заспокоїти литовське правительство, щоб приспати його підозрінне супроти агресивних плянів Москви. Ми не забуваймо що як раз тоді — весною 1504 р. агресивні пляни московського правительства на Смоленськ і Київ вилазять на верх. Декотрі факти звисні нам з побуту Дашковича на Москві і його переходу на Литву вказують на те, що для московського правительства Дашкович був цінним здобутком, з котрим було варто й поцеремонити ся. Приміром вельми правдоподібне воно, що полк великокняжих людей, що враз з Дашковичем перейшов у Москву, остав ся під його командою аж до його переходу¹⁾. Московське

¹⁾ Заява московських дипломатів, там де вони говорять самі, вповні

правительство відповідаючи на жадане литовського, щоб його видати наводить ось яку оцінку значіння Дашковича в очах литовського правительства: „А Остафей Дашковичъ у короля булъ мѣтной челоувѣкъ и воевода отъ него бывалъ на многыхъ мѣстѣхъ на Украинѣ“. Важна і та недостача всякої сторожі, що вчинила йому можливим назад легко перебраться в Москву по невдачах, які постигли повстанне Глинського. Отже можна констатувати певну звязь між переходом Дашковича і агресивними плянами московського правительства. І литовське правительство в своїй заяві сидкуєть ся зазначити, що воно не кладе переходу Дашковича на одну лінію з переходами сіверських князів — воно навіть підсуває його переходови зовсім не політичний мотив: Дашкович пограбував українників та „втік“ в московські землі. Алеж куда Дашковичеві було грабувати українників і тікати задля того в московські землі — як він наперед мусів знати, що за те чекає його конфіската його батьківщини та вислужених маєтностей: а що їх дійсно постигла конфіската — на се маємо прямий доказ в наданню королем Жигимонтом 1508 р. землі забраної для Дашковича у давніх властителів назад її давним власникам — землянам винницьким. А між тим самому литовському правительству вириваєть ся з уст властива оцінка вчинку Дашковича: „и ты бы братъ нашъ вспоманулъ на свою грамоту перемирную, какъ ея еси намъ записалъ, что было намъ, въ тую шести лѣтъ перемирную на обѣ стороны не пріимати зрадцы, бѣглеца, лихихъ людей“. Отже в тій найважнійшій точці довідуємось, чим був Дашкович по своїм переході в Москву: зрадцею — чоловіком котрому закидували зраду державну! До нього приложили той сам термін що до сіверських князів та до Глинського. Король Олександр остав ся непримиримий аж до смерти, а з Жигимонтом пертракує Дашкович з занятого ним самим Друцка і одержує лист желізний, коли за ним обстав кн. Константин Острожський і інші магнати. На інші додатки хроніста, що оповідає нам про отсе помирненне Дашковича з королем, хоч вони вказують на попередне дуже сильне роздражненне короля на Дашковича, я не покладаюсь. Сей факт, що Дашковичеві закинули зраду державну, відеуває на бік один із численних мотивів підсуваних Дашковичеві його одиноким біографом Пулас-

ігнорує оттих „дворян“ і каже додумуватись їх лиш там, де згадує про Дашковича.

ким — особисту справу з в. кн. Олександром, мотив нестійний вже хоч би і тому, що під командою Дашковича оставили до самого його переходу у Москву відділ дворного війська. Отже остаять ся лиш мотиви політичної натури, котрих одначе годі глибоше прослідити. Я позволю собі зробити ще лиш замітку, що симпатій до великокняжого литовського режіму, що вмів — не вважаючи на кріпкий протест Киян — поруйнувати самостійність землі, а не потрафив оборонити від Татар, а що неприхильно відносив ся до змагань людности до самооборони перед Татарами, — симпатій до отакого правительства годі було домагатись у Дашковича як і у його найбільше талановитого сучасника і краяна кн. Михайла Львовича Глинського.

Домагання литовського правительства, хоч і як воно категоричне, на Москві не послухали; третього червня 1504 р. відповів великокняжий дяк литовському послови Матвієви Кунцевичу в отсім змісті. Московське правительство не може підтягнути Дашковича та його товаришів під розряд неприкаяних людей, котрих воно зобов'язувало ся видавати умовою 1503 року. Воно не може вчинити сього з огляду на його велике значінне у литовського правительства та на нестійність покликів на текст грамоти перемирної. Факт переходу Дашковича має своє повне оправданне в тім, що такий *usus* був здавен давна між обома державами, що воєнно-служебний міг переходити з одної сторони на другу навіть не повідомляючи про те сторону, котру покидав¹⁾.

Литовське правительство перестало домагатись видання Дашковича: коли нпр. по переході Глинського воно безустанно домагалось його видання при кожній нагоді — то в нашім випадку воно замовкло. Кричів надали ще 1504 року Петрашкови Епимаховичу²⁾.

Про побут Дашковина у московській службі, що протягнув ся від зими 1504 по серпень 1508 можемо сказати ось що. Московське правительство приняло його до себе на воєнну службу: „а Дашковичъ также нынѣ къ намъ прїѣхаль служити, ино то естъ наш слуга“. Воно мусіло дати йому винагорожденне за втрату майна та на виживленне людей що з ним прийшли: як я вже казав — вони з великою правдоподібністю остались

¹⁾ Одинокое джерело до переходу Д. Акты диял. спошеній. Сборникъ т. XXXV, ст. 470.

²⁾ Boniecki, Poczet rodów, sub voce.

під його командою аж до його переходу у Литву. Мабуть в Москві, як здогадуєть ся Пулаский, він навязав зносини з кн. Острожським, що тоді сидів вже четвертий рік у неволи, бо потім Острожський уймав ся за ним перед кор. Жигимонтом і прийав його до свого війська, а те що знаємо про їх обох перед 1500 р. не дає звісток, на основі котрих можна було б гадати, що Острожський став цінити Дашковича і його военний хист. Отсі зносини він муїв навязати десь перед 1506 роком, в котрім Острожський пробував втечи з Москви, а через те навязанне з боку Дашковича зносин з ним вчинилоб Дашковича непевним в очах московського правительств, чого одначе не було. Значінне Дашковича в очах московського правительства не змінилось зі зміною на великокняжім престолі 1505 р. Московське правительство дало сьому доказ в рр. 1507 і 1508. В 1507 р. воно задумало післати Дашковича до кн. Глинського — о тім довідав ся Івашко Немирич та доніс кн. Константинови Острожському. От і все. Одиноке наше джерело се судова заява Івашка Немирича вчинена ним під час судів над учасниками повстання Глинського 1510 року. Йому закинули, що він сидів в домі князя Івана Глинського, воеводи новгородського — і тим самим мав участь в приладженню повстання. Він покликав ся на те, що як раз він доніс, що в. князь московський має прислати до Івана Глинського Дашковича і його увільнити від отсього закиду. З тих обставин виходить, що йому закидували співучасть не в саміч повстанню, але в його приладженню. Позаяк повстанне почалось вже в лютім 1508 р. — то мусимо класти нашу звістку на 1507 рік. Колиб здогад Вольфа, що кн. Іван Глинський взяв участь в приладженню повстання аж згодом, бо йому не відібрали урядів осеню 1507, коли відібрали уряди Михайлови Глинському і Дрожжі Андрієви, був стійний, то ми могли-б відложити отсей донос Немирича на зиму 1507 р.¹⁾ Воно стає правдоподібне і з огляду на те, що кн. Острожський вернув ся в Литву аж в липни 1507 р.

Через пересунене на зиму 1507 року отся звістка про задумане висланне Дашковича на Литву подає факт, що стоїть у причиновій звязи з участію Дашковича в повстанню Глинського, в котру її привів вже проф. Грушевський. Тим самим вона потверджує звістки ще двох інших наших джерел.

Перше джерело се текст в листі кор. Жигимонта до Менілі

¹⁾ J. Wolff, Kniazowie litewsko-ruscy, W. 1897, 80, 82.

Герая зі Смоленська в серпні 1508 р., коли його дослівно інтерпретувати контекстом. Ось ті слова: „Глинському... людей его въ тотъ часъ многихъ збито, а останокъ ихъ съ Остаеємъ Дашковичомъ вси къ намъ втекли“. Остап Дашкович стає частию цілості людей Глинського, а рівночасно їх проводирем. Приймаючи таку інтерпретацію будемо мати певний доказ участі Дашковича в повстанні Глинського. Далі, коли зважимо, що текст отсього листу відрізняє людей Глинського від людей вел. князя московського, зможемо з цитованого місця вивести, що Дашкович служив в відділі самого Глинського. Сей здогад попирає текст сучасника Деція, котрий звучить: „богато із приятелів Глинського підозрівало, що Москва подібна до вязниці, і воліли втечи, а майже 200 прийшло їх на замок Друцк, а між ними (inter eos) були Остап Дашкович, славний вояк та Ульрик Шельндорф скарбник Глинського“. Оповідуючи про ту саму подію, що королівський лист, він разом з ним чинить Дашковича частию цілості — приятелів Глинського, та ставляє його на одній лінії зі скарбником Глинського.

Тепер скомбінуймо два факти, що їх подає королівський лист з тим, що подає друге джерело. Се екскурсе в хроніці Матвія Стрийковського про повстанне кн. Михайла Львовича Глинського. Автор як сам каже збирав матеріали до своєї хроніки в рр. 1574—1582, а в тих роках в р. 1577 був на дворі Олельковичів в Слуцьку. З авторів котрими покористував ся, цитує Деція і Бельского: в останнього „Хроніці сьвіта“ що опираєть ся головно на екстракті з Ваповского, нема згадки про участь Дашковича в повстаню Глинського¹). Праця Деція послужила в дотичній часті хроніки Стрийковського субстратом, в котрий він інтерполював дев'ятьма наворотами свої відомости брані з інших джерел²). Се або устні джерела (свої літописні звістки Стрийковський охотно цитує з поданем жерела, а тут того нема, а брак хронологізації тих звісток вказує, що він не оперував документальним матеріалом) або авторові комбінації і пояснення. Перші се дрібні звістки пояснюючі (звідки вибрав ся

¹) Більского під час аналізи Стрийковського я не міг мати в руках.

²) I. Decii. De Sigismundi regis temporibus — в нього Стрийковський взяв субстрат, в котрий інтерполював уступи: „z Liskowa“; „a na większe... powiedzieć“; tamże... Niemiec“; „zbuntowawszy... zbroynych“; „a wetknąwszy... stoi“; „potym... rozumiał“; „y slachty ruskiej“; „ciągnęli;.. mogli,“; Przyjechali... podali; tak w ten... odbywają; може дещо з того треба буде зоставити для Бельского.

Глинський мордувати Заберезинського, хто вдер ся до дому Заберезинського, звідки довідав ся Глинський про те, де ночує Заберезинський, де мешкав Глинський вбивши Заберезинського) або се традиції льокальні¹⁾. Комбінацію можна з великою правдоподібністю бачити в частині його оповідання про участь Дашковича в повстанню Глинського або в оповіданню про способи, якими приєднував його брат кн. Василь партизанів для повстання в Київщині²⁾. Пояснення трапляють ся, хоч рідко³⁾. Я вважаю комбінацією частку оповідання про участь Дашковича в повстанню Глинського від слів: z dwudziestą... до кінця. Вважаю її комбінацією на отсій підставі, що факт нею поданий: здобуте Мстислава, Орші, Кричева, Гомля і обсажене московськими військами в дійсності не існував, а ми можемо виказати елементи, що могли зложитись на ту комбінацію⁴⁾. З цілого оповідання остаєть ся звістка, що вел. кн. Василь Іванович прислав до Михайла Глинського в Мозир Остапа Дашковича. Ми знаємо,

1) Про облогу Слуцька. загопи під Новгородок і Вильно. Типічний характер льокально родового характеру має традиція про женихане Глинського до княгині слуцької Анастасії, „ktoraґ poiąwszy (bo żony nie miał) tak rozumiał iż mu mocy nie mnieyszey tudzież skarbow za przybyciem xięstwa Sluckiego у Kopylskiego przybyć miało у już sprawiedliwie Kijowskiey stolice iako udzielnego xięstwa potym Włodzimierzowi Olgerdowiczу xiążąt Sluckich przodkowi po żonie lub prawem lub woyną dochodzić mogli“, стор. 686. Льокально або родово може бути традиція про видання Друцька князями Друцькими, що дійсно мало місце — Леонтовичь, ст. 83, Вольф, Kniaziowie, sub voce.

2) namawiając ruską szlachtę у boiary, aby do iego brata dobrowolnie przystali, ktory na to udał у k temu Bóg, który iego k temu sam pobudził poszczęści, iż od Litwy do Rusi wielkie xięstwo iako przedtym było z standarem przeniesie у monarchią Kiowską odnowi. 1766, ст. 694.

3) Поясненнями автора є приж., що Глинський женихав ся до кн. Слуцької (żony nie miał), Друцьк є замком кн. Константина Острожського, Минск не піддав ся, бо його шляхта минська боронила, Дашкович перейшов до Москви „iako miał obycaj“.

4) Мстиславль був обсажений литовськими військами в липни 1508 (Соловійов, Історія Росції гл. I), в Орші стояла залога литовська (Ваповський, 79), Кричів був обсажений литовською залогою 10 VII 1508 (Arch. Sang. Ш, № XC, ст. 61), Гомель був в руках Москви від умови 1503 р.

Правдоподібні елементи комбінації: По словам Деція ті, що кинули повстанне прийшли на замок Друцьк в числі 200 і звідти трактували з королем — Стрийковський міг викомбіновати з того факт, що вони перше здобули Слуцьк і його самі обсадили.

20.000 люда се як раз відповідне число, щоб обсадити 5 великих замків.

що ще весною приходила до Глинського воєнна поміч вислана вел. князем московським і брала участь в походах та партизанці на Білій Русі¹), де саме вона прийшла до них — джерела дослівно не кажуть. Коли одначе зважимо, що в Мозирі Глинський вів переговори з московським дяком, що з Мозира він вийшов походом на Білу Русь, „а перед тим приходили здобувати городи литовські кн. Шемячич і Перемишльський і інші московські воеводи“, що в Мозирі ідучи на Слуцьк Глинський віставив кріпку залогу²), будемо могли напевно прийняти, що поміч московська прийшла до Глинського в Мозир. А як раз в Мозир прийшов по словам Стрийковського Дашкович висланий вел. князем Василем. Отже Дашкович прийшов разом з першою помочю московською Глинському в Мозир і — коли прийняти мою інтерпретацію тексту листу кор. Жигимонта до Менлі Герая — став під командою Михайла Львовича Глинського.

Приймаючи — хоч і з повисшим застереженням — отсей факт — подам короткий нарис кампанії 1508 р., головню натискаючи на участь в ній корпусу, де командував Глинський. Глинський „мав власні війська доволі значні (*justo exercitu*) зі своїх союзників та клієнтів, по найбільшій часті Русинів“, каже Ваповский. „А тому зрадцѣ нашому Глинскому людей на вѣ тотъ часъ многихъ збито“, каже цитований вище лист короля Жигимонта до хана, а „останку“ рахує Деций на 200 мужа. В цілій кампанії 1508 р. — до битви під Оршею — вибиваєть ся над усі модифікації, які починили в ній обставини, стратегічний план чоловіка, що викликав отсю кампанію — князя Михайла Львовича Глинського. Перевести концентрацію своїх сил значить: подати з одного боку військам свого аліянта, а з другого боку здобути точок операційних в сусідній Кривому Київщині спонукати хана до того, щоб дав поміч повстанню — се одна його частина. Помішати зібранне сил противника партизантськими нападами та скорим концентрованням своїх сил — се друга частина. Першу частину отсього плану переводили кн. Михайло Глинський і його брат князь Василь Глинський — князь Михайло через обсаженне своїми залогами Турова і Мозира, похід на Слуцьк, Копиль і на Минск, щоб

¹) Грушевський, Історія України Руси т. IV.

²) Акты Западной России II, № 37, ст. 44. *Scriptores rerum polonicarum* t. II, ст. 74.

їх здобути, та похід над Березину, щоб получить ся з головними московськими силами і дати битву королеви Жигимонтови. Князь Василь оставшись зразу по відході кн. Михайла на Слуцьк, відтак оперував в Київщині. Другу частину переводили команди загонів, що вийшовши від головного табору на дорозі між Слуцьком і Минськом, заганялись під Вильну і Куренець, а вийшовши від малого обсерваційного корпусу, що стояв під Слуцьком і потім, як головна армія пішла на Минськ, заганялись під Клецьк і Велоним. В чим саме міг брати участь Дашкович? Пізнійша історія показує його визначним талантом у партизанській війні, одначе як раз партизанська часть кампанії 1508 р. була, як виходить з листу Глинського до вел. князя Василя, ведена московськими воеводами. В другій частині кампанії 1508 року по битві під Оршею ми маємо властиво дві диверсії: військ литовсько-польських що опираючись на Смоленську вдирають ся в краї московські, та військ московських, що змагаючи поставити перепони походова литовських військ у Московщину — самі вдирають ся в Мстиславщину. Одначе диверсія литовська зробила своє вражінне на політиках московських, заки диверсія московська могла відвести сили литовські на поміч Мстиславщині — що одначе добре ся боронила. Вел. кн. Василь казав іти своїм військам боронити Московщини. Пізнійше переговори дипломатичні положили кінець кампанії. В поході військ московських в ту саму Мстиславщину, на котрій 1501 року урвали ся московські анекси, можна б було бачити вплив Дашковича, котрому ті сторони були дуже добре звісні, а з смілости пляну висувати анальоїї з його пізнійшими татарськими боями, колиб не той факт, що кінець липня, в котрім почала ся офензива військ московських у Мстиславщині, і перша половина серпня — коли відбув ся зворот Дашковича на бік литовський рішучо стоять за близько супроти себе, як на таке припущенне.

Отже про деталі участі Дашковича в повстанню сказати не знаємо нічого майже понад правдоподібність, що воював у відділі Глинського. За те можемо сказати, яке вражінне зробила його участь в отсім повстанню. Зараз по переході його на свій бік уважає кор. Жигимонт відповідним донести про те ханови кримському, при чім він представляє Дашковича гей би старшиною над тими, що перейшли на його бік. Не лиш Константин Острожський уняв ся за ним перед королем, але й інші

магнати, а що до останніх то легше припустити поважанне, яке здобув собі у них Дашкович своїм таланом мілітарним, як давніші коннекси, котрі мусів значно ослабити його чотиролітний побут в Москві.

Не знаючи деталів участі Дашковича в повстанню Глинського — не хочу ризикувати підсуваннем йому того чи іншого мотиву, хоч є можливе ще ось таке розв'язанне сього питання. Колиб припустити згідність в дійсності мотиву, котрий підсуває Децій, чи там його джерело, зворотови Дашковича і його товаришів на литовський бік, то опираючись на тім припущенню можнаб було гадати, що ті люди беручи участь в повстанню зовсім не симпатизували з московськими порядками і змагали до політичної самостійности у внутрішньому ладі литовсько-руських земель. Але се тільки дедукція, що опираєть ся тільки на припущенню.

В серпни 1508 р. бачимо що повстанці впали на духу. 10 серпня бачимо Глинського вже у Москві, він просить у вел. кн. московського помочи забрати його родину та експериментує на політиці московсько-австрійській. 19 серпня вибираєть ся Глинський на Поліссє. Дашкович ждав результатів московської диверсії в Смоленщину: не діждавшись їх він переходить з останком корпусу Глинського на литовський бік. Отсей висказ опираю на хронології переходу: він відбув ся в серпни 1508, а не зараз по невдачі московських військ під Дубровною¹⁾. Одначе свій перехід виконав Дашкович і догідною порою і зручним способом. Він перейшов саме в хвилі, коли в литовсько-польському таборі запанував розстрій і похід литовський на московські землі задля сього задержав ся, а одночасно в хвилі коли число військ московських на смоленським пограничу було мінімальне і вже не могло стати перепорою. Одночасно обставини зложили ся ще о стільки щасливо для

¹⁾ Decius, ст. LXVI.

Tum consilio cum magnatibus et belli ducibus capto, rex Constantinum ducem et Nicolaum Firleium exercitui praefecit.

Capto itaque hostis fines inuadendi consilio, ex re uisum fuit exercitum in Moschouiam hiis ducibus, summittere, Regem vero interea apud Smolensko mansurum postulantibus rebus, quae ex usu forent, exercitui ordinare. Haec dum tardius succedunt, ex magnatibus duo inter se dissentiunt. Maxime ea res non modo effectum concepti consilii tardauit, verum etiam expeditionem non sine incommodo hosti patefecit.

Дашковича, що князь Константин Іванович Острожський, гетьман найвищий великого князівства Литовського, маршалок землі Волинської та староста луцький, brasлавський, винницький від серпня командував усім військом литовським, що в серпні рушило на Вязьму і Дорогобуж, а він як побачив, віддав велику поміч Дашковичеві¹).

Дашкович і його товариші кинули несподівано московське військо — так толкую висказ кор. Жигимонта в листі до хана Кримського, що вони „втекли“. Самі вони заняли замок Друцький, котрий тоді по всякій правдоподібности не був обсаджений ніякою залогою. Князі Друцькі — Василь, Богдан і Андрій Дмитровичі та їх братанич брали якусь співучасть в повстанню Глинського, бо 1505 р. емігрували до Москви — зовсім можливо що в висказі Стрийковского, що до Глинського „пристали князі Друцькі з замком своїм Друцьком“, лежить традиція²).

З Друцька почали вони трактувати з королем Жигимонтом. Ваповский подає, що в їх справі посередничили кн. Константин Острожський та інші магнати. Дашкович одержав лист желізний, і як каже Деций він пішов до королівського табору. Котрого саме — чи польського під люблинським воеводою Фірлеєм, чи литовського під кн. Константином? По всякій правдоподібности, а майже певно до литовського табору. Інші його товариші таки одержали амнецією і вступили одні на службу короля, інші на службу у кн. Константина Острожського і інших магнатів³). Се подає Деций. Чи брав Дашкович участь в диверсії військ королівських на московські землі, що відбулась по всякій правдоподібности, того рішити не можна, за те стає майже певне, що він брав участь в поході князя Острожського 1508 р. на Татар⁴).

До отакого висказу уповажнює мене надзвичайно тісна звязь тексту обох сучасних писателів в їх оповіданню про перехід Дашковича і похід Острожського на Татар.

Факти подані Ваповским ось такі: перехід Дашковича, поворот короля зі Смоленська, звістка про прихід Татар. Далі

¹) Decius, ст. LXVI.   ²) Wolff, ст. 86.

³) Так толкую висказ Деция про них при помочи контексту де є мова про Дашковича.

⁴) Про сю диверсію на московські землі висказує ся лист кор. до хана в часі: praesens і futurum, про перехід Дашковича в perfectum.

йде оповідання про похід Острожського на них. Замітити мушу, що в рукописі оповідане від слів Sigismundo rege не стоїть зовсім в особнім уступі так як се подали видавці.

Текст Деція такий: Regi vero ex usu uisum fuit pacis conditionibus acceptare, quod bello non sine periculo, dubie etiam obtinendum esset, exercitum propter hiemem iam instantem dimisit. Rediit igitur pars exercitus Vilnam, alia autem pars Constantinum ducem versus Voliniam comitata. Sub illud tempus Thartarorum eruptio in ducatum Lithuaniae facta, quorum partem Constantinus dux contriuit... Rex deinde Vilnam die 12 Novembris peruenit (ст. LXVII, LXVIII).

Одначе Дашковичеві не пощастило чимсь незвичайним вславитись в отсій кампанії — а може не пощастило йому з літописцями, що згадують про подвиги кн. Слуцького, кн. Острожського, руського вояка Полоза та Луки Моравянина. В листопаді був супокій.

В недовзі потім Дашковичеві вернули його майно і „приняли в ласку королівську“. Воно сталось як подає Ваповский „aliquantulum postea“ по його переході — але се стереотипна фаза Ваповского — котру він пришиває по словам його видавця Шуйского всюди там де побачив, що своєю дігресією перегнав хід подій. Майно звернули йому певно давно перед червнем 1514 р., коли то він дарує своє село Гвоздово Пустинському монастиреви — їдучи „в службу господарскую“.

На отсій грамоті він не носить жадного титулу, але черкаським і канівським старостою de facto був напевно вже в маю 1514 р., як виходить з грамоти кор. Жигимонта до Менлі Герая.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії *Василя Герасимчука*.¹⁾

Стріча Поляків з Хмельницьким під Слободищем.

Щоби ціла кампанія не скінчилась ще припадково нещасливо для Поляків, так треба було конечно зі зглядів тактичних зробити диверзію і недопустити Хмельницького до злуки з Шереметевом. Дятого польські гетьманц, як найліпше свій табор обезпечивши, а неприятельський стіснивши шанцями і окопами, занялись другим, дуже важним ділом: експедицією частини війська проти Хмельницького під Слободище. Визначено на сю ціль 9.000 війська, а власне около 5.500 кавалерії обох гетьманів, 500 драгонів, 1.200 або 1.000 люда інфантерії і 2.000 з полку Івана Виговського. Крім сіх додано 15—20 тисяч орди під проводом султана Нурадїна. Всього війська разом з ордою було 24—29.000. Зі шляхти взяли участь: Ян Собеский, Ян Замойский, Дмитро Вишневецький, Ст. Немирич, Ад. Дзялинський, генерал артилерії Тримгольд Вольф, і багато иншої старшини. Як сказано, взяв в тім поході участь і Іван Виговський зі своїм братом Константином.²⁾

На другий день, дня 7 жовтня рано, нім ще розвиднило ся³⁾, рушила армія до Слободища, віддаленого 25 верст від Чуднова. Передом війська, як звичайзо, пішли дратони під проводом Бокума, бо були потрібні до направи доріг і переправ, які попеували вчера самі Поляки, сторонники Потоцкого, що, будучи противні сій експедиції, поперебивали заставки у ставів

¹⁾ Днев. Записки т. СХІІ.

²⁾ Gordon, I, ст. 229; Bell. Pol. Mosch., ст. 32; Foglio d' avisi dal campo Polacco.

³⁾ Potrzeba z Szer., ст. 44.

і гати на мочарах.¹⁾ Сі вислані драгони перші стрітили ся з козаками, зігнали їх з над річки Пятки, на якій вони готовились спинити перехід Полякам, а Татари, що вже від вчера стикали ся з козаками і навіть відняли у них 2.000 коний²⁾, сьогодні напали на пастухів, якусь частину з них подонили, а решту змусили утікати до табору.³⁾ Около полудня десь прибула під Слободище в стрійнім ряді босвім і кавалерія.⁴⁾ Решта війська — піхота і артилерія прибули перед вечером, на дві години перед заходом сонця.⁵⁾

Нова, вже висше згадувана місцевість, була собі в XVII ст. більшою осадою, а може нужденним місточком і лежала недалеко Пяток, бо в віддаленю лиш 7 верст в простій лінії, по правій стороні болотнистої і мочароватої річки Гнилопяти. Тоді було воно згарищем, з недопаленими ще будинками, плотами і з церквою, що заховалась ціло. Річка Гнилопят, пливучи, творить в своїм бігу цілий ряд застоїв і ставів і впадає до Слободищ вже значно розширеним руслом, чи навіть, що так назву, ставом, який тягнув ся попри осаду в виді латинської букви S. Оба її береги були получені з місточком яким на 100—200 метрів широким мостом. Через полуднево-східну сторону міста плив зі сходу на захід малий поточок, що дучив ся з головною річкою Гнилопяти. На схід від села за одну верству, а з півночи від сього поточка, взноситься ся доволі високий і з природного положеня трудний до опанованя горб, з лагідним і ще найприступнішим спадом до села. На тім горбку, де находились останки якихсь старих валів, отаборились козаки, що ще д. 6 жовтня (в середу) прибули сюди з Бердичева.⁶⁾ Гордон, при описі терену, на котрім став козацький табор, каже, що він розложив ся на догіднім місци; з лівого боку себто від полудня заслонювали його мочари (мабуть сїножати над берегом сього потока), а з правого боку тягнулась рівнина, з заду (за вузким поясом піль) обхоплював його ліс. З фронту, як можна вносити, було власне місточко Слободище. Горб сей домінував над цілою місцево-

¹⁾ Gordon, I, ст. 230.   ²⁾ Foglio d' avisi dal campo Polacco.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 32; Foglio d' avisi dal campo Polacco.

⁴⁾ Gordon, ст. 230.   ⁵⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 32.

⁶⁾ Foglio d' avisi dal campo Polacco. Хмельницький мав рушити з Бердичева у вівторок 5/10, а ставув в Слободища слідуемого дня.

стю, для того то козацьке військо увиділо Поляків, скоро іно уйшли одну милю від Чуднова.¹⁾

Кілько було цього війська, розложеного там табором, годі означити. Дані цифри вагають ся між 20 а 60.000; правдоподібно більше його не було як 30.000²⁾, і се були самі цьогобічні полки, а саме: брацлавський з Мих. Зеленським, подільський з Евст. Гоголем, паволоцький з Ів. Богуном, білоцерківський з Ів. Кравченком, уманський з Михайлом Ханенком і кальницький з Іваном Вертелицьким. А опріч висше згаданих полковників зі старшини брали участь: Іван Груша, Павло Тетера, обозний Тим. Носач, Каплонський Гарасим, Попара, Гуляницький, Грицько Нехороцький і Макаринський.³⁾

Були се, як видимо з імен, самі явні сторонники бувшого гетьмана Ів. Виговського, прихильні більше до переговорів з Поляками, як до мира з Москвою; були се по більшій часті ті самі, що підписували гадяцький трактат, а опісля не хотіли іти з Хмельницьким на другу переяславську раду. Річ природна, що вони і тепер не думали Шереметеву помагати і, як се видко було зі всіх їх рухів, радше проволікали справу і під позором небезпечности або під покривкою інших, видуманих

¹⁾ Дещо про сю місцевість подає нам більше Гордон (Tagebuch, ст. 330—335). Опісля можемо дещо довідати ся з редакції Bell. Pol. Mosch., ст. 33—36, вкінці в Коховского (Ann. Pol. Climacteres). Решту доповнив я з мали російського штабу. Слободище, о скілько можемо в деяких авторів довідати ся, було тоді містом. Се вразно говорить Гордон, рівнож і Коховский називає oppidum: „Juxta oppidum via in iugum dusebat“, і як можемо з його дальших слів вносити воно улягло руїні через пожежу; тоді були „exusti olim oppidi rudera“. З других реляцій трудно довідати ся, чи воно як раз було такою руїною. В кождім разі деякі будівлі мусіли заціліти, бо в них користали козакв. З кількох місць реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 34 можна судити, що там були будівлі і що місто самі Поляки, —здаєть ся, спалили.

²⁾ Lettera di raguaglia scritto dal campo Polacco. (Acta hist. res gestas Pol. illust. V. II, t. I, ст. 176) подає козаків на 60.000. Bellum Pol. Mosch., вже знаємо 40.000. Дуар. на однім місци, як вже наводились, подає їх по звісткам, які прийшли до польського табору на 60.000, а на другім місци, а було по борбі під Слободищами, на 20.000. Ерліч (Latopisiec II, 60.000. Potrzeba z Szeremetem — 40.000.

³⁾ Тих всіх, крім двох послідніх осіб, вичислєжє автор Bell. Pol. Mosch.. 37 і 41. Про Гр. Нехороцького довідуємо ся з сучасної газетки: Extract eines gewissen Schreibens von hoher Hand aus Krakau; Макаринського (чи може Махержинський), наводить в реляції Gazette de France в 1661 р. (Les Particularites de ce qui s' est passé en Pologne). Вони всі ще будуть на своїм місци згадані.

причин, одурювали лиш товпу, котра, як опісля зобачимо, була трохи противної думки. Та, що з того, хоч вони були дійсно інших поглядів, то все таки мусіли іти за загальною думкою черни. І таке саме діяло ся і там.

Коли козаки зі свого табору побачили надходяче польське військо, запанував в нїм великий рух. Всі вьялись пильно захищатись возами, галузем стятих дерев і горячо сипали окопи. Частина з них пішла боронити переходу через міст, а інші знов засілись в огородах, пообсаджували там декотрі будівлі і переходи, аби звідти не пускати Поляків.¹⁾

Любомірський, прибувши около полудня зі своєю кавалерією під Слободище, видав сейчас наказ Гордонови і його драгонам, яких він мав під своєю рукою около 100, зайняти і поправити пощований козаками міст, і тут о сей міст насамперід завязала ся борба. Одна партія драгонів, перестрілюючись з козаками на мості, який був до 300 кроків довгий, випирала їх звідти і не давала його розбирати, а друга частина, знайшовши пригідне місце, під ослоною вистрелів пробувала по обох боках моста перейти в брід забагнену річку. Козаки спочатку держались уперто, коли же Татари десь повисше перейшли і загрожували їм з другої сторони з боку, подались вони взад і утїкли до поблизької, деревляної церкви. Там, замкнувшись, стріляли через вікна і пороблені в стїнах діри і наносили штурмуючим Татарам значні шкоди, хоч сї заслонювались дошками. Татари, озлоблені неудохою і численними стратами, принесли вязки соломи та підпалили церков. І одні з козаків там згоріли, а решта, то перебились через Татар, то полягли від їх рук.

На тім скінчив ся на разі весь здобуток Татарви і польських драгонів. Гордон, перейшовши міст а опісля руїни міста, станув при старім окопі, що тягнув ся за місточком і там очікував на інших своїх. При сій першій стрічі, по словам повисше згаданого очевидця, було убитих на мості 40 козаків, а всі були на пів нагі; з драгонів мав впасти лиш 1, а 6 було ранених. Про страти при церкві не згадує.²⁾

Вечером, на дві години перед заходом сонця, як прибула піхота і артилерія, тоді Любомірський уставив все своє військо в боевий порядок. Одначе розпочинати зі своїм небезпечним противником він не думав задля пізної пори і незнаня терену, а передовсім задля трудного переходу через ріку. Постановив

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 33.

²⁾ Gordon, I, ст. 231.

відложати штурм до козацького табору на другий день. Але знов військо і инша старшина на се не годила ся. Виділи вони в козацькім таборі около сипаня валів переполох і крутанину і для того не хотіли через свою проволоку дати козакам часу до цілковитого укріплення, а що важнійше, не хотіли через зводіканє козаків ободряти і скріпляти на душі. Все військо рвалося до бою і хотіло нині поспробувати щастя і пропустити до табору штурм.

Щобні козаки не перешкодили в переході через ріку, треба було конечно зігнати їх з поблизьких огородів і видерти їм декотрі будівлі, які вони опанували. Хотів се учинити Замойський, але вистерігаючи ся нещастя, яке-б могло йому приключити ся, польний гетьман на се не позволив, а вислав до городів хоругву Собеского під проводом Бідзінського, а до другої партії козаків в місті, вислав кілька хоругов своїх і свого брата Александра під проводом Вільчковського і Вижицького. Сі вивязали ся зі свого завдання добре — виперли козаків, хоч і не без страт зі своєї сторони. Під їх ослоною перейшло польське військо без перешкоди ріку і станувши на другім березі спинили ся на рівнині і упорядковались: центр заняла піхота і драґони під проводом Целярія, Немирича і Бокума, а по обох крилах станула кавалерія. Ян Собеский і Ян Замойський мали доводити лівим крилом, барон де Едт правим; Іван Виговський мав спомогати. Для коротшої дороги треба було ще поконатися одну невігоду, а власне треба було переходити через згарища частини Слободищ, а такий марш для кавалерії був доволі трудний, бо в дорозі спинали свободу рухів різні провали, плоти, ями і пивниці, що раз в раз западали ся під ногами. Але вкінці, по більших трудах, вийшли з міста і опинились за містом перед брамою, широкою 30—40 кроків, що була щербою в валах, замикаючих Слободище. Сюди направили козаки всі свої армати. І Поляки, хоч як старались через сю браму скоро і рідкими рядами перейти, потерпіли від козацьких куль досить значні шкоди. За окопами розстроєне військо знов упорядкувалось і пішло перед козацький табор на малий вистріл з самопала. Сам гетьман з адютаантами зістав ся при окопах. Козаки стріляли до постунаючої передом піхоти і польських драґонів зі своїх самопалів і декого убивали. Аж доперва, як сі заслонившись якимсь валом і від себе дали сальву, лишили козаки передові шанці і подалися трохи дальше назад. Тоді Поляки поступили знов ближше на яких 30—40

кроків, і заслонившись стятими козаками купами дерев і галузем, стали стріляли до козацького табору. Козаки не виглядали вже більше ізза валів, стріляли лиш з табору, а кулі їх, спадаючи з гори, заподіювали незначні шкоди — тільки ранили. Коли наостаток наблизила ся решта війська, дано приказ до штурму. Як можна судити з опису Гордона, драґони його перші вдерли ся до табору. Запримітивши, що якась частина табору на яких 30—40 кроків була заложена тільки возами і слабо боронена, казав 4 компаніям драґонів туди вдарити. Козаки тут не робили їм великого опору і драґони без більшої трудности розсунули вози і отворили дорогу для себе і для других. Та одначе сей скорий успіх не послужив їм на добре: місто бити ся, вони кинули ся рабувати вози і лиш причинили ся до більшого замішання і спинали свободу рухів.

Далеко труднійше приходилось перервати вози гузарам на обох крилах: козаки видко звернули сюди більшу увагу і добре обороняли ся косами, сокирами, оглоблями і творили значні страти, то жовнірам, то коням, то проколюючи їх, то утинаючи їм ноги. Але на кінець і ту перервали гузари в поодиноких місцях табор і вдерлись до середини. Між козаками в передових рядах запанував рострій і переполох і всьо, що було з переду, пустилось в утечу. Ян Замойский зі своїми хоругвами і зі своїм поручником Сильницьким, а із під хоругви Любомірского Вільчковский, дійшли були навіть до середини козацького табору і були вже близько самого намету Хмельницького, а генерал-майор Целярій і Стеф. Немирич опанували часть козацької артилерії і звернули пушки на утікаючих. Полковники старались заохотити втікаючих, ободрювали їх, але се нічо не помагало. В козацькім таборі бракло доброго проводу, а сам гетьман місто розпоряджувати, був в безрадности, молив ся і робив обіти вступити назад до монастиря, скоро тільки видобуде ся з сього нещастя. Лісницький і другі полковники мали йому за сей нелад робити гіркі докори, та що з того, коли гетьман, що по раз перший в житю був в більше кровавім бою, не міг рішити ся на ніщо. Але старі полковники, сподвижники славного Богдана, виправлені в воєнній штуці, заохочуючи один другого, ужили всіх сил і поставили сильний опір: по обох сторонах били ся з великою завзятостю і жорстокостю, аж вкінці справа взяла инший оборот і побіда перешидила ся на сторону козаків.

Не мало до сього причинили ся і самі Татари: саме тоді,

як Поляки припускали штурм, вони находили ся по заду козацького табору в лісі, і доперва, коли завважали утікаючу до ліса частину козаків, взялись її переймати і вдарили на ню так сильно з фронту, що сї були змушені назад завернути ся і, як каже Гордон, *hostibus fugientibus aureum pontem construerunt*. Взяті на два огні, коли не було иншого виходу, як: або смерть, або жите, здобує хоробростю, відзискали притомність духа і завернувшись, ударили всею силою на Поляків, з котрих одна часть била ся, а друга була занята пльондрованем возів. Насамперед прийшли козаки до утраченої позиції на лівім крилі. Споможені з заду, виперли вони там звсім Поляків. І так, як висловлюєть ся автор реляції *Bell. Pol. Mosch.*, змінив ся вид: „ті, що вже були майже побідниками, небавом зістають поконані, а ті, котрі мали бути жертвою польського і татарського оружя, прийшли в стан слухної оборони“. Богато страт мали Поляки потерпіти при сїм відвороті, а найбільше потерпіли хоругва самого Любомірского під кермою львівського хорунжого Андрія Сокольніцкого і начального керманича барона де Єдта. Сей Сокольніцкий, маючи наказ ударити на козаків з тилу, вже був обійшов табор і починав вдирати ся до нього, як козаки, вибиваючи проче польське військо, сильним напором вибили також і його, і що більше, загнали сих кілька ескадронів в багнистий провал, звідки годі було видобути ся: з одного боку простягались мочари, з другого тягнув ся козацький табор, звідки переслідували козаки, а з переду заняли горб Волохи. Пробувала вправді польська кіннота сей горб здобути, але задля упертости противників всі зусилля пішли на дармо. Прийшлось більшій части по утраті коний і самій полягчи, а утік лиш дехтє — і то пішки.

Згинув тут від козацької коси, саме тоді, як намірив ся стрілити на полковника Зеленьского—барон де Єдт, згинув тут ротмістр Талаяв і впало багато иншої старшини. Ротмістр Маутнер, обершт Фелькерзон, майор Клебек, Ельцберт, ротмістр Деброн і инші віднесли тяжкі рани. Сокольніцкий побитий кіями ледви утік.

На лівім крилі, де доводив Ян Собеский і Ян Замойский, борба скінчила ся дещо пізнійше. Хоч тут терен був дегіднійший, а жовніри били ся з неменшою відвагою і навіть сам Собеский наражав нераз своє жите, одначе нічого путнього не вдіяли. Страт було багато, а вкінці мусіли такі піти за правим кридом. В боротьбі згинув: ротмістр з хоругви Вишне-

ведького Стефан Ліневський, оберст Патрик Їордон (не автор дневника — а інший, може якийсь його свояк); ротмістр Гралевський і Константин Виговський були постріляні.

По короткім відпочинку Поляки в віддали яких 40 кроків від табору зібрались знов і по приказу гетьманським по раз другий приступили до штурму, але вже їм тим разом так не повелось, як за першим. Заледви вступили на окопи, як переважаюча сила козаків відбила їх цілковито. Пробували і по раз третій робити приступ; та козацьке військо стояло нерухомо і привитало Поляків градом куль і каменя.¹⁾

Наступила вкінці темна ніч і ся перервала три годинну кроваву стрічу обох військ. Польське і татарське військо повернуло аж за переправу і заночувало на отвертім поли, без їди, води і огня в віддаленю доброї милі від табору. Козаки вели дальше енергічну роботу около укріплення свого табору.

Страти обох військ були на рівні по обох сторонах. Як подає Їордон, було около 300 убитих, а ранених яких понад 600 („добре два рази тільки було“). Деякотрі жерела рахують страти на тисячі, — держу ся найправдоподібнішого числа.²⁾

Як там воно не було, чи верхом були одні, чи другі, в кождім разі ся битва крім діткливих страт, переваги Полякам ніякої не дала; противно показали козаки вповні свою чисельну, а через то фактичну виспість. Дивною річю хиба може нам видавати ся, що майже ніяка реляція не згадує нам про

¹⁾ Найбільше детальний опис, хоч в дечім незрозумілий, дає Патрик Їордон (Tagebuch, ст. 231—236). Особливо дуже докладно описані акції, де він сам брав личну участь. Описля заслугує на увагу вичерпуючо оброблена реляція автора Bell. Pol. Mosch., ст. 32—36. Вкінци, хоч коротко, але живо і вірно зобразив автор епопеї Potrzeba z Szerem., ст. 45—49 і Kochowski, An. Pol. Clim., II, ст. 274—278.

²⁾ Gordon, ст. 236. Що до страт, то всіляко подають. Найсолідніший в такім рахунку Їордон каже: „An Todten hatten sie diesen Tag gegen 300 Mann und an Verwundeten wohl zwei Mal so viel verloren. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco рахує польських страт на 100, а козаків на кілька тисяч. Potrzeba z Szer., ст. 47. „На самих валах упало кілька сот козаків“. Dyar. w. z Szer. не вичисляє, а говорить загалом, що зражались не без власної шкоди і одні і другі; упавших старшин з під хоругов Любомирських подає 7. Рук. бібл. Ягайл., ч. 5: De die 23 oct. 1660 твердить, що в Польщі ходили вістки, що згинув навіть Собеский. „Ale cruenta penes nos victoria. Bo zginęło naszych kilka tysięcy. Zginął Pan Choraży koronny Jan Sobieski, Baron de Oedt. Ale te nowiny nie są mylnę, bo do J. M. Pana Koniuszego przyszli“. Rosnyki die 27 octobris.

участь Татар. Оден Г'ордон, що правда, оповідає, як више було згадано, про нагінку і завернене утікаючих, одначе поза се не находимо ніде справозданя з їх діяльности. Можливо, що невідповідний терен не давав їм можности розвинути ся і взяти участь в штурмі, можливо, що не хотіли віддати Полякам до рук нараз двох побід над обома противниками. Вони знали, що сьогобічна старшина більше симпатизує з Польщею, як з Москвою, тай були не від того, аби мирним способом погодити їх з Польщею і звернути Україну против Москви. Сам Хмельницький при заключуваню договору в польськім таборі і козаки при початкових пертрактаціях висказувались ясно, що вони не хотіли ворогувати з Поляками, а прибули радше роз'єднати Тим. Цицюру з Шереметевим, а потім, як можна най-скорше, погодити ся з Поляками. Правда, що се могло робити ся більше під впливом потреби, або могло виглядати на комплемент, чи може вкінці на делікатну оборону, але по всій правдоподібности, пробивала ся в їх словах і реальна правда. Утвердимо ся в сій здогаді, коли пізнаємо настрої козацтва по сій пригоді.

Ніде правди діти, козаки хоч відбили польське військо від свого табора, то таки ся кровава і дітклива пригода не мало і їх занепокоїла. Дивно їм було, як Поляки могли держати в облозі видисципліноване військо Шереметева, а разом де могли зробити диверзію. Здогадували ся з сього, що Поляки мають численну армію.¹⁾ Для застанови над дальшим пляном скликала старшина сеї ночі военну раду: треба було рішити ся, чи мають ввійти в порозумінє з Поляками, чи мають іти Шереметеву з відсїчу. І вся старшина на сій раді представила ся явними приклонниками угоди з Поляками; Хмельницький же не зміг на ніщо рішити ся, він вагав ся, — і одного і другого, здаєть ся, бояв ся. Найбільше напирив на гетьмана і гіркі закиди робив йому задля нерішучости Гр. Лісницький, його головний дорадник. Та молодий гетьман так само поведив ся на раді, як поведив ся недавно підчас бою: то відрікав ся гетьманської булави, то обіцював вступити до монастиря, коли тільки вийде ціло, бо, як говорив, не хоче терпіти за се, що другі наброїли. Що під тими закидами треба розуміти — не знати. Досить, гетьман не схилив ся на жадну сторону, а тримав ся мабуть золоті середини, хотів пережи-

¹⁾ Gordon, ст. 237.

лити ся на сю сторону, котра буде сильніша. Се програма тодішньої козаччини! Полковник Лісницький, головний речник згоди, говорив таки без ніяких гречностей: „Відложи на пізнійше свою оборону, а тепер подбай, щоб ми вийшли ціло; покористай з добродійств ночі і подай якісь способи, коли перше погордив іти мирною дорогою; коли допровадив нас до нещастя, то годі відрікати ся його обітами“.¹⁾ Такими або тим подібними, теркими арґументами доказував Хмельницькому в його ваганю і Тим. Носач і решта старшини.²⁾ Інші знову робили міну, що хоч спочувать Москві, та одначе обставини змушують їх відречи ся Москви. Мотивували се хитро, що коли не переможуть Поляків і поляжуть головами, то з сього Москва не буде мати ніякого хісна, а коли же збережуть себе ціло, то придадуть ся ще Москві.³⁾ Груша і Павло Тетера таки не скривались навіть з тим, що волять слабшу Польщу, як рабську Москву, волять супокій і послух, як воєнні невигоди.⁴⁾

Не улягає найменшому сумнісови, що вся старшина була зичливо настроєна для угоди. Немало причинив ся до повискання декого і батько Івана Виговського своїми листами до козацького гетьмана. Він то закликав його іменем опікунських прав, наданих небіщиком його батьком та іменем свого авторитету взивав відступити від Москви, яка накоїла Україні тільки лиха, а радив прихилитись до згоди з Польщею. Шереметев, як писав, здоптаний, він гасне, як лампа без оливи; ініт в ній радше чадить, як гріс. Козакам більше можна сподівати ся від польської нації, як від московського варварства. Радив проте йому, аби чим скорше приступав до порозуміння, бо потім може весь тягар спасти на його відвічальність.⁵⁾ Теплі слова старенького батька, замученого Москвою Данила, гетьманського шваґра, сильно підбивали Юрія, та опір черни брав верх. Не залишила вона своєї опозиції і тепер, не зважаючи, що в битві вона найбільше потерпіла. Іордон твердить отверто; що погляди старшини були гадкою меншости: чернь не хотіла нічого чути про якусь угоду з Поляками і перекричала старшину. Під терором черни урадила рада вислати до ханського заступника Нурадіна з ли-

¹⁾ Kochowski, Ann. Pol. Clim., ст. 278.   ²⁾ Gordon, ст. 237.

³⁾ Kochowski, Ann. Pol. Clim., ст. 278.

⁴⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 37.

⁵⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 374. (Swirski Mikołaj, Relatio historica belli).

стої і з грішми посольство. Часть з сього мали зложити самі, а решту суми мали обіцяти від царя, і за се повинні були Татари покинути Поляків і вернути ся домів.¹⁾ Одначе посольство наївно дивило ся на татарську політику. Здасть ся, Нурадін не мав повновласти на задурене себе такими презентами, і сей накір їм не вдав ся, тим разом Сулган був далекий, щоби помирити ся і допустити їх до полуки з Москвою, своїм найбільшим історичним ворогом. Лист сей козаків прислав султан Любомірському, а Хмельницькому відіслав відмовну відповідь.²⁾ За прихильність обдарував маршалок Татарина щедро золотом і срібною посудиною.³⁾ Справи козацькі стояли зовсім нерішені; переговори з султаном не довели до ніякого результату. Обі сторони покладали осуд свого щастя ще раз до рішення подіям слідуочого дня.

Дня 8 жовтня рано, Поляки дістали зі свого табору припаси, і покріпившись тай відіславши ранених до табору, рушили знов під Слободище на вчерашнє побоевище.⁴⁾ Не знати, чи тим разом ішли спробувати знов непевного щастя, чи може більше ішли по се, щоби настрашити підозрілого противника. Та одначе до нічого поважнішого сьогоня не доведено. Тимчасом Любомірський одержав в дорозі два листи від головного гетьмана Потоцкого з просьбою, чи може з наказом, щоби як найскорше вертав під Чуднів для здержаня Шереметева, який раз враз виконував надлюдські зусилля і останніх сил добував, аби пробити ся крізь польське військо. Для того то польний гетьман здержав ся сейчас від дальшого підпринятя і до Пяток вислав драгонів поробити всякі можливі перешкоди, чи то усипати шанці, чи що инше зробити, щоби бодай ще там задержати Шереметева.⁵⁾ Сам позістав під Слободищем тільки до полудня, по полудни удав ся з частиною війська під Чуднів.

Для стереженя і нагляду над козаками полишив ся султан зі всею ордою, а по при нього зістав ся по розказі гетьмана і дехто зі знатнійшої старшини. Мали вони в данім случаяу в одной сторони вести з Хмельницьким переговори, а з другої сторони мали пильно наглядати над татарським проводиром, щоби він припадком не дав ся перехилити на противну сторону.⁶⁾ Івану Груші і Павлу Тетері, яких уважано за своїх прихильників, а які вже увійшли давнійше в порозуміне, по-

¹⁾ Gordon, ст. 217; Potrzeba z Szeremetem, ст. 49.

²⁾ Ibidem.   ³⁾ Potrzeba z Szerem. i Ciec., ст. 49.

⁴⁾ Gordon, ст. в. вг.   ⁵⁾ Ibidem, ст. 238.   ⁶⁾ Ibidem.

кладено на с'їмліне не тільки склонити до згоди Хмельницького і його дорадників, але вони мали перевести нове польсько-українське порозумінє. Коли би їм се не повелось і козаки погордили предложеними обіцянками, були зобовязані бодай припізнювати сходи́ни обох союзників.¹⁾ А знов для усуненя якого небудь порозуміня і для спиненя всякої кореспонденції, наказано Татарам як найострійше оточити козаків зі всіх сторін і пильно наглядати над їх рухами.²⁾ Та й після того всього, як судить автор італійської реляції, могли були козаки і тепер перебити ся і піти Шереметєви в відсіч. Польська армія була тоді так знеможена, що не була-б в силі їм жадним способом перешкодити.³⁾ Здасть ся, старшина встигла якось чернь утихомирити і прихилити до своїх цілий. По реляціям Турдона, козаки по відмовній відповіді і по грозьбах султана, в початку не знали, що мають діяти, вкінці признали за найгарнійше позістати на тім самім місці, а труди і небезпечність злуки позіставити самому Шереметєви. Як видимо, надія на поміч була дуже підозрілої вартости. Автор римської реляції, записуючи події по дням, під днем 7/XI, себто в часі, коли Любомірський виправляв ся під Слободище, підносить виразно, що „козацькі полонники говорили згідно о намірі Хмельницького, що ішов він не так бити ся, як трактувати про згоду. Нинішний день покаже їх властивий намір“.⁴⁾ Треба знати, що се було ще перед стрічою Любомірского!

Шереметєв покидає Чуднів.

Як висше було сказано, під Чудновом зістав ся там з більшою частю польського і татарського війська коронний гетьман Ст. Потоцкий. Його завданем було задержати московське військо в окопах і не допускати Москалів до виходу. Московсько-козацьке військо знало добре про неприсутність пілького гетьмана і його диверзію против козаків; треба було лише використати се до своїх цілий, а особливо якось перебити ся тепер. Кілька разів виходили Москалі зі свого табору і били ся з бравурою з польським військом, але Потоцкий відбиввав удачно всі

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 37. ²⁾ Ibidem.

³⁾ Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco каже, що Хмельницький міг прийти в поміч обороною рукою, бо польське військо було страшно знеможене. ⁴⁾ Foglio d' avisi... Майже такий самий погляд висловлює коресподент Gazette de France під днем 7 Новембра.

екскурзії і загаяв їх назад за окопи.¹⁾ Над вечером, коли вчули під Слободищем греміт гармат, се ще більше піднесло радість обложених: були сьвято переконані, що Хмельницький вже перебуває ся і що вже наближаєть ся до них.²⁾ Оба війська стояли весь день під оружем, а Потоцкий для більшої певности послав султанського сина з Татарами і кілька польських хоругв в ліс на заставу, щоби в разі лихого случаю бодай в лісі Москву перейняли. В ночі сього дня пішли всі на заставу.³⁾

Та одначе Хмельницький не з'являв ся. На другий день, себто 8 жовтня став московський гетьман догадувати ся якогось нещасливого випадку для козацької армії і рішив ся конечно перебити ся через польське військо. Автор діарія, як і Даровський визначують на сей день дуже кроваву боротьбу обох військ. Подають вони зовсім згідно, що Шереметев користаючи з неприсутности Любомірского, в полудне виступив з окопів на дорогу до Пяток. Вже минав укріплення польського табору і наближав ся до ліса, коли тимчасом ізза ліса перейняла йому дорогу татарська орда і Поляки, вислані еще вчера Потоцким на засідки. Захоплений з двох боків, з фронту і з правого боку мусів Шереметев сточити кровавий бій. Одні старались уйти, а другі не пускати. Спочатку не рішала ся побіда ні на одну, ні на другу сторону. Вкінці, коли на полю битви явив ся генерал артилерії Вольф і розпочав страшну стрільбу на московське військо, привів його в безлад і змусив завернути ся назад. Від голосного відгомону гремучих армат дрожали ліси, каже сучасник. Самі Татари мали положити на місці понад 1.000 трупа, не вчисляючи погибших від гармат і погибших з рук Поляків.⁴⁾

Вечером сього дня повернув під Чуднів зі своєю дивізією в добрім босвім порядку Любомірський, а щоби неприятеля переконати про його даремні проби і вичікування, казав при своїм повороті кільком хоругвам ударити на Шереметева. Се мало бути неначе б доказом щасливого результату з його експедиції.⁵⁾ Вже передше чорні сумніви нічого доброго не ворожили Шереметеву, нинішній факт утвердив його в тім здогаді, утвердив наглядно, що вчорашній день не перешили в його сторону.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 36. ²⁾ Ibidem.

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 156.

⁴⁾ Ibidem; Барсуковъ, Роль Шер., т. V, ст. 376—377 (Darowski, Comp.). ⁵⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 37—38.

Потім кілька днів Шереметев не виходив з табору, замкнув ся за окопи і вичікував, що далше буде. На більші труди годі було вже здобутись. Свирский такими примітивними словами малює положене моск. війська: „Ворог в розпуці сидить в своїм берлозі і як ранений медвідь залізує свої рани. При тім всім і сей день і в слідуючий, з обох сторін йшла сильна пере-стрілка“.¹⁾

Але експедиція під Слободище ще вовсім не поправила польського положеня. Та сама ситуація, що була передше, повістала на далше. Шереметєва, не зломаного цілком, треба було облягати далше, і далше треба було побоювати ся козаків, які могли в кожній хвилі перебити ся і подати відсіч. Дотеперішні труди довгої облоги, як видимо, не давали ніякого результату, хиба що притуплювали енергію війська і ослаблювали його на далші непредвиджені випадки. Треба було конче повести діло инакше, треба було досягнути инший, невнійший результат. І так чинило ся. Від слободищанської стрічі обі сторони — і Москва і Поляки занедбують боротьбу, а всю запопадливість звертають для позисканя для себе нового союзника, позістаючого до тепер в невиразній резерві, союзника, що так знаменито грав ролю нейтральної сторони. Обі воюючі сторони старають ся іно всіми силами позискати козацького гетьмана. Тільки його злука з котрою небудь стороною могла рішити успішно покінчене цілої сеї трудної кампанії. І диятого весь далший час заповнює кореспонденція обох сторін. Та справа ся, хоч може річ більшої цікавості, та на жаль для її освітленя маємо дорі-вочні, короткі і в дечім неясні звістки. Не одного іно Хмельницького благав Шереметєв: московський воєвода, потонаючи, звернув ся в своїй біді по поміч звідки інде, а особливо удав ся до своїх московських гарнізонів на Україні, а передовсім до свого заступника в Києві князя Юрія Боротинського. Вже від давна слав в сей бік свої інформації нещасний воєвода і взивав його до відсічи. Через ліси і недостережені місця продирались почтиліони і доносили до Києва про все. Кілька листів Шереметєва до Боротинського і кілька реляцій сього останнього до царя дають нам поняте про сі його забіги. Одну і ту саму сумну пісню і чути у всіх благальних депешах: молять о скору поміч, бо без відсічи ніяким способом через Ляхів і Татар пройти. Очевидно, князь зі своєї сторони робив, що міг і пода-

¹⁾ Барсуковъ, ст. 387 (Świrski, Relatio hist. belli Szerem.).

вані звістки передавав він до Москви і вичікував звістки розказу. Без царського наказу іти з помочю він не міг, тай не було і з ким іти. „Без твого, великого царя указу, пише він до царя, іти на поміч до боярина Василя Бор. Шереметева не смію і без помічних людей іти не з ким. Твоїх, великого царя, ратних людей, не много зіставив В. Бор. Шереметев. З нами ратних людей і кінних інших 4.288 чоловіків, а дворян з різних городів, які не пішли з боярином Василем Бор. Шереметевим з 300 л., а полковник Давид Фандернізен має начальних людей і райтар 1.000 люда. І ми писали по нинішнім звісткам в Переяслав, в Ніжин і в Чернигів по ратні люди, щоби їх прислалли до Київа в похід, бо з малим числом іти до боярина Василя Бор. Шереметева нема по що. А в Переяславі в Ніжині і в Чернигові можна обійтись і без невеликого гарнізону“.¹⁾ На кінець князь Боротинський рішив ся виступити з Київа в окружні міста (близше до Чуднова) і там хотів дождати царського указу. Але се було вимірено більше для успокоєня Українців. Хотів піднести у них духа, а ще більше бояв ся Боротинський бунту і погрому Москалів. „А роблю я так на се, говорить дальше, щоби в черкаських городах не було якої злої думки і щоби надіяли ся на мене, знаючи, що я близько. Зо мною ратних людей 3.000, а більше годї де взяти., а як з Переяслава, Ніжина і Чернигова до мене вишлють людей, то я буду промишляти, як би піти до Шереметева і йому помогчи“.²⁾

І справді по висилці више наведеної реляції до Москви, одержав князь Боротинський царський указ поспішати на відсіч. Указ сей носить дату 26/9 старого стиля, себто 6/10 і був писаний як рах в передодень слободищанської пригоди. В нім наказуєть ся князеві позбирати розсіяні сили і спішити до Київа. „Як до тебе ся наша царська грамота прийде, то ти возьми з собою: полковника Фандернісена з полком, возьми дворян Брянчан і Мещерян і з Київа ратних людей кілько відповідно; з Переяслава поклич голову московських стрільців Теодора Александрова з полковником Ефимом Франсбековом; з Ніжина нехай йде голова московських стрільців Алек. Мещерінов і городовий Борис Глєбов з приказом; з Чернигова возьми Александра Подтопкіна з приказом і решту черкаських полків.

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шер., т. V, ст. 378—379 (пор. жерела Карпова).

²⁾ Ibidem, ст. 380 (пор. жерела Карпова).

І як по сьому нашому приказу збереш всіх піших і кінних людей, йди безпечними дорогами і кріпким табором в поміч Василеви Бор. Шереметєву“. Аби і нове військо не впало жертвою необережності, наказувало ся князеви насамперед розвідувати ся, де стоїть московське військо і що воно робить; наказувано також вивідати ся докладно про Юр. Хмельницького і старати ся з ним получитьи ся, а коли-б се сталось, повинен в час повідомити Шереметєва, а потім піти йому на відсіч. На випадок, як би не удалось зібрати більшого числа війська, Бор. повинен був вивідати, які дороги позанимали Татари і старати ся їх очистити і над Татарами промишляти та вкінци зі своїми получитьи ся“. На його місце наказувало ся полишити в Києві стольника Івана Чаадаєва, і він мав уважати, щоби ворожі люди якого лхха не заподіяли. Для стереження України наказано Гр. Григ. Ромодановському вислати з Білгорода до Переяслава князя Борнеа Мишецького.

Як можемо вносити з тої повільної процедури з такого посереднього ділання, годї було сподівати ся якоїсь скорої заемоги, яка була потрібна. Гарнізони по містах були незначні, порозкидані, а що найважнійше потрібно було часу, заки їх постягалось, і то, розумієть ся, аж за указом з Москви.

Далеко більшу користь могла подати поміч Хмельницького. Сей, не тільки що був вже близько, але також мав достатне число і міг силою перебити ся. Хоч його повільність і нерішучість будила в моск. гетьмані від давна вже підозріне і бул-повна причина так думати, то Шереметєв мимо того не занедбав прихилити його на свою сторону і навязав з ним через ріжних посередників живу кореспонденцію. Видавало ся, що діло піде добре. Дня 9 жовтня прибув до моск. табору козак Мартин Чоботенко з листом від Юр. Хмельницького і звіщав, що „Поляки і Татари на нього, гетьмана, приходили і до його табору робили приступити д. 27/9 (7/10), но милостю Божою і щастєм великого царя, він, гетьман, Поляків і Татар побив і відогнав від свого табору“. Через тих самих післанців просить дальше Хмельницький, неначе-б іронічно, відписати о сїм до царя, „щоби царське величество пожаловав його гетьмана і велїв в черкаські городи йому, гетьману, в поміч іти з Білгорода князю Гр. Григ. Ромодановському в ратними людьми“²).

¹) Ibidem, ст. 381—383.

²) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 374—375 (пор. жерела Карнова).

Шереметев, здаєсь, повірив йому і на другий день, відписуючи до царя, в рапорті писав: „А як ми з гетьманом Юр. Хмельницьким відемо ся, і коли за Божою милостию над польськими гетьманами і Татарами будемо промисляти, о тім тобі, великому царю відпишимо“¹⁾. То само писав козацький гетьман і до Москви до царя, та тільки прикре положене московсько-козацького війська і вчерашню свою пригоду під Слободичами змалював трагічніше. „25 (5/10) — як писав — неприятель з войсками своими, чужоземскими и татарскими многими, наступивши на насъ, неисказанною всѣмъ усилиемъ потребу чынили, и любо потѣхи не отнесли, за щастемъ вашего ц. вел. на пляцу утратившы своего немало люду, однакъже намъ зыйтися з боярыномъ и воеводою Василиемъ Борисовичомъ Шереметевымъ не допустили к недопускають, мнозтво орды и ляховъ межы нами в поляхъ засадивши“. Просить проте прислати князя Гр. Гр. Ромодановского, „поневажь самъ король польскій учинивши покой зо всѣми посторонними и посполитсе при собѣ зобразвшы рушене, такъ же ханъ крымскій з ордами, як маемъ з язиковъ вѣсти, спішно ку Украйне тягяеть и листы свои посилаеть впередъ прелесные, которые подаемъ вашему ц. в. через пословъ нашихъ Мих. Суличича и черезъ Нестора Кононовича и Гр. Дорошенка“²⁾.

Справді дивним видаєть ся, чому гетьман і старшина града таку комедію. Бо ледви, чи такі звістки могли мати козаки. Скорше, здаєть ся, хотіло ся старшинні з одної сторони заховати вигляди лояльности супротив царя і черни, а з другої сторони треба було проволікати час.

За посередника до дальшої кореспонденції зі своєї сторони уживав моск. гетьман якогось чуднівського міщанина Мороза³⁾. А що був він добре обізнаний з місцевостями, потрафив два рази через ліси, чи може навіть таки через середину табору продерти ся до козаків і, як знов твердив Цицюрин дєвертир з дня 13/10, через нього навіть визначено в Пятках місце сходни сбох військ⁴⁾.

Крім Мороза підкунив собі Шереметев до своєї ціли двох кацапків, але одного з них переловили з листами Татари і по

¹⁾ Памятники и т. врем. ком. т. III. ст. 434—435. Лист Юр. Хмельницького до царя. Із табору під Слободичем 1660 р. 30 септебра.

²⁾ Барсуковъ. Родъ Шерем., ст. 375 (пор. жерела Карлова).

³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 157; Bell. Pol. Mosch., ст. 28.

⁴⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 157.

засуді повісили, про другого нічого певного не можна сказати¹⁾.

Як там воно не було — в кождім разі удало ся якось порозумітись і здавалось, що може піде і дальше все гаразд. Треба було лиш силою перебити ся через неприятеля, а тоді могли би річи инакше выпасти. В тім лежало ціле щастє, та на жаль се було для обложених майже неможливим бажанєм.

Далеко більші успіхи в порозуміннях з козаками — як можна судити — осягали Поляки.

Костомарів йдучи за Коховским²⁾ визначає десь на день 8 жовтня козацьке посольство: Дорошенка і ще двох козаків вислано до Любомирского. І справді є повна рація повірити више наведеному авторови. Здаєть ся, козаки рівночасно вислали листи до Шереметева і то післали до нього Чоботенка (а не Мороза по думці Костомарова), і рівночасно вислали посольство з Дорошенком на чолі до Любомірского, з котрим вчера били ся.

Зі слів Коховского виходить, неначе-б козаки самі хотіли помирити ся з Поляками, а свій похід під Слободиче оправдували наміром відлучити Цицюру від Москалів і прихилити його до Поляків. Що більше, робив Дорошенко Любомірскому закид за вчорашній напад і на ту тему розвязала ся горяча перепалка по обох сторонах: Любомірський лютив ся і докоряв козакам за їхні зради і робив міну побідника, що зовсім не хоче єднати ся. Рівнож і Дорошенко дозволив собі на острійші уваги і відгрожував ся, що коли Поляки з ними не погодять ся — „то правда за ними, є в них шаблі і самопали, і може вибухнути такий огонь, від котрого можуть стемніти і розвіяти ся з димом всі надії на побіду“. Дперва султан, прийшовши до них яко посередник, помирив обі сторони, заручив за вірність козаків та обіцяв ся сам піметити ся на козаках, якби вони зломали новоуложений мир. „Я ручу ся за козаків — говорив: вони не будуть ворохобити ся, а будуть покірними Річи посполитій“. Потім взявши шаблю промовив до Дорошенка: „Сею шаблею наш хан пімстить ся, коли не будете вірними і послушними королеви“. Сурмачі вдарили і оголошено перемире, а козаки мали вислати до Потоцкого посольство.

Ся сцена, передана польським істориком в драматичнім жесї, а забарвлена символами заклать, не без арабескового ефек-

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 28.

²⁾ Kochowski, Ann. Pol. Clim. VI, ст. 479. Костомарів. Гетьманство Юр. Хмельницького,

ту, моглаб будити певні сумніви, тим більше, що всі ті події були писані трохи пізнійше, може таки і під впливом Дорошенкової зради; одначе, поминувши ту всю образовість, мусімо погодити ся з дійсністю подібного настрою, яко чимсь реальним. Не від речі таки піднести, що сей інцидент стоїть в повній звязи з оповіданем автора „Bell. Pol. Mosch.“¹⁾ При пертрактаціях Поляків з Дорошенком, Грушею і Тетерою, справді приходило нераз до дуже дразливого тону виміни думок. А все ж таки острій тон і невідповідний виступ Любомірского, ледви чи міг дострекувати ся до так прикрого положеня Поляків. Стоїть він трохи в суперечности до старань самих Поляків склонити козаків до згоди.

До чого се посольство довело, ми не знаємо. В днарію²⁾ читаємо під днем 8 жовтня лиш коротку звістку, що „до польських гетьманів прийшли від Ю. Ххельницького листи“, а Даровский під днем 9 жовтня говорить, що між козаками і польськими гетьманами почались під ослоною глибокої тайни переговори в справі підданства під польського короля³⁾.

Тільки всього маємо про сї зносини; якихсь результатів поки що годі еще добачити. Але чому то все так діяло ся за ослоною секрету? Чи не тому, що сї порозуміння були виключним ділом самої старшини, і що се діялось без відомости простого козацтва, яке до всього вишого тягнуло — а тільки не до поседнаня. Що якісь преби порозуміння були, се певне, але до дня 14 жовтня до дійсного порозуміння не прийшло. Треба було доконечно ще більше зломати Шереметєва, а доперва аж такий успіх Поляків мігби зломати опозицію черни, тоді моглаб старшина мати вільнішу руку в переговорах. До тепер виграна не була цілком в руках Поляків.

* * *

В московськїм таборі, як сього жадала умова з козаками, стали ладитись до нового походу — до місточка Пяток. Козацькі дезертири в дня 12 і 13 жовтня повідомляли Поляків про сей плян Шереметєва. Говорили вони, що всі Москалі хотять вишашерувати⁴⁾, думають виходити з північної сторони, а не від.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch, ст. 27.

²⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 156.

³⁾ Барсуковъ, Роль Шерем., ст. 374 (Darowski).

⁴⁾ Після Гордона (Tagebuch, т. I, ст. 239) се вже звіщали дезертири дня 12 жовтня, по словам днарія (Dyar. w. z Szer., ст. 157) прийсе сю вістку дезертир з 13 жовтня.

сходу і для легшого проходу готові подишити Полякам свою артилерію¹⁾). Як би Хмельницький не дав запомоги, мали пробивати ся дальше до Київ²⁾). Від дня 13 жовтня з рана, аж до ранку наступного дня стояла вся дивізія Потоцького в полях від Пяток на сторожі і ждали на вемарш Москалів³⁾, а Любомірський вислав 4 драґонські полки — заняти проходові місця і загородити дорогу ровами та валами⁴⁾). Всі були переконані, що хочби Шереметев і не мав надії на сполуку з козаками, то і без того мусів би змінити місце свого побуту, бо тут годі вже було дальше видержати. Автор реляції „Bell. Pol. Mosch.“ так малює положення обложених: „По так довгім часі безнастанної тяжкої борби, тернів Шереметев великі недостатки. В наслідок постою на однім місці, кинув ся між жовнірами, прорідженнями вже так що до числа попередними кровавими борбами — голод і всякі пшести. А через голод і заразу став гнутити товар, а сей, що лишив ся, був нечисленний і неспосібний до везеня тягарів⁵⁾). Живности вже від давна почало неставати, а особливо хліба було дуже мало і треба було за бохонець платити по два золоті⁶⁾). Жовніри в московськїм таборі їли мясо упавших коней, що гинули сотками, а запах падлини забивав людей і найбільшував між ними пшести⁷⁾).

Не було иншої ради, як рішити ся на очайдушний крок. І дійсно Шереметев так учинив.

З дня 13 на 14 жовтня цілу ніч панував в московськїм таборі великий рух; всі готовили ся до останнього походу. Частину возів, котрі годі було забрати, казав воевода попадити, казав також полишити знеможених людей і на пів живих жовнірів, що не могли взяти участи в поході, а все решта мало на давний лад поступати в скванім в квадрат таборі, разом з воєнним знадібем на возах⁸⁾).

Дня 14 жовтня, перед самим розсвітом, коли польський поручник Гурдон разом з 6 товаришами зі своєї хоругви виїхав на розвідн і наблизив ся до моск. табору, почув там великий

¹⁾ Gordon, стр. 289.

²⁾ Gazette de France. De Dantzig, le 2 Nov. 1660.

³⁾ Dyaryusz w. z Szer., стр. 157.   ⁴⁾ Gordon, стр. 239.

⁵⁾ Bell. Pol. Mosch., стр. 38.

⁶⁾ Gazette de France. De Dantzig, le 5 Nov. 1660. Тут власне говорять ся: qu'un pain de 4 onces s'y vend deux essus, que, tous les jours, ils travailloyent à faire des poudres avec le salpêtre.

⁷⁾ Kochowski. An. Pol. Clim. II, стр. 480: Potrzeba z Szer.

⁸⁾ Bell. Pol. Mosch., стр. 38.

шум і гамір. Та задля темноти ночі годі було розглянути, що там діє ся, не відомо було, чи Москалі направляють свої окопи, чи їх розкидають. За якийсь час, як вже розвиднілось, поїхав Гордон знов на розвідини. І тепер побачив, що валів вже нема, Москва зрівнала їх рівно з землею¹⁾. Зі східньої сторони, де були усипані сильні шанці, а до того численням військом з дивізії Потоцького стережені, Шереметєв бояв ся виходити. Мав плян вийти з північної сторони і для більшої безпечности постановив перебувати ся лісами до місточка Троянова²⁾, а звідти мабуть до Пяток. Можливо, що Шереметєв переконав ся вже про зраду Хмельницького. Як завважилисьмо вище, то Поляки і в тім йому поробили перешкоди: польські гетьмани довідавшись від дезертирів про напрям маршу, усипали з півночі шанці і покопали рови, а тепер затопили ще до того всі дороги до Троянова, попереривавши гати всяких застоїв і мочарів³⁾. Треба було отже перебувати ся полями на Пятки, хоч се як було трудно і небезпечно.

Рано, як вже добре розвидніло ся, вийшла Москва зі своїм табором і з великим скрепетом поступала против шанців, де стояла дивізія Потоцького. Спереду і з лівого боку заслонював табор значний відділ кавалерії по 1000 люда. Поступав він повільним кроком серед сильного арматнього огню, відбиваючи спереду полки князя Вишневецького і галицького каштелянича Потоцького. Перед самими польськими редутами звернув ся весь табор на ліво, щоби їх уминути, а передерти ся північно-східньою стороною, де був вільний отвір. При тім переході уривано Москву сильно з обох боків, бо в шанцях від ліса уставив Любомірський трохи свого війська, але по якімсь часі показало ся, що військо Потоцьких і белзького воеводи не було в силі спинити моск. воеводу і само поносило від козацьких самопалів немалі страти. Доперва взяла борба тоді инший оборот, коли по якімсь часі прибув зі своєю дивізією Любомірський і генерал артилерії Вольф. Бо тоді приведено військо не тільки до порядку, але уставивши його в боевий порядок, вдарено обома крилами на москов. табор зі всіх сторін. Шереметєв видержував спочатку штурми польських гузарів і град ядер, і торуючи гарматами дорогу, все посував ся вперед. Два рази припускали польські гузари під проводом Щасного Потоцького свої

¹⁾ Gordon, стр. 239—240.

²⁾ Bell. Pol. Mosch., стр. 239.

³⁾ Bell. Pol. Mosch., стр. 39.

страшні штурми і вдирались до табору, але оба рази їх відбито. Густо засівали обі сторони поля своїми трупами. Особливо вдавались Москві добре в знаки гузари з правого крила. Говорили Москалі, що перед гузарами не можна було кроку ступити, так треба було їх вистерігати ся. Чотири годин бороли ся без впину, а ще не було ніяких результатів. Неприятель уйшов $\frac{1}{4}$ милі. Очевидці уважають сей день за найстрашнійший в цілій кампанії, а старі польські жовніри, учасники многих кровавих подій говорили, що в такім пекольнім огни вони ще ніколи не були: „Nigdy dżdzu gęstszego nikt nie obaczy — кличе автор diarія — jako ten, któryśmy w ten czas wycierpieli, skruszyć też kopij nie mogła ta chorągiew, jako tedy, kiedy nieprzyjaciela zwróciwszy, po trzech się na jednej zostawało kopii“.

З полудня вколо 12 години, як Потоцкий приустиив третій штурм з правого боку, а орда метким бігом вдарила всею силою з фронту, удалось збити Москву з дороги і звернути на ліво в сторону ліса. Рівнож сильний був атак і на задню часть моск. табору, і частина козаків, неможучи його знести, покинула табор а побігла гуртом до ліса, де заскочені Татарами стали отаборювати ся. За ними поспішив і весь московський табор і тут став в поблизу шукати місця і оборони. Станув на болотнистім місци недалеко ліса. Тут знова закипіла кровава битва, що й таки мало що не покінчила діла: Татари з переду, а гузари з заду вдерлись в саму середину розбитого табору і розпочали різню. Були-б тепер без сумніву — як запевнює автор diarія — знищили Москву зовсім, колиб Татари сьому не пошкодили: допавшись до повозів Шереметева, де находилось багато всякої добичи, стали за нею дерти ся і місто бити ся, вони між возами і на проходах товпились і спняли рухи польського війська.

Сей нелад допоміг іно Шереметєви; він привів в порядок розбиті і проріджені ряди занепокоєного війська і всю свою силу поставив в порядку против гузарів, що вже зайшли були аж до його намету. І знов почалась на жите і смерть сїча, що тревала яких 4 годин: останніми силами Москалі боронили свого жита, а Поляки знов хотіли за всяку ціну видерти трудну побіду. А що Москалям не ставало вже пороху, то за наказом свого гетьмана бились оглоблями топорами, взагалі чим хто міг. Московське військо захищало ся так справно і так сильно натирало на Поляків, що сї мусіли опорожнити їх табор і податись

взад¹⁾. На дворі вже була ніч²⁾. „Ми мусіли відступити — каже Свирський — хоч з болем в серці, але не зі встидом, бо некало пролилисьмо московської крові, убивши хоробріших з поміж них“³⁾.

Москалі сейчас стали забезпечатись: обставляли себе волами, обкопувались фосами, сипали окопи, а як де, то заслонювались деревним гилем, а навіть і трупами⁴⁾. Польська артилерія не застанавляла огню і на дальше і робила значні шкоди в московськїм таборі; кілька сот людей хотіло піти в ростиц, але орда їх перейняла і мала всіх їх витяти⁵⁾.

Майже все військo стояло цілу ніч під оружем, а піхота і драгони копали від ліса шанці, щоби тим способом неприятелени унеможливити до ліса приступ по дрова⁶⁾. Автор дварія оповідає, що від сього дня таки через цілий тиждень все військo, мало що зміняючись, стояло під оружем на сторожі⁷⁾. Так отже розпочала ся третя облога з ряду.

День сей своїми стратами без сумніву перевищав всі подібні йому попередні. Обі сторони не тільки засіяли густо цілу дорогу, але багато ще страт доложили на новім місци. Так Поляки, як Москалі утратили з осібна що найменше понад 1½ тисячи зі свого жовніра, не рахуючи страт серед досить численної старшини⁸⁾.

З польських офіцерів поляг ту: хоробрий староста, Дзяльницький, генерал Гротгауз, майор Ельцберт, ротмістр де Брон, поляг також, ротмістр Клопотовський і много инших з низшої шаржи; з поміж московської старшини забито якогось дяка (*chanceleur*), обершта Каспра Гандера, зловлено якогось

¹⁾ Опис сего походу владив я на підставі отсих реляцій: Dyar. w. z Szer., ст. 457—459; Gordon, Tagebuch, II, ст. 240—241; Bell. Pol. Mosch., ст. 39—40; Darowski, Compendium bellorum in Polonia gestorum; Барсуковъ, Родъ Шереметевихъ, ст. 385—389; вкінці Potrzeba z Szeremetem i Sес., ст. 50 і 56.

²⁾ Барсуковъ, ст. 388 (Darowski,

³⁾ Ibidem, с. (Świrski. Relatio histor.

⁴⁾ Барсуковъ, ст. 389 (Darowski,

⁵⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 159.

⁶⁾ Gordon, ст. 242.

⁷⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 160.

⁸⁾ При подаянню страт я держав ся рахунку, який подає Гордон. Його дані заслугоють ще на найбільшу правдоподібність; рахує він страти обох сторін на рівні: „Von den Russen und Kosaken lagen gegen 1500 Mann auf dem Wahlplatze und von den Polen nicht viel weniger“ (Tagebuch, I, ст. 241). Dyaryusz w. z Szer., ст. 159 рахує москов.-козацькі страти до 3000.

пясаря Богдана, а багато знов ранено. Безперечно упало трохи більше з їх сторони, та лиш тих іно вичисляє одинокий Гордон¹⁾.

В нагороду за численні страти відбили собі Поляки кілька сот возів, з котрих було кілька з поживними припасами, кілька возів з срібною посудиною і одінем, а один з мідяною монетою, — та на них ніхто не лакопив ся, їх розсипали жовнірі по полю. Особливо обловились добре Татари: дібравшись до повозів Шереметєва, де були укриті червінці (aurei Ungaricales), всіх їх забрали. Автор діарія каже, що вони не маючи нішої якоїсь міри до поділу, мірили їх своїми шапками і в той спосіб ділились ними. Но, одначе, не обійшлось і без кари за ся захланність: саме, як дерли ся коло добичі, стала ся на відорваних возах експльозія пороху, в котрім Москалі, неможучи уратувати, полишили запалені льонти, що власне по якімсь часі викликали вибух. Богато наслідком того мало понести смерть та шкоди²⁾. До овочів нинішньої добичі мусимо вкінці зачислити ще здобуток кількох — чи навіть і кільканадцять гармат більшого калібру³⁾.

Не на добро вийшов московському воєводі його очайдушний поступок: зломаний попередніми бльокадами і всілякими іншими нещасливими випадками, невгодами, мимо найенергічніших поривів не був встані подоліти своїх численніших противників, і знову немилосердна конечність вимагала заперестати дальший марш і з недобитками своїми розбити новий табор. Змінилось лиш місце побуту, одначе положене позістало таке, як давнійше; треба було вичікувати на рішене судьби. Новий сей табор лежав від давнього чуднівського в віддаленю яких 4 верст, в північно-західній стороні від нинішнього села Городища, а $\frac{3}{4}$ версти від головного шляху, що провадить до Пяток, в місци скрайно недогіднім. Як було вже висше згадано, розложив ся він на болоті, покритім корчами, найправдоподібніше на т. зв. Шереметовім болоті, недалеко від горбка, чи урочища званого тоді Роснеця — а може Росники. На тім місци, де таборувало московське військо, існує іще до нині окіп, названий

¹⁾ Gordon, ст. 241—242. Інші жерела подають далеко більше всякої старшини.

²⁾ Gordon, ст. 342.   ³⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 159.

⁴⁾ Lettera di raguaglio scritta del Campo Polacco говорить про утрату одної частини табору і гармат. По словам Коховського (An. Pol. Clim. ст. 484) урвано також часть табору і 17 великих махич.

Шереметевим ¹⁾. „Неприятель — говорить Свирский — розеднаний, розбитий, сумно розложив ся лягером около дїса. Відкаючись у всім, безпомочний, повний розпуки, він жеде кінцевого вихолу свого предпринятя“.

Місця польського становища годї з всею певністю означити. По всій правдоподібности находилось воно або в самім Городищі, котре було зруйнованим селищем, хто знає, чи не носило імени „Росник“, або можливо, що таборувало десь з півночі від Городищ, а на полудневім сходї від московських позицій ²⁾.

Д. Барсуков оповідає, що Шереметев не хотїв там зіставити і таки сеї ночі пробував рушити дальше до Пяток, але Татари приневодили повістати на вибранім вже передше місци ³⁾.

Здасть ся, що се було тільки горяче бажанє московського вєводи.

Далї буде.

¹⁾ До вишуканя місцевости прислужила ся менї головню мапа генерального російського штабу. Власне є там в тім віддаленю, як я в горі сказав, означений Шереметїв вал. Річ природна, що там шукїло бути се місце моск. козацьких окопів. В двох реляціях є ще названа инша місцевість, чи може урочище, Росники чи Росниця. Bell. Pol. Mosch., ст. 40, так каже на однім місци: „Tanti tamen detrimenti fructus fuit, quod Szeremethus illo in loco, Rosnica dicto, quo heri (14/10) stetit, iterum a Ducibus exercituque Polono obsessus permansit“. Що се було село — можливо північне Городище — вказує дата одного листу з під Росник: Rosnyki die 24 octobris 1660. Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 756.

²⁾ Kochowski. An. Pol. Clim., називав ся сю місцевість не инакше — як „dirutum villagium“.

³⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 389.

З історії роздавання свобідних військових земель в XVII віці.

Подав **Вадим Модзалевський.**

Відомо з давніше опублікованих документів, що маєтності, які лишилися на Лівобережю по Річі Посполитій, почали переходити у приватну власність зараз же, скоро лише власть в краю дістала ся в руки козацтва. Звичайно роздавали землі тим особам, котрі зробили якісь „прислуги“ Війську Запорозькому, але уряд уважав, що має право також і продавати де-які добра за гроші. Таку продаж почав ще Богдан Хмельницький, при чім, як нам здаєть ся, в початку продавано лише ті ґрунти, котрі посідали перед тим польські монастирі та Поляки. В цікавім універсалі 1655 року опублікованім Ол. Лазаревським¹⁾, читаємо: ...„отдалъ до скарбу нашого войскового Якимъ Сожковичъ, товарищъ нашъ сумму певную за всѣ ґрунта панскии, такъ воронковскіе, яко и роогозовскіе, за котрыми нивами сумму отобравши, онии въ поссесію и вѣчное заживане помененному Якимовѣ подаемъ, хотячи мѣти, абы, заравъ обнявши, яко своїми власными диспонавалъ и къ своему найлѣпшому пожитковѣ оборочалъ“. Очевидно одначе, що жерело се швидко висохло, і тоді уряди в Гетьманщині почали спродувати добра громадські та виморочні. Можливо, що такі порядки були ще й за Хмельницького, але ті акти, котрі ми знайшли, відносять ся до часів пізнійших. Нам здаєть ся, що наведені низше документи не позбавлені інтересу і по-

¹⁾ „Кіевская Старина“, 1899 р., янв., ст. 105.

дають нові відомости. Так, універсалом 1695 року (I) київський полковник Константин Мокієвський, — „м'ючи право и позволенє отъ ясневелможного его милости добродѣя пана гетьмана Иоана Стефановича Мазепи дѣлится дугъ Десновій, належацій здавна до Козелеця“, виділив сіножать між „паами товариства сотнѣ Козелецкой пану Марку Смушенку, ротмистру товариства комонного полку пана Пашковского, а жителю Козелецкому, саженъ осмьдесеть вширь, а вдовжь до Десвы“, причім сей виділ зроблено — „за певную сумму и рукоданную копъ за восѣмь“. Цікаво при тім, що сим універсалом Смушенкови надано право лише користувати ся травою і сіножати, саму-ж сіножать „з землею не волно а нѣ продавать, а нѣ даровать“, хоч разом з тим дозволено було розпоряджати сіножатою так самому Смушенкови, як його дружині і потомкам — „яко своєю власною“. На підставі иншого універсалу, виданого в той самий день, що й попередній, Смушенко дістав від того-ж полковника другу сіножать на тій самій луці і з тими самими застереженнями що-до права користування. На жаль, на підставі лише сих документів ми не можемо ще твердити, чи таке право належало всім полковникам, чи може маємо тут діло лише з ознаками особливої ласки гетьмана до свого небожа.

Другий з надрукованих низше документів — універсал ніжинського полковника Филипа Уманця 1672 р. (II) — вказує на те, що в ті часи полковникам належало право розпоряджати виморочними добрами. В означенім акті мова йде про пусто-порожній ґрунт в с. Крутах: ґрунтом сим володів перед тим Іван Швець, удова котрого віддала ся за якогось Омелька; підчас видачі універсалу сам Омелько, його перша жінка (удова Шевця) і син пробували „в неволі басорманській“, а ґрунт посідала друга жінка Омелька. З огляду на обставини цілої справи полковник Уманець узнав, що Омельчиha посідає ґрунт „неналежне“, а тому признав — „за речь слушную, же то на старшихъ тот кґрунтъ впадаеть“ і віддав його „сѣ побожности“ священнику с. Крут Михайлу Омеляновичу, аби він — „за оныхъ неволниковъ и преставшихся, а особливе за войско Запоровкое Господа Бога благаль“.

Решта документів цікава тим, що, крім вказівок на право сотників роздавати маєтки, подають також нові риси до зрозуміння характеру сотницької власти. Відразу можна переконатися, що сі акти — не що инше як сотницькі універсали, котрі правно затверджували володінє наданими добрами подібно

до універсалів гетьманських та полковницьких. З того випливає що між компетенцією полковника в полку, а компетенцією сотника в сотні була майже цілковита рівнобіжність. Кажемо — „майже“ — тому, бо надруковані нижче документи оповідають, з одного боку, лише про роздачу маєтків „пустовских“, не заселених, а з другого, — походять лише з дуже невеличкої території, — двох закутків Сіверщини, а саме — з сотень погарської й почепської; тому не дають відповідних підстав до загальніших висновків що до цілої Гетьманщини. Але ж ми певно не помилимося твердячи, що в Сіверщині, краю дуже віддаленім від резиденції гетьмана, компетенція полковника як також і сотників була далеко більшою, аніж в інших краях Гетьманщини; отже для сього далекого закутка цілком відповідає паралель між сими двома адміністративними урядами.

Сотницькі листи, або універсали, що не лише змістом, але й формою дуже подібні до листів, або універсалів полковників, обіймають досить значний протяг часу, а саме р. р. від 1657-го до 1692-го. Останній з сих актів (VIII), опріч того, свідчить ще й про те, що полковники звичайно діставали за видачу універсалів грошеву нагороду; в тім випадку, про котрий згадує документ, полковник Миклашевський лише затверджуючи своїм листом до почепського сотника право козака на посіданє „пустовської пашні“, наказує сотникови стягнути з того козака, „за тов... золотихъ десять“ і прислати сі гроші „черезъ оказію“ полковникови до Стародуба.

В найдавнішій документі сеї категорії, а саме — з р. 1657-го (III), почепський сотник Семен Карпачонок надає „селину Сьбѣки“ якомусь Денису Івановичу та його товаришам, причім Денис дістає уряд війта в тій осаді, що повстає на „селині“; в тім самім листі сотник визначає також і льготний час осадникам, звільнюючи їх від повинностей на рік („а слободи на годъ“).

1662 року погарський сотник Гаврило Єремєнко своїм листом (IV) дозволив погарському міщанинови Самійлу Радковичу за передмістєм м. Погара — „огород ведлугъ уподобаня его ново заняти и ново роспахати“, а потім — „в спокойномъ держаню своем и посесіѣ імети вѣчными часы“, з правом продажи.

Почепський сотник Яків Кошанський своїм універсалом 1677 року (V) дозволив Мартину Щуровичу, товаришеви військовому, володіти пустою порожнім селищем з сіножатю, котрим

він, треба зазначити, користавв ся й перед тим ще — на підставі дозволу попереднього сотника.

1681 р. Тарас Гаврилович, сотник погарський, разом з отаманом та асаулом своєї сотні, видав міщанинови Романови Кожемаці лист (VI) на „ростеребъ“ коло річки.

Нарешті, 1683 р. почепський сотник Наум Ноздра дозволив своїм листом (VII) почепському протопопови Білявському володіти „пустовською“ селиною, — „то єсть огороды и поле пахотное, в дубровами и с пожнями и во всеми принадлежностями, принадлежащими до помененной седины Зайчынское, которою прежде сего владели два брата Иваны Зайченки“, в правом на сій селині — „подворок уфундовати і им спокойне владети“.

Отже наведені акти, без сумніву, виявляють той факт, що в межах Сіверщини сотники на протязі досить довгого часу посідали право роздаваня своїм сотнякам та міщанам вільних „пустовських“ земель; на початку сеї доби (1657 р.) сотники зазначеної території давали крім того ще й дозвіл на утворенє осад. Треба одначе зробити застереженє, що лише дальше дослідженє архивного матеріалу, котрий відносить ся до Лівобережя та ще досі майже цілком не використаний, дасть спроможність ustalити непорушно сєй факт та освітлити його в усіх сторін, бо наведені тут акти, хоч і оповідають про його цілком переконуючо, але можливо, що існуванє сих документів можна пояснити або особливими порученнями, котрі отримували від своїх полковників згадані в актах сотники, або-ж, можливо, таке право мали, лише ті сотники, котрі визначували ся особистим значінєм та походячою з нього впливовістю.

1. Єго царского пресвѣтлого величества войска Запорожского полковникъ Кіевскій Костянтій Мокѣвскій.

До ознаймєня подаємо всей старшинѣ полку Кіевского и кому колвекъ о томъ вѣдати будетъ потреба, теперъ и в потомніє часы, ижъ мѣючи ми право и позволенє отъ ясновельможного єго милости добродѣя пана гетмана Иоана Стефановича Мазени дѣлтиы лугъ Десновій, належачій адавна до Козельця, в которомъ то лузѣ вдѣлилисмо сѣножать межи паями товариства сотиѣ Козелецкой пану Марку Смушенку, ротмистру товариства комонного полку пана Пашковского, а жителю козелецкому, сажень осмьдесятъ вширь, а вдовжъ до Десны, об межу въ єдної стороны пана Якова Барановского, асаула полку нашого, а в другой стороны Назара Пташника, за певную сумму и рукоданную копѣ за во сѣмь; волно теды менєнному пану Марку оною сѣножатью, жонѣ и по-

томъкамъ ихъ, яко своєю власною владѣти и спокійне уживати, не лѣючи ни от кого жадной перешкоды, под випою волотыхъ ста варусмъ; волно траву косити самому, запродати и даровати, а зъ землею не волно анѣ продати, анѣ даровати. Дата в Козелцу, мѣця декаврїя кѣ9 д. ахъче року. Звишъ менованній полковникъ рукою власною. М. П.

(Архивъ Черниг. Двор. Депут. Собр., д. № 802, л. 9, 10).

2. Филипъ Ивановичъ Уманецъ, полковникъ войска єго царского пресвѣтлого величества Запорожского Нѣжинскій.

Пану сотниковъ зо всѣмъ товариствомъ Прохорскому, атаманови Крутовскому и кому тилко будетъ теперъ и в потомнїе часы вѣдати потреба, симъ писмомъ нашимъ ознаймуємо: ижъ дошло намъ вѣдати, же кгрунтъ пустовскій съ полемъ и зъ ившими приваляжностями востаєтъ въ селѣ Крутахъ Ивана Шевца, що ся именуєтъ по первыхъ сукцессорахъ Ивановщина, которимъ кгрунтомъ неналежне владѣєтъ Омелчиха, а мужа того Омелка и жону єго первую Иваниху з сыномъ взято в неволю басорманскую. А такъ узналисмо за речъ слушную, же то на старшихъ тот кгрунтъ вспадаєтъ, съ побожности нашеє надаємо честному господину отцу Михаилу Омеляновичовѣ, священниковѣ Михайловскому Крутовскому, даючи въ мощъ и владзу, абы вѣчными часы онимъ безъ жадного затрудненїя диспонавалъ; а то для того надалисмо, жебы за оныхъ неволниковъ и преставшихся, а особливе за войско Запорожковъ Гїда Б҃га благалъ. Зачимъ по всей старшинѣ и черви полку нашего жадємо, абы въ томъ ог насъ наданк къ владеню спокійномъ кгрунтомъ онимъ преречонїй гїдвѣ отецъ Михаилъ Омеляновичъ иѣ от кого кривды и перешкоды не повосилъ, варусмъ подъ неласкою нашею и караньемъ срогимъ войсковымъ. Дано въ Нѣжинѣ, 1672 року, 17 новембрїа. Звишъ менованїй Нѣжинскій полковникъ.

(Архивъ Черниг. Двор. Депут. Собр., д. № 803, л. 60, копія кінця XVII в.).

3. Я Семенъ Корначономъ сотникъ почеп... єго црского величества запорожскаго, чиню... симъ моимъ писанїемъ, ижъ дадемъ селїну... Сѣбѣки і инеємъ Денису Ивановичу и с товар. єго, що до того мененному и войтовство да..., а слободи на годъ. Теди именованнимъ абы жадєть не важился кривды и перешкоди чинити, а тая селїна Сѣбѣки межа Старосѣллямъ граница по конець, а... по дорогу, а в другой сторонѣ по лесокъ Оголодн... до по речку Немолодву. На що онии для лѣп... ри и певности даєтъ сіє наше писанїє с печатю... подписомъ руки мєєй. Писанъ при суде почеп... марта їз, року 1673, яко звишъ напомененній.

(Рум. Оп., п. Старод, т. 95, с. Бакл.).

4. Ознаймую и вѣдомо чиню симъ листомъ моимъ, кому бы о томъ вѣдати належало, теперъ и напотомъ будущимъ людямъ, иж пану Самуиле Радковичу, мещанину погарскому, позволилем за предѣстом погарскимъ в Мануйловце огород ведлугъ уподобаня его ново заняти и ново роспахати о бокъ огорода там же лежачого свѣщенника николского погарского. Которому помененному Самуиле Радковичу волно будет той огород в звышъ менованномъ местцу водлуг уподобаня своего занявши и працею своею роспахавши в спокойномъ держаню своемъ и посесетъ имети вѣчными часы, и волно буде тотъ огород, працу свою, кому хотячи отдати и продати и ку найлѣпшому пожитку своему оборочати; каждого теды симъ листомъ моимъ упоминаю, абы в сіомъ вышъ мянованномъ огородѣ ему, Самуиле, перешкоды и кривды не важились чинити под срогимъ каранемъ, на што для лѣпшого ведомости далемъ ему, помененному Самуиле, сей листъ мой при печати и с подписомъ руки мой. Писано в Погару, року 1662, мѣа іюня 27 дня. В подлинной подпись: Гаврило Бремѣнокъ, сотникъ погарскій. М. П.

(Рум. Оп., т. 135, л. 539).

5. Яковъ Федоровичъ Кошанскій, сотникъ его царского пресвитлого вѣтва запорозкого почеповскій.

Пію атамановѣ куренному у всему товариству, такъ тежъ войтовѣ и мужомъ сымъ моимъ ознаймую писанемъ, поневажъ Мартинъ Щуровичъ, товаришъ войскowyй, в дозволенія прежнего сотника селище пустов, прозываемов Пянково, держалъ и зъ покосомъ сѣннымъ, не злосячи ни от кого жадной перешкоды, пожитокъ себѣ мѣлъ, теды и мы, стосуючись до того, же онъ прозбу свою внеслъ, также попрержнему мененное селище владѣти позволяемъ, варуючи то, абы жаденъ с товариства, яко и зъ мужей до ласки войсковой не важился быти перешкодою. На що и сей листъ для лѣпшой певности казалемъ дать зъ подписомъ руки и прытиспениемъ печати. Писанъ въ Почеповѣ, року 1677, марта 23 дня. На подлинномъ тако: Звышъ менованній сотникъ рукою. М. П.

(Рум. Оп., т. 87 (137)).

6. Ознаймую симъ нашимъ писаньемъ каждому, кому бы о томъ вѣдати потреба теперъ и на потомніе часы, а особливо то естъ братерства шведкого и всему товариству ихъ, тутъ тежъ иннымъ людямъ звестно подаемъ, ижъ що пред нами часъ (?) намъ оповедался мѣщанинъ нашъ погарскій, то естъ Романъ Кожамяка о дозволенія себѣ в роспрыхъ болота, меновѣте Липинка, к рецѣ Судости в логахъ, щосмо от своего боку и посылали значныхъ особъ войскowychъ за для огляданья того ростеребу, меновите Ігната Володковича Черековца и Уласа Савелевича, асаулѣ сотнѣ погарской, которіе угледѣвши особы оногo ростеребу

и обьваровали межою ему, Роману, абы никто не важился чинить жадной перепони и кривды въ его держанню той сѣножати, то есть на такового упорного, кто бы презъ межу вчнилъ ему, Роману, якую перепону и кривду, выши закладаемъ копъ двадцать, и на томъ мы, нижей на подписѣ именованній урядъ, подаемъ сей нашъ ствердѣлый врядовой записъ ему, Роману, с подписомъ рукъ врядовыхъ и з притисненіемъ печати врядовой. В Погару, року 1681, Іюля 26 дня. В подлѣнной подписѣ тако: Тарасъ Гавриловичъ, сотникъ погарскій, рукою власною. Александръ Евфимовичъ, атаманъ городовій погарскій. Уласть Савелевичъ, асаулъ сотнѣ погарской. М. П.

(Рум. Оп., т. 135, ст. 558).

7. Наумъ Григоревичъ Ноздра, сотникъ войска іх црѣского пресвѣтлого вѣлчества запорожского почеповскій.

Чыню ведомо сим моим писанем, кому-бы о том ведати належало, особливе войтови Грушынскому и всим жителям тамошным, так козаком, яко и посполитым людям, вж позволием селину пустовскую Зайчынскую в том же селе Грушыне, сумежную с Петраком Игнатенком, то есть огороды и поле пахотное з дубровами и с пожнями и зо всеми принадлежностями, принадлежащими до помененной селины Зайчынской, которою прежде село владели два братья Иваны Зайченки, чесному гдѣну отцу Иоанну Белявскому, протопопе почеповскому, на спокойное владение, ни од кого не поносячи жадное перешкоды и перенактабана в пожиткованю помененное селины чесному отцу протопопе; шило жадаю и сурово приказую, абы никто не важился быти перещкодою, так козаки, яко и посполитые люди; на которой селине волно ему, отцу протопопе, подворок уфундовать і им спокойне владети, яко своим добрым, волно ему, отцу протопопе, вышпомененное селиною самому владети, жонѣ и потомком его, волно ему куды хотя повернути, яко свое добро, на свой лепшій пожиток. На том ему, отцу протопопе, казалием выдать для лепшой моцы и твердости сей мой лист с подписомъ руки моеѣ и с притисненемъ печати урядовой. Писан в Почепове, року аѣг, мѣца октоврия кѣ дня. Наум Ноздра, сотникъ вышпомененный. М. П.

(З оригиналу *Silva rerum* А. М. Лазаревського).

8. Мой ласкавий приятелю пане сотнику почеповскій.

Іванъ Алексѣевъ сѣнъ Масюковъ, товаришъ войсковый, жытель села Кашова сотнѣ вашо, еще за позволеніемъ небожчика Кроткевича¹⁾ владѣлъ пустовскою пашнею, называемою Сороквашинскою; в томъ теде

¹⁾ Був сотником почепським в 1691 р.

не слѣючи онъ безъ волѣ нашої яко ценниѣ кгрунтоѣ в дальшее время владѣти, просилъ нашего позволения на ту пустовщину; а такъ мы, приговоривши его ласкою нашою, подаемъ тую пашню в посессию оному Масюкови в таковимъ докладомъ, жебысь вашѣмостъ за тоѣ взялъ у него золотихъ десять и прислалъ чрезъ оказию до насъ в Стародубъ, — о тоѣ вашѣмостъ жадаючи, ему жѣ вичимъ доброго здоровья. В Стародубѣ, ноеврия 12, року 1692. Вашѣмостѣ вичливый приятель их царского прѣсвѣтлого величества войска запорожского полковникъ стародубовскій Михайло Миклашевскій. М. П.

(Рум. Опись., т. 87).

Проби організованя руських національних гвардій у Галичині 1848—1849.

Написав Іван Кривецький.

I.

Організаційний статут.

Цісарський дозвіл на організованя національної гвардії. — „Статут для організованя національної гвардії в Австрійськїм цісарстві“: — призначене нац. гвардії; — обовязок служби; — основи організації; — полїа на відділи; — старшина; — галузи служби. — Виконний обїзник львівської губернії з дн. 16 цвітня 1848 р.: — організаційні комітети; — їх функції; — текст гвардійської присяги. — У Львові і на провінції.

Дня 14 марта 1848 р., під напором революції, видав цісар Фердинанд до свого канцлера кабинетне письмо, в яким повідомляв його, що позволив організувати національну гвардію і провід над нею віддав фельдмаршал-лейтнантови гр. Е. ф. Гойсови. Цісарський маніфест з дня 15 марта т. р. констатував, що „національна гвардія, з'організована на основі посїдана ї інтелїгенції, сповняє вже як найпожиточнїшу службу“ (мова про столицю держави — Відень).

Супроти заповідженя одначе у згаданїм маніфестї конституції означене трївалих основ гвардійської організації належало вже до компетенції конституційного Союму, який, як звїсно, зїбрав ся перший раз що йно три місяці пізнїйше, дня 26

Прийнято на засїданю історично-філософїчної секції дн. 20. XI. 1912.

червня. Тому, не чекаючи на його зібране, міністер вн. спр. видав дня 8 цвітня чимчасовий статут, на основі якого й мала організувати ся національна гвардія в цілій державі.

Найважніші його постанови такі :

§. 1. Привзначенєм національної гвардії австрійського цїсарства є : бути обороною конституційного монарха, запорукою конституції й законів, підставою супокою й внутрішнього порядку, сторожем незалежності й цілости держави, отже відпорою кожного нападу зі внї.

§. 2. До чинної служби в національній гвардії обовязані всі горожани краю в місци свого сталого осїдку у віці від 19 до скінчення 50 літ, які одначе не належать до класи ремісничих челядників, слуг або тих, що живуть з денного чи тижневого зарїбуку.

§. 7. Національна гвардія підлягає цивільній власти, а то міністрови вн. спр., по провінціях — шефам краєвих правительств, окружним старостам і бурмістам або начальникам політичних урядів.

§. 8. Національна гвардія опираєть ся на законї для громад, має отже організувати ся після громад.

§. 9. Тимчасои має бути в'організована національна гвардія тільки по містах, місточках і селах, яких населенє числить більше, як 1000 душ.

§. 12. Видатки на національну гвардію, о скільки поодинокі її члени не можуть обїгнати ся власним грошем, має поносити громада.

§. 14. Національна гвардія ділити-меть ся на баталїони і компанїї.

§. 19. Кождий баталїон має хоругву а кожда ескадрона прапор — прикрашені красками краю.

§. 21. У кождім краю буде начальний командант національної гвардії, а то в головнім містї, якому у всіх справах команди підлягати-ме ціла національна гвардія краю.

§. 23. Сама національна гвардія в кождій компанїї іменує своїх офіцирів і підофіцирів, включаючи в се і капїтана. Вибір відбуваєть ся більшістю голосів.

§. 25. Офіцирів і підофіцирів вибираєть ся на три роки; одначе на нових виборах можуть бути знов вибрані.

§. 29. Узброєнє національної гвардії таке: рушниця з багнетом для гвардійця; шабля для підофіциря, шабля в зелїаній похві для офіциря.

§. 31. Служба національної гвардії складаєть ся: а) зі служби звичайної внутрі громади і б) зі служби надзвичайної поза її границями. Служба звичайна національної гвардії внутрі громади, яку вона виконувати-ме, відповідно до обставин, сама або в крупі в лінійним війском і краєвою обороною, обїймає всі ті галузи, які в границях громади потрібні були-б для вдержаня існуючого або для привернення заколоченого супокою й порядку й які за дозволом шефа краєвого правительства

визначить національній гвардії кожної громади докладно й подрібно в службовім регуляміні начальний її командант в кождім краю. Служба надзвичайна нац. гвардії поза границями громади має місце у двох випадках: а) коли сторожа безпеченства й лінійне військо чи кравва оборона не вистарчають, щоби супроводжати транспорти державних річій чи увязнених осіб з одного міста до другого і б) щоби допомогти вдержати порядок сусіднім громадам чи округам, в яких публичний супокій або загрожений, або дійсно заколочений¹⁾.

Статут отсей надійшов до Львова 16 цвітня т. р. і ще того самого дня закомунікував губернатор найважнійші його постанови окружним старостам. Крім того зарядив переклад на польську мову і дня 18 цвітня розіслав його разом зі спеціальним обіжником до всіх окружних урядів у краю²⁾.

Текст сього обіжника такий:

„Національна гвардія, одна з найсильніших підпор конституційних уряджень, може одержати оконечно трівалу організацію тільки дорогою закона, ухваленого зборами послів зі всіх провінцій. Поки прийде ся хвиля, видав міністер вн. спр., як підготовні зарядження й аби надати діяльності сього інститута вказаний обставинами розмір, дн. 8 с. м. ч. 451 тимчасові постанови, які, зібрані в долученім чимчасовім законі, отсим публично оголошую.

„Щоби-ж зарядження сі можна було в краю зараз виконати, постановляю отсе:

„Приймати до національної гвардії буде окремий комітет, зложенний у кожній громаді.

„Комітет сей мають складати:

а) В окружних містах:

1. Окружний староста або його заступник;
2. Мійський магістрат;
3. Шість членів мійського виділу, яких сам виділ вибере з поміж себе;
4. Відставлений до сього офіцир.

¹⁾ Pop. Statut über die Organisation der Nationalgarde in dem österreichischen Kaiserstaate — Оуставъ для оучреждения гвардіи народовой (стражи народовой) въ Кесарствѣ Австріяцкомъ. (Відень, дня 8 цвітня 1848 р. — видане офіційально). Див. Додатки № 1.

²⁾ Lemberger Zeitung, 1848 № 68 (Ausserordentliche Beilage).

б) В інших містах творити-муть такий комітет:

1. Правительственный комісар, визначений до сього окружним урядом;
2. Магістрат;
3. Шість членів мійського виділу, яких сам виділ вибере з поміж себе.

с) В сільських громадах згаданий комітет творити-муть:

1. Правительственный комісар, визначений до сього окружним урядом;
2. Власник села або його представник;
3. Війт.
4. Два члени громадського виділу і два громадські депутати, а в браку їх, з членів громади, вибраних власниками ґрунтів, яких одначе число не має переходити 4.

„Спис для національної ївардії буде зроблений на основі останнього спису військового. В тій ціли виладить згаданий комітет кожної громади спис походження, до якого будуть вписувати ся по імени, станови й мешканю всі ті, яких комітет признає законно обовязаними до служби у національній ївардії, або ті, яких можна допустити до сеї служби. В сумнівнім разі має правительственный комісар вдати ся за рішенням до окружного уряду.

„Поділом національної ївардії на компанії й вправлюванем в оружу займуть ся відставлені до сього офіцири й підофіцири.

„Присягу, яку має зложити національний ївардиєць, відбере голова комітету, установленого для приймања до ївардії, в присутности всіх членів комітету й публично перед корпусом ївардії.

„Текст присяги такий:

„Прирікаєте під словом чести й присягаєте на Всеозгучого Бога, що будете Найяснійшому Монархови і Панови, Фердинандови І, конституційному цісареви австрійському, королеви угорському, чеському і нашому, архикнязеви австрійському як своєму правному Монархови, а також Його наслідникам і наслідників наслідникам вірним і прихильним, конституційним законам послушним, а належачи до корпусу національної ївардії, законно установленій власти і наставникам Вашим, що тикаеть ся обовязку служби й порядку, без'умовно слухняним, повіреного оружа вживете на розказ Ваших наставників тільки для вдержаня супокою, порядку і безпеченства нашого краю — взагалі будете у всім вести ся так, як яло ся добре думаючому горожанинови

конституційної держави й вірному підданому Найяснійшого Цісаря і Короля нашого¹⁾.

*

У Львові приступлено до організованя національної гвардії вже дня 22 марта 1848 р. Тоді була заіменована організаційна комісія, а дня 31 марта — командант гвардії, генерал гр. Й. Залуский. Дня 9 цвітня відбув ся на площі перед св. Юром перший перегляд місцевих гвардійських відділів.

За Львовом пішла незабаром провінція. Заходом провінціальних філій львівської „Rad-y Narodow-oj“ почали організувати ся відділи нац. гвардії по містах і місточках, скрізь, де тільки знайшли ся відповідні до сього умови. В короткім часі відділи сї числили уже до 20.000 людей²⁾.

II.

Становище Русинів.

Пасивність руського загалу супроти інституції нац. гвардії і її причини. — Заходи „Головної Руської Ради“: — справа галицьких нац. гвардій на славеянськім з'їзді у Празі 1848 р.; — голос „Зорі Галицької“; — відозва „Г. Р. Ради“ з дня 20 вересня 1848 р. й інструкція з дня 26 вересня т. р.; — нова відозва з дня 12 жовтня 1848 р. — Як розуміла „Гол. Р. Рада“ організоване руських нац. гвардій?

Як же-ж поставили ся до інституції нац. гвардій тогочасні Русини — руський загал у краю?

Щоби відповісти на отсе питанє, треба найперш звернути увагу на декілька моментів, які обусловлювали таке чи инше становище Русинів у сій справі.

Передовсім цісарський дозвіл на організоване нац. гвардії заскочив Русинів неприготованими.

Як відомо, дозвіл сей має дату 14 марта 1848 р. Дня 22 марта т. р. почало ся вже, як сказали ми висше, організоване нац. гвардії у Львові, а дня 9 цвітня відбув ся в столиці краю

¹⁾ Kreisschreiben des k. k. galizischen Landesguberniums betreffend die Errichtung und Organisirung der Nationalgarde — в 16. IV, 1848 № 33103.

²⁾ St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Т. II, ст. 243—249; J. Starkel, Rok 1848. Ст. 301—308; Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 182—190.

перший перегляд івардійських відділів. Майже рівночасно було організоване нац. івардії також і на провінції.

А тим часом взагалі перші національно-політичні виступи гал. Русинів як таких мають місце пізніше. І так: перший меморіал в справі прав руського народу в Австрії передають представники Русинів цісареві (на руки львівського ціс. губернатора) дня 19 цвітня 1848 р.; перша руська політична організація у Галичині т. зв. „Головна Руська Рада“ засновується дня 2 мая т. р.; перша руська політична часопись „Зоря Галицька“ появляється дня 15 мая — і т. д. Значить — у хвили, коли появилася цісарський дозвіл на організоване нац. івардії, гал. Русини не почали були ще зовсім жити своїм національно-політичним життям, не мали ні одного органу, який в їх рамени і під їх фірмою міг був зараз скористати зі згаданого дозволу.

Скористали однак з нього відразу гал. Поляки. Будучи елементом під національно-політичним оглядом вповні освідомленим, вони майже безпосередно по оголошенню цісарського дозволу приступають до організованя івардійських відділів у Львові і по провінціяльних містах і місточках, втягаючи туди подекуди також елемент руський, о скільки він не відмовляв ся від обовязку служби у івардії. Тим більш, що руське населенє по містах, де власне найперше почало ся організоване нац. івардії, становило в порівнанню з польським (рим.-кат.) чисельну меншість, тим меншу в тих часах, що національно неосвідомлену. Важним чинником у справі сій на користь польську було також і се, що гал. Поляки в особах численних військових емігрантів з польських провінцій Росії і Прусії розпоряджали відразу вишколенням у військових справах матеріалом людей, які й взяли в перших хвилях (не зважаючи на свою чужу державну принадлежність) визначну участь в працях коло організованя нац. івардії. Все сказане зложило ся на те, що нац. івардія по галицьких містах опинила ся в руках Поляків, прибираючи на зверх характер національно-польський.

Сей польський характер нац. івардії по містах настроїв відразу неприхильно до івардійської інституції загал гал. Русинів, в першій мірі — ті руські сільські громади у східній часті краю, які, числячи 1000 душ, мали право організувати свою власну нац. івардію. Неприхильність ся виявила ся власне в пасивности, з якою віднесли ся до нац. івардії згадані громади.

Та хоч руський загал у краю і не виявив в першій хвилі до нац. гвардії особливої симпатії, то не поставили ся супроти неї байдужно тогочасні провідники гал. Русинів. Навпаки. Розуміючи і признаючи інституції народної міліції немаловажне значіне, вони підняли незабаром енергічні заходи для спопуляризованя її серед народніх мас руської части краю — і для її організованя.

Маємо на думці власне заходи „Головної Руської Ради“ у Львові, яка й повела цілу акцію в сій справі.

*

Перший крок у сій акції зробили делегати „Г. Р. Ради“ підчас славянського з'їзду у Празі, який відбув ся в часі між 2 і 16 червня 1848 р.

Як відомо, підчас з'їзду сього делегати Русинів і делегати Поляків виробили спільно декілька точок, які мали на цілі урегулювати відносини між обома народами Галичини. Точки сі — суррогат польсько-руського порозуміння у Галичині — мали становити одну частину великого меморіялу, з яким славянський з'їзд хотів звернути ся до цісаря Фердинанда, а в яким хотів виложити усі найважнійші бажаня всіх славянських народів сучасної Австрії. Та з'їзд наради свої з відомих причин мусів перервати і члени з'їзду меморіялу сього уже не встигли підписати. Тим не менш одначе готовий його текст президія з'їзду таки опублікувала — у додатках до справоздання зі з'їзду.

Отже 3-тя точка згаданого польсько-руського порозуміння говорила власне про нац. гвардію у Галичині. „Галицька національна гвардія в тих містах — цитуємо точку сю дословно — в яких буде з'організована, як більшістю голосів вибирати ме своїх начальників, так само становити ме також про вживане команди — руської чи польської. За відзнаки мати ме герби обох народів побіч себе“¹⁾.

Увагу руського загалу на інституцію нац. гвардії звернув вперше у „Зорі Галицькій“ М. Малиновський у перших днях липня 1848 р. Познайомлюючи у статі н. з. Слово до

¹⁾ Zpráva o sjezdu slowanském (Časopis českého Muzeum, r. XXII [1848], d. II, sw. 1) (окрема відбитка ст. 12 і 46—47); також: И. Франко, Зъ 1848 року. Давні матеріялы до оцѣненя новыхъ заходѣвъ около польско-русской угоды (Дѣло, 1883 ч. 61).

руського народу в Галичині¹⁾ галицьких Русинів з новими правами й накликаючи руській загал покористувати ся ними; він згадує між ин. і про нац. івардію. „Національна (не польська) івардія — пише він — дозволена громадам; аби тии певнійші були своїх прав і берігли супокою; громади мають самі вибрати собі старшину івардії і муштра буде руська — без перешкоди у господарстві, коли буде до того час“. Се останне (заняте сеяян сезонними господарськими роботами) й було причиною того, що поза наведеною заміткою Малиновського через повних слідуючих два місяці про нац. івардію нема у „Зорі“ ніякої згадки. Жива акція в сій справі і зі сторони „Зорі Галицької“ і „Гол. Р. Ради“ починаєть ся що-йно в 2 гій пол. вересня, коли покінчили ся найважнійші роботи у полі.

Почала її перша „Зоря Галицька“.

„Добрі маємо права — читаємо власне у згаданій часописи в дня 26 вересня 1848 р. статью п. з. Про народну івардію або сторожу²⁾ — але аби прав тих не стратити й їх собі забезпечити, треба сили. Правда, в народі велика сила, одначе сила ся розкинена і не справлена. Щоби-ж отже сила народна для оборони прав була, як слід, скуплена й уложена, то Наймилостивійший Цісар і Цар наш приввєлив народну івардію (сторожу) Поляки зараз вхопили ся за се й зробили собі івардію. А ми Русини не творимо собі івардії — і се може вийти нам на зле! Кажете, що нехочете івардії тому, що вона польська. То зробіть руську івардію! Цісарське правительство не противить ся сьому, але дозволяє руську муштру, яка буде оголошена. Тай ніхто з Поляків не може накинути ся вам на команданта, але буде той, кого ви більшістю голосів собі обєрете (пр. якого вислуженого жовніра). Сей буде вас виучувати й вами проводити. Сама громада повинна вибрати собі команду івардії. Кажете, що є військо, що дає рекрутів, що вони мають вас боронити. Але-ж військо має инші справи, а івардія инші — і чи-ж усюди є військо! Тай не гадайте собі, що івардія, так як військо, має йти на війну. Івардія лишає ся на місци, щоби виступити часом, як військо не вистарчас. Кажете, що нема коли вчити ся муштри, бо треба ходити коло господарства. Ну — тоді, коли можна, коли не перешкодить ся у господаро-

¹⁾ Зоря Галицька, 1848 ч. 9 ст. 35—36 (статья підписана криптонімом: ієрей М. М. — розвязка у И. Е. Левицького, Галицько-русская бібліографія XIX ст. Т. 1, ст. 146).

²⁾ Зоря Галицька, 1848 ч. 20.

ваню. Тай муштра для гвардії проста. Кажете, нема оружа. Правда, що на соймі віденським не порішено, чи край чи самі громади мають справляти оруже. Але-ж можна тим часом узброїти ся довгими, хоч неокутими палицями, піками, косами (розумієть ся, — пояснює автор — коса повинна бути набита сторчаком, щоби другого коло себе не скалічити) і т. д. Аби тільки завчасу добре вложити ся. А пальним оружем і шаблями помагало би військо. Може хто боїть ся, що, як гвардонець, стаєть ся вже жовніром. Ні, він не перестає бути господарем. Зважте ще на те, що тепер усюди неспокій, що може зайти де рабунок, що може дехто підпалювати, що злодії починають гуляти. Та як буде гвардія, як буде сторожа, як буде все готова і вправна сила, то не може так легко повстати нелад. Тоді злі люди будуть мати страх, і коли-б і випало що небугь, то вже гвардія може виступити, як слід, і взяти ся до оборони, як се приписують гвардійські правила. Одначе не так, щоби в неладі, без проводу, кождий робив своє, через що виходить тільки ще більше замішане, ще більший непорядок, ще більша шкода, а навіть кривда і безправство. Отже для безпеки своїх прав, для сувокою і ладу, для постраху злих людям завяжуть ся в гвардії! Кожда громада для себе. Розумієть ся, що старих і хороших не можна тягнути до гвардії, навпаки, вони потребують оборони. Так отже маєть ся річ із гвардією. Самі собі розважте, що вона для вас дуже потрібна. Бо инакше — кінчить ся статя — самі собі будете винні, коли вас який ворог скривдить.

Такий голос „Зорі Галицької“ про потребу нац. гвардій.

Та акція руська за організованем нац. гвардій на тім не обмежила ся. Того самого дня, коли появил ся в „Зорі Галицькій“ наведений вище голос, розсилає „Головна Руська Рада“ по краю спеціальну відозву в сій справі, датовану дня 20 вересня т. р., долучаючи до неї ще окрему інструкцію з дня 26 т. м. В тиждень пізнійше, дня 3 жовтня т. р., відозва ся була опублікована у „Зорі Галицькій“ в повнім тексті.

Текст її такий:¹⁾

„Мир Вам Братя!

„Народна Рада у Львові при своїм завязаню приняла на себе обовязок: стерігти наших конституційних прав, поучувати про них народ і розважати про його потреби. По своїй зможі Народна Рада старала ся відповісти тому своєму завданю й не

¹⁾ Зоря Галицка, 1848 ч. 21.

одну подала Вам уже спасенну раду. А нині звертає Вашу увагу знов на одно із тих конституційних прав, право великої ваги, яким нас Монарх наш Добротливий обдарував: право народної сторожі. Сторожа ся дана нам на те, аби нас і маєтки наші заступала від усякої напасти, аби свободи тай права наші боронила, а в краю удержувала супокій і послух законам. До тої сторожі мають належати тільки господарі й люди освічені, що осіли в місци. Бо тільки такі люди потрафлять заховати порядок тай знають, чого їм боронити. Господарі сі самі в поміж себе вибирають на своїх старшин людей знайомих і розумних, які на злу дорогу їх не поведуть, але правити-муть ними, як права і Бог приказують. Такій вибраній в поміж себе старшині повинні вони на кождий голос бути послухливими. Тай наш Монарх високою постановою з дня 8 цвітня 1848 §. 2. наказує, що жаден господар від 19 аж 50 літ не повинен без важної причини відсудувати ся від сеї народної сторожі.

„Таке є те право, що його добротливий цісар наш надав усім своїм краям. А для нас Русинів воно невідклично потрібне¹⁾. Бо сторожа така буде тепер відбувати, як і належить, по селах варті; вона тих, що провинили ся, прятримає й допильнує ліпше, як доси; вона на всяку напасть дасть людям готову поміч.

„Не оглядайте ся тай не покликуйте ся на жовнірів ваших. Вони нераз далеко від Вас, деь по границях, бо там їх більше потрібно. А подумайте хвильку, як би в краю підняла ся яка заверюха, коли-ж би Вам поміч ся від жовнірів ваших прибула? Чи-ж не було би часом за пізно? А Вам самим, не привченим до бою тай не узброєним, годі біді й нещастю операти ся. Бо тільки вправа в оружу та розумний провід додає сили, хоч і малій громадї. Таких то малих силوک стільки, скільки сіл наших і міст 1000-людних, а буде в нас супокій і порядок. Бо ми Русини найбільше потребуємо спокою, аби натішити ся теперішньою свободою, аби доходити дальших прав своїх, аби працювати над просвітою народу й аби великим і всестороннім потребам нашого краю зарадити правною, конституційною дорогою. Як будемо мати вироблену свою силу, народню сторожу, аж тоді буде честь руському імені й станеть ся справедливість правним бажанням, які нині ще висгавлені на наругу противників. Тому отже, Братя Русини, міщани й селяни, звиваємо Вас:

¹⁾ Підчеркнене в тексті.

в'яжіть ся в народну сторожу, в руську сторожу; бо Вам, як Русинам, правно належить ся команда руська¹⁾.

„Жнива й інші господарські праці були тою перешкодою, яка не дозволяла нам взивати Вас доси. Та тепер — по роботах, коли вже знайдемо час, щоби вправляти ся також для своєї оборони й коли розходять ся вістки, що деякі неспокійні люди хотіли би викликати в краю якусь бурю, спішіть як найскорше зтягнути ся до народної сторожі, — й не дайте ся відвести обманцям, що ріжними позорами й неправними способами старають ся відстрашити Вас від заведеня сеї нашої руської сили, а потім кажуть, що тут нема Русинів і що нашим селянам все одно, хто ними проводить; бо самі вони ані хочуть ані вміють думати про себе. Не вірте-ж тому, хто відводив би Вас від руської сторожі; той хоче тільки Вашої безсильности тай дальшої неволі нашого народу. Покажіть світові, що живють іще Русини, готові все боронити свою народність на своїй землі, що хочуть тримати зі своїм конституційним Цісарем, що бажають супокієм й потраплять удержати порядок і послух для законів у своїм руськім краю.

„Віднесіть ся до уряду вашого округу, аби визначив Вам комісарів до запису тої народної сторожі, а Округна Рада постараєть ся для кожної громади о доброго учителя оружних вправ.

„Всі закони, що відносять ся до народної сторожі, а також руська команда, будуть Вам всюди діслані й оголошені. Горніть ся тільки живо до народного діла, а Бог всемогучий нехай Вам помагає.

Разом з отсею відозвою, як зазначили ми висше, розіслала Гол. Р. Рада ще спеціальну інструкцію, яка подавала вже ближші вказівки й ради дотично самого організованя.

„Посилаємо Вам відозву до народа в справі заведеня народної сторожі — писала в інструкції сій згадана Рада до своїх філій на провінції і провінціяльних діячів²⁾. — Поручаємо сю для народу нашого дуже важну справу знаній нам уже Вашій ревности. Попирайте її могутчою акцією Вашої Народної Ради й поучуйте міщан тай селян, аби горнули ся численно до утвореня тої сили й оборони нашої. Зі всіх сторін доходять до нас вісти, що декотрі люди неспокійні і готовлять якесь забуреня

¹⁾ Підчеркнене в тексті.

²⁾ Причинки до історії зъ 1848-го року (Дѣло, 1890 ч. 147); також) Вѣстникъ „Народнаго Дома“. Льв. 1912. ч. 5.

в краю, зі всіх сторін домагають ся від нас ради, як би запобігти тому й охоронити нарід наш від тяжкої бурі. Правда, чуйність і сила правительства дає нам велику запоруку, що всякий неправний рух придавить; та все таки не зможе воно стримати кожного нерозумного вибуху.

„Ми бачимо тільки один певний спосіб для вдержання святого спокою, а є ним: наша народна сторожа руська. Бо нею покажемо, що ми дбаємо про наш супокій, і готові ставити опір тим, котрі хотіли би в нас неладу тай війни. Люд наш, з'організований в інституцію народної сторожи, привик би слухати своєї розумної сестриці, а та недопустила би ніколи на руській землі до такого сорому, як на мазурах в нещаснім 1846 році.

„Також і до животної справи нашої, до конечного поділу краю на руську губернію причинимо ся не мало виступом сим нашої народної сторожи, як обявом сили до оборони наших народних і горожанських прав.

Вкінці подавала Г'ол. Р. Рада своїм провінціяльним філіям і діячам отсі вказівки і ради:

1) Зараз на найближших зборах місцевої Ради виложити справу сю ясно народови, відчитати йому статут івардії з дня 8 цвітня т. р. і запросити делегатів усіх місточок і сіл на спільні збори окружної Ради на день визначений тою деканальною Радою, яка має обідок в окружнім місті.

2) Підчас зборів сеї окружної Ради відправити торжественне богослуженне, щоби Бог поблагословив тому великому народному ділови; зробити спис усіх громад, що приступлять до івардії й вибрати з рамени тої окружної Ради комісію, яка займала би ся постійно справами народної івардії в цілім окрузі, вносила ся з циркулярним урядом і військовою командою, а всім громадам, які звертали-б ся до неї в справах івардії, подавала пораду й заступала.

3) До комісії сеї добре було-б вибрати трьох людей світських, осілих в окружнім місті, і двох делегатів сільських в ціли здобутя довіря сільського люду. Але передовсім треба постарати ся запросити до тої комісії як організатора нар. івардії якого офіцира Русина, що знає найліпше потреби такої інституції. Та коли би в цілім окрузі жадного такого офіцира Русина не було, то Г. Р. Р. просить донести їй, а вона у Вис. Генеральної Команди о такого організатора постарасть ся.

4) Така комісія буде у всім держати ся статута з дня 8 цвітня с. р. для нац. івардії й поступати так, щоби сільський

народ набрав найбільшого довіря до тої блаженної інституції. Для того постараеть ся, щоби на окружних учителів післано їм самих підофіцерів Русинів, котрі би обходили ся з ним по людськи і зрозуміло — тай великими вимогами своїми не стали ся йому напрасними.

5) Мундур зразу не конче потрібний — тільки народні знаки, синє зі золотим або жовтим. Отже і прапор народний — синя хуста, з руським львом по однім боці й образом патрона громади по другім, а в горі на дереві — цісарський орел. Команда для більшости Русинів нехай буде всюди руська.

6) Про завязанє, установи й поступи нац. івардії а також про потреби і всякі перешкоди Год. Р. Рада надіеть ся докладних що-тижневих дописів з комісії кожного округа, а центральна комісія буде старати ся по змозі своїй допомогти то радою то вставленем у краєвого правительства й допильнує, щоби всюди була додержана однастайність тої народної нашої івардії.

7) Рада деканальна буде повчати, аби всюди обирали старшими тільки людей розумних тай правих, і відповідно до §. 5 статута не приймали до івардії тих, що допустили ся якого нечесного діла. Також нехай усі Ради старають ся, особливо в початках, перестерігати народ перед усяким надужитєм наданої йому оборони.

*

Не вважаючи одначе на отсі зазиви, організоване руських нац. івардій поступало повільним темпом. Повільність ся супроти буйного розросту нац. івардій польських по містах і місточках головно східної частини краю у високій мірі непокоїла тогочасні руські свідомі національно круги, а в першій мірі — „Головну Руську Раду“. Тим більш, що польсько-руські відносини головно по містах східної Галичини стали з дня на день заострювати ся, а й надія на успішну поміч зі сторони місцевих властей супроти заангажованя значної частини війська поза границями краю була дуже невелика. Все те, а також і найновіші події, які саме тоді (початок жовтня) мали місце в столиці держави — у Відни (нових вибух революції, убийство міністра війни, втеча цісарського двора до Оломунця і т. д.), приневозили „Головну Руську Раду“ до нового, ще більш енергічного зазиву до руського загалу — забрати ся чим скорше до організованя руських нац. івардій на провінції, при помочи провінціяльних філій „Ради“. Зазив сей, в якім дуже сильно заакцентовано сим разом національні обовязки і завданя ру-

ських нац. гвардій має дату 12 жовтня 1848 р. й опублікований в ч. 23 „Зорі Галицької“ з дня 17 жовтня т. р.

Дослівний його текст такий:

„Мир Вам Братя!

„Сумну та правдиву вістку доносимо Вам, Братя, про великі забуреня, які мали місце у Відні дня 6 сього місяця. Неспокійні й бажачі неладу люди вивернули порядок, взяли ся до бійки — і стало ся велике нещасте: вбито міністра війни, пролито багато крові — і так страшною була ся напасть, що аж Монарх мусів уступити ся й виїхати в друге ві свої столиці. Братя! Край наш разом з Монархом у небезпеці. Ледви покінчила ся війна з Італією, і вже почала ся друга, в сусідстві, з Мадярами, кривдниками наших Русинів й інших Словян на Угорщині. А тепер новий іще неспокій у Відні. Хто знає, чи не покличуть туди і тх жовнірів, що доси нас стерегли й тримали тут лад? Хто знає, чи така буря не завіє і в нашім краю? Тому, Братя, перестерігаємо Вас завчасу й при тім сильно напроминаємо: приступайте до народної сторожі й узбройте ся скоро під кермою Ваших деканальних Рад.

„Братя міщани і селяни! В такім стані самі ми повинні вдержати на руській землі так пожаданнй нам спокій і порядок; самі ми повинні стати в обороні святої нашої народности і наших конституційних прав. Бо милостивий Цісар, призваючи нам сі права, сказав, що „сі права наші віддає під оборону нашої народної сторожі“. Скажіть, хто буде шанувати наші природні і конституційні права, коли самі з поміж себе не поставимо в своїй хаті сильної вправної і все готової оборони? — Досить довго були Ви білні, що не могли тай не вмѣли боронити ся. А тепер, коли Монарх дозволяє й наказує забезпечити себе на будуче від такої, як була, неволї, коли Гол. Рада і Ваші деканальні Ради закликають Вас до тої народної сторожі, Ви, Братя, декуди недовіряєте тай відтягаєте ся від так спасенного діла! Глядїть, до чого се нас доведе.

„От уже одного природного права, права рідної мови у школах, де приготовляють ся урядники й де учать ся руські діти, відмовили нашим дітям¹⁾. А як же-ж урядник у суді розсудить

¹⁾ Відовва має тут на думці, очевидно, міністерський рескрипт з дня 29 вересня 1848 р., який поручає намісникови завести у галицьких сер. школах польсь ку мову як викладову, а руську лишав у завішено аж до часу, доки не „видосконалить ся“.

справедливо справу вашу, коли він не навчить ся по руськи говорити й писати? Чи мають судити нас, як давнїйше, чужими мовами, нерозуміючи чоловіка тай нам незрозумілі. Братя! Право се на нашу руську мову в школах і урядах є для нас святе, конечно для справедливости, забезпечене конституцією. Коли його втратимо, коли сильно зараз не упімнемо ся — і рещту нам заберуть.

„Головна Рада знає отже свій обовязок і не перестав впомянати ся там, де належить, іменем Вашим о се святе право до рідної нам руської мови. Рада Народна ставить право се під оборону цілого руського народу і звиває Вас по всіх Радах, містах та громадах обявити в протестах незломну свою волю, що ніколи не відречемо ся руської мови ні в школі, ні в суді, що в нашій руській стороні домагаємо ся такого самого пошанованя для нашої руської мови, яку на Мазурах має мова польська¹⁾. Бо чиж і тепер маємо бути послідними, хоч над інших є ми нашому Монархови вірними?

„Тому ще раз звиваємо Вас скоро і сміло приступати до гвардії, яка, коли тільки буде й усюди, не допустить в краю до забурень і не позволить шарпати своїх народних прав.

Зазив кінчить ся словами:

„З Вами Бог, свобода і лад!

Як бачимо в наведених висше зазивів, „Гол. Р. Рада“, накликаючи Русинів організувати нац. гвардії, мала на думці нац. гвардії руські.

З того огляду накликаваня сі були звернені в першій мірі на адресу руського міщанства у східній Галичині, бо селянські гвардії у сій часті краю вже і без того, самі собою, мусіли мати національний характер руський. Інша річ — міста. Тут, як зазначили ми вже висше, інституцію нац. гвардії захопили у свої руки міщани-Поляки і міщанські гвардії прибрали відразу національний характер польський. Звиваючи отже до організованя руських нац. гвардій по містах, „Г. Р. Рада“ розуміла організоване згаданих гвардій побіч існуючих уже польських, їм — у противвагу.

До противваги сеї й прикладала вона велику вагу.

¹⁾ Підчеркнене в тексті.

III.

Справа руських нац. ґвардій і краєве правительство.

„Гол. Р. Рада“ жадає від краєвого правительства окремого дозволу на організоване руських нац. ґвардій. — Відповідь ґр. А. Голуховського. — Губерніяльний розпорядок в справі руських нац. ґвардій в дня 8. X. 1848 р. — Письмо ґр. А. Голуховського до команданта львівської ґвардії полк. Р. Вибрановського. — „ґвардія бережанська, а не — польська, руська, німецька, вірменська і жидівська!“ — Стаповище В. Залєського. — Депутація „Г. Р. Ради“ до Відня.

Ще перед виданєм відозви до руського загалу звернула ся Головна Руська Рада в справі руських нац. ґвардій до краєвого правительства. Зажадала власне видання окремого дозволу на організоване таких ґвардій. При тій нагоді запевнила правительство на ново про незломну вірність руського населеня Галичини династії.

На відповідь краєвого правительства в справі сій не прийшло ся Г. Р. Раді ждати довго. Не гаючись, спротивило ся воно рішучо організованю нац. ґвардій на основі власне національній, отже — окремим ґвардіям руським, хоч дозволяло у поодиноких громадах, де сього зажадала б більшість, команду в руській мові.

„Хоч висловлені в поданю зі 7 с. м. (вересня) ч. 157 запевненя незломної підданчої вірности руського населеня Галичини й заслугують на високе признанє й хоч багато винен я дяки за се льяльне змаганє також провідникам сього населеня — писав у відповіди сій провізоричний ще тоді управитель ґубернії ґр. А. Голуховський — то все таки ніяк не можу згодити ся на організоване руської нац. ґвардії, тому що не маю до сього законної повновласти. — Нема одначе ніякої перешкоди, щоби кожної хвилі на бажанє нац. ґвардії, однаково — мійської чи сільської, коли тільки забажає сього більшість дотичного відділу, ввести команду в руській мові¹⁾).

Тим часом одначе відозва Г. Р. Ради почала робити своє діло — і до львівської ґубернії а також до поодиноких окружних урядів на провінції стали чим раз частійше приходити заяви від поодиноких громад, що побіч ґвардій польських бажать з'організованя також нац. ґвардій руських. Се й дало привід до нового виступу в сій справі А. Голуховського, тим разом

¹⁾ Gazeta Narodowa, 1848 № 139.

у формі губерніяльного розпорядку до управителів усіх 19 округів Галичини, в яких старається опрокинути правність сих бажань, згл. виказати їх безправність. Текст сього розпорядку у дослівнім перекладі такий:

„Вч. Пане!

„І до губерніяльної президії і до окружних урядів внесено просьби, в яких декілька громад виявило бажане з'організувати побіч польських також івардії руські.

„Щоби запобігти сього рода хибному розумінню річи й дати Вам змогу одностайно пояснювати сторонам, які в справі сій могли-б зголошувати ся (сам я вже декілька разів був змушений до сього), приневедений я заявити, що зі становища права тутешньо-краєві адміністраційні власти не можуть признати нац. івардії ні польської, ні руської.

„На основі § 2. статуту з'обовязані належати до нац. івардії всі, з застереженням певних виїмків, що відносять ся до богатих горожан держави, без огляду на рїжницю віроісповіданя й рїжницю народности. Нац. івардія в Галичині не може отже називати ся инакше, коли-б хотіли назвати її, як тільки нац. івардія „галицька“, яка на підставі статута буде віддана команді одного заіменованого для сього команданта у Львові.

„Що тикається умундування й узброєня нац. івардії, то про се говорять загальні приписи в §§ 27—30. На підставі-ж § 28. вільно носити на мундурі краски краю.

„Що-ж тикається мови, в якій має бути команда, а також докладнішого означеня мундурів, то для сього не подає статут ніякої норми. Порішене отже сих питань має полишити ся, уважляючи засаду повного необмеження, добровільному порозумінню між собою поодиноких корпусів нац. івардії, т. зн. воді, виявленій більшістю голосів, передовсім коли існуюча в певнім місци івардія становить інституцію віддільної громади, якої адміністраційна рада має на підставі §§ 9 і 10. статуту виключне право рїшати, з виїмком справи самої команди, про всі потреби відділу, як пр. умундуване й узброєне.

„Проте поручаю Вам горячо з найбільшою рїшучістю заострити підвладним собі урядникам наказ, щоби вони ані безпосередно ані посередно не впливали на постанови дотично мундурових відзнак і дотично мови, в якій має бути команда поодиноких відділів нац. івардії, бо кожді того рода постанови мають бути полишені виключно добровільному порозумінню між собою дотичних членів, — бо кождий того рода вплив, хочби

в найліпшім намірі, подасть тільки часописям бажану нагоду клеветати на бюрократію¹⁾.

Розпорядок сей має дату 8 жовтня 1848 р. Рівночасно з розсилкою сього розпорядку управителям округів післав копію його Іолуховський також командантові львівської нац. івардії полк. Р. Вибрановському (який незабаром став командантом івардії цілого краю), долучаючи до того ще отсю записку:

„Вп. П. Полковнику!

„В додатку долучаю П. Полковникови відпис розпорядку, виданого окружним урядам, яким окружним управителям поручаю, щоби поодиноким громадам, які домагають ся з'організованя окремої руської івардії, при відповідній нагоді пояснювали, що краєві власти, операючи ся на існуючий провізоричний статут, не можуть признавати ріжниць між івардією польською і руською й що всі нац івардії, які повстають по поодиноких громадах, будуть мусіли на підставі сього статута підлягати команді головного команданта у Львові. Маю надію, що ся урядова заява причинить ся значно до успокоєня умів й усунєня побоювань, які викликали ходячі від якогось часу вісти про творєнє руських івардій в округах жовківськім і золочівськім.

„Зробіть, Вп. П. Полковнику, з повідомлення сього при нагоді властивий ужиток і прийміть запевненє високого поважання й пошани, з якими остатю... і т. д.²⁾.

Таке було становище дотично окремих руських нац. івардій краевого правительства.

„Закон про національні івардії постановляє — спрєцизував його ще яснійше управитель округа бережанського у своїй відповіді місцевому гр. к. деканови з дня 13. X, 1848 р. на його проєкт з'організувати руську нац. івардію в Бережанах — що вони (івардії) не можуть ділити ся по віроісповіданям і національностям, а тільки можуть організувати ся по громадам. Може отже бути івардія бережанська, рогатинська, бобрецька, але не може бути івардії певної народности, бо в таким разі в Бережанах повстало би пять івардій: польська, руська, німецька вірменська і жидівська. Всі мешканці Бережан можуть з'організувати одну івардію з гербом міста. Управа івардії, офіцери, вибирають ся більшістю голосів і самі Русини винні приписати собі вину, що не вступили громадно до івардії, бо могли рішати про устрій івардії, вибирати офіцерів і добити ся своїх

¹⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 36.

²⁾ ibid.

прав. Між тим вступило їх мало. Кілька побіч себе існуючих гвардій — кінчила ся відповідь — викликали-б конфлікти і замішаня¹⁾.

Не зважаючи одначе на отсе зовсім ясно виповіджене становище краевого правительства, Г. Р. Рада звернула ся до нього в справі сій незабаром по раз другий.

Нагоду до сього дало заіменованє нового губернатора для Галичини — В. Залевского. Отже по номінації з'явила ся в нього дня 29 жовтня депутація Г. Р. Ради з привітом і бажанем від Русинів — і при сій нагоді члени депутації побіч інших справ порушили на ново справу окремих руських гвардій. Та становище, яке в справі сій заняв новий губернатор, не ріжнило ся нічим від становища дотеперішного провізоричного управителя губернії, А. Толуховского. У відповіді депутації він заявив коротко, що „запровадженю народної гвардії по руських селах і містах, на правній підставі, цілком не противить ся“²⁾, — значить, не противить ся організованю гвардій не руських, як таких, але по руських селах і містах, очевидно — там, де не було ще ввагалі ніяких гвардій.

Вкінци, коли справа окремих руських нац. гвардій не була полагоджена по бажаню Г. Р. Ради — у Львові, звернула ся вона зі справою сею до Відня. Коли дозволу на окремі руські гвардії відмовило правительство краєве, попросила Г. Р. Рада о такий дозвіл правительство центральне, а передовсім — корону.

Зробила се спеціальна депутація, яку Г. Р. Рада вислала була з кінцем жовтня 1848 р. до цісаря Фердинанда — у відповідь на цісарський маніфест до австрійських народів з дня 16 жовтня т. р. Депутація ся, яка складала ся з обох заступників голови Г. Р. Ради, а до якої у Кромержи прилучило ся ще декількох руських парламентарних послів з Галичини, мала запевнити цісаря про вірність руського народу до його особи і предложити при сій нагоді руські бажаня і просьби. В тій ціли й була вона принята цісарем на спеціальній авдієнції дня 6 листопада т. р. Між бажанями, які згадана депутація предложила тодіж цісареві від імени руського народу в Галичині, друге місце — на першім стоав постулат поділу Галичини! —

¹⁾ Вѣстникъ Народного Дома, 1909 ч. 7—8 ст. 125.

²⁾ Зоря Галицка, 1848 ч. 25 ст. 105.

займала власне справа руських національних івардій, докладніше — просьба о довід організувати такі івардії¹⁾.

Відповідь цісаря депутації була така:

„Тішить Мене, що чую вираз давно відомого Мені привязана до Моєї особи й у сїм тяжким часі знов справдженого патріотичного способу думання руського народу. Бажана, які находять ся в Адресі, візьму собі до серця й накажу Мойому Міністерству їх скорє і, скільки можливо, бажанням сим вдоволяюче виконане“²⁾.

З окремих меморіялом в справі руських івардій звернула ся депутація тодіж і до міністра вн. спр., до якого компетенції належала інституція нац. івардій³⁾.

IV.

Справа руських нац. івардій і Поляки.

Руські нац. івардії і львівська польська преса: — *Gazeta Powszechna*; — *Gazeta Narodowa*. — „Пересторога“ Руського Собору. — „Заспокоєне“ Г. Р. Ради. — Руські нац. івардії і *Rada Narodowa*: — внесене Віснєвського; — дискусія; — відкинене внесення.

Негативно — а навіть ворожо — поставили ся до руських нац. івардій також Поляки.

Становище таке заняла передовсім львівська польська преса. „Зоря Галицька“ — писала в передовій статі дня 12 жовтня 1848 р. *Gazeta Powszechna*⁴⁾ — містить в однім з останних своїх чисел відозву Головної народвої Ради до „*Rusynów*“⁵⁾, щоби вступали до національної івардії, — зле кажу „щоби вступали“, тільки, щоби формували івардію руську. Звертаємо увагу Головної народної Ради на се, що закон, на який ся архієпіскапальна Рада відкликаєть ся, забороняє формувати двоякі івардії — в кождім краю може існувати один корпус івардії. Сю засаду потвердив також Сойм у Відни. Звертаємо — по друге — увагу, що під національною івардією не розумієть ся івардії племінної або івардії народности чи родової, бо в такім разі мусїли б ми мати івардії польську,

¹⁾ Зоря Галицька, 1848 чч. 27, 30—31; також Др. К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Ст. 300—302.

²⁾ *ibid.*   ³⁾ *ibid.*

⁴⁾ *Gazeta Powszechna*, 1848 № 34.

⁵⁾ *sic!* — курячі лапки в оригіналі!

жидівську, німецьку, мазурську, а навіть чеську (бо більша частина урядників — Чехи), але під гвардією національною розумієть ся узброєне всякого люду, який мешкає в однім краю. Коли сього Головна народна Рада не розуміє, то нехай пригадає собі, що в мові для неї більш зрозумілій, се-б то по німецьки, називають „Volkswehr“. А що сього „Зоря Галицька“ не розуміє, можемо твердити сміло, коли в ч. 20 по кількох худах на Т. Вішньовського відзиваєть ся так:... (тут наводить Gazeta кілька вириків зі статі „Зорі Г.“, в якій накликаєть ся організувати руські нац. гвардії, отже: що цісар позволив організувати нац. гвардію, щ) Поляки зараз вхопили ся за сей дозвіл і з'організували собі гвардію, „а ми Русини не творим ся гвардію“, що ціс. правительство призволяє руську муштру (а то де? — питає Gazeta), що можна тимчасово узброювати ся довгими, неокутими палицями, піками, косами на шторц, аби тільки завчасу добре уложити ся, а пальним оружжєм і шаблями помагало би війско і т. д. Хто-ж не зрозуміє — кличе Gazeta Powszechna — чого „Зоря Галицька“ хоче, коли прочитає в тім самім числі: „є тут в нашім краю, на нашій рідній руській землі, горстка¹⁾ таких Поляків, що хотять Польщі в давних границях (яка зухвала претенсія! — додає іронічно Gazeta), є такі ворохобники, які думають в короткім часі нарушити спокій в нашім краю. Тому народові руський будь приготований! будь бачний! формуї сторожу народну т. є руську гвардію, аби перешкодити польському бунтові й йому опертися“. Звертаємо увагу правительства на те — пише дальше Gazeta Powszechna — що Головна Рада каже Русинам узброювати ся до домової, внутрішньої¹⁾ війни, бо всі відозви і всі писаня в „Зорі Галицькій“ дишуть ненавистю до одної частини люду в Галичині, яку „Зоря“ називає Ляхами, а у відозві в справі гвардій кажуть зброїти ся на противників і ворогів, яких показують майже пальцем. — Обовязком нашим і правительства є формувати гвардію, одначе обовязком є також запобігати приготуваням до домової війни. Здаєть ся нам, що найліпше запобігнеть ся сьому, коли адміністраційні Ради²⁾ підіпруть народ у формованю гвардій, а не дозволять мати вплив підбурюваням таких Головних Рад... Віримо — кінчить цито-

¹⁾ підчеркнене Gazet-и.

²⁾ адміністраційні Ради існуючих нац. гвардій.

вану статю *Gazeta* — у добродушність нашого народу по селах... але знаємо також, як легко народ сей дасть ся підвести, як легко представити йому небезпеку, якої нема — як то зробило правительство в 1846 р.“

Рік 46-тий пригадали руські нац. івардії також другій львівській польській часописі, організованої „Rad-ni Narodow-oj“ — „Gazet-i Narodow-ij“. Страх її перед згаданими івардіями був такий великий, що в 142 ч. візвала вона формально польський загальний до самооборонного поготівля — загрозивши перед тим отверто австрійським урядникам у краю, що за евентуальний найменший пролив польської крові відповідатимуть власними головами...

„Навчені кривавим і страшним досвідом у 1846 р. — писала у передовиці „Gazeta Narodowa“ з дня 16 жовтня 1848 р. п. з. „Повір!“¹⁾ — знаємо, скільки маємо числити на опіку нинішніх краєвих властей урядників, яких по нинішній день конституційний систем іще не виколошив і полишив над нами, як тих яструбів, що чекають догідної хвилі, щоби кинути ся на наше жите і майно, так як у сім памятнім в нашій історії році.

„Від давна ся огидна австрійська бюрократія, що лишила ся з давного систему, готовить нам через підбурювання хлопів, Русинів і своїх жолдаків, що день і ніч пильнують наших кроків, сицилійську вечірню.

„Тепер одначе, коли габсбурська камарія поставила все на ставку, коли о шляхотні груди наших братів Угрів і Віденців розбили ся в часті її ради, а цілий світ пізнав уже всі її коварства з цілю привернути назад в австрійській державі давний династичний абсолютизм, будьмо завчасу переконані і приготовані, що ся нікчемна камарія розпустить узди всім від давна приготованим і підбурюваним язвам посвареної суспільности в кожній провінції австрійської держави, щоби сама могла спасти ся від очевидної заглади.

„Знаєде вона і в нашім краю від давна приготовані й старанно нагромаджені свої ради не тільки узброєного жолдацтва, але між Русинами і хлопством, збаламученим проти всяким оборонцям конституційних свобод. Уже викликає вона через послухний розказам її орган усякої ненависти, „Зорю Галицьку“, з'оружені сили, морди й різню супроти нас. Бо лише отсей пе-

¹⁾ *Gazeta Narodowa*, 1848 № 142.

кольної сили дневник: „можна тимчасово узброювати ся довгими хоч неокутими палицями, палками, кесами (розуміть ся коса повинна бути набита на шторц), аби тільки завчасу добре уложити ся, а пальним оружжєм і шаблями помагало би військо“... Святоюрський собор покликав на начальника з'оруженої сили руських хлопів якогось Барусевича, поручника з полку Парми, який від військової команди дістав дозвіл обняти повірений собі провід.

„Знаємо вже, що урядники підбурюють і бунтують своїм коварством наших хлопів проти нас. Ладьмо ся також до відпору, помножуючи, завязуючи й узброюючи всюди яким будь оружжєм наші гвардії й усі наші сили, скуплені й скріплені відповідною організацією. ———

„А ноки що заявляємо, що коли австрійські влади, призначені боронити наше жите і маєтки, не мають змоги або не хочуть виконати супроти нашого краю сих найсвятійших обовязків, то нехай уступлять і підуть зараз геть, а ми в такім разі пографимо сами собі поради. Коли-ж одначе льшать ся на своїх місцях, а виставлять наше безпеченство на непевне і цілий край на жертву коварств камарилі й усяких сторонників давного систему, то заявляємо торжественно, що за найменший денєбудь у краю пролив крови наших братів відповідати-муть власними головами.

„Що небудь може стати ся — повтаряємо — ладьмо ся, братя, до відпору. Позір як найбільший на всі маневри, еволюції й рухи всякого рода ворогів нашого краю!

Так приняла поклики „Г. Р. Ради“ і „Зорі Галицької“ організувати окремі руські нац. гвардії у Галичині сучасна польська преса у столиці.

Та на сім одначе не кінець.

Рівночасно з польською пресою з нагоди покликів „Г. Р. Ради“ і „Зорі Галицької“ вдарив у великий дзвін тривоги також т. зв. „Руський Собор“ — політична організація псевдо-Русинів, покликала до життя Поляками в цілі паралізованя діяльності „Г. Р. Ради“. Маємо на думці „Пересторогу“, яку згаданий „Собор“ у дн. 15 і 16 жовтня 1848 р. розвісив був по улицах Львова, а в якій обвинувачував „Г. Р. Раду“ і „Зорю Галицьку“ у тім, що підбурюють народ до розбоїв і різні... Коли-ж одначе у відповідь на „Пересторогу“ Г. Р. Рада розвісила по Львові зі свого боку „Заспокоєне“,

в яким обвинувачена „Собору“ назвала „безстыдною брехнею“, „Заспокоєне“ се невідома рука зараз поздирала¹⁾...

Вкінці в справі руських нац. івардій забрала голос центральна польська політична організація у Галичині — „Rada Narodowa“.

На засіданню дня 24 жовтня 1848 р. член „Rad-и“ Вісневський поставив внесенє, щоби „R. N.“ видала до своїх філій у тих округах, де починають формувати ся руські івардії, відозву, щоби філії візвали усі польські івардії не противити ся сьому формованю й уникати всяких конфліктів. Предложив навіть готовий проєкт такої відозви.

Внесенє се й дало почин цікавій дискусії на „Rad-ї“ над справою руських івардій.

Виряді зараз на самім вступі внесеню такому спротивив ся рішучо від імени виділу Рібенбауер. Не зважаючи одначе на се, Вісневський став мотивувати його. Отже не має наміру внесенєм сим улєкшати формованє руських івардій або їх санкціонувати, бо в дійсности вони не існують. Бажає навіть, щоби полк. Вибрановський спротивив ся урядово формованю таких івардій. Хочє одначе візвати польські івардії, щоби зберігли відповідний такт, аби не приходило до ніяких сцєсій і подражнєнь. Тим способом, казав, два племена скорше зіллють ся в одно й зникне всяка ненависть і підозрінє.

Спротивив ся внесеню П. Васілевський. Се було-б санкціонованє нелегального кроку. Зрештою коли приймаємо один народ, тоді повинна бути тільки одна івардія.

За внесенєм заявив ся кс. Давидович. Перед кількома днями був у нього руський священник і заявив йому, що, аби уникнути усіх сцєсій, найкращє не противити ся формованю руських івардій. Нехай Поляки вступають до таких івардій, нехай приймають їх відзнаки — а тим способом переможуть відразу до існуючої івардії і здобудуть собі довіре.

На Давидовичу й вичерпала ся листа сторонників внесенє Вісневського. Всі дальші бесідники заявили ся проти внесенє.

І так Срочинський противить ся внесеню, бо статут знає тільки одну національну івардію. Сі-ж івардії не є національні, але святоюрські — жадає отже легально здержати їх

¹⁾ Зоря Галицка, 1848 ч. 24, ст. 100—101.

формоване. Нищити фізично руські гвардії не радить, бо з опору вирости б іще сильніші.

Проти внесення заявляють ся також Волянський, бо узброюванє хлопів не є формованєм гвардії і грозить небезпечкою. Ніяким способом не можна дозволити на дальший розвій сього, але вівзвати правительство запобігти сьому.

Противить ся внесеню Вісневского і дальший бесідник — Фрідберґ, бо знає з досвіду, що се не гвардії руські в душі руської народности, але ватаги (bandy) хлопів, узброювані в тім самім душі, що й у 1846 р. (оплески!), без ніякої організації чи иншого укладу.

Проти окремих руських гвардій виступив дуже різко також К. Цєнілевич. Навязуючи до слів кс. Давидовича, говорив: І в мене був руський священник, може й той самий, і тими самими словами манив мене, одначе я знаю ся давно на облуді, на сзвітнізі. Святоюрці, нечестиві реакційні звяряди, бачучи, що простою дорогою добудуть дуже мало, вдають ся до нас з облудою, а до темного люду з брехнею (оплески!). Одначе не даймо манити себе розмовами, бо святоюрці хочуть нас тільки страшити. Ми не можемо дозволити на формованє окремих гвардій, на яких чолі стають священники, бо в такім разі повинні-б мати ми що парохія иншу гвардію, гудульську, бойківську, жидівську, німецьку і Бог знає, які ще инші. Статут одначе знає тільки одну гвардію — краєву. Тому мусимо жадати, аби правительство спротивило ся формованю всяких инших гвардій.

По Цєнілевичу забирало голос іще декілька дальших бесідників (Рібенбауер й ин.) — усі, як зазначає коротко протокол зі сього засіданя „Rad-и“, в подібнім душі.

В кінци внесенє Вісневского піддано під голосованє. За внесенєм заявили ся тільки сам внескодавець і кс. Давидович, проти внесення — всі инші¹⁾.

Таким чином внесенє упало.

---

¹⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 44; Gazeta Narodowa, 1848 №№ 150—151.

V.

Проби організованя руських нац. гвардій по містах.

Посвячені хоругви для руських нац. гвардій в Стрию і Жовкві. — Заходи організувати руську нац. гвардію в Ставциславові. — Руська нац. гвардія в Бережанах: — становище бережанського старости; — становище команданта бережанської військової залози бар. ф. Сетеллі; — приготования до посвячення хоругви і перешкоди; — бережанські „шварцгельберн“; — посвячене; — запис до гвардії; — афера поручника Прешля; — дещо про хоругву. — Руська нац. гвардія в Тернополі: — злагання тернопільської „Руської Ради“ завести руську команду в терноп. гвардії мійській; — спротивлене Целяків; — „Руська Рада“ приступає до організованя нац. гвардії руської; — справа хоругви; — лист о. П. Лозницького зі Львова; — приготования до посвячення хоругви; — несподівана халеца; — посвячене; — складки на хоругву. — Заходи організувати руську нац. гвардію у Львові. — Звіна становища кр. правительства?

Знаємо вже, як поставило ся до справи руських нац. гвардій краще правительство. Покликуючи ся на §. 8 організаційного статута, який заряджував організоване нац. гвардій після громад, воно спротивило ся рішучо організованю нац. гвардій по національностям — отже й окремим нац. гвардіям руським.

Та становище отсе кращого правительства, о скільки входили в гру сільські громади східної часті краю (а також ті мійські, де руський елемент мав чисельну перевагу), мало значіне тільки формальне. Руський національний характер згаданих громад вже тим самим рішав про такий же національний характер з'організованих у них нац. гвардій — і руські нац. гвардії по таких громадах, не зважаючи на згадане вище спротивлене кр. правительства, таки могли існувати й дійсно існували. Та практичного значіня набирало отсе становище, коли ходило о ті громади, де переважав елемент польський і де були з'організовані нац. гвардії польські, де одначе поважну меншість становили також Русини. Були се майже всі міста і місточка східної Галичини. Меншістям отсим й була відібрана завдяки сьому становищу можливість організувати свої власні нац. гвардії, а всякі проби, роблені в сїм напрямі, набирали тим самим характеру нелегальности.

Не зважаючи одначе на се, проби організувати руські нац. гвардії по містах були таки зроблені — хоч пробами тільки й остали.

Найраннші заходи організувати окрему руську нац. гвардію — ще перед виданем заказу краєвим правительством — бачимо в Стрию.

„Дня 3 серпня с. р. (1848) — читасмо допись у „Зорі Галицькій“ зі Стрия — відбули ся в Стрию численні збори Русинів; кожда майже громада вислала на сі збори кількох заступників. Ціль сих зборів була: уложити до конституційного Сейму просьбу о полагоджене конечних потреб руського народу, завязати Окружну Руську Раду і посвятити хоругву для народної гвардії, розумієть ся, руської, яка має завязати ся.

„Вже о пів до десятої години з рана того-ж дня — пише дальше кореспондент — вистріли з моздівів, доконані чесними горожанами міста Стрия, візвали прибулих зі сіл на збори Русинів на Службу Божу до парохіяльної церкви, куди для піднесеня свята прибула також частина військової залоги. Свято се почало ся посвяченем руської хоругви перед церквою в присутности народа і війска, а доконав його Всч. декан Яноввч.

По скінченім акті посвяченя, серед співу „З нами Бог“ і серед гуку моздівів і сальв військової залоги удав ся зібравий народ до церкви, де місцевий парох привитав його короткою промовою. Відправила ся торжественна Служба Божа — по евангелію мав гарну науку декан Шведзїцкий. Найбільш торжественним частям Служби Божої вторували вистріли з моздівів і рушниць військової залоги. Потім наступило „многотїте“ для цїсаря Фердинанда.

„По скінченім набоженстві мав наш учений свщ. Данкевич перед церквою з уставленої в сім цїлі мовниці мову по народу — найкрасшу, яку ми коли чули. Говорив про руську народність і про ціль зборів. Усіх порушив до живого, не виймаючи й військової залоги, що — зложена з руських дітей стрийського округу — розуміла рідне слово ліше, як кожде инше. Видно було, як не одному жовнірови крутили ся сльози в очах. По відспіваню народного гимну „Мир Австрії“, посвячену хоругву віддано на сховок військовій заложі. В її імени подякував за довіре командуючий капітан — і серед окликів „нехай живе цїсар!“ удала ся військова залога, з хоругвою на чолі, яку ніс капраль в товаристві одного селянина, прибраного в руські краски, через місто до команданта залоги, де хоругву прийато зі всіми військовими почестями.

„Один дух — кінчить кореспондент свій опис — оживляв усіх і втішно було видіти, як сердца війска і селян не не-

рестали взаїмно себе розуміти. „Ми з вами, ми все будемо з вами!“ — клікнула військова залога до сих руських зборів.

Хоругва, про яку мова, виконана була в руських національних красках. На одній її стороні був представлений золотий лев, який спинав ся на скалу, на другій — надія в постаті дівчини. На верху держака засаджений був маленький австрійський орел з мосяжу¹⁾.

Короткий опис стрийських зборів і посвячення хоругви подає також орган „Rad-n Narodow-oj“ — „Gazeta Narodowa“. Головну увагу звернено в описі сїм на мову одного з духовних промовців, а також на поведене підчас сеї мови деяких місцевих окружних урядників. „Один священник, що мав промову — пише згадана часопись — пояснив народови, що руський рід такий сильний — як лев, а рознятий орел (натяк, очевидно, на хоругву) пильнує як стоголовий арґус, щоби ворони (Поляки) очий львови не видовбали“... Підчас сеї мови, а спеціально „при кожній киненій згаданим промовцем на Поляків клеветі“, згадані урядники „на ціле горло верещали вівати“ — що кореспондента найбільше гніває. За те й наводить він винуватців поіменно (були се: калькулянт Резек, канцеліст Ельяс й офіціал з фервальтерії Бем)²⁾.

Такі були народини руської нац. івардії в столиці Підгір'я.

Того самого місяця (серпня), тільки два тижні пізнійше, відбуло ся посвячене хоругви з подібною цілю також у другім місті Галичини, в північній її полові, у Жовкві.

Коротку вістку про сей акт подає „Зоря Галицька“ в числі з дня 22 серпня 1848 р. Згадавши найперше про торжественну богослужбу, яка мала місце дня 18 серпня т. р. з нагоди закінчення війни Австрії в Італії в Успенській церкві у Львові, згадана часопись пише дальше таке: „Подібне набоженство відправило ся також в понеділок, т. є. 14 с. м., в Жовкві як в церкві ОО. Чина Св. В. В. так і в латинськім костелі. При сїм посвячено в церкві хоругву для руської івардії, яка має завести ся. На одній стороні тої руської хоругви представлений св. Володимир Великий, а на другій — австрійський орел з руським львом³⁾.

Вкінці з місяця серпня маємо вістку до заходи організ-

¹⁾ Зоря Галицька, 1848 ч. 14.

²⁾ Gazeta Narodowa 1848 № 91.

³⁾ Зоря Галицька, 1848 ч. 15.

вати руську нац. івардію ще в однім місті сх. Галичини — у Станиславові.

„Вчора — читаємо у „Gazet-і Powszechn-ій“ кореспонденцію зі Станиславова, датовану дня 30 серпня 1848 р.¹⁾ — мали відбувати ся тут вибори старшини для німецько-руської івардії, одначе як чути, товариші без зброї посварившись, розійшли ся. О скільки нам відомо, мають вступати (до згаданої івардії) тільки самі чорно-жовті урядники, такі як Жулавський, концептовий практикант Блонський, Вольфрат, Чепіль — окружні писарі й багато інших гідних представників німецько-руської народности. Капеляном сеї івардії має бути знаний з московських симпатій тутешній декан Шанковський.

Чи одначе руські івардії в сих містах були дійсно з'організовані, не відомо на певно. В кождім разі не були з'організовані відразу (вказують се виразно цитовані дописи), — а й пізнійше нема ніяких слідів їх істнованя. Правдоподібно, з'організоване їх перепинив наказ кр. правительства, який і був виданий незабаром після отсих перших заходів.

Вже після виданя згаданого наказу стала організувати ся руська нац. івардія в Бережанах.

Тя організованю її спротивило ся тепер рішучо в першій мірі місцеве староство — письмом, якого текст подали ми вже висше. Не помогла нічого особиста інтервенція в справі сій у старости представників місцевої „Руської Ради“, оо. Лежогубського і Павликова. „Після закона — заявив їм староста ще раз — знає тільки івардію місцеву, яка, щоби уникнути незгоди і роз'ятрення умів, не має називати ся ні польською, ані руською“²⁾. Не сиділи безчинно і місцеві Поляки. Коли про намір організувати в Бережанах руську нац. івардію довідала ся бережанська „Rada Narodowa“, вислала зараз до начальника округу депутацію з представленням нелегальности такого вчинку і з осторогою перед можливим нарушенем ізза сього навіть публичного супокою. У тій самій справі звернула ся до староства також господарська Рада місцевої нац. івардії польської. Обом їм староста відповів, що наміру такого не похваляє — з причин, про які була вже мова висше³⁾.

Не зважаючи одначе на спротивленє староства, бережан-

¹⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 2.

²⁾ Вѣстникъ „Народного Дома“, 1909 чч. 7—8.

³⁾ Gazeta Narodowa, 1848 № 145.

ська „Руська Рада“ постановила приступити таки до організованя руської нац. гвардії у Бережанах — при підпертю військового команданта Бережан, підполковника бар. ф. Сетеллі. Першим кроком у виконаню сеї постанови повинно було бути торжественне посвячене гвардійській хоругви, яке й мало місце дня 16 жовтня, не зважаючи на намагання старости — ще в останній хвилі перешкодити сьому. Хід сього акту описує у кореспонденції з Бережан „Gazeta Powszechna“ так:

„Нині підчас ярмарку — читаємо там¹⁾ — відбуло ся посвячене руської хоругви (жовтий лев на голубім поли), не зважаючи на заказ зі сторони старости. Руські священники разом з тутешньою шварцфельберією, на чолі якої стоять: підполковник Сетеллі, камеральраг Каспар²⁾, акцизний комісар Шашкевич³⁾, австрійські екс-офіцери п. н. Рибаш і Фельзенберт, а навіть і п. Лішка, проф. гімназії, — постановили сформувати руську гвардію, а існуючу нац. гвардію в очах народу обезчестити. В тій цілі справили хоругву, а коли сформоване руської гвардії староста просто заказав, не знади що з хоругвою сею зробити. По довгих дебатах в „Руській Раді“ ухвалили, щоби хоругву сею підчас ярмарку посвятити й віддати її військовій залозі. Нині рано — читаємо дальше — пороблено всі приготованя до уставиленя вівтаря коло циркулу, військо ходило в параді по місті і товни цікавих спішили на площу коло циркулу. В тій на розказ п. старости, виданий на просьбу депутації, в тій цілі до нього висланої, запрятано в одній хвилі всі ті приготованя й занесено їх до руської церкви. Бурмистр і секційний комісар, вислані, аби вдержати супокій й запобігти публичному обходови, на дармо намагали ся виконати се порученє, бо зібрані тут руські священники не хотіли прийняти письма, виданого з циркулу, а підполковник Сетеллі, неначе-б хотів кепкувати собі з заказу старости, казав виступити залозі й підчас цілого богослуженя, правленого в ринку, давати салви з карабінів, а по скінченій комедії казав сховати хоругву до офіцирської стражницї при гауптвасі. В мові, відчитаній при сій нагоді одним із руських священників⁴⁾, чули ми між ин. ві-

¹⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 38.

²⁾ = Каспарек.

³⁾ = Шушкевич.

⁴⁾ Був се с. Е. Громович з Потур (Вѣстникъ „Нар. Дома“, 1909 ч. 7—8). Текст його мови находить ся між паперами бережанської „Руської Ради“ в бібліотеці „Нар. Дому“ у Львові.

дозву до руського народу, щоби під сею хоругвою лучив ся на перший азив священників в одну громаду проти ворогів (яких?). Згадано торжественно про побратанє руського льва з австрійським орлом, виславлювано чини руського народу (які?) й тим подібні нісєвітницї¹⁾.

По посвяченю хоругви й віднесеню її на головну військову стражницю відбули ся тамже записи до новоорганізованої гвардії; приступило відразу 30 міщан. Про се повідомила ще тогож дня бережанська „Руська Рада“ „Головну Руську Раду“ у Львові²⁾.

Та не ціла військова залога Бережан віднесла ся до ново-організованої руської нац. гвардії прихильно. Знайшли ся між нею деякі одиниці (в офіцвських кругах), які не тільки що зі згаданою інституцією не симпатизували, але поставили ся до неї просто ворожо — а навіть се своє вороже становище не завагали ся заманіфєстувати чинно. Масмо на думці власне поступок поручника Прешля, жертвою якого й впала посвячена що йно хоругва бережанської руської гвардії.

„Ганьбляче поступоває команданта бережанської залоги підполковника Сетеллі — пише цитований уже нами бережанський кореспондент „Gazet-i Powszechn-oj“ під дн. 25 жовтня 1848 р.³⁾ — описанє в моім попереднім листі, обурило деяких австрійських офіцєрів. Поручник Прешль, бачучи у прийнятю руської хоругви для бережанської залоги ганьбу і для полку зневагу, перенятий гнівом й правістю своїх засад, порубав хоругву отсю на стражницї, за котрий то вчинок, доконаний підчас інспекції поручника Бардіцєра, його разом з ним арештовано й мав бути по давній системі brevi manu засуджений на касацію й вязницю у тверденї. Одначе — кінчить кореспондент — вдало ся йому з вязницї втікти, а підполковник Сетеллі et comp. казять ся зі злости, що жертва вивинула ся від їх пімсти⁴⁾.

Вкінци кілька слів про саму хоругву. Краска хоругви — темно синя; по одній її сторонї бачимо золотого льва, друга — порожна. Над хоругвою — маленький австрійський орел. У держаку хоругви — 17 посєріблюваних цвяшків з такими на-

¹⁾ Пор. також опис у „Gazet-i Narodow-ij“, 1848 № 145.

²⁾ Див. Gazeta Narodowa, 1848 № 145; також Вѣстникъ „Народного Дома“, 1909 чч. 7—8.

³⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 46.

⁴⁾ Слїди вчинку Прешля видїти зовѣм виразно на долученій фотограф. знимці хоругви бережанської руської гвардії.

писами (місцями з похибками, очевидно з тої причини, що ризовник зле відчитав письмо):

Баронъ Сеттеле	Іер. Іак. Половій
Дов. ген. Гамерштайнъ	Іер. Пт. Бобовчакъ
Въ имя Тройцы св.	Іер. Сат. Лежогускій
Метроп. М. Левицкій	Іер. Өфль Джулинскій
Маіоръ Парфанъичъ (м. б. Парфанович)	Іер. Өдръ Рофовскій (ся написъ справді виглядає так: Сотовасій, але відомо, що в Курянах коло Бережан був парох Теодор Рофовскій, похований там коло церкви).
Гїжа Фельзенбергъ	
Іер. Өфль Павликовъ	
Єппъ Г. Яхимовичъ	
Іер. Вас. Литинскій	
Знам. Нар. Гал. (Івардія?) 1848.	Г. Андр. Шушкевич ¹⁾ .
Фердинандъ І.	

Коштувала хоругва коло 120 зр. і суму сю позичив бережанській „Руській Раді“ Фельзенберті. На сплачене сього довгу розписала була згадана Рада складку, яка одначе по день 3 цвітня 1849 р. принесла тільки 46 зр. Того-ж дня звернула Рада Фельзенбертови 54 зр. 20 кр. По розв'язаню галицьких івардій (10. І, 1849) хоругву сю хотїла бережанська „Руська Рада“ відпродати баталіонові руських гірських стрільців і з такою пропозицією звернув ся був навіть Павликів до Куземського у листі в дн. 19 червня 1849 р.²⁾ Та згаданий баталіон хоругви власної не одержав — і хоругва б. бережанської руської івардії лишила ся таки в Бережанах³⁾.

Була проба організувати руську нац. івардію також у столиці Поділя — в Тернополі.

Акцію в сій справі підняв голова тернопільської Окружної Ради тернопільський парох о. М. Білинський зараз по одержаню відозви Гол. Р. Ради в дня 20 вересня 1848 р. Перший етап її — се змаганя його завести в існуючій уже івардії мійській (польській) команду руську через треміяльне приступлене до івардії міщан-Русинів. Та змаганя сі зустрінули ся зі сторони згаданої івардії відразу в рішучим спротивленем. Зібраним до впису руським міщанам заявили, що в Тернополі руської ко-

¹⁾ Написи подані в порядку в гори від орла в низ.

²⁾ Вѣстникъ „Народного Дома“, 1909 чч. 7—9.

³⁾ Хоругва ся зберігаєть ся нині в бережанській мійській церкві, в т. зв. „скарбі“. Фот. знімка з неї — див. Табл. І.

манди не може бути, щоби не було роздвоєня і що статут вимагає, щоби в місті була одна гвардія. Не годилися на заведення руської команди навіть в такому разі, коли-б число івардійців - Русинів показалося більшим, як число Поляків — хоч мова команди залежала власне від більшости самих івардійців. „Команда заведена вже (себто польська) — заявила голові тернопільської Ради комісія, зібрана для справи сеї в раченні мійської івардії — має лишити ся, а зрештою — сю точку спору нехай рішить губернія...¹⁾).

Побачивши, що руської команди в існуючій івардії мійській завести не вдасть ся, рішила ся місцева Руська Рада приступити до організованя міщан-Русинів зовсім окремо — в нац. івардію руську.

Першим кроком в сім напрямі мало бути справлене хоругви й торжественне посвячене її. В тій цілі вислано до Львова спеціальну місію (зложеноу з одного священника, одного селянина й одного світського інтелігента), яка мала заняти ся замовленем такої хоругви й виробленем дозволу на її посвячене (в еп. Яхимовича й військової Генеральної Команди). Одно й друге виконала місія, як слід, при чім не малу прислугу зробив їй сотрудник одной з львівських церков, о. П. Лозинський. Він і мав допильнувати остаточного виконання хоругви, а також заняти ся доставленем її на час до Тернополя.

Дня 30 падолиста о. П. Лозинський мав уже хоругву готову і — заки подав її на пошту — вислав до о. М. Білинського до Тернополя таке письмо:

„Всечеснійший Отче!

„По умові і на візване Всечесного отця Івана Балтаровича (здасть ся, члена згаданої висше місії) відсилаю на адресу Вашої Всечесности зроблену хоругву для хороброї Тернопільської івардії. Як виглядає і чи сподобасть ся, побачите й осудите самі. Що коштує, показує слідуєчий рахунок:

1. маляр	20 р. — кр.
2. за держак столяр	1 „ — „
3. мосяжник за орла, галку й окуте на долішнім кінці й шрубку на середині	9 „ — „
4. 15 гвоздиків срібних позолочених	6 „ — „
5. френзлі шихові довкруги хоругви	5 „ 48 „

¹⁾ Причинки до історії зв' 1848-го року (Д'яло, 1890 № 147): письмо о. Білинського до Гол. Р. Ради в дн. 4 жовтня 1848 р.

6. мора 4 лікті по 2 р. разом	8 р. — кр.
7. золотий гальон коло образа з обох сторін	7 " 10 "
8. стяжка, френзлі при ній і золотий шнур з кутасами по залученім рахунку П. Kirsznera	53 " — "
9. футерал з церати підшитий перкалем	1 " — "
10. скриночка	1 " — "
11. тасьма до вязаня стяжки	— " 01 "
12. шовк і робота	2 " — "
разом . . . . . 114 р. 59 кр.	

„На той видаток зложено разом з завдатком п. Кіршнерови й заплатою маляреви 100 р. ср.; треба доложити ще 14 р. і 59 кр. ср. Се я тимчасом заплатив, а рахунок Кіршнера з додатком належитости долучаю тому, аби бачили ціну предметів, спроваджених з Відня.

А дальше:

„Хоругву сю, готову вже, мав я нагоду вчорайшого дня презентувати Його Ексцеленції П. Командуючому генералови Баронову Гамерштайнови, освободителеви нашому від тероризму польського. Його Ексцеленція прийняла те презентоване дуже мило й дозволила власноустно в присутности П. Підполковника Рукштуль, щоби один із 15-ти гвоздів вбито в хоругву сю при посвяченю в Їх імени, оглядали її, похвалили, що добре так, що на хоругві герб і патрон руський а на верху держака орел цісарський, бо тим самим народ руський дає пізнати, що хоче тримати ся свого Цісаря. Є се тим самим перша руська хоругва вільних Русинів, якої дотикала ся рука так високої і так достойної особи й тому надію ся, що коли б чим небудь ті, що робили її, й не догодили, то вже ізза того одного стане вона для тернопільських Русинів предметом дуже важним. І вносив би я, коли-б се Вашій Всечесности й прочим братам видавало ся добрим, щоби згадати про се в мові при посвяченю а Його і Її Ексцеленції (бо й Пані генералова Гамерштайн з генераловою Фогель оглядали й мали її в руках і на вбите в імени Їх гвоздів поволили, а П. Командуюча генералова Гамерштайн навіть питали ся, чи буду присутним при посвяченю, щоби тернопільцям виявити з тої нагоди Їх вдоволенє) донести через тамошну т. є. тернопільську ц. к. Війскову команду про велику вагу, яку тернопільський Округ і гвардія до того привязує й для себе за велику честь вважає, а при сій нагоді описати пошану, яка в серцях Русинів має місце для так Достойного Війск Галицьких Вождя.

Саме посвячене визначено на день 5-го грудня. На свято се запросив голова тернопільської Окружної Ради всіх священників і громади цілого округу ще два тижні наперед, обіжником з дня 22 падолиста. Тим самим обіжником візвав також духовенство деканів тернопільського, збаражського, теребовельського й скалатського на окружний синод на день 4-го грудня. Таким чином з'їзд Русинів з округу в Тернополі мав трівати два дні, 4 і 5 грудня, і то не тільки священників але і громад, бо священники мали візвати до Тернополя вїтїв, депутатів і кількох селян з кожної громади вже на 4-го грудня.

В обіжнику о. Білинський взивав духовенство дуже горячо, щоби прибуло на ті два дні до Тернополя. „Надіємося — пише він — що кожний священник, зваживши святість свого обов'язку, певно прибуде... маючи на меті добро й славу свого народу“ і тим докаже, що „в них одна думка й одно серце“. Далше повідомляє, що в Тернополі буде збирати ся добровільні жертви від громад і священників на справлену хоругву. Вкінці просить, щоби привізджаючи до Тернополя, привіз кожний зі собою священичу одіж, найкращу, яку має, „бо ві второк рано, т. є 5 грудня, хоругва буде посвячувати ся при торжественній богослужбі, при якій маємо показати величавість нашого обряду“.

Розуміть ся, що накликування отсі не лишили ся без успіху. На день 4-го грудня з'їхало ся до Тернополя велике число священників і народу — незважаючи на кількадевну слоту і злі дороги.

Та в останній хвилі, зовсім несподівано, вийшла халепа. Спрешено людей з цілого циркулу, священники позабирали зі собою світлі ризи — а деліжанс хоругви не привіз!... Згрижений о. Білинський, не маючи вже надії, щоби хоругва наспіла на час, зібрав людей на раду. Рада ввадила, щоби народ, який мешкає близше Тернополя, роз'їздив ся. Так і стало ся.

Між тим пізно у вечер, о год. 8-ій, хоругва таки надійшла — оказією.. разом з листом о. П. Лозинського, який в'яснював причини опізнення. Посвячене супроти того, розуміть ся, відбуло ся дня 5-го грудня, хоч богатох з тих, що прибули були на нього, вже не було у Тернополі.

Про все те оповідає о. М. Білинський в обіжнику тернопільської Окружної Ради з дня 20 грудня 1848 р., написаним до міщан і селян в окрузі. В обіжнику сім (уложенім по руськи але польськими буквами) порушено кілька справ; та найширше

оповідаєть ся там власне про посвячене хоругви тернопільської руської івардії. Наводимо дотичний уступ в цілости:

„Відомо Вам певне всім, що дня 5-го сього місяця т. є ві второк по Введеню Пр. Богор. посвячено в Тернополі торжественно хоругву з нашими руськими відзнаками. Дуже багато громад, сіл і міст, напевно до двох тисяч людей, були присутні на сїм святї — другий раз стільки народу було-б певно, коли-б не перешкодили: одно — слота і зла дорога під теперішню пору, з причини яких в деяких громадах, особливо віддалених дальше від Тернополя, люди не прибули зовсім, друге — не зайшов той випадок, що хоругва наша, мїмо терміну виначеного нам ві Львова, на понедїлок, на який скликали ми вже людей, до Тернополя делїжансом, як нам обіцяно, не надїйшла.

„Тодї, прибувши до Тернополя, самї помученї, скликали ми людей на раду й повїдомили їх про сей випадок, не знаючи самї причини перешкоди, із за якої не привезено хоругви на термін — й рішили, аби люди, бодай сї, що мешкають близше Тернополя, розїхали ся до дому.. Так також і стало ся — майже третина людей, які зїбрали ся вже в Тернополї, зараз на ніч розїхала ся до домів а заравом, по дорозї, і рештї людей, які ще йшли до Тернополя, дали знати, що хоругва зі Львова ще не надїйшла, і тим способом багато народу завернуло до дому. Тимчасом в понедїлок о год. 8 їй в ночи хоругва прийшла приватною оказїєю, чого нїяким чином не могли ми сподївати ся, бо виразно писали нам зі Львова, що пришлють поштоvim делїжансом. А причина, чому хоругви не прислано нам делїжансом, була, як вичитали ми в листу привезеного тогож понедїлка, та, що хоругва наша, аби не ушкодити її, була онакована в довгїй деревляній паці — а на делїжанс такого довгого пакунку не могли приймати, бо не мїг помїстити ся.

„Рано ві второк оглянувши хоругву й побачивши, що багато ще народа лишило ся в Тернополї, а дехто навїгь іще надїжджав, на бажанє осталих у Тернополї людей й по спільній нарадї, постановили ми, не зважаючи на те, що багато народу попередного дня розїхало ся, посвятити того дня хоругву. Та знаючи попередного дня, що хоругва не надїйшла, й не поробили ми нїякого приготовленя до богослуженя і ві второк рано були приготовленєм так занятї, що не можливо навїть було нам повїдомити про се народ, бодай в околицї Тернополя. Оттак завївшись разом з нашим чесним народом, з жалем мусїли ми дивити ся, що на памятнїм і дорогїм нам сїм святї був при-

сугний народ ледви з половини сіл, які належать до тернопільського округу. Певні одначе, що народ, який не був присутний на сім святі, цікавий довідати ся бодай, як свято се відбуло ся, загадали ми про се всі громади поінформувати письменно.

Дальше йде опис самого посвячення:

„Ві второк рано о год. 10-тій після трьох вистрілів з гармат на знак, що наше богослуженє почало ся, зібрали ся громади разом зі священниками й достойними гістьми в мійській церкві. Звідси більш як 30 священників, одіти в світлу церковну одіж, разом з громадами, процесією і брацтвом, при асистенції війська, удали ся, співаючи в поході своїм пісню Пророка „Сь нами Богъ, разумѣйте азыцы й покарайте ся, яко сь нами Богъ“, на площу перед магістратом, де для відправи приготоване було шатро. Прибувши там, застали ми військо все в параді й вистроєне в порядку — військова музика заграла пісню „Боже сохрани намъ кесара нашего Фердинанда“, а по зложеню нашої хоругви, яка винесена була з церкви закритою, на столі до сього приготуванім, почало ся богослуженє, підчас котрого всі священники разом з хором співали, військо з ручного оружа стріляло, а по кождім вистрілі відповідали три рази з гармат. По скінченю богослуженя, на якім поруч громад, міщан, священників, війська й їх начальників були присутні сам Всечеснійший п. Староста Окружний, урядники циркулярні і магістрацькі, а також багато достойних гостей, головний священник посвячував хоругву нашу звичайною молитвою. Зараз по посвяченю наступила церемонія прибитя хоругви до держака пятайцятма срібними, позолочуваними, призначеними для сього гвіздями — в такім порядку:

1. Перший гвіздь пробив Всечесний декан тернопільський в Імя Тройці Святої, бо наш руський народ привик кожде добре діло починати з Богом.

2. Другий гвіздь пробив в Імя Цісаря нашего Фердинанда на знак вірности нашего руського Народу для нашего Найяснійшого Монарха Вп. наш Староста тернопільський.

3. Третій гвіздь в Імя Цісарєвої і Монархині нашої прибила Вп. Старостина тернопільська.

4. Четвертий — в Імя Вп. Стадіона бувшого нашего губернатора а теперішнього міністра — урядник з фервальтерії.

5. В Імя нашего теперішнього губернатора Вп. Задяського — комісар циркулярний В. Ондерек.

6. На честь нашого Командуючого генерала Вп. Гаммерштайна — Вп. обершт.

7. На честь Вп. дружини і генералової Гаммерштайнової — Вп. п. старостина.

8. В Імя нашого Митрополита Примаса Михайла — Вс. священник.

9. На честь Преосв. нашого Єпископа Григорія предсідателя Головної Руської Ради — Вс. священник.

10. На честь нашого Вп. Старости Тернопільського Моша — Вп. асессор маїстрату Літинський.

11. На честь Генерала Тернопільського Сувана — Вп. майор.

12. На честь нашого предсідателя Руської Ради Тернопільської Вс. декана Білинського — Вп. урядник маїстрату Чубатий.

13. На честь Вп. Елячіча генерала словянського — Вп. поручник Половіна.

14. На честь усім Слов'янам.

15. В Імя всіх Русинів.

Останні два гвозді вбивав віт зі села.

„По вбитю кожного гвоздя співав цілий присутній при сій народ „Многая літа“, військо стріляно з ручного оружа, на що відповідали вистрілами з гармат а музика гарненько пригравала.

„По закінченю сеї церемонії підніс пов. тернопільський міщанин Вацик хоругву нашу в гору. Народ увесь закликав одним голосом „Нехай живуть Русьня“ і з радістю приглядався сій своїй хоругві, на якій з одної сторони представлений був золотий лев, з другої — С. Володимир, князь руський, перший, що завів віру християнську на нашій руській землі. На верху держака є золочений двоголовий Цісарський Орел на знак вірности руського народу Найясвійшому нашому Монархови і Цісареви. Хоругва ся прикрашена понад се шовковою шарфюю зі щиро-золотими френзлями, які спровадили ми вмисне аж з Відня за ціну 50 fl. CM. — кошти-ж усі за привіз і справлене сеї хоругви виносять разом до 160 fl. CM.

„Зараз по показаню сеї хоругви народови виступив на проповідницю Всч. священник Домбровицький і звіттам мав гарну промову до Народу про заведене народної сторожі, про її обов'язки вдержати супокій і порядок в наших краях, а також про обов'язок її бути вірною Найясн. Цісареви нашому. По за-

кінченню сеї науки загремів іще раз голос усього присутного там народу „нехай живе наш Монарх!“ — і в сю хвилю виступив всеч. міщанин з хоругвою нашою разом з Народом перед війско. Війско, побачивши, що народ наш зближасть ся до нього з хоругвою, закликало радісно „Гура!“ Народ наш відповів „Гура! Нехай живе наш Монарх!“ Тут заявили ми війську, що народ наш хоче оставати вірним Монархови, хоче вдержувати супокій і тримати разом з війском, а на доказ довіря й прихильности до війска народ наш загадав хоругву свою повірити тимчасово війсковій сторожі. Війско з радістю заявило, що вводити волі народній і взаємно берігти-ме прихильність до народа. Зараз на розказ начальника війско уставило ся в відділи, вдарили в барабан, міщанин наш виступив з хоругвою наперед і все війско разом з народом вдало ся за хоругвою на головну стражницю, де прибули також і каноніри з гарматами — і хоругву нашу заховано під війскову сторожу. Народ наш, утвердившись тим способом з братами своїми війсковими у взаємній прихильности і вірности для Монарха, втішений розійшов ся в супокою — і так закінчили ми наше свято¹⁾.

При кінци обіжника поданий поіменний спис жертв на хоругву від 41 громад і 22 поодиноких людей. Разом до дн. 20 грудня зібрано на сю ціль 109 зр. і 36 кр. в чого на громади припадає 69 зр. і 36 кр., на священників й інших 40 зр. Тому одначе, що видатки, звязані зі справленем хоругви, вносили разом 160 зр., бракувало ще коло 50 зр., які Округна Рада звиває вложити.

Вкінци — заходи орґанізувати руську нац. івардію у столиці краю, у Львові.

„Довідуємо ся — пише у кореспонденції зі Львова „Gazeta Narodowa“ вже дня 23 серпня 1848 р.²⁾ — що формуеть ся тут нова івардія; закладають її німецькі урядники і вже більш чим 100 вписало ся до неї. Івардія отся мати-ме команду німецьку, а буде називати ся руською. Пани сї — пише дальше згадана часопись — самі собі копають гріб. Дуже тішило-б нас, коли-б отсей черно-жовтий помисл був переведений у житє, бо лекше увільнити ся від нариву, коли цілий вилізе на верх“. Як відомо одначе, орґанізованю такої івардії спротивило ся незабаром красве правительство, а й розрухи і збомбардованє Львова дня 1—2 падолиста 1848 р. підкосили взагалі істнованє нац. івардії у столиці.

¹⁾ Ив. Б. Л-й, Зъ матеріялѡвъ до исторіи 1848 року (Дѣло, 1892, чч. 164—165).

²⁾ Gazeta Narodowa, 1848 № 98.

Не зважаючи одначе на се — а може користаючи власне з розбросеня львівської івардії польської — львівські Русини підняли на ново заходи коло з'організованя руської нац. івардії у Львові. В тій цілі й удала ся була до „Головної Руської Ради“ спеціальна депутація львівських руських міщан і була принята нею на засіданю дня 17 падолиста 1848 р.¹⁾ Заходи сі одначе не увінчали ся успіхом — і руська івардія у столиці краю не була з'організована.

*

Стільки про пробн організованя руських нац івардій по містах сх. Галичини.

Та розділ отсей був би неповний, коли-б ми не звернули ще уваги на один факт, який вимагає виясненя. Факт сей, се — зовсім ріжні становища, які супроти руських івардій заняли два галицькі старости, бережанський і тернопільський, становища, які зазначили вони дуже різко власне підчас посвяченя хоругв згаданих івардій в Бережанах і Тернополі. Бо коли посвячено хоругви руської івардії в Бережанах староста бережанський не тільки спротивив ся, але навіть пробував перешкодити сьому в останній хвилі фізично (розібране готового вже вітваря!), то — назнаки — староста тернопільський не тільки що не ставив посвяченю хоругви руської івардії в Тернополі ніяких перепон, але взяв навіть у святі сім особисто участь, вбиваючи в держак хоругви в імени цісаря почесний гвіздь. Становище таке старости тернопільського тим більш звертає на себе увагу, що ще недавно, півгора місяці перед тим, власне заступник його, комісар Піводкнй, зібраним у Тернополі селянам у відповідь на їх жаданє організувати по селах руські івардії звертав увагу, що закон дозволяє тільки одну івардію, громадську²⁾.

Загадка одначе перестане бути нею, коли скажемо, що посвяченє хоругви тернопільської руської івардії було зовсім легальне і що дозвіл на сей акт одержала тернопільська „Руська Рада“ не від старости місцевого, а від — іубернії у Львові. Двідуємо ся про се з письма о. П. Лозинського до голови згаданої „Ради“, яке прийшло разом з хоругвою дня 4 грудня. „Відповідно до Вашого бараня — пише він дня 3. XII. —

¹⁾ Зоря Галицка, 1848 ч. 28.

²⁾ Gazeta Narodowa, 1848 № 152.

був я в Президії довідати ся про дозвіл на посвячене. Пояснили мені, що п. Губернатор тому тільки звернув ся з запитанем до циркулу, що не знав, якої то хоругви мало бути посвячене. Коли-ж довідав ся, то в сій хвилі вислав дозвіл до п. Старости — отже не можете мати вже ніякої перешкоди“¹⁾.

Та як пояснити оту наглу зміну становища супроти руських гвардій краевого правительства?

Не помилимо ся, здасть ся, коли зміну сю запишемо на рахунок успіху відомої інтервенції „Головної Руської Ради“ у Відні в початком місяця падолиста 1848 р., інтервенції — побіч инших — власне у справі заборони краєвими властями нац. гвардій руських. Принайменш хронологія одного й другого надає пояснюваню такому багато правдоподібности.

Та яка-б не була причина згаданої зміни у відношеню до руських гвардій краевого правительства, самій справі се користи реальної вже не принесло. Річ у тім, що дні жита інституції нац. гвардії у Галичині взагалі були вже почислені — і незабаром закінчила вона недовге своє існуванє зовсім.

VI.

Яворівська гвардія.

Формованє. — Відзнаки. — Узброєнє. — Хоругва. — Яворівський гвардієць у Перемишлі. — Посвяченє хоругви. — Присяга. — Стражники. — Муштра. — Занятя гвардії. — „Військова честь“ гвардійців. — Похорон товариша. — Число і склад гвардії. — Додаткова присяга. — Щоденне житє гвардійців.

Крім описаних що йно проб організованя руських нац. гвардій по містах, гвардій — з огляду на їх спеціальний характер національний — нелегальних, були організовані ще такі гвардії також під фірмою громад, отже — легально. Мало се місце власне по тих громадах східн. Галичини, де чисельну більшість становив елемент руський, де отже й гвардія, з'організована на підставі § 8. Організаційного Статута як загальногромадська, мусіла вже ipso facto прийняти на внї національний характер руський. До громад таких у східн. части краю належали в першій мірі, розумієть ся, громади сільські, — і про руські гвардії сільські говоримо докладнійше у розділі VII-ім нашої статі. Отсей розділ присвячуємо описови нац. гвардії мі-

¹⁾ Дѣло, 1892, ч. 164.

ета Яворова — одинокого міста, в яким чисельна перевага знайшла ся власне за Русинами, якого отже гвардія мала на зверх національний характер руський.

Перші заходи організувати нац. гвардію в Яворові припадають на серпень 1848 р. В місяці сїм покликано до жита місцеву філію „Головної Руської Ради“ у Львові, яка й заняла ся зараз організованием місцевої нац. гвардії. Вправді організованю сьому пробували робити перепони місцеві Поляки, та діла се не з'упинило. Щоби забезпечити собі свободу ділання, яворівські руські міщани вислали депутацію до команданта Галичини, ген. бар. Гаммерштайна, який не тільки апробував їх намірний вчинок, але ще й обіцяв їм оборону в потребі.

„Тоді (яворівські) Русини — пише у своїх споминах про яворівську гвардію анонімний автор-сучасник (Й. Лозняський)¹⁾ — приступили вже сміло до діла. Списали всіх, що зголосили ся до гвардії, повибирали з поміж себе з таких, що служили у війську, капралів, вахмістрів і офіцерів, а капітаном вибрали тодішнього префекта ц. к. фервальтерії Мосера. Як відзнаку носили бляшані левки на козацьких шапках або на кашкетах і синьо-жовті випустки на них. Як оруже носили шаблі, а діставали їх на фервальтерії, або привозив їх зі Львова бл. п. крпл. Григорій Гинилевич за гроші, зібрані зі складок, — або самі собі купували. Насили також карабіни, котрі відібрали поліціантам. Справили собі також хоругву; на її темно-синій шовковій паволоці з'ображений золотий лев, як спинає ся на скалу. Ся хоругва ще й нині (1885 р.) зберігаєть ся в городській церкві в Яворові²⁾.

„Тоді — пише згаданий автор-сучасник дальше — др. Гинилевич (він був в тім часі приходником в Шклі і душею цілого руху в Яворівщині), вислав одного гвардійця, міщанина Ів. Гмитрасевича до Перемишля по випечатану роту присяги для гвардії. Коли той гвардиєць з левком на шапці і з шаблею при боці появив ся в Перемишлі, звернув на себе увагу цілої людности, а як у Русинів викликав велике одушевлення, так у Поляків велике негодованє. Колиж той гвардиєць повернув з тою ротою присяги, зараз на другий день др. Гинилевич відправив

¹⁾ Руска гвардія в Яворовѣ. Споминка в 1848 року (Дѣло, 1885 ч. 127). Відкрите аноніму в Ів. Б. Л.-й, Зъ матеріяловъ до исторіи 1848 року (Дѣло, 1892 ч. 164).

²⁾ Нині хоругва б. яворівської нац. гвардії зберігаєть ся в музею Т.-ва „Просвіта“ у Львові. Фот. знімка з неї — див. Табл. II.

у Яворові торжественну службу Богу в асисті чотирьох священників і вісьмох питомців та співаків з Перемишля, що прибули сюди і виголосив відповідну мову. По службі Божій др. Гинилевич благословив справлену хоругву, а кумами її були: Мосер, фєрвальтер і капітан івардії, пані Гельд, вдова по ц. к. капітані, і багато інших осіб з інтелігенції і міщанства. По укінченім благословеню ніс хорунжий хоругву, а за ним поступала вся івардія в військовім порядку, співаючи „Мир вам братя всі приносим“ й інші пісні. Музиканти Жиди йшли передом і грали марша на переміну зі слівом. Серед ринку станула вся івардія колесом, а в середині хоругва. Др. Гинилевич відчитав роту присяги в руській мові, а всі піднесли два пальці руки. По сповненій присязі занесено хоругву назад до церкви.

„В магістраті в одній кімнаті зроблено стражницю (Wachzimmer) і тут сходили ся івардійці для зміни варті і для ріжних нарад та донесень (рапортів). Тоді знов вивісили орла цісарського на магістраті і поставили варту при мійській касі. До капітана Мосера сходила ся івардія з донесеннями (рапортами) і по прикази, а на муштру йшла на майдан на подвір'ю у пароха. Муштра відбувала ся по руськи після поученя, оповіщеного в „Зорі Галицькій“, пр.: „В право, в ліво глянь!“ „Стій!“ — „Кроком мірним, двійним ступай!“ — „Оруж в честь! на рамя! до ноги!“ і т. д.¹⁾ В марші співали: „Мир вам братя“ і „Гей козаче в імя Бога“ — й інші пісні. Івардія удержувала порядок і спокій, відбувала варті, патрулювала в день і в ночі, ловила блукаючих волокитів і ворохобників, відставляла рекрутів перше до Перемишля, а потім до Шкла, де тоді відбувала ся бранка, — окремо ворохобників, з котрих деяких, хоч були вже не молоді і жонаті, забрано до війська. Впрочім івардія дбала про свою честь війскову і коли Сенько Вархоляк увійшов до канцелярії магістратської в шапці, а асесор Гоек зняв йому шапку і положив на столі, він назад заложив собі її, кажучи до асесора: — „Не смієте того робити, бо я тепер при шаблі і в службі!“ І асесор уже більше не противив ся тому. Коли котрий івардиєць помер, то хоронено його по військовому, кладено на домовині шапку з левком і шаблю, а вся івардія в порядку військовім проводила покійного аж до місяця вічного спочинку.

¹⁾ Повний текст івардійської муштри в руській мові дв. Додатки № 2—3.

„Число яворівської гвардії зросло більше як до 300 мужа і творило дві компанії, в котрих перша під командою капітана Мосера, а капітаном другої вибрано Сим. Муссаковського, учителя головної школи. Гвардія росла дуже скоро, бо і передміщани, а вкінці й Поляки приступили до неї, так що кожного тижня раз або два треба було відбирати від нововписаних присягу. Тоді приїздив др. Гинилевич зі Шкла, а на знак, даний явоном, збирали ся гвардійці на майдані на подвір'ю парохіяльним, йшли в порядку до церкви, виносили свою хоругву і співаючи свої пісні, йшли через ринок аж до маїстрату. Тут в одній просторій кімнаті др. Гинилевич читав ново-приступаючим роту присяги, а вони при розвиненій хоругві підносили два пальці до гори. По присязі відношено хоругву з військовою парадом назад до церкви.

„Гвардія яворівська набула вже була такого значіння, що навіть приходило письмо з циркулу (k. k. Kreisamt), чи не міг би з один відділ тої гвардії пійти на залогу до Перемишля, — але до того не прийшло. Коли збомбардовано Львів і зачало волочити ся багато утікачів, треба було більше з'оружених гвардійців, а що не було на стільки оружа, то забивано коси просто на кісята, і гвардійці, як косніри, ловили всіх волокитів, відбирали їм оруже і відводили їх до Перемишля. Туди відводили і тих, котрих виловило військо у Шклі і відставило до Яворова. Як треба було часом сходити ся ненадїєно, то били на звінци у великий звін і тоді зараз збігали ся гвардійці.

„Впрочім гвардія веда жите безжурне, веселе і гуляще. На те дуже нарікали жінки гвардійців, бо гвардійці марнували багато гроша на річя непотрібні, забавляли ся по шинках, марно тратили час, а роботи не пильнували, — хоч майже всі були ремісниками, — і коли-б ся гвардія була потривала довше, було-б аргуїнувало ся багато родин.

„На щастє була вона, як і всі інші гвардії, проклямацією бар. Гаммерштайна з дня 10 січня 1849 р., котрою поставлено Галичину у военний стан, розвязана, а тоді всі гвардійці муєли зложити оруже і віддати військовій власті.

„Так закінчила — кінчать автор свої спомини — яворівська гвардія своє славне п'ятимісячне жите!

VII.

Сільські гвардії.

Спеціальне значінє сільських гвардій у Галичині. — Інструкція губерні. в дня 21 цвітня 1848 р. — Повільне темпо організованя сільських гвардій. — З чиеї вни? — Акція Окружних Руських Рад. — Результат.

Вкінци — гвардії сільські.

Як відомо, §. 9-тий організаційного статута дозволяв організувати нац. гвардії також по селах — тих, яких населенє числило більше як 1000 душ. —

Довід отсей мав у Галичині спеціальне значінє.

Як звісно, у боротьбі з польськими революційними змаганнями в нашім краю місцеве правительство звертало ся все за помічю до місцевого селянства і поміч сю — що важнійше — знаходило завєди, однаково — в селі східньо-галицькім, руськім, чи західньо-галицькім, польськім. Галицький селянин, по характеру своему льояльний і консервативний, був для правительства в тої рації цінним союзником — і з'організованє його під фірмою нац. гвардій могло для правительственных чинників бути річю тільки бажаною і пожаданою.

Та не менше значінє мав дозвіл організувати нац. гвардії по селах також для Русинів. При чисельній перевазі елементу польського по містах східньої Галичини, при забороні побіч жійських гвардій польських організувати також гвардії руські — східньо-галицькі гвардії сільські були майже одинокими гвардіями національно чисто руськими, хоч й організованими під фірмами громад. Се останнє й було причиною того, що при організованю їх представники правительства і представники Русинів зустрінули ся разом — хоч мотиви діланя одних і других не були ідентичні, а деінде (по містах) стояли вони, як бачили ми висше, із за гвардій проти себе навіть ворожо.

Організованє сільських гвардій у Галичині почало ся безпосередно після опублікованя в краю організаційного статута, що мало місце, як відомо, тільки в другій половині цвітня 1848 р.

Почало його перше правительство.

Зараз по одержаню згаданого статута приступають деякі старости до виконаня його постанов, отже — до організованя

нац. гвардій по селах, які мали вимагане статутом число населення. Відповідно до губ. обіжника з дня 18 цвітня визначають вони правительственных комісарів, які мали заняти ся згаданим організованєм, а також райони, які до кожного з них належали. В кілька днів опісля згадані комісарі й починають організаційну акцію¹).

Та не всі старости забрали ся до діла відразу. Деяким з них постанови організаційного статута видали ся невистарчаючими — спеціально власне що тикаєть ся організованя нац. гвардій по селах — і дехто вважав потрібним звернути ся в справі сій до львівської губернії ще за ближшими вказівками. Зробив се пр. староста тернопільський дня 19 цвітня 1848 р.

У відповідь на його запит видала губерні. президія дня 21 цвітня т. р. спеціальну інструкцію, якої частена, що відносить ся до сільських гвардій, така²):

„З огляду на загальне зворушене а також з огляду на чим раз голоснійше висказувану обаву перед близькими заворушеннями показуєть ся нагла потреба з'організувати як найскорше національну гвардію не тільки по містах, але також по тих сільських громадах, які числять понад 1000 душ.

„Хвилевий одначе брак оружа не сміє справи задержати. Перевіши перепись, дальшого організованя національної гвардії не відкладайте — тим менш аж до справленя порядного оружа, бо недостачу оружа у селян можна достаточо заступити косами.

„Взагалі ж, передовсім на рівнинах, не ставте до людей вимогів більших, як вимагає сього конечно ціль отсеї народньої оборони. Не потрібно тут ані правильного оружа, ані уніформу, ані забираючих час вправ, ані томлячої служби. Дуже одаче потрібно, щоби згадана оборона була з'організована скоро.

„Прочу Вас отже не вигадувати селянинови чи громадам ніяких в сій ціли коштів, не мучити їх злишними вправами, патрульованєм і парадями, взагалі не дозволити трактувати справу сю як жовнірську забавку. Повчіть народ, що національна гвардія — се нічо инше, як однаково в цілім краю

¹ Пр. староство станицлавівське визначило комісаря для організованя гвардій по селах і район для нього уже дня 21 цвітня, а само організоване почало ся в перших днях мая (Льв. Записки Остермана Т. I, ст. 404 — рукоп. Бібл. Н. Т. ім Ш. ч. 19).

² Записки Остермана Т. I, ст. 405 (рукоп. Бібл. Н. Т. ім Ш. у Львові, ч. 19).

з'організована громадська сторожа, а її ціль — вдержати в границях громади супокій і лад, забезпечити власність перед на-рушенем, а в кінці помагати правительству в переведеню за-ряджень, які мають на цілі добро краю.

Інструкція отся, зредатована як відповідь на запит старо-сти тернопільського, розіслана одначе рівночасно також усім иншим, й була програмою, по якій організували ся сільські гвар-дії в нашім краю.

Організоване їх одначе йшло взагалі доволі пиняво. Не зважаючи на се, що чимскорше покликане до життя нац. гвар-дій сільських лежало в інтересі самого правительства і що до скорого організована згаданих гвардій закликала власне наве-дена више губерн. інструкція, організоване їх поступало по-вільним темпом — і далеко не було покінчене ще в пів року по опублікованю організаційного статута. В деяких округах, пр. жовківським, ще у вересни не було поза окружним містом нац. гвардії ні в одній місцевості, яка числила поверх 1000 душ, і місцеве старство мусіло спеціалним циркулярем взивати (в друге) всі управи громад ділати в тім напрямі, щоби усунути неохсту селян до згаданої інституції¹⁾.

Не всю одначе вину за повільне темпо організованя сіль-ських гвардій можна складати на селян. В значній мірі винов-ником слабих а то й ніяких результатів на сім полі було власне само правительство — окружні старости, які, не зважаючи на інструкцію кр. президії, повели організаційну акцію по селах своїх округів доволі слабо, — або й не піднимали її зовсїв.

¹⁾ Циркуляр сей такий:

№ 839.

Циркуляр до всіх управ громад.

Тому, що крім в окружнім місті не з'організувала ся національна гвардія ще ні в одній місцевості округа, яка числить понад 1000 душ, взиваєт ся всі громадські управи вдруге ділати в сім напрямі, щоби усунути неохоту селян до сеї інституції.

А що причиною відрази у селян до нац гвардії може бути пере-довсім гвардійський уніформ, то належить їх повчити, що гвардіям до-тичних місцевостей полишаєт ся до волі, чи схочуть вони уніформу-вати ся на взір гвардії львівської, чи як инакше; не слід тільки при-мати таких віднак, які з цілю і значінем австрійської народньої оборони не мають нічого спільного.

Жовква 6 вересня 1848.

Мартинович м. р.

(Gazeta Narodowa, 1848 № 139).

Сказати се належить передовсім про старосту тернопільського, який, хоч сам спровокував згадану вище інструкцію кр. пре-видії, за інструкцією сею не пішов — і, подібно як у жовківщині, ще у вересні 1848 р. сільські івардії у тернопільським окрузі не були з'організовані. Що більше — організованя їх домагають ся там власне самі селяни, чого доказом подане, яке внесло 24 громад до староства, а в якім просили післати на села для організованя нац. івардії окружних комісарів¹⁾.

Значно пізнійше, як з рамени правительства, почала ся акція за організованем сільських івардій з рамени „Головної Руської Ради“.

Як знаємо, перший поклик організувати нац. івардії видала згадана Рада що йно дня 20 згл. 26 вересня 1848 р. Та поклик сей, хоч і звертав головну увагу власне на організоване нац. івардій по селах, живійшої акції в сім напрямі зі сторуни Русинів не викликав майже ніякої. Навпаки. Як результат його бачимо тут і там заходи організувати нац. івардії власне по містах (Бережани, Тернопіль), тих, де були з'організовані вже нац. івардії мійські (польські). Заходи сі й викликали відомий губерніяльний розпорядок проти руських івардій з дня 8. X. т. р.

Живійшу акцію в справі сільських івардій викликала що йно відозва „Головної Руської Ради“ з дня 12. X. В кілька днів по опублікованю її ми бачимо в поодиноких сторонах сх. Галичини заходи провінціяльних Руських Рад популяризувати інституцію нац. івардії власне в кругах селянських, для чого скликають вони спеціальні селянські з'їзди згл. віча (пр. в Станиславові 17. X²⁾, в Тернополі 19. X³⁾, в Калуши 23. X⁴⁾, на яких вяснюють селянам вагу нац. івардій і взивають організувати їх у себе по селах (згл. домагати ся ся сього від правительства). Та як сказано вище, провінціяльні правительственні власти (старости) до справи сеї спеціально не прикладали ся — і акція Окружних Руських Рад ральних наслідків не принесла.

Незабаром — дня 10. I. 1849 р. — нац. івардії у Галичині були розв'язані зовсім.

¹⁾ Gazeta Powszechna, 1848 № 28.

²⁾ ibid. № 44.

³⁾ Gazeta Narodowa, 1848 № 152.

⁴⁾ ibid. № 154.

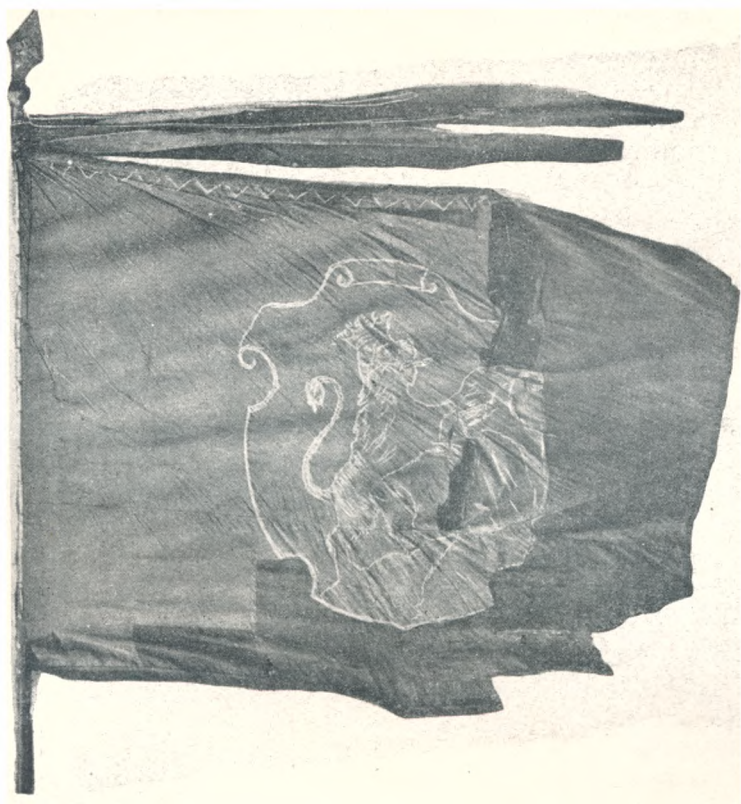

Табл. I.

Хоругва руської нац. гвардії в Березанах.

(1848—1849)

Табл. II.

Хоругва національної гвардії в Яворові.

(1848—1849)

ДОДАТКИ.

№ 1.

STATUT

über die Organisation der Nationalgarde in dem österreichischen Kaiserstaate.

I. Abschnitt.

Zweck und allgemeine Bestimmungen.

§. 1.

Die Bestimmung der Nationalgarde des österreichischen Kaiserstaates ist: Schutz des constitutionellen Landesfürsten, Schirm der Verfassung und der Gesetze, Erhaltung der Ruhe und Ordnung im Innern, — Wahrung der Unabhängigkeit und Integrität des Gesamtstaates, sohin Abwehr jedes feindlichen Angriffes von Außen.

§. 2.

Zum activen Dienste in der Nationalgarde sind alle Staatsbürger an ihren bleibenden Wohnorten in dem Alter von dem vollendeten 19. bis zum vollstreckten 50. Jahre verpflichtet, welche nicht in die Classe der Handwerksgesellen, Dienstbothen oder jener gehören, die sich vom Tag- oder Wochenlohne erhalten.

Personen, welche das Alter von 50 Jahren überschritten, jedoch jenes von 60 Jahren noch nicht vollstreckt haben und zur activen Dienstleistung geeignet

ОУСТАВЪ

для оучрежденія Гвардіи народовой (Стражи народовой) въ Кесарствѣ Австріяцкомъ.

Отдѣленіе I.

Предмѣтъ (цѣль) и общая опредѣленія.

§. 1.

Предмѣтъ (Замѣръ) Гвардіи народовой Кесарства австріяцкаго есть: аби була обороною Монархи конституційного, защитою конституціи и законовъ, фѣляромъ оутриманія спокою и порядку въ краю, захователемъ неподлеглости и цѣлости цѣлого Панства (Монархіи) а затимъ отвращеніемъ (опорожъ) каждого нападу неприятельскаго въ мѣсть постороннихъ.

§. 2.

До чинной служби въ Гвардіи народовой суть обовязанѣ всѣ мешканци (обивателе) краю въ мѣстахъ своего постоянного мешканя, отъ лѣтъ 19 вѣку сповна, до оукѣнченнихъ лѣтъ 50, которіи не належать до кляси челяди ремесличой, слугъ, albo тихъ, шо въ заробку денного albo тижнівowego живутъ.

Особомъ, которіи лѣтъ 50 вѣку прожили, а зась лѣтъ 60 сповна еще неосягнули, и до чинной служби суть оупособлени, дозволяется волне вступленіе до

sind, ist der freiwillige Eintritt in die Nationalgarde gestattet.

§. 3.

Die akademischen Legionen und bewaffneten Bürger-Corps bilgen integrirende Theile der Nationalgarde unter demselben Ober-Commando.

In Beziehung auf die Organisation der ersteren und die Art des definitiven Ueberganges in die Nationalgarde der letzteren, werden besondere Bestimmungen erfolgen.

§. 4.

Von der Verpflichtung zur activen Dienstleistung der Nationalgarde sind enthoben:

- a) die Geistlichen aller Confessionen;
- b) das Linien-Militär und die zum activen Dienste einberufene Landwehr;
- c) alle besoldeten Finanz- und Sicherheitswachen ohne Unterschied, ob sie im Dienste des Staates oder einer Gemeinde stehen;
- d) Personen, welche wegen ihrer körperlichen Beschaffenheit oder Gesundheitszustandes zum Gardedienste nicht geeignet sind.

§. 5.

Ausgeschlossen von dem Dienste in der Nationalgarde sind jene, welche wegen einer entehrenden Handlung bestraft wurden.

Гвардія народовой.

§. 3.

Множество собраное Всеучителное (Легіи академическіе) и вброини Корпуси мѣщанскіе составляютъ часть Гвардіи народовой подъ однимъ и тѣмъ самымъ доводствомъ начелнымъ.

Относительно оучрежденія Легіи и способу правдиваго переходу корпусовъ градскихъ до Гвардіи народовой, выдадутся позніи особніе постановленія.

§. 4.

Оуволненіе суть отъ обязанности чинной службы въ Гвардіи народовой.

- a) Духовнѣ (Священники) всѣхъ визнаній;
- b) Войско лѣвинове и мѣщцїа обороны краіовой, (Ляндвери), до чинной службы поволана.
- c) Всѣ платвѣ Стражи акцизови (фѣнсансовѣ) и безпеченства, безъ ружности, чи востають въ службѣ краю, или которой громади;
- d) Особи для складу натури или стану здорова служити въ Гвардіи немогучи.

§. 5.

Виключеніе суть отъ службы гвардіи народовой, такови, котори за безчестній оучинокъ були оукаранѣ.

§. 6.

Zeitliche Befreiungen vom Dienste in der Nationalgarde, als in Fällen von Krankheit, längerer Abwesenheit, wegen Staats- oder öffentlichen Dienstes, sind dem Wirkungskreise des Nationalgarde-Verwaltungsrathes (§. 10), augenblickliche Dispensen; jenem des betroffenen Commandanten überlassen.

II. Abschnitt.

Grundlagen der Organisation und Verwaltung der Angelegenheiten der Nationalgarde.

§. 7.

Die Nationalgarde untersteht der Civil-Autorität, und zwar in der obersten Leitung dem Minister des Innern, in den Ländern dem Landeschef, den Kreis-hauptleuten und den Bürgermeistern oder politischen Amtsvorstehern.

§. 8.

Die Nationalgarde beruht auf der Grundlage der Gemeindeverfassung, und ist daher nach Gemeinden organisirt.

§. 9.

Vorläufig kann die Nationalgarde nur in Ortschaften, und zwar in Städten, Märkten und Dörfern mit einer Bevölkerung von mehr als 1000 Einwohnern errichtet werden.

§. 10.

In jeder Gemeinde, wo nach §. 9 die Nationalgarde ins Leben tritt, besteht für alle Ange-

§. 6.

Тимчасові оуволненія о служби въ Гвардіи народовой, яко то: въ przypadкѣхъ хороби, довгого неpritомности для служби оурядовой или публичной, належать до Ради адмѣвѣстраційной Гвардіи народовой (§. 10.) моменталніи оурлявби, належать до вакресу доводци надлежащого.

Отдѣленіе II.

Основанія оучрежденія и правленія справунковъ гвардіи народовой.

§. 7.

Гвардія народова подлежить власти цивѣльной, а именно относительно найвишого доводства Минѣстрови справъ краіовихъ, по областехъ, Настоятели Губерніи краіовой, Старостомъ циркуловимъ и Бурмѣстромъ или настоятелямъ Оурядовъ политичныхъ.

§. 8.

Гвардія народова маєть свою подставу на оуставѣ для громадъ, для того будетъ оучрежденна подлугъ громадъ.

§. 9.

Тимчасомъ запроваджена будетъ Гвардія народова, тилко въ посадахъ, а именно по мѣстахъ, мѣстечкахъ и селахъ; которыхъ людность переносить личбу 1000 мешканцовъ.

§. 10.

Въ каждой громадѣ, где подлугъ §. 9. гвардія народова во-станеть запроваджена; будетъ

legenheiten der Garde, welche nicht eigentliche Commando-Sachen sind, ein Nationalgarde-Verwaltungsrath, zu dessen Obliegenheiten insbesondere die Bildung der Nationalgarde der Stammeregister über die für den activen Dienst einzureihende Mannschaft, die Uniformirung, Rüstung und Bewaffnung gehört.

Vorsitzender dieses Rathes ist der Nationalgarde-Commandant des Ortes. Ein Administrations-Organ und mindestens fünf höchstens eilf Nationalgarden, aus den verschiedenen Dienstgraden von ihnen selbst gewählt, sind die Beisitzer. Nach Maßgabe der größeren Ausdehnung und Bevölkerung der Ortschaften kann sich der Verwaltungsrath in mehrere dem gleichen Grundsatz gemäß gebildete Abtheilungen gliedern.

§. 11.

In jeder solchen Gemeinde sollen nach dem Leitfaden der Militär-Conscriptionsbücher Stammregister geführt werden, in welchen alle zum Dienste in der Nationalgarde verpflichteten Individuen mit Namen, Alter, Stand und Wohnort verzeichnet, so wie die im Laufe des Jahres sich durch den Eintritt der jungen Leute in das dienstpflichtige Alter und durch den Zuwachs von mittlerweile in den Gemeindeverband neu aufgenommenen, dann

для всіх справунокъ гвардіи, котрїи властиве неналежать до коменди или доводства, оустановлена Рада правлящая (адмїнїстраційна) гвардіи народовой, до обовязковъ которой будутъ особливе належати; оучрежденіе Гвардіи народовой на засадѣ спису походженія особѣ, котрїи до чинной служби назначенніи бити мають, оумундорованіе, рштунокъ и оузброеніе.

Предводителемъ тоей Ради есть доводца Гвардіи народовой на мѣстци. Засѣдателями суть: едець оурядникъ правленія (адмїнїстраціи) и найменше 5, а найбільше 11 гвардистовъ народовой ружной степени, отъ самои Гвардіи выбранныхъ. По мѣрѣ бѣлшой обшерности и людности Посадей, можетъ Рада правлящая подѣлитися на болше отдѣловъ на рѣвной засадѣ оучрежденныхъ.

§. 11.

Въ каждой таковой громадѣ належить провадити, подлугъ книгъ конскрипціиныхъ, реестра поколѣня, до котрїихъ всѣ особи до служби гвардіи народовой обовязаніи въ вираженіемъ назвиска, лѣтъ, стану и замешканя записани, яко тежъ и перемѣненія въ теченіи года, чрезъ осягненіе вѣка до служби належашаго оу людей молодїихъ, и чрезъ доростаніе въ громадѣ въ тїи часѣ ново прїименныхъ, якъ и чрезъ випадки смерти албо виступленіе, видарк-

durch Todesfälle und Austritt aus der Gemeinde sich ergebenden Veränderungen in Evidenz gehalten werden sollen.

III. Abschnitt.

Bestreitung der Auslagen für die Nationalgarde.

§. 12.

Die für die Zwecke der Nationalgarde nothwendigen Auslagen, insoweit als solche von den einzelnen Mitgliedern der Garde nicht aus Eigenem bestritten werden können, hat eben so wie alle aus öffentlichen Rücksichten erforderliche Gemeindeausgaben die Gemeinde zu tragen.

Insbesondere sind für Jene, welche sich nicht selbst zu bewaffnen vermögen, die erforderlichen Waffen, insofern solche nicht von dem Staate geliefert werden, von der Gemeinde anzuschaffen.

§. 13.

Die Auslagen für die Nationalgarde werden in gleicher Weise in Voranschlag gebracht, bewilligt, bestritten und verrechnet, wie alle übrigen Gemeindeausgaben.

IV. Abschnitt.

Bildung der Nationalgarde in Corps.

§. 14.

Die Nationalgarde wird in Bataillons und Compagnien eingetheilt.

§. 15.

Eine Compagnie hat nach

тися могутіє, въ виду трипати належить.

Отдѣленіе III.

О видаткахъ для Гвардіи народной.

§. 12.

Видатки для гвардіи народной потребніє, ежели таковіє каждій въ членовъ Гвардіи власними грѣшми залатвити неможетъ, повинна достарчати громада, такъ якъ всякіє видатки громади въ отношеніи публичномъ потребніє.

Особливе потребное оружіє для тыхъ, которіє сами себе вооружити немогутъ, ежели таковое Правительство краіове не буде достарчати; маєть ставити громада.

§. 13.

Видатки для гвардіи народной; будутъ ровнимъ способомъ напередъ вираховани, позволени, залатвени и пораховани, якъ всякіє инніє видатки громадскіи.

Отдѣленіе IV.

О учрежденіе Гвардіи народной корпусами.

§. 14.

Гвардія народова будетъ подѣлена на баталіони и компаніи.

§. 15.

Компанія складатися маєть

Maßgabe der zum activen Dienste in der Nationalgarde verpflichteten Bevölkerung der einzelnen Gemeinden wenigstens aus 60 und aus nicht mehr als 150 Mann mit den hiezu im Verhältnisse stehenden Ober- und Unterofficiers, und zwar 1 Hauptmann, 1 Oberlieutenant, 1 bis 3 Lieutenants, 1 bis 2 Feldwebel, 6 bis 12 Corporals, 1 bis 2 Tambours oder Trompetern und 2 Zimmerleuten zu bestehen.

§. 16.

Die Errichtung einer Nationalgarde zu Pferde kann in jenen Gemeinden Statt finden, in welchen sich mindestens 12 Nationalgarden zur Uniformirung und Unterhaltung der Pferde auf eigene Kosten herbeilassen.

In den Gemeinden, wo die berittene Nationalgarde 40 Mann und darüber beträgt, wird eine Escadron mit der verhältnißmäßigen Zahl von Ober- und Unterofficiers und Trompeter gebildet.

Die Organisationen der Nationalgarde zu Pferde wird vorläufig dem Ermessen der Länder-Chefs, in Wien dem Minister des Innern, nach Vernehmen der Nationalgarde-Ober-Commandanten überlassen.

Ein Bataillon hat nach den Localverhältnissen aus 4 bis 6 Compagnien zu bestehen.

§. 17.

Den Stab des Bataillons bildet ein Stabsofficier als Batail-

по мѣрѣ людности громады, каждой въ особна, до чинной служби въ гвардіи народной обязанной, приняимѣй въ 60 людей а не болше якъ 150, пороховавши вое стосунково оффцировъ и подоффцировъ; именно: 1 капѣтана, 1 надпоручника, 1 до 3 поручниковъ, 1 до 3 фелдвобловъ, 6 до 12 капралѣвъ, 1 до 2 добововъ или трубачовъ и 2 тесляревъ.

§. 16.

Гвардія народова конна можетъ бути въ тыхъ громадахъ оуформована, гдѣби приняимѣй 12 гвардистовъ захотѣлося оумундуровати власнимъ коштомъ и коней оутримовати.

Въ промадахъ: гдѣбы гвардія конна лѣчила 40 людей и бѣлше, вложити належитъ швадронъ въ стосовною личбою оффцировъ, подоффцировъ и трубачовъ.

Оущедреніе (!) (організація) конной Гвардіи народной отдається найсампередъ подъ розвагу Настоятелей краіовой Губерніи, въ Вѣдню, Мѣнястра справъ внутреннихъ за пороумѣнїемъ въ началнимъ Доводцю гвардіи народной.

Баталіонъ будется складати въ мѣру стосунковъ мѣсцовыхъ, въ 4 до 6 командій.

§. 17.

Штабъ баталіону становить: Оффциръ штабовій, яко доводца

lons-Commandant und ein Ober-officier als Bataillons-Adjutant.

§. 18.

Nur in jenen Gemeinden, wo die zum Dienste in der Nationalgarde verpflichteten dienstfähigen Individuen 500 Mann und darüber betragen, wird die Nationalgarde in Bataillons gebildet.

§. 19.

Jedes Bataillon hat eine Fahne, und jede Escadron eine Estandarte mit den Landesfarben geziert, deren Führung einem Unterofficier anvertraut wird.

§. 20.

Wenn in einem Orte zwei oder mehrere Bataillons der Nationalgarde bestehen, so hat der älteste Commandant im Range das Commando über sämtliche Bataillons zu führen.

§. 21.

In jedem Lande besteht ein Obercommandant der Nationalgarde, und zwar in der Hauptstadt, welchem die sämtliche Nationalgarde des Landes in allen Commando-Angelegenheiten untergeordnet ist. Die Bildung des Generalstabes wird in jedem Lande dem Landes-Chef, in der Residenz dem Minister des Innern, im Vernehmen mit dem Obercommandanten überlassen.

§. 22.

Der Obercommandant der Nationalgarde untersteht dem Landes-Chef, in Wien aber un-

Баталіону, и офіцарь, яко баталіонової помощникъ (адіютантъ).

§. 18.

Гвардія народова въ тыхъ тилко громадахъ на баталіони оучреждатся будетъ, где личба особъ до служби гвардіи народовой обовязавыхъ и здатныхъ выносить 500 людей и болше.

§. 19.

Каждій баталіонъ маєть корогву (хороугвь), а каждій швалровъ штандаръ оздобленийъ колорами краю; которыхъ ношеніе маєть бути повѣрено одному офіцирови(!).

§. 20.

Єжели въ одномъ мѣсци будетъ два або болше баталіоновъ гвардіи, тогда найстаршіи доводца по старшенствѣ отбираеть начальчество надъ всеми баталіонами.

§. 21.

Въ каждой области будетъ начальиій доводца Гвардіи народовой, а именно въ главнемъ городѣ; которону цѣла гвардія народова краю во всехъ рѣчахъ коменди отдана єсть подъ розкази. Оумедреніе (!) штабу єнералного (главнаго) будетъ поручене въ каждой области Началникови Губерніи краіовой, въ столыци Мѣнѣ-строви справунковъ внутреннихъ за порозумѣніємъ зъ доводцю начальнимъ.

§. 22.

Началниій доводца гвардіи народовой подлежитъ начальникови Губерніи краіовой, а въ Вѣдню

mittelbar dem Minister des Innern.

V. Abschnitt.

Ernennung zu den verschiedenen Dienstgaben.

§. 23.

Die Nationalgarde einer jeden Compagnie ernennt ihre Unter- und Oberofficiers, einschließig den Hauptmann, selbst.

Die Wahl findet unter Leitung dreier Abgeordneten des Nationalgarde-Verwaltungsrathes (§. 10.) nach der Stimmenmehrheit Statt.

§. 24.

Die Ernennung der Stabs-Officiers und der Obercommandanten der Nationalgarde ist dem Landesfürsten vorbehalten, und zwar der Stabs-Officiers aus der Reihe von drei Candidaten, vorgeschlagen durch Stimmenmehrheit von allen Officiers des Bataillons und von einer gleichen Anzahl Unterofficiers und Nationalgardien; des Obercommandanten aber über Vorschlag des Landes-Chefs und sofort über Antrag des Ministers des Innern.

§. 25.

Die Ernennung der Ober- und Unterofficiers findet auf die Dauer von drei Jahren Statt; sie können aber bei der neuen Wahl wieder erwählt werden.

§. 26.

Die Beschwerden wegen Auserachtlassung der bei der Wahl der Ober- und Unterofficiere vorgezeichneten Modalitäten werden

безпосредно Мѣѣстрови справъ внутреннихъ.

Отдѣленіе V.

Постановленіе на разнія степеня служби.

§. 23.

Сама гвардія народовавъ каждой компаниі, постановляетъ своихъ оффцировъ и подоффцировъ, также и каштана.

Выборъ подѣ керунокъ трехъ депутованныхъ въ Ради правящей гвардіи народной (§. 10.) ставѣт по болшости голосовъ.

§. 24.

Постановленіе оффцировъ штабовыхъ и главныхъ Началникомъ гвардіи народной, застережено естъ для Монархи, а особливо оффцировъ штабовыхъ спомежу тріехъ кандѣдаговъ, которыхъ предложит болшость голосовъ всѣхъ оффцировъ баталіону и равной личби подоффцировъ и гвардистовъ народныхъ; а начальника главнаго на представленіе Губернатора краіоваго и на внесеніе Мѣѣистра справъ внутреннихъ.

§. 25.

Оффцири и подоффцири поставленни будутъ на три лѣта; але могутъ на новыхъ выборахъ знову быти обрацни.

§. 26.

Скарги о незахованіе постановленіе, всказанныхъ для выбору оффцировъ и подоффцировъ, заносити належитъ до Ради правящей

bei dem Nationalgarde-Verwaltungsrathe angebracht.

VI. Abschnitt.

Kleidung, Rüstung und Waffen.

§. 27.

Die Kleidung der Nationalgarde besteht in einem Waffenrocke, langen Beinkleidern, Mantel oder Ueberrocke, Hut oder mit Abzeichen nach den Landesfarben, schwarzer Halsbinde, Stiefeln.

Die Unterscheidungszeichen der verschiedenen Dienstgrade sind:

Am Kragen des Rockes eine Lizze von gelber oder weißer Wolle für den Corporal, zwei für den Feldwebel, eine Lizze von Gold oder Silber für den Lieutenant, zwei für den Oberlieutenant, eine um den Kragen reichende goldene oder silberne Borde für den Hauptmann; Borden am Kragen und an den Ausschlügen, dann Säbelkuppel von Gold oder Silber für die Stabofficiers. Port-d'épées von Gold oder Silber mit den Landesfarben für alle Officiers.

§. 28.

Die Rüstung besteht aus einer Patrontasche für 20 Patronen vertheilet in Hülsen, an der Rückseite der Kuppel angebracht, zum Vorschieben und Abnehmen eingerichtet, in Verbindung mit der Steckkuppel, in welcher das Bajonet der Garden, und rücksichtlich auch der Säbel der Un-

(адміністраційной) гвардіи народовой.

Отдѣленіе VI.

Одежда, вооруженіе и оружіе.

§. 27.

Одежду гвардіи народной становятъ сукня верхная, довгѣ споднѣ (панталіони), плащъ albo сурдутъ, капелухъ albo шапка зъ отзнаками коліору краіового, обвязаніе шыи (кравать) чорній, чоботи (боты).

Знаки различія рожныхъ степеней служби, суть:

Оу колиѣра сукнѣ верхней шнурокъ вовняній, жовтій albo бѣлій для капрала, два такіи шнурика для фелдфебля, шиурукъ золотій albo сребній для поручника, два такіи до падпоручника, золотій albo сребній галонъ на около колнѣра для капѣтана; галони на колиѣру и на вилогахъ, также поясъ до шаблѣ золотомъ albo себромъ тканій для офѣцпра штабового, кутасъ до шаблѣ (порт'еpee) золотій albo сребній, вѣшаній зъ коліорамы краю, для всѣхъ офѣцпрѣвъ.

§. 28.

Вооруженіе (риштунокъ) складается зъ ладѣвницѣ на 20 ладукѣвъ, подѣленной на тилкожъ шовкѣвъ, примоцованой зъ задном стороны пояса, до пересуванія и отоймованія оучипенной, въ соединенія с припаскомъ до втиканія багнету гвардисти, а также относительно и шаблѣ подофѣцпрской

terofficiers in lederner Schiede versorgt wird.

§. 29.

Die Waffen sind:

Ein Feuergewehr mit Bajonet für den Garden, und überdieß ein Säbel für den Unterofficier; ein Säbel in eiserner Scheide für den Officier.

§. 30.

Die nicht uniformirten Nationalgarden verrichten den Dienst in ihrer gewöhnlichen Kleidung mit Abzeichen nach den Landesfarben, welche von dem Obercommandanten nach den verschiedenen Dienstgraden zu bestimmen sind.

VII. Abschnitt.

Dienstzweige der Nationalgarde.

§. 31.

Der Dienst der Nationalgarde besteht:

A. im ordentlichen Dienste im Innern der Gemeinde;

B. im außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde.

Zu A. Von dem ordentlichen Dienste im Inneren der Gemeinde.

§. 32.

Die Mitglieder der Nationalgarde können sich, mit Ausnahme des thäglichen und gewöhnlichen Dienstes, so wie solcher durch das Dienst-Reglement (§. 33.) vorgeschrieben ist, nur auf Anforderung der competenten Civil-Autorität und über Befehl

въ похвъ скôраной.

§. 29.

Оружіе:

Карабѣнь въ багнетомъ для гвардистовъ; надто шабля для пѣдофѣцира, шабля въ похвъ желѣзной для офѣцира.

§. 30.

Гвардисти народови неумундорованѣ будуть справовати службу въ звичайной одеждѣ зъ отзнаками кольорѣвъ краю, которіе означить доводца начальной подлугъ ружности степеней службъ.

Отдѣленіе VII.

Гатунки служби гвардіи народовой.

§. 31.

Служба гвардіи народовой складается:

A. зъ служби звичайной между громадою.

B. зъ служби надзвичайной за обводомъ громады.

До A. О звичайной или порядковой службѣ въ обводѣ громады.

§. 32.

Члонки гвардіи народовой, виключивши службу щодневную и звичайну, якъ означено есть Оуставою службы (§. 33), можуть тилько на везваніе Владзи цивѣльной и на ровказъ своихъ доводцовъ собыратися, яко гвардія народова.

ihrer Commandanten als Nationalgarde versammeln.

Sie haben dann als vereinter Körper die ihnen in diesem gesetzlichen Wege zugekommenen Befehle pünctlich zu vollziehen, ohne sich in die Acte der Autoritäten einzumengen, und ohne über Angelegenheiten des Staates, des Landes oder der Gemeinde zu berathschlagen.

§. 33.

Der ordentliche Dienst der Nationalgarde inner dem Bereiche der Gemeinde, welcher nach Umständen allein oder im Vereine mit den Linien-Truppen und der Landwehr versehen wird, umfaßt alle jene Dienstzweige, welche zur Erhaltung der herrschenden oder zur Herstellung der gestörten Ruhe und Ordnung inner den Marken der Commune nothwendig sind, und von dem Ober-Commandanten der Nationalgarde in jedem Lande über Genehmigung des Landes-Chefs der Nationalgarde jeder Gemeinde in einem Dienst-Reglement, welches auch die Bestimmungen hinsichtlich der Waffenübungen und Revüen zu erhalten hat, genau und specifisch vorgezeichnet werden.

§. 34.

Jeder Staatsbürger, außer den im §. 2. bezeichneten Classen der bürgerlichen Gesellschaft, in dem Alter vom vollstreckten 19. bis zum vollendeten 50. Jahre ist in der Regel zum ordentlichen Dienste im Inneren der Gemein-

На той часъ, яко соединеній корпусъ, мають чинити докладне исполненіє розказовъ, которіє дорогою правною получати будуть; не вдаючися въ чинности Владѣя, анѣ до нарады въ справахъ Монархіи, краю, albo громадлы.

§. 33.

Служба звичайна гвардіи народовой въ обводѣ громадлы, которую випаднеть чинити подлугъ околѣчностей, самой гвардіи albo въ соединеніи въ войскомъ лѣлѣювнмъ и мѣлѣцію оборони краіовой; обыймаеть всѣ тп части службы, которіє до оутриманія существующего albo до направленія нарушенного спокою и порядку въ обводѣ громады потребними оказались и отъ начального доводцы гвардіи народовой въ каждомъ краю за соизволеніємъ Губернатора краіового докладне и поединьчо всказани будуть гвардіи народовой каждой громадлы въ оуставѣ службовой, которій оравъ правнла науки оружія и надворъ обыймати маеть.

§. 34.

Каждый обыватель краю, опрочъ клясъ сполеченства людского, въ §. 2. овначеныхъ, дошовши лѣтъ 19 сполва ажъ до скѣвченія вѣка 50, есть повиннѣ въ порядку до звичайной службы въ обводѣ громадлы: ввеключеніи

de verpflichtet; die Ausnahmen hievon sind in dem §§. 4. und 5. festgesetzt.

§. 35.

Jedes zum activen Dienste in der Nationalgarde eingereihte Individuum hat die pünctliche Erfüllung seiner Dienstpflichten mittelst Eides zu bekräftigen.

Zu B. Von dem außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde.

§. 36.

Der außerordentliche Dienst der Nationalgarde außer dem Bereiche der Gemeinde findet in zwei Fällen Statt, und zwar:

- a) im Falle die Sicherheitswache und das Linien-Militär oder die Landwehr unzureichend sind, um die Transporte von Staatsgütern oder der im Grunde der Strafgesetze oder correctionellen Verfügungen verhafteten Personen von einer zur anderen Stadt zu begleiten, und
- b) um den benachbarten Gemeinden oder Kreisen, in welchen die öffentliche Ruhe entweder bedroht oder wirklich gestört ist, zur Handhabung der gesetzlichen Ordnung Beistand zu leisten.

§. 37.

Die Verpflichtung zu dem außerordentlichen Dienste außer dem Bezirke der Gemeinde trifft alle im §. 2. angedeuteten Staatsbürger in dem Alter von voll-

отъ того, суть въ §§. 4 5.

§. 35.

Кажда до чинной службы въ гвардіи народной принята особа, маєть подтвердить присягою докладное выполненіе повинностей службовыхъ.

До В. О надзвичайной (надпорядковой) службъ за обводою громады.

§. 36.

Служба надзвичайна гвардіи народной за обводою громады притрафляется въ обоухъ випадкахъ, а именно:

- a) Ежели стражъ безпеченства и войско лѣвѣюве albo милѣція обороны краіовой не суть достаточными, транспорта рѣчей оурядовыхъ albo особъ, на моцы Оуставъ карныхъ albo наказбъ поправныхъ заарештованныхъ, съ едного мѣста до другого отпривадити (конвоювати), и
- b) aby громадою albo цыркуломъ сосѣдними, въ которыхъ спокойность публична albo zagrożена, albo истотне навережена, до утриманія доброго порядку дати помощь.

§. 37.

Повинность до службы надзвичайной за обводою громады, дотикаеть всѣхъ въ §. 2. именованныхъ обывателей въ вѣку лѣтъ 19 сполна, до 40 лѣтъ скѣнче-

strecktem 19. bis zum vollendeten 40. Jahre; es ist jedoch hierbei auf Familienväter im Gegensatze zu Unverheiratheten schonende Rücksicht zu nehmen.

§. 33.

Zu diesem außerordentlichen Dienste kann die Nationalgarde im Umfange des Kreises nur auf Aufforderung des Kreishauptmannes, und im Bereiche des Landes nur auf jene des Landes-Chefs verwendet werden.

In Fällen dringender Gefahr kann jedoch der Bürgermeister oder der politische Amtsvorsteher einer bedrohten Gemeinde die Bürgermeister oder politischen Amtsleiter der angränzenden Gemeinden um die Mitwirkung der Nationalgarde angehen, welche auch zu gewähren, jedoch sogleich die Anzeige an den Kreishauptmann zu erstatten ist. Die Aufforderung hat zugleich die Bestimmung der Zahl der requirirten Mannschaft zu enthalten.

§. 39.

In allen diesen Fällen des außerordentlichen Dienstes bleibt die Nationalgarde fortan unter der Civil-Autorität. Das Militär kann den Befehl über die Nationalgarde im außerordentlichen Dienste nur auf Aufforderung des competenten politisch-administrativen Organes übernehmen.

§. 40.

Der außerordentliche Dienst der Nationalgarde außer den Mar-

ныхъ; але притомъ належить ийти взгляды охороны отцевъ фамиліи на протывъ безженнымъ.

§. 38.

До тои надзвичайнои служби гвардіи народова можетъ быти оужитою въ обводѣ циркулу тылло на везваніе Старости циркулового, а въ обводѣ краю на везваніе Губернатора краіового.

Въ припадку еднакъ наглого небезпеченства можетъ Бурмістръ албо начальникъ Оураду политичного въ громадѣ zagrożенѣй, везвати бурмістровъ албо настоятелей Оурадовъ полѣтичныхъ громадъ пограничныхъ о помощь гвардіи народовой; що тежъ оученити, але равомъ Старостѣ циркуловому о томъ варазъ донести належитъ. Везваніе повинно оразъ означити личбу людей требуемыхъ.

§. 39.

Въ тыхъ всѣхъ випадкахъ надзвичайнои служби, гвардія народова зѣстаетъ завше подъ властію цивѣльною. Войско можетъ пріймати розкази надъ гвардією народовою въ злужбѣ надзвичайнои тылко на везваніе принадлежытыхъ Органовъ (Оурядникѣвъ) полѣтично-правлящихъ (адмѣнѣстрацыйныхъ).

§. 40.

Надзвичайна служба гвардіи народовой за обводомъ громады,

ken der Gemeinde kann in der Regel nicht über 8 Tage, wenn die Aufforderung von Seite des Kreishauptmannes, oder eines Bürgermeisters, oder politischen Amtsvorstehers Statt findet, und nicht über 14 Tage dauern, wenn die Aufforderung von dem Landes-Chef ausgeht, ausgenommen, wenn der Drang der Umstände eine Verlängerung dieser Dienstesdauer unausweichlich erfordern sollte, welche jedoch dann in keinem Falle den Zeitraum von 20 Tagen im Ganzen überschreiten darf, während welchem Zeitabschnitte von der competenten Autorität die Einleitung wegen Ablösung der im außerordentlichen Dienste begriffenen Nationalgarde durch andere Detachements der Linien-Truppen, der Landwehr oder der Nationalgarde zu treffen seyn wird.

§. 41.

Sobald sich ein Detachement der Nationalgarde im außerordentlichen Dienste über 24 Stunden außer dem Bereiche seiner Gemeinde befindet, so wird solches in Hinsicht auf Löhnung, Verpflegung, Vorspann u. s. w. dem Linien-Militär gleichgehalten.

VIII. Abschnitt.

Belohnungen.

§. 42.

Es können die Nationalgarde entweder als Corps, oder einzelnen Mitgliedern derselben für besonderen Eifer, Verlässlichkeit und Pünctlichkeit im Dienste entwe-

неможесть попорядку рѣши трвати довше, якъ 8 дней, ежели везваніе оучинивъ Староста цыркуловій, Буржѣстръ, албо настоятель Оураду політичного; а не довше, якъ дней 14, ежели везваніе отъ Губернатора краіового; выключивши, ежелибы навалъ околичностей продолженія часу таковой службы конечно вымагавъ; що еднакъ въ жаднымъ разѣ 20 дней загаломъ превижшати неповинно; въ которомъ то часѣ Владза призвонта относительно отминенія гвардіи народовой въ надзвичайной службѣ будучой, чрезъ инші отдѣли войска лѣніового, албо гвардіи народовой, оучинити розпорадженія.

§. 41.

Якъ тѣлко отдѣлъ гвардіи народовой въ службѣ надзвичайной, по за обводомъ громады довше, якъ 24 годинъ забавитъ, маєть быти оуважани подѣ взглядомъ левѣку, живности, подвѣдъ, и т. д. за рѣвно въ вѣйскомъ лѣніовымъ.

Отдѣленіе VIII.

Надгороды.

§. 42.

Гвардіи народовой, яко и корпусомъ албо пощеголинимъ ей членомъ, за оказану отличну горливость, незаводну вѣрность и точность въ службѣ, могутъ быти

der mündlich vor der Fronte oder durch Tagsbefehl von den Compagnie-, Bataillons- oder Obercommandanten Belobungen zu Theil werden.

§. 43.

Zur Belohnung ausgezeichneten Verdienste der Nationalgarde um Thron und Vaterland, insbesondere zur Erhaltung des öffentlichen Ruhesstandes, ist ein Ehrenkreuz für alle Dienstgrade ohne allen Unterschied bestimmt.

IX. Abschnitt.

Strafen.

§. 44.

Wenn ein Mitglied der Nationalgarde sich in, oder außer dem Dienste gesetzwidriger Handlungen oder Unterlassungen schuldig macht, welche in den bürgerlichen Strafgesetzen verpönt sind, so hat die Amtshandlung des competenten Strafrichters ordnungsmäßig einzutreten.

§. 45.

Geringe Vergehen im Dienste werden nach Maßgabe der Umstände von dem betroffenen Commandanten der Nationalgarde mit Verweisen in der im Dienst-Reglement (§. 33.) näher angedeuteten Weise geahndet.

§. 46.

Schwere Verletzungen der Dienstpflicht, als: Widersetzlichkeit im Dienste, Unterlassung des erhaltenen Befehles, eigenmächtiges Verlassen der Posten, unanständiges und beleidigendes Betragen gegen Vorgesetzte, Unter-

даване похвали албо устне передъ фронтомъ, албо чрезъ розказъ дневни отъ доводцѣвъ компаніи, баталіону, албо тежъ отъ главнаго Доводцы.

§. 43.

За нагороду отличныхъ заслугъ гвардіи народою для трону и отечества положенныхъ, а особливо ко оутриманію публичного покою, визначаетъ ся крестъ чести (гоноворій) для всѣхъ степеней безъ исключенія.

Отдѣленіе IX.

Кары.

§. 44.

Если членъ гвардіи народной въ службѣ албо по за службою станетъ ся виннымъ оучинкѣвъ албо недбалствѣ безъ правныхъ, за которіе въ оуставахъ цывѣльныхъ карныхъ суть кары визначени; принадлеженій Судіи карній, якъ порадокъ каже, маєтъ полнити оурядъ свѣй.

§. 45.

Меншіе погрѣшности въ службѣ, доводца гвардіи народной накажетъ (скартитъ) по мѣрѣ оличности, нагаюю способомъ въ Оуставѣ службовѣй §. 33. докладне всказанимъ.

§. 46.

Тяжкія нарушенія обовязку службы, яко то: оупорство въ службѣ, неисполненіе одержаного розказу, самовладне опущеніе постерунку, презвоите и обравливе захованіе ся взглядомъ настоятелей (преложонныхъ), под-

gebene oder Cameraden u. s. w. werden einem Disciplinar-Gerichte zur Untersuchung und Aburtheilung des Beschuldigten zugewiesen.

§. 47.

Das Disciplinar-Gericht zum Spruche über Dienstvergehen der Nationalgarden und Unterofficiere einer Compagnie hat aus einem Hauptmanne als Vorsitzenden, zwei Ober- und zwei Unterofficiers, zwei Feldwebels, zwei Corporals und zwei Nationalgarden zu bestehen.

§. 48.

Das Bataillons - Disciplinar-Gericht über Dienstvergehen der Oberofficiers, einschließig den Hauptmann, ist aus einem Bataillons Commandanten als Vorsitzenden, zwei Hauptleuten, zwei Ober- und zwei Unterofficiers und zwei Nationalgarden zusammenzusetzen.

§. 49.

Dem zum Urtheile über Dienstvergehen der Stabsofficiers bestimmten Disciplinar-Gerichte sind unter dem Vorsitze eines im Range ältesten Bataillons-Commandanten zwei Stabsofficiers, zwei Hauptleute, zwei Ober- und zwei Unterofficiers und zwei Nationalgarden beizuziehen.

§. 50.

Ein aus der Mitte des versammelten Disciplinar-Gerichtes durch Stimmenmehrheit zu wählender Berichterstatter leitet die Untersuchung ein, erhebet den

владныхъ albo товаришѣвъ (коллежѣвъ), и т. д. предѣлены будутъ Судови военному (дисциплинарному) до следствия и сужденія обвиненнаго.

§. 47.

Судъ дисциплинарній для завірокованя въ погрѣшностехъ службовыхъ гвардіи народовой и подофѣцyrѣвъ компаніи; складатися будетъ въ капѣтана, яко предсѣдателя, двоухъ офѣцyrѣвъ и двоухъ подофѣцyrѣвъ, двоухъ фельдвблѣвъ, двоухъ капралѣ и двоухъ гвардыстѣвъ.

§. 48.

Судъ дисциплинарній баталіоновій, на погрѣшности службовіе офѣцyrѣвъ ажъ включително до капѣтана; маєть бути вложеній въ Доводцы баталіону, яко предсѣдателя, двоухъ капѣтанѣвъ, двоухъ офѣцyrѣвъ, двоухъ подофѣцyrѣвъ и двоухъ гвардыстѣвъ.

§. 49.

До суду дисциплинарного на погрѣшности службовіе офѣцyrѣвъ штабовыхъ визначеного, призваны будутъ подѣ предсѣдательствомъ найстаршого въ чынѣ доводцы баталіону, два офѣцyrи штабовіи, два капѣтаны, два офѣцyrи, — два подофѣцyrи и два гвардисти.

§. 50.

Справоздавца съ помежду собранного суду дисциплинарного болшостію голосѣвъ выбраній, выточаетъ следство, доходитъ правды дѣла, беретъ свидѣтелей (свѣд-

Thatbestand, nimmt das Verhör mit den Zeugen und dem Beschuldigten vor, und faßt im Wege des summarischen Verfahrens nur die entscheidenden Umstände in gedrängter Kürze in ein Protokoll auf.

§. 51.

Der Berichterstatter trägt sofort das Ergebnis der Untersuchung dem Disciplinar-Gerichte, vor, und stellt den Antrag auf Lossprechung oder Verurtheilung, worüber das Gericht abstimmt und durch Stimmenmehrheit „nicht schuldig“ oder „schuldig“ ausspricht.

§. 52.

Fällt der Spruch des Gerichtes auf „nicht schuldig“ aus, so wird solcher dem Beschuldigten sogleich kundgemacht, wird aber der Inculpirte „schuldig“ erkannt, so bringet der Berichterstatter weiter die nach §. 53. zu bemessende Strafe in Antrag, worüber neuerdings die Abstimmung Statt findet, und durch Mehrheit der Stimmen auf die Strafe erkannt wird.

§. 53.

Die Strafgrade sind:

- a) strenger Verweis;
- b) Geldstrafen bis 10 Gulden;
- c) Arrest bis zu drei Tagen;
- d) Verlust des Dienstgrades bei Unter-, Ober- und Stabofficiers;
- e) Ausschließung aus der Nationalgarde.

кѡвъ) и обвиненного до вывода словного въ дорожѣ короткѡй (сумаричнѡй) затягаеть (береть) до протоколу тылько становчіе, коротко собраніе околжности.

§. 51.

Справоздавца предкладаеть заразъ результатъ следства Судови дисциплинарному, и чинить предложеніе на оуволненіе албо наказаніе обвиненнаго; Судъ надъ тымъ глосуетъ и болшостію голосьвъ „не виненъ“ албо „виненъ“ вырокуеть.

§. 52.

Єжели вырокъ Суду выпадеть на „пвиненъ“ таковій обвиненному заразъ оголошеній быти маеть; а єжели оузнаній будеть за „винного“, справоздавца оучинить далшее предложеніе на кару ведлугъ §. 53. вышѣритися мочуюю, на що наступить зновъ голосованіе и завирокованіе кари ведлугъ болшности голосьвъ.

§. 53.

Степена кари:

- a) Сурова нагана;
- b) кара грѣшми до 10 зл. рв.
- c) арештъ до трехъ дней;
- d) оутрата степени оу подофѣцырѡвъ, офѣцырѡвъ штабовыхъ;
- e) выключеніе изъ гвардіи народной.

§. 54.

Zu a). Der strenge Verweis [findet mittelst Tagsbefehl Statt.

Zu b). Die Geldstrafen fallen dem Ortsarmenfonde zu.

Zu c). Der Arrest ist in dem Locale der Hauptwache der Nationalgarde zu vollziehen.

Zu d). Die Strafe des Verlustes des Dienstgrades hat die Wirkung, daß der Verurtheilte binnen der Frist eines Jahres vom Tage des kundgemachten Urtheils nicht wieder zu dem begleiteten oder zu einem höheren Dienstgrade gewählt werden kann.

Zu e). Der zur Ausschließung aus der Nationalgarde Verurtheilte wird der Theilnahme an diesem National-Institute, dessen Palladium die Ehre bildet, für immer verlustig.

§. 55.

Gegen Erkenntnisse des Disciplinar-Gerichtes, welche auf Verlust des Dienstgrades oder auf Ausschließung aus der Nationalgarde lauten, steht der längstens binnen 8 Tagen einzubringende Recurs an das Disciplinar-Obergericht frei, welches in der Hauptstadt jedes Landes unter dem Vorsitz des Nationalgarde-Obercommandanten aus vier Stabsofficiers, vier Hauptleuten und vier subalternen Officiers besteht, und durch Stimmenmehrheit das Endurtheil fällt.

Erkenntnisse des Disciplinar-Gerichtes auf Verweis-, Geld-

§. 54.

До а). Нагана сурова дѣється черезъ росказъ дневній.

До б). Кары грошевіе припадають мѣсцовому фундушови оубогихъ.

До с). Арешть odbyватися маєть въ мѣсцы головной стражи гвардіи народовой.

До д). Кара оутрати степени службы на(!) той skutokъ, що сказаний въ теченіе року отъ дня обвѣщеннаго собѣ выроку, не можетъ быти обранымъ на степень, въ которымъ зоставалъ, тымъ менше на степень выжшій.

До е). Сказаній на виключеніе зъ гвардіи народовой, тратить право оучастія въ той народовой Институціи (заведеніи) на завше, которой Палядыужъ (гасло) есть честь (гопоръ).

§. 55.

Напротивъ вырокомъ Суду дисциплинарнаго, сказующаго на оутрату степени или выключеніе зъ гвардіи народовой, волній есть рекурсъ до верховнаго Суду дисциплинарнаго (военнаго) найпознійше въ 8 дняхъ, которіи въ головномъ градѣ каждой области подъ предѣдательствомъ начального доводцы гвардіи народовой, зъ четырехъ оффцырѣвъ штабовыхъ, четырехъ каптанѣвъ и четырехъ оффцырѣвъ подрядныхъ складается, а болшостію голосѣвъ становчее выроки выдавати будетъ.

Выроки Суду дисциплинарнаго на кару нагани, грошеву, или

oder Arreststrafe werden ohne weiteren Recurs in Vollzug gebracht.

§. 56.

Für den Fall, als die Nationalgarde gegen die Bestimmung des §. 32. pflichtwidrig ein bewaffnetes in ein berathschlagendes Corps umstalten, oder der gesetzlichen Aufforderung der Autorität den Gehorsam verweigern würde, ist in den Ländern dem Landes-Chef unter Vorbehalt der Genehmigung des Ministers des Innern, in der Residenz dem Minister selbst die Suspension, die Auflösung des betroffenen Corps der Nationalgarde aber dem Landesfürsten anheimgestellt.

Eine und die andere Maßregel der gesetzlichen Strenge hat die Dauer eines Jahres nicht zu überschreiten.

§. 57.

Die Suspension eines Corps der Nationalgarde hat nur die zeitweilige Einstellung seiner Dienstesverrichtungen zur Folge, es verbleibt in seiner Organisation; bei Auflösung eines Corps der Nationalgarde werden die Cadres gänzlich aufgelassen und zu einer vollständigen Reorganisation geschritten.

Die Nationalgarde eines aufgelösten Corps hat die vom Staate oder von der Gemeinde erhaltenen Waffen zurückzustellen.

Wien am 8. April 1848.

арешту, виконуватися будуть безъ дальшого отволиванія ся.

§. 56.

На той припадокъ, ежелибъ гвардія народова на противъ постановленію §. 32. и обовязковій корпусъ збройній въ нарадчій заїїняла, або на правѣ опартому везваню Власти послушенства отмовила, завѣшеніе (застановленіе) чинности корпусу гвардіи вынваного въ областіяхъ (провѣнціяхъ) zostавленно Губернаторови краіовому въ остереженіемъ затвержденія чрезъ Мѣнѣстра справъ внутреннихъ, а въ столичномъ мѣстѣ самому Мѣнѣстрови; розвязаніе зась такового корпусу тилько самому Монарсѣ.

Суровость права въ єднихъ або другимъ способѣ неможеть довшо надъ єденъ рокъ потверати (!) (продолжатися).

§. 57.

Застановленіе чинности корпусу гвардіи народовой, потягаеть за собою тилько дочесное затриманіе чинненія службы; єднакъ zostаетъ при своихъ оущедреніи (организации) а въ припадку розвязанія корпусу гвардіи народовой, розпущени будутъ цѣлкомъ згароды (кадресь) и приступлено будетъ до зупелной реорганизаціи (розпряженія).

Гвардія народова корпусу розвязанного маєть отдати оружіе, вятое отъ Оуяду або отъ грѣмады.

Въ Вѣдню дня 8. Априлія 1848.

№ 2.

ВЫПИСЪ**въ руководства до виравы для стражи народном.****I. Зворотъ очей****въ право ГЛЯНЬ . . въ лѣво ГЛЯНЬ.****II. Пборотъ тѣла****на право . . на лѣво****пѡвъ оу право . . пѡвъ оу лѣво****СТОЙ.****лѣвовъ — ВЪ ЗАДЪ.****ЛИЦЕМЪ.****крокомъ лѣрнымъ — СТУПАЙ.****крокомъ двѡйнымъ — СТУПАЙ.****въ право зверТАЙ — въ лѣво зверТАЙ.****въ право круЖИ — въ лѣво круЖИ.****СТОЙ.****ВЪ ПРАВО РОВНАЙ СЯ.****(то есть каждый ней такъ стане, абы зрѡбнавъ око зъ серединовъ
грудей третого вѡдъ себе стоящего).****СПѠЧНИ.****тягнись въ право — тягнись въ лѣво.****кьерунокъ на право — кьерунокъ на лѣво****на ПРОСТЬ.****III. Робленье оружемъ.****СМОТРѢТЬ.****оружь — ВЪ ЧЕСТЬ****на рамя — РУЖЪ****до ноги — РУЖЪ****СПѠЧНИ****СМОТРѢТЬ****на рамя — РУЖЪ****въ рамена — РУЖЪ****за — РУЖЪ****спусти — РУЖЪ****на рамя — РУЖЪ****на плече — РУЖЪ.****IV. Зарядъ оруна.****до заряду — РУЖЪ****(ближе научить инструкторъ).**

V. Стрѣлянье.

до стрѣлу — РУЖЪ

МЪРЪ

СТЪЛЬ

ВѢДСТАВЪ

VI. Патроль.

стѡй — кто БДЕ

десятникъ — выходи

СЛОВО

МИНАИ

VII. Молитва.

за — РУЖЪ

до ноги — РУЖЪ

ДО МОЛИТВЫ (влякпути)

шапку — ЗДОЙМЪ

(лѣвою здоймити и на лѣве колѣно вложить)

МОЛИТВА

нахоЖИ (станути)

на рамя — РУЖЪ.

VIII. Присяга.

за — РУЖЪ

до ноги — РУЖЪ

до присяги — РУЖЪ

(перехилити на лѣве рамя)

шапку — ЗДОЙМЪ

(правовъ здоймити и на лѣву вложить)

(присяга при поднесеню 3 палцей правой руки)

наложи

на рамя — РУЖЪ

IX. Робленье пѣковъ.

на атакъ — РУЖЪ

въ передъ — СТУПАЙ

СТѡЙ

назадъ — СТУПАЙ

СТѡЙ

ОУДАРЪ — ВѢДБИЙ

на рамя — РУЖЪ.

№ 3.

СЛОВАРЬ СТРАЖИ НАРОДНОИ.

Армія (цѣле войско)	Пѣдряднѣсть (субординація)
Барва (мундуръ)	Полковникъ (оберштъ)
Баталіонъ (кѣлька сотиъ разомъ)	Поручникъ (офицеръ)
Бранецъ (рекрутъ)	Послѣдъ (резерва)
Булава (штабъ)	Пѣсылка (ординансъ)
Ватага (корпусъ)	Походъ (маршъ)
Ватажникъ (начальникъ корпуса)	Пушкаръ (каноньеръ)
Виправити (одкомендеровати)	Рѣдъ (ленія)
Вѣдѣль (секція)	Ремѣнь (оубранъ ремѣнною)
Гетманъ (начальникъ арміи)	Рота (рѣдъ поперечный)
Десятникъ (капраль)	Слово (пароля)
Заводити стражъ (затягнути варту)	Сотня (компанія)
Зарядникъ (сержантъ)	Сотникъ (капѣтанъ)
Кьерунокъ (дирекція)	Стражъ (варта)
Лава (колюмна)	Стражня (одвахъ)
Майданъ (мѣсце склику)	Стѣйка (почта)
Начальникъ (каждый комендантъ)	Скликъ (аллярмъ)
Патроль (стражъ выслана)	Товаришъ (каврадъ)
Плютня (плютонъ)	Оуказъ (приписъ)
Повелѣнье (розказъ)	Хоругговъ (штандаръ).
Пѣдъ оружь (до бровѣ)	

(№№ 2—3 зі сучасної публікації п. з. М. Коссака, Выписъ руководства до вправы для стражи народнои. 16^о ст. 4 непаг. = датеъ до „Зорі Галицкої“ 1848 ч. 25).

Miscellanea.

З дяківської літератури.

Наші дяки, як то кажуть, ще „старої дати“, кози, бувало, зійдуть ся на празниках або при інших okazіях, часто заведуть між собою жарти і орації иноді не без дотепу, та, звісно, „учений народ“ знимають річ з-учена, мішаючи в бесіду богато з церковщини. Тепер вже такії дяки перевелись; становили они перше осібну клясу, справди дуже примітну, в нашім народі. А дяківскі орації і приговорки вже майже ізчезли, а було їх давнійше чимало.

Тут подаем два такі приміри, а то: 1) посланє п'яниць, 2) „алилуя“ мочигуб.

1. Братє! бисть Панько́, досяже́ до спўста і ляг в винниці меж двѡма горящими пѣшамн і снія і храпля́ і зда́я ся смў а́ки на небесїх. І прийде́ к нѣму блаженний аренда́р, толкнўше егѡ по ребрїма і по плечїма і рече́: Паньку! Паньку! не умочїв ти в пуст баньку? І рече́ чѣстний Павько: нїт блаженний аренда́ру, дай но менї грѡшей спару! І так блаженний аренда́р вложїв рўку в кишєню і витягнув грѡшей (грѡший) пѡвну жєню, дае́т і глаголєт: Паньку! Паньку! іди но ти до моєї Рѡхи, най она́ ти дасть горївки і пѣрцю трѡхи. І поїде чѣстний Панько до Рѡхи і возопн гласом велїмн: Рѡхо! Рѡхо! дай но менї горїлки і пѣрцю трѡхи! хитў-хитў своєю чѣстною головою, давай хўтче, бо мя п'яниця ждуть, котѡриї зо мною горїлицу пїти будўт — од сєго дня до віку змінь.

2. Надїйдў я там, надїйдў я там, надїйдў я там, де горїлка с пѣрцем, будем пїти цїлим сѣрцем.

Записав коло Львова р. 1863 *Іван Верхратский.*

До характеристики Петра Лодія.

Між вихованцями з Угорської Русі, які прибули до львівської греко-католицької семінарії, був один, який заважив дечим на убогій українськiм книжковiм ринку при кінці ХVІІІ в. Маю на думці Петра Лодія. Коли цiсар Йосиф ІІ в часі свого побуту у Львові в 1787 р. був в генеральній семінарії і питав про найліпших учеників, професор Феслер назвав йому трьох: Івана Орлая, Петра Лодія і Василя Кукольника¹). Тоді вже одержав Лодій в Петербурзі посаду інспектора торговельної школи та звідтам закликано його до Львова на професора теоретичної і практичної філософії. Учив також математики, а навіть нумізматики. Філософію викладав на основі підручника Христіяна Бавмайстра (*Elementa Philosophiae*).

Сі „Наставленія Любомудрія Нравоучительнаго содержачая Любомудріе практическое, всеобщее Право естественное, Иску и Политику“ переложив Лодій „съ Латинскаго на Россійскій языкъ“ і видав друком 1790 р. Свій переклад присвятив мункачівському єпископови Андрієви Бачинському. За нього Марія Тереса заложила духовну семінарію в Унгварі. Бачинський заходив ся коло того, щоби духовенство закидало загально пануючу латину та брало ся до піднесення з упадку рідної мови. Про його заіntересованне книжкою і любов памятників рідної старої культури говорить основана ним бібліотека о 9000 томах, в якій був навіть перший кириличний краківський друк²). Лодій заявив у посвяті, що заслуга се в часті також Бачинського, що Марія Тереса заснувала духовну семінарію у Відні, Йосиф ІІ генеральну у Львові і „Руський Институт“ на львівськiм університеті. „Колико Вы, Превосходительнѣйшій Архієрее, ходатайствовали, стоїть між ними у посвяті, коликое тщаніе и труды въ правленіи угророссійскія Церкви за лѣтъ 19 положили, коликою склонность и щедроту всѣхъ питомцемъ Вашимъ, особливоже мнѣ въ наукахъ упражняющуся показали есте“. За се присвятив перекладчик — „предпомянутыхъ общихъ и собственныхъ благъ участникъ“. Йому свою працю — „первый плодъ сей науки“.

¹) Dr. L. Finkel і Dr. Stan. Starzyński, *Historja uniwersytetu lwowskiego*, Львів. 1894, стор. 88.

²) Евм. Сабов, *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ*, Унгвар, 1893, стор. 190.

Передмова перекладчика до читача підносить, як Йосиф II, „правдивый благополучія челоуѣческаго покровитель и производитель“, „проходяй крайны государства своего прозрѣлъ упадшее состояніе Россійскаго найпаче народа, который чрезъ нѣсколько столѣтій въ глубокомъ невѣжествѣ погруженъ быти принуждашеся“. Щоби показати свою батьківську дбалисть про впалий нарід, цісар вислухав прошенъ церковних керманичів і завів філософічні і богословські виклади „въ матернемъ языкѣ“, щоби піднести тим способом наш нарід з упадку, задля чого лишав ся він латинської мови, а тим самим і „нуждныхъ ко благополучію истинъ“. „Се есть неощенное сокровище предреченнымъ Кесаремъ намъ поданное“, яке затвердив і Леопольд II. „Во исполненіе всемилостивѣйшаго намѣренія Императорскаго высочайшее Виденское наукъ правительство при возбужденіи сихъ училищъ 1787 года опредѣлило, да дѣло Христіана Баумейстера въ любомудріи умозрителномъ и дѣйстви-телномъ преподается, и не по мнзѣ повелѣло баше, да на російскій языкъ преложится, что понеже трудовъ мовхъ касашеся, — признасть ся до свойого обовязку Лодій, — не медленно дѣлу руцѣ приложихъ, и по мѣрѣ силъ, аще и въ недостатку нуждныхъ къ переведенію средствій сый единою для пользы учащагося юношества Галлиційскаго преложихъ. Ся ради причины да не почудится простымъ иногда выраженіямъ благосклонный читатель, но паче трудившемуся благоутробно да простить при новонасажденномъ благополучія дровѣ о новопроизрастшемъ радунся плодѣ“. Про прихильність для українського народу з боку Марії Тереси, Йосифа II та Леопольда „музы Россійскаго Геликона велегласно поють и пѣти неперестануть“.

З істориків української літератури та мови перший пробував схарактеризувати мову Лодія Яків Головацький. А ся проба тим більше цікава, що походить з української доби його життя¹⁾.

Зазначивши, що учителі викладали філософію на львівськїм університеті „по руськи“, додавав заравом Головацький, що се за мова була. „Язык той був нѣ словянський церковный, нѣ руский народный, але книжный, зложеный из обохъ“. В писаннях святих отців, передусім св. Івана Дамаскина, знаходило ся багато філософічних термінів. Відси мусів позичати вислови професор Українець, не маючи ні учителя, ні провідника, ні попередньої традиції, вказаної дороги. „Сам все мусѣв

¹⁾ Знайшла ся між паперами Я. Головацького.

творити. И чиж дивно, що бравши відти, из джерела давной философіи, слова, понятія философіи потрібній, из ними вачеряв и другіи форми словенскіи, а не очистив (в) чистонароднім языцѣ“. Тоді ще не було в науковім світі сього погляду на народню мову, який нині маємо. В школах усюди вчили класичної латинської мови, а народніх мов не допускали. „Для того и наш професор хотѣв творити собѣ языкъ ученый, книжный, напротив народного“. Сам походив із Угорської Руси, яка має свої спеціальности, не міг би погодити ся з галицько-українськими народніми говорами. „Предцѣ языкъ его е ясный, чистый, саморідными словами словенскими все выповѣв, обійшовшися від чужоязычныхъ, якъ звычайно дѣялося и дѣється у другихъ народівъ. — Тутъ чудоватися надъ чистотою языка его. Бувъ зрозумительнымъ своимъ слухачамъ, бо тогдѣ читаніе словенского языка, книгъ богослужебныхъ и уставныхъ не було такъ занедбане, якъ нынѣ, и коли нынѣ нашъ философъ ученякъ скаже, що не розумѣе того языка, то не показує нѣчого, лишъ що нынѣшня наша молодѣжь, не вважаючи на всѣ поступи въ языкахъ и словесности чужихъ, в своемъ языцѣ народнімъ и словесности не поступила, але дуже а дуже в задъ цофнулася“. Якъ ся мова, якою писавъ Лодій, була би вдержала ся у школахъ, від неї легко було перейти до народньої мови.

Якою мовою писавъ і викладавъ Лодій, показує окрімъ згаданого перекладу такожъ його панетірикъ Миколі Скородинському, виданий у Львові 1790 р. Заголовокъ сього панетірика: **ОНОМАСТІКОНЪ ПРѢБѢЛѢНЬНИШОМУЪ ГОСПОДИНЪ ГОСПОДИНЪ НИКОЛАЮ СКОРОДИНСКОМУЪ** Єпископства Львовско-Галицько-Каменицкаго Намѣстникъ Засѣданій Консисторіальныхъ первоприсѣдателю, и Кесарико-Царскому чрезъ Галицію, и Подомерію Книгъ Руссійскихъ Ревизоръ ѡсакленѣйшемъ наскъ покровителю на день 5 Декабря содѣланъ **ПЕТРОМЪ ЛОДІЕМЪ** въ Оуниверситетѣ Львовскомъ Любомъдріа ѡумозрителнаго, и дѣйствителнаго Кесарико-Царскимъ Народнымъ въ Руссійскомъ ѣзыцѣ Профессоромъ. въ **ЛВОВѢ** Тупомъ Цркви Храма Оуспенія Прістыа Бѣы старополѣтн лѣта 1790. Згадавъ уже про сей панетірикъ А. Петрушевичъ у своїхъ двохъ роботахъ: „Хронологическая роспись церковныхъ и мірекихъ русскословенскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами въ городѣ Львовѣ, начиная съ 1574 до 1800 года“ („Временникъ“ Ставропигійскаго Института на 1885 р) і „Сводная галичско-русская дѣтенисъ съ 1772 до конца 1800 года. Часть II“ (стор. 313).

За ним навів заголовок і Іван Ем. Левицький в „Галицько-руській Бібліографії за роки 1772—1800“ (Львів, 1903, стор. 30) з приміткою: „Панеїрик сей незвісний бібліографам“.

В колекції Петрушевича в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові переховується примірник цього панеїрика, на жаль, не комплетний. Зразу було 4 картки 4°. В сїм примірнику друга картка вирізана. На відворотнім боці титулової картки є **ПРОКІМЄНЬ**, де заявляє, що знаючи,

что Богъ и власть на земли Божію
Имущеи Мужы съ вышше сходящую,
Не на сложенія хитросплетенная,
Но внемлють чистая сердець желанія,

осмілився і автор зложити свої бажання Скородинському.

Заголовка другої частини панеїрика нема в сїм дефектнім примірникови; захована частина оповідає нескладним віршем, як хтось, очевидно єпископ Петро Білянський,

Николая въ тронѣ сидящъ благословить
И слѣштити въ Видень для защита велить.

А Скородинський

прислѣвъ въ Видень, слѣштитъ предъ Юпитра;
Точить желанія єпископа Петра.
Когда челобитно предъ престоломъ Царскимъ,
Убожество рода чиномъ Ѡмосоєнскимъ
Предлагаетъ Царю Леополду втору,
И глаголетъ Парнассъ быти єдну дару.

Зворушений краснорічивістю українського Демостена, цїсар

И семінаріумъ и парнассъ подаренъ
Новоблагодатно потверждаетъ Россомъ,
Сяще милостивымъ всѣхъ питаєтъ окомъ.
Се Царей Австриецкихъ благодати Роса
На сухаго вычѣ наліяся Росса.

Далі звертаєть ся автор до України:

О треблаженная ты малороссія:
Слави силу, крѣпость десницы Божія,
За данный ти покровъ благополучія,
Подъ которымъ цвѣтєть честь, и слава твоя.
Имѣже єсть Россійскій Геликонъ защищенъ,

На немъже Россійскихъ Музъ восходъ озаренъ,
Которыхъ прекрасны уже цвѣтутъ сады,
Южъ даютъ вкушати пріятны плоды.

Періпатетикъ, Сократъ, Платонъ, Гасейдъ, Картезий, Мушембрекъ і Нь-
тонъ утѣшутъ ся,

что въ Росскомъ языкѣ
Въ осмо на десятомъ стася столѣтн,
Отверста всемъ Россомъ натуры храма,
Южъ дивомъ не будутъ явленія міра,
Не будетъ пудиломъ являйся пламень
Въ кешетеряхъ, тамо преходящимъ людемъ.
Всехъ бо тыхъ Причина изъ любомудрія
Дадется, и будетъ даромъ спасенія.

Тому саме

„Россійскія Маллады питомци,
Толь великихъ даровъ суще причастници“,

повинні всі заспівати Скородинському многая літа.

На четвертій картці є „ОДЯ МУЗЪ РОССІЙСКИХЪ“, яку можна навести і в цілости з причини її штучности та короткости :

1. Намъ радость многа Музы возсіяла,
Весела всемъ намъ звѣзда ся блистала,
Южъ ся разливалъ на западъ, и востокъ
Щедроты потокъ.
2. Изъ Галицкихъ вѣдръ быстротекущій Дифстръ,
Отъ карпатскихъ горъ хладнодышущій вѣтръ,
Щастіе Россомъ пророковалъ отъ всехъ
Царей Австрицкихъ.
3. Крокодилъ дивный востаетъ, и страшный
Восходитъ зъ моря, аракъ его ужасный,
Разнимаеть пасть страхъ зъло великій
На родъ Россійскій.
4. О ты всесилный! вѣрно ти поющихъ
Спасаетъ людей по морю плывущихъ,
Кійждо пучину морску убѣгаетъ,
Тобою плыветь.
5. Леовъ ликовствуетъ, лауры ся вѣнчаетъ,
Что побѣжденъ звѣрь Богу пѣсни поеть
Плесками Парнасъ удаваетъ возгласъ :
Благодать многа.

6. Аллилуїа убо возопійте,
Сердца во жертву ваша принесіте
За Николая всецѣломудренна
Черезъ Николая.
7. Юношы, дѣвы орфея сестрицы
Пойте во Храмѣхъ, непрерывны гласы:
Жій многа лѣта! силне щите свѣта
Скородни(с)кій.

В 1791 р. вийшов подібний „Ономастиконъ“ Антонієви Ангеловичеви. Його заголовок й опис навів Левицький в цитованій праці на стор. 33—34. Як у попереднім панеїрику, так і тут у „предисловію“ просить Ангеловича, щоби він дивив ся

„Не на сплетеніє словесъ художное“,

але щоби вважав на серце автора, з яким він висловлює бажання Ангеловичеви. „Усердная желанія юнаго Россійскаго клира“ цікаві з загального культурно-історичного становища. Ціла природа, всі сторони світа перейняті радістю.

Гласъ отдають рѣки, среди брегъ ревуще:

Висла, Сявъ, Бугъ, и Днѣстръ, Стрый, Прудъ и Подгорче.

Се все з нагоди дня „тезоименитства“ Антонія. Що більше,

Егоже въ пеленахъ суща окружал,
И волю первому плески отвѣщали,
Чувствуя южъ тогда, что онъ ихъ рачитель
Будеть покровитель, и производитель,
О святое чувство музы російскія
Свята пророчества поетическія:
Гды взглядохъ времени людей описуютъ,
О новорожденныхъ свце пророкують:
Лѣтородны всѣхъ благъ обиліємъ полны,
Осенны полезны отечества сыны,
Трудолюбивыи въ зимѣся раждають.
Весенныя славы крылами лѣтають.

До Ангеловича звертаєть ся далї ось як безпосередно:

Тебѣ въ сожителствѣ святыя Варвары
Музы виденскія устроили дары,
Сама тебѣ Палласъ вѣнецъ содѣлала,
Бесмертныя славы крыла ти приияла.

Ты силою тыхъ крыль южь тогда возлетѣль,
 Когда лвовскій Парнассъ въ тарабаны гремѣль,
 Назвалъ учителемъ святаго ученія,
 Докторскими лауры обтиснуль скранія
 Кесарево-Царскимъ совѣтникомъ избралъ,
 Ученныя персы гербомъ препоясалъ,
 Кую богословы радость чувствовали?
 Гды ясность догматовъ тобою получали.

А нині автор і його одностумці шанують в Ангеловичеви „благодѣтеля, отца“, який

разшыряеть науки:

При Академиі Лицейъ получаетъ,
 Гдѣ съ Угро-Россами Волоховъ вселяеть.

Як науками вславили ся Плятон і Аристотель і стали свѣтилми для инших народів,

Такъ Россійскій лицей тобою вселенный
 Благодарствъ твоихъ есть доводъ немалый,

говорить до Ангеловича Лодій,

Подъ твоимъ процвитеть онъ покровительствомъ,
 И славы твоя будетъ свидѣтельствомъ.
 Сице убо растутъ науки чрезъ тебя,
 Ты прославляешь чрезъ науки себя,
 Вся малороссія дивится въ восторзѣ,
 Что на спасенія положенна брезѣ,
 Чрезъ своя потомки возводится изъ тля
 Мало-Россійчикомъ свойственная земля,
 Суца безъ благъ нива сожжена стояла,
 Чрезъ вѣсколко годовъ плоды недавала,
 Земледѣлцы вотще плугъ приспо(со)бляли,
 Невѣжливы трудовъ овоць не збирали.
 Днесъ благодатію съ вышше орошенна
 Въ руки земледѣлцаиъ искуснымъ приданна,
 Рясна южь полными красится колосы,
 Ихже въ радости пожинають Россы.

З таких причин ся радість, яка є висловом і бажань для ректора семінарії Ангеловича.

Висловом сеї радости є й „Ода празднику тезоименитства тогожде“, якої одначе не наводжу з уваги на се, що побіч приїрника сього панетірика в бібліотеці „Народного Дому“, звіс-

ного Левицькому, є ще примірники в Музею А. гр. Шептицького та в бібліотеці Осолінських. Такий же акростих, як і в попереднім панеїриці, дає вислів „Антонія“, чого продовженням є четвертий стих останньої строфи „Ангеловича“.

Не так мовою інтересні і Лодієві передмови до перекладу твору Бавмайстра й його панеїрики, як, так сказати би, літературним відгомном існування „Руського Інституту“ на львівським університеті. Окрім Лодія одинокий Теодор Захарясевиц лишив друковані документи сеї ніби української мови, якою викладали в „Руським Інституті“, а саме дві часті „Історія Церковна“ Матвія Данненмавра, видані у Львові також 1790 р.

Математику викладав Лодій по польськи, як сам признав ся в акті про вживання книжок до науки (Dr. Finkel, op. cit. стор. 88). Та видно, нове становище його не вдовольало, коли в 1791 р. вносив подання о наданні йому катедри класичної літератури, а в 1792 р. природничих наук, аж вкінці в 1801 р. одержав катедру метафізики, логіки й етики на краківським університеті. З Кракова переніс ся в 1803 р. до Петербурга, де й умер 11 червня 1829 р. Які становища займав там, подають його скупі біографії в Вурцбаха, Брокгавза-Ефрона та ще деяких; з тих найважнійша праця В. Грігорєва „Императорській С.-Петербурській университетъ въ теченіе первыхъ 50-ти лѣтъ его существованія“, а з уваги на нецензурні думки Лодія для декого з тодішніх „русскихъ“ праця Скабічевского „Очерки исторіи русской цензуры“.

Подав *М. Возняк.*

Іван Ем. Левицький.

Посмертна згадка.

Українська наука в Галичині понесла з початком 1913 р. діймаючу втрату. По довгій нездужаню на грудну хворобу (астму) й по дволітнім майже прикованю до ліжка помер дн. 30 січня с. р. в підльвівським селі Знесіню в 64 році життя Іван Емільянович Левицький, помічний урядник в товаристві взаїмних обезпечень „Дністер“ у Львові, а попри се — відомий галицький бібліограф, письменник-публіцист, співробітник видань Наукового Товариства ім. Шевченка і голова його Бібліографічної комісії від її з'організована (1909 р.). Помер,

приготовлюючи до друку дальшу частину своєї „Української бібліографії Австро-Угорщини“, в яку вложив десятки літ тяжкої, мозольної праці й якою здобув собі становище найвизначнішого українського бібліографа XIX ст.

Родив ся покійний дн. 18 січня 1850 р. в сільській священничій сім'ї в Берлогах, калуського повіта. По скінченню гімназії 1870 р. (в Станиславові, приват.) перейшов на університетські студії до Відня, де скінчив 5 курсів філософії. Вернувши до краю, посвятив ся письменству, вдоволяючись попри се скромними посадами найперш маніпуляційного діетаря при Краєвім Виділі у Львові, а пізнійше урядника-кореспондента у львівських філіях асекураційних товариств „Славії“ й „Ацієнди“. В р. 1892 зайняв місце в асекураційнім товаристві „Дністер“, яке держав аж до смерти.

Письменську свою діяльність розпочав публіцистикою. На 25-тім році життя став редактором *Народної Школи* (1875), а в рік пізнійше редактором *Друга Народа* (1876). Р. 1883 мав бути редактором *Сельскої Газети* (одержав був уже дозвіл на таке видавництво), а в рр. 1885—86 редагував *Мирь*. Крім сього співробітничав в цілім ряді інших часописей, як: *Слово* (1878—82), *Зоря* (1880—81), *Бескидъ* (1881), *Проломъ* (1881), *Наука* (1882) й ин.; містив деякі свої праці в часописах німецьких і польських (пр. пражській Allgemeine oesterreichische Lehrerzeitung, львівській Gazet i Narodow-ий). Друкував під повним своїм іменем, під псевдонімами (Іван з Берліг, Іван із над Лукви, Владислав Цісельський) або криптонімами (А., И, И. Е., й, А. N. S., X+Y+Z), а також анонімно. Писав на різні теми: історичні, історично-літературні, політичні, економічні, просвітні. Як публіцист стояв у близьких відносинах до Куліша підчас побуту його у Львові зимою 1881-го й весною 1882-го рр. і був про плани Кулішеві у Галичині добре поінформований (між паперами пок. Івана Е. знаходиться ся між ин. уложений його рукою заголовок одного незреалізованого видавництва в польській мові, а то двотижневика п. з. *Ukraina*, яке очевидно стоїть у звязи з Кулішевою акцією¹⁾).

¹⁾ *Ukraina*. Dwutygodnik poświęcony sprawom ziem rusko-ukraińskich. Wychodzi 1-go i 15-go każdego miesiąca. We Lwowie dnia... Rok I. №... Przedpłata roczna 4 zlr. a. w., półroczna 2, kwartalna 1. Biuro redakcyi i administracyi przy ulicy Sakramentek l. 2 c. (Шуш-

Пробував покійний свого пера і в белетристиці, друкуючи ряд популярних оповідань головню на історичні теми — в часописах і окремих книжочках (найбільше в львівськїм т. зв. Видавництві народнїм), під псевдонїмом Іван з Берлїг.

Головні одначе заслуги його на полї української бібліографїї.

Заробляючи на жите тяжкою працею бюровою і публіцистичною (ради хлїба уложив між ин. декілька *Молитовників!*), пок. Іван Еж. Левицький знайшов час і енергію ще на збиранє матеріалів бібліографїчних, перетрушуючи в тїй ціли до дна всі важїйші публичні і приватні бібліотеки, а також друкарні у Львові і на провінції, переглядаючи цілі гори українських часописий галицьких, угорських, буковинських й американських, а також значне число на чужих мовах. Результатом сеї праці й являєть ся власне капїтальна його „*Галицко-руская библиография XIX-го столѣтія съ узглядненіемъ рускихъ изданій появившихся въ Угорщинѣ и Буковинѣ*“, якої два перші томи¹⁾ вийшли у Львові в рр. 1888 і 1895 в приватнїм накладї (за деякою підмогою з публичних фондів — галицького Союзу [200 зр.!] і кількох львівських руських товариств) (т. I [рр. 1800—1860]. Ст. XXII+161; т. II [рр. 1861—1886]. Ст. 736 — оба in 4°), а якої дальшого виданя підняло ся в останнїх часах Наукове Товариство ім. Шевченка, закладаючи в 1909 р. спеціальне видавництво п. з. Матерїали для української бібліографїї. В видавництві сїм й став публікувати покійний дальші части своєї праці під зміненим уже титулом: *Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1900*, якої вийшло дальших три томи (т. I. [рр. 1887—1889]. Ст. X+290 [вид. 1909 р.]; т. II. [рр. 1890—1891]. Ст. 262 [вид. 1910]; т. III. [рр. 1892—1893]. Ст. 291 [вид. 1911] — всі in 8°)²⁾. Передтим ще, в 1903 р., опублікував він у „Записках Н. Т. ім. Ш.“ (т. LI) *Галицко-*

ськїй?). В одній тепї з наведеним заголовком находить ся також подобица св. Кирила і Методїя (велеградських), яка очевидно призначала ся для часописи.

¹⁾ Т. II-гий виданий уже в мові російській.

²⁾ Бібліографія за рр. 1887—89 опублікувана була вже передтим у „Литературн-ім Сборник-у“ Гал.-руської Матиці за рр. 1887—90 (а також окремо п. з. Галицко-руская Библиография [1887, ст. 69; 1888, ст. 127; 1889, ст. 129 — всі три річники in 8°]). В виданю Наукового Товариства ім. Шевченка роки сї богато повнїйші.

руську бібліографію за роки 1772—1800 (також окремою відбиткою [Ст. 44 in 8°]).

Не місце тут для ширшої оцінки наведених висше бібліографічних праць пок. Івана Ем. Левицького. Кожний, хто мав тільки в ними до діла, оцінить сам незвичайну солідність їх а тим самим і велику вагу їх для нашої наукової літератури. Праці сі се властиво навіть більше щось, як звичайне зінвентаризоване українського книжкового дорібку в Австро-Угорщині. Признати се мусить кожний, коли зверне увагу на матеріал, який поміщений у них. А матеріал помістив пок. автор такий: 1) всі публікації, видані друком в Австро-Угорщині в українській мові, як гражданкою та кирилицею, так і латинкою, без ріжницї народности авторів і видавців; 2) всі твори, які появили ся друком як в Австро-Угорщині, так і в інших державах Європи та Америки в мові українській, російській, польській, німецькій, латинській і інших, яких авторами і видавцями являють ся українські уроженці австро-угорської монархії. Всі друки подані у хронологічним порядку по рокам (а в кождім році знов у поазбучнім), у вірній і докладній копії їх заголовків, в тій самій мові і тим самим родом письма, в яким друкований оригінал. З огляду на се, що багатий матеріал для історії австро-українського письменства — майже вся гарна і наукова література — находить ся переважно в періодичних виданнях, як: газетах, журналах, збірниках і календарях, автор, подаючи заголовок дотичних видань, вважав потрібним навести також в поазбучнім порядку і по родах предметів усї статї, які там находять ся. Вкінці — подав він також рецензії, кригики, оповістки і взагалі голоси своєї і чужої преси при тих виданнях, про які була в пресї згадка. І все те виконав покійний доволі вичерпуючо, о скільки се взагалі можливе було виконати в тих часах, коли не було в нас ні одної ще своєї упорядкованої публичної бібліотеки, виконав без ніякої майже посторонньої помочи, в обставинах для себе особисто найбільш неприхильних, не маючи навіть якої-такої певности, що зібрані ним матеріали будуть взагалі коли небудь видані.

Крім вчислених що йно бібліографічних праць загальних треба згадати ще про дві його більші праці по бібліографії — спеціальні. Се „*Реєстр наукових і літературних праць проф. М. Грушевського*“, поміщений у ювілейнім „*Науковім Збірнику присвяченим проф. М. Грушевському*“ (Львів, 1906

Ст. 1—64) і видана для приватного вжитку „*Bibliographie des Fedorowicz*“ (Leopol, 1910 Ст. 232).

Збираючи оттак цілі десятилітя матеріял до Галицько-руської згд. Української бібліографії Австро-Угорщини XVIII—XIX вв., зібрав покійний чимало инших матеріялів до історії нашого національно-культурного і суспільно-політичного життя в тих часах. Матеріяли сі й постановив використати в иншій своїй праці, закресній на ширші розміри — біографічним словарі українських діячів Австро-Угорщини, починаючи від прилученя Галичини й Буковини до Австрії, який почав був видавати випусками п. в. „*Прикарпатска Русь въ XIX-мъ вѣкѣ въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей съ увзглядненъемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни*“ (Львів, Т. I в. 1 [1898], 2 [1899], 3 [1901], 4 [1901]), а який в поазбучнім порядку мав обіймати коло 2000 біографій. Словар сей вспів довести покійний автор тільки до букви Б. (ст. 224).

Крім згаданих опублікував покійник іще отєї більші або менші праці по історії: *Ruch Rusinów w Galicyi w pierw-szej połowie wieku panowania Austrii (1772—1820)* (Льв., 1879), *Обозрѣніе общественно-економичного строя на Южной Руси* (Льв., 1884), *Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1820* (Збірник історично-філософичної секції Н. Т. ім. Ш т. V), *Матеріяли до історії народнього шкільництва в Галичині в рр. 1803—1821* (*ibid.*) й ин.

Ів. Кривецький.

Наукова хроніка.

Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.

Проф. П. Жукович — Сеймова боротьба православного западно-руського дворянства з церковною унією (з 1609 г.), п'ятий випуск (1625—1629), 1910, ст. VII+199, шостий випуск (1629—1632 гг.), 1912, ст. VI+199.

— *Матеріали для історії ківського и львівського собороз 1629 года, Спб., 1911, ст. 26, 4^о (Записки акад. наук по ист.-фил. отд. т. VIII, N. 15).*

Останніми двома випусками проф. Жукович закінчив свою цінну працю по історії релігійної боротьби XVII в. і довівши її до безкоролівя 1632 р. заявив, що „останок його науково-літературних сил безповоротно призначений на інші цілі“. Се жаль; деталічне оброблення його рукою соймів безкоролівя 1632—3 рр. безсумнівно було б дуже цінною вкладкою в науку; але і зробленим шановний петербурський професор заслужив собі вдячність і признання всіх, хто буде займатися чи історією Польщі, чи українсько-польським відносинами кінця XVI і першої половини XVII вв. Його праця, що містить огляд релігійної боротьби почавши від 1590-х р. аж до смерти Жигимонта III, можна сказати — релігійної боротьби за пановання сього довговічного короля, стала одною з найбільше цінних вкладок в історію сеї боротьби і багатством фактичним, старанною аналізою подій і новим джереловим матеріалом. Безсумніву — дуже значно посунула нашу знайомість в сею добою.

В сій сумлінній і запопадливій фактичності — найсильніша сторона праці. Автор не говорить ся за широкими перспективами, за загальними

характеристиками подій і діячів, взагалі за імпресіоністичною, художньою стороною представлення. Його виклад сухий, не дуже прозорий, часом загромождений подробицями. Єсть певна хиба в самій конструкції праці — на котру я вказував давніше: недостача одноцільності в пляні. Автор трактує три теми: одна — се історія польського соймовання, друга — історія релігійної боротьби православних з унією, і третя, що виступає особливо на передній пляні в трьох останніх випусках праці — історія козаччини. Кожда з сих тем оброблюєть ся автором ширше, ніж того вимагає властива тема його праці: соймова боротьба української і білоруської шляхти за православну віру; ся соймова боротьба шляхти в деяких роках зовсім занепадає, має дуже невелике значінне і звістки про неї дуже бідні; автор немов надолужує слабкість сього чинника, бідність сього моменту відомостями з инних сфер, але з того виходить, що властива тема — ся шляхетська боротьба пропадає чи то серед подробиць історії польського соймовання, чи то релігійної по-за соймової боротьби, веденої не шляхтою, а иншими чинниками. З другого боку ні одна з сих трох помічних тем не може бути автором оброблена вповні, з усею повнотою. В релігійній боротьбі лишаєть ся на боці вся сторона літературна, та й факти боротьби на полі правнім чи політичним не вичерпують ся з усею повнотою; так само й історія соймовання, коли б мали спеціально сю мету на оці, написана була б повнійша, і історія козаччини в рамках сеї роботи — не повна історія козаччини. Правда, за недостачею відповідних нових курсів історії польського публичного життя за сі часи і та історія соймовання, яку знаходимо в праці проф. Жуковича, річ дуже корисна і може віддати чималу прислугу всякому, кого буде інтересувати, скажім, соймовання сеї доби; але все таки вона не вступить сама по собі спеціальнійшого і повнійшого оброблення ні соймовання, ні релігійної боротьби позасоймової, ні історії козаччини чи національно-політичного або культурного українського життя. Та сього, очевидно, і не мав на меті сам автор.

Переходячи до змісту двох останніх випусків сеї цінної праці, ми насамперед стрічаємо ся з таким екстравагантним розділом, присвяченим куруківській кампанії 1625 р. Як розділ з історії козаччини він дає мало нового в порівнянню з попередньою літературою; деякі справи, дуже інтересні з становища політичного моменту — як справа Яхії, українські вносили з Москвою вістали ся на боці; про козацькі походи на море можна було сказати далеко більше, на підставі сучасних дипломатичних константинопольських депеш. З другого боку ся глава для безпосередньої теми автора дає досить мало. А інтерес новини має в ній тільки епізод з передачею василівської церкви в Києві назад уніатам

після куруківської угоди: епізод дрібний, але для характеристики моменту інтересний.

Дві дальші глави, присвячені двом соймам 1626 р. і визначеному в межичасі духовному соборови в Кобурині — теж небагато дають для теми, хоч і не в вини автора, розумієть ся. На зимовім соймі релігійна справа була тільки поставлена, але супроти пропозиції короля, аби справа була полагоджена синодально, посольська палата і самі православні взяли її. В кобуринськiм соборі православні не взяли участи, а на торунськiм соймі релігійна справа, судячи по зібраним автором матеріалам, не порушувала ся зовсім. Таким чином інтерес сих глав — негaтивний: автор, перебравши весь приступний йому матеріал, констатує, що соймова боротьба спала, і описує ті політичні і воєнні справи, які займали правительство в сім часі. Дуже інтересна — поки що не голосна — внутрішня боротьба в самім православнім українськiм громадянстві між напрямом опортуністичним (Смотрицького — Борецького — Могили) і напрямом правовірним зістала ся по-за рамами розвідки: автор торкнув її кількома словами, хоч з становища теми праці було б може інтересніше щось ближше довідати ся про неї, ніж про події на шведськiм театрі війни. Інтерес новини для українськiх справ спеціально мають кілька подробиць з соймового дневника 1626 р.; нарікання Ю. Збаравького, що українські старости виручають ся в своїй адміністрації Жидами; звістка про якусь бійку козаків з Москвою під Путівлям (с. 80) і т. и.

В просторім розділі (с. 87—136), присвяченім соймови 1627 р., авторови, перейшовши день за днем соймові наради, на підставі захованого в бібл. краківського університету дневника, приходиться констатувати, що справа православних не була предметом соймових нарад. Тільки при кішці дневника читаєть ся замітка, що підчас сойму православні з унітатами прийшли до порозуміння що до тексту конституції, але він не був внесений в конституції сойму і тут було повторене по *prostu starem stylem* відложенне православної справи до будучого сойму (с. 128); се все, що можна було додати до ранішше звістних (в кореспонденції Смотрицького) відомостей про компромісові переговори, які вели ся в соймові часі поза соймовим засіданнями. З ркп. печерської лаври проф. Жукович подає проєкт конституції, вважаючи його власне сим текстом, що були виробили православні за порозумінням з унітатами підчас сойму. Коротко, на вступі розділу, характеризує відношення правительства до козаків в часі перед соймом, спинаєть ся на козацькiй депутації на соймі і одну сторінку (с. 132) присвячує компромісовим (уніонним властиво) заходам Смотрицького. Поза тим характеризує справи, які займали в тім часі правительство і слідить за ходом соймових нарад, доповняючи відо-

мости соймового дневника даними з сучасної кореспонденції.

В розділі п'ятім, затитулованім: Варшавській сеймъ 1628 года и крушеніе уніональныхъ плановъ Мелетія Смотрицкаго⁴, автор передусім схиляється на пад кримською усабицею і участю в ній козаків в першій половині 1628 р. (в міжсоймовім часі) — досить побіжно (с. 138—140), головню на підставі збірки Пшленцкаго (Sprawy ukrainne), далі характеризує ситуацію на шведськїм театрі війни (с. 141—3) і переходить до сойму, скликаного в огляду на сю шведську війну. Переходить докладно його наради (с. 144—150) і констатує, що „інфлянтсько-шведське питання“ захопило всю його увагу, і в особі в справі православної одиноким проявом соймового інтересовання нею вістає поборова постапова, що дає притоку православному духовенству нарадити ся в справі субсидії на державні потреби — себто відбутн собор, призначений в дійсности для релігійного компромісу. Автор в кінці її схиляється на сїм соборі, але також побіжно, розпоряджаючи вже давнїйше звісним і використаним матеріалом, і кінчить такими словами: „Варшавській сеймъ 1628 года, столь чуждый самъ по себѣ релігійно-церковнымъ дѣламъ, своимъ военно-финансовымъ постановленіемъ относительно православнаго духовенства много облегчилъ розоблаченіе двойной игры Мелетія Смотрицкаго. Благодаря этому постановленію православная церковная ієрархія, вмѣстѣ съ представителями православнаго церковнаго общества, получила возможность разоблачить эту игру на легальномъ соборѣ, открыто и даже съ небезполезнымъ для дѣла трескомъ“. Замітка ся, на мій погляд, не оправдуєть ся дійсним станом річей, бо православна єрархія сама була сильно ввішана в компромісові пляни Смотрицкаго і зовсім не мала заміру здврати з нього маску; навпаки, відрікши ся від нього в огляду на небезначний настрій собору 1628 р., вона таки пробувала і без Смотрицкаго повести сю компромісову лінію — в 1629 р., і тільки грізний настрій громадянства на київськїм соборі 1629 р. отверезив її — як се констатує в дальшїм розділі сам автор.

Останній розділ V випуску, присвячений змѣзовому соймови 1629 р., зроблений по тому ж пляну. З початку схиляєть ся автор на козацьких справах, то значить на участі козаків в кримськїй усабиці — сїм разом далеко ширше (с. 162—171); на жаль, при своїй уважливости до наукової літератури якось переочив він цїнну студію проф. Рудницькаго про сї події і користуєть ся лише старими статями Голембіовскаго та студією п. Мельник-Антонович. Коротко згадує про ситуацію на шведськїм театрі і переходить до соймових нарад, присвячених сїм шведським справам; між иншим згадує про проєкт висилки козаків на шведську війну, що знов пролетів в сучасній кореспонденції (с. 178), поза тим не знаходить в соймових нарадах нічого з козацьких справ і з мовчанія дневника

і сучасної кореспонденції про козацьку депутацію виводить, що козаки мабуть послів своїх на сойм не висилали (с. 179—180); се одначе мало правдоподібно в огляду на лист гетьмана Левка Івановича до Кр. Радивиля, де він просив його помочи в заходах послів, котрих військо посилало на сойм (Арх. сб. VII, ч. 60) — лист сей був висланий і заховав ся в архіві Радивилів. Від соймових парад автор переходить до позасоймових переговорів в справі православних (з самого сойму нічого не знаємо, крім того що деякі воеводства в своїх інструкціях добивали ся „заспокоєння своєї грецької релігії“). Сі позасоймові переговори в головнім були зв'язі й раніше, з матеріалів про собори 1629 р. (особливо в документах вібраних Голубевим), але проф. Жукович в архіві уніатської митрополії знайшов ще дві збірки документів про собори 1629 р., які кидать багато світла на позасоймові переговори; між ними заховав ся і проєкт конституції про скликання соборів, вироблений позасоймовими переговорами, що послужив вихідною точкою пізнійшої афери. Крім того автор спиняєть ся над затвердженням квівського брацтва, вчиненім при закінченню сойму, але до сеї справи крім звісної давнійше грамоти йому не удало ся знайти нових матеріалів.

Згадані матеріали до історії соборів 1629 р. автор надрукував особіно в Записках петерб. академії, в короткою передмовою. Головне місце займає тут просторе і дуже інтересне справозданне королівського комісара з квівського собору. Проф. Жукович вповні правдоподібно вважає його автором Киселя; до поданих ним аргументів можна вказати ще на королівську грамоту, котрою Кисіль був визначений комісаром на квівський собор; вона не була завважена проф. Жуковичем — а видана у Пулаского в його монографійці про Киселя (Szkice, I). Не ясним на томість вістаєть ся аргументація автора, що се справозданне було зладжене для уніатського володимирського собору (VI, с. 9): в дотичім місці, на яке послаєть ся проф. Ж., є якийсь недогляд, чи друкарська помилка. Крім справоздання Киселя в абірці проф. Ж. видані іще: згаданий уже проєкт конституції 1629 р., протестації занесені в квівського собору духовенством і учасниками соймових переговорів Кропивницьким та Древинським, а також короткі ановічки записки про собори квівський, володимирський і львівський. В сих матеріалах стрічаємо також інтересні подробиці, хоч вони й не можуть рівняти ся з справозданнем Киселя. На жаль що до коректи виданих тут матеріалів можна б багато побажати; не легко видавати в Росії тексти документів, навіть в такій друкарні, як академічна. Передмова, додана до сього видання, не має самостійного значіння — докладнійшій аналізі відомости документів піддані автором в перших двох главах VI випуска його праці, присвячених квівському і львівському собором.

Тут досить повно використаний і инший матеріал й можна було б зробити хіба деякі другорядні замітки до цього викладу (напр. на с. 12 невірна дата по старому стилю, на с. 9 хибне толкування слів *grod ki-іowski*, і т. ин.). Львівський собор автором введений в ражку загального перегляду політичної ситуації другої пол. 1629 р., але ввід, який робить автор з цього перекладу — що компромісовий собор в осени 1629 р. вже не мав інтересу для правительства Жигмонта III з огляду на зміну політичних обставин, — мене не переконує; собор був потрібний Жигмонтові не для якихось дальших політичних плянів, а для заспокоєння православної справи, і його неудача з цього погляду так само в жовтні 1629 р., як і в лютім не могла бути правительству байдужою. На закінченні глави півтретя сторінки автором присвячено осінньому двотижневому соймови 1629 р., мало інтересному самому в собі і зовсім безінтересному задля даної темп.

Дальший розділ виходить також за межі теми — як і розділ присвячений Куруківській війні. Він заітулований: „Релігійно-церковний елементъ въ казацкомъ возстаніи 1630 года“, але трактує про кампанію взагалі. Він має більший інтерес, ніж розділ про куруківську війну, бо автор розпоряджав більшим запасом нових даних; спеціально і до релігійного мотиву в ній є кілька інтересних рисок. Головним джерелом послужило йому звісне (подає в витягах Костомаровим) соймове справоздання Конєцпольского, і тут приходить ся особливо пожалувати, що шан. автор не познайомив ся з розвідкою Рудницького: він, думаю, тоді далеко свобіднійше виступив би против дуже одностороннього, оптимістичного образу кампанії, намальованого Конєцпольским¹⁾. Реляція Гладкого і инші звістки, зачерпнені в сучасній кореспонденції, виразно показували йому, що до оповідання Конєцпольского треба поставити ся дуже скептично, але шан. автор все таки поводить ся з ним з дуже великим респектом, в дуже здержливій, гіпотетичній формі висловляєть ся про потребу певних обмежень і поправок до його представлення („нѣкоторое историческое значеніе пріобрѣтають свѣдѣнія, идуція изъ московскихъ источникѣвъ“ — с. 81), а вкінці (на с. 145) таки говорить про „перекляську неудачу“ козаків нарівні з куруківською. Не ясно мені, на підставі яких даних говорить автор про усобицю в козацькім таборі, яка мовляв ослабила козацькі сили, а також і про недостачу „исторического прозрѣнія“ у проводирів цього руху (с. 85). Хибною здаєть ся гадка автора, що число реєстрових по умові було „офіціально“ збільшене з 6 до 8 тис., „съ назначеніемъ жалованія“ (с. 94), бо і прибавка

¹⁾ Не прийшло ся б йому також доказувати невірність гадки Костомарова про скараніє Тараса смертю, бо на неправолодібність цього вже вказав і Рудницький (с. 75).

реєстру властиво була зроблена тільки пів-офіційно (не була прийнята до відомости правительством), а платню на додаткові дві тисячі козаків в кождім разі не визначено, і про неї довго потім ще просили козаки.

По сім екскурсі в сферу історії козаччини проф. Жукович в двох останніх главах вертаєть ся до останніх соймів відбутих за Жигимонта. На змові соймі 1631 р. православне питання перед повною палатою не виступало. Автор характеризує в початку загальну політичну ситуацію, в якій скликав ся сойм в осени 1631 р. і спеціальні династичні мотиви, які займали в тім часі короля, спинаєть ся на звісних уже шляхетських інструкціях, що порушували справу православних, переходить до соймсові пропозиції і соймових парад. Дещо з соймового дневника — що доторкало козаків — було вже надруковано в VIII т. Жерел; але понадто автор звертає увагу ще на цікаві *vota* Конєцпольского і А. Радивила, що вважали потрібним полагодити православному справу з огляду на козаків. Поза тим авторови не удало ся знайти слідів якихось дебат над православною справою; звістка *Synopsea pro instantie po-kilkakrotne zgodne z koła poselskiego* не знайшла собі potwierдження в соймових дневниках і виших матеріалах, зібраних автором — хоч в істнованню сих „інстанцій“ трудно сумнівати ся.

Остання глава розпочинаєть ся характеристикою Йова Борецького; смерть якого припала саме на кінець сойлу 1631 р. і зтяжила на дальших релігійних і національних відносин; автор дуже високо оцінює ролю і значінне м. Йова і тут на його рахунок іде трохи односторонноте що було здобутком цілого кружка, цілого покоління людей, які працювали разом із ним на київській ґрунті. Далі автор збирає з сучасної кореспонденції (Я. Саниги) цікаві звістки про настрої і повни українські — на жаль не використовує тут як і по виших місцях московські вісти Актів Московского государства, де є також цікаві відомости для сих років. Спинаять ся на пробах шведського правительства навязати зпосини з козацьким військом, на листі Розелія (Руселя), тих поголосках, які ходили в сього приводу в Польщі і тих надїях, які покладали ся в польських правительственных кругах на козаччину для війни з Москвою, що висувала ся на перший плян. Автор справедливо підчеркує вплив сих обставин на здержливе становище супроти козацької справи, яке виявило правительство на соймі 1632 р. Ледви чи можна одначе згодити ся з автором, коли він висловлюєть ся, що і взагалі „при всеьъ своеобразнозъ римско-католическозъ рвеніи Сигизмунда, въ его личныхъ отношенїяхъ къ украинскому козачеству всеьъ не чувствуетея той нескоренной враждебности, какою всецѣло проникнуты отношенїя къ нему шляхты, и на сеймахъ, и въ сеймовъ“ (с. 164). Козацькими петиціями і відпо-

відю на них короля власиво вичерпуєть ся все те що по релігійному питанню міг автор що небудь дати для сього сойму — відомостей про дебати по православному питанню авторови не удало ся знайти, а і взагалі відомости про сойм, за педостачею соймового дневника, подати міг він тільки дуже загальні (про джерела, якими він распоряджає для кожного окремого сойму, автор звичайно не говорить, хоч здало ся б).

Таким чином при всіх матеріалах, які удало ся в таким стараннем вібрати авторови, — те що міг він дати спеціально для своєї теми: боротьба православної шляхти за свою віру на соймах, — дуже невеличке. Православна справа на публичних соймових засіданнях сих років виступала рідко, а про позасоймові переговори наші джерела переважно дають дуже мало. В сим, розумієть ся, не вина автора, але не можна не пожалувати, що затративши стільки праці і заходу на такі худі в погляду його теми рокп, коли релігійна боротьба на соймах текла тоненькою течійкою, — він урвав свою працю в тім моменті, коли сій релігійній боротьбі судило ся вибухнути знову ясным і могутним полум'єм — на соймах безкоролівя і перших соймах Володиславового пановання.

Та навіть коли його рішення — в сім місці попрацати ся з своєю працею, вістанеть ся справді незмінним, він може потішити себе переконаннем, що в кождім разі дав працю цінну, наукову, трівалу. І ті дрібні замітки, які я висловив тут, мають на меті не обнизати її значінне, а дати вираз щирому признанню її визначних наукових прикмет.

М. Грушевський.

Бібліографія.

(Рецензії і реферати.)

Преісторія, археологія, історія штуки.

Графъ А. Бобринскій — Отчетъ объ изслѣдованіи кургановъ въ черкасскомъ и чигиринскомъ уѣздахъ кievской губерніи въ 1909 г. (Извѣстія импер. археол. Комисіи, томъ 40-й; ст. 43—61).

Гр. Бобринскій се один з найбільше трудящих теперішних російських археологів. Метою своїх дослідів поклав він собі зібрати можливо найбільше матеріалів до пізнання преісторії Київської землі. Над сим працює він вже більше як тридцять літ, а овочем його трудів є великий, три томовий твір: „Курганы и случайныя археологическія находки близъ мѣстечка Смѣлы“, котрого остання часть вийшла ще в 1894 р. Від того часу справоздана з дальших своїх розкопок помішує гр. Бобринскій раз у раз в видавництвах археологічної комісії. Про величнну піднятої ним праці нехай свідчить факт, що в 1909 р. розкопав він з ряду вже 512-тий курган. Правда, подані ним справоздана в дечім не відповідають ще вимогам теперішньої науки; нема там якогось систематичного уґрупованя, недостає також найменшої синтези, до котрої вже можна б було дійти на підставі так великого матеріалу, але в кождім разі праці гр. Бобринского значно перевиснають розвідки інших численних російських археологів. Матеріал поданий там бодай з можливою точністю, ілюстрований завсїгди численними фотографічними зніжками, так що колись з помочю його буде можна представити розвиток культури Київської землі, спеціально культури металевих часів. В 1909 р. продовжував гр. Бобринскій свої досліді в отсих місцевостях: в Смілі, в Златополю і в с. Турах. Справоз-

дане з них, так як і давніші, тим не дорівнює ще строго-науковим працям, що нема переведеного там ніякого порівняння з давніше звичними назідками, нема також опису знайдених предметів, поданого по відповідним типам, чого теперішній стан науки від подібної праці безсумнівно домагасть ся. Справоздане ґр. Бобринського має форму необробленого дневника, одначе дневника так переведеного, що ним колись археолоґ буде міг послуговувати ся, як своїми записками. Дневник се досить точний, а що важнійше — прозорий і тим перевиснав він подібні праці інших російських археолоґів.

Побіч місточка Сміли, черкаського пов. розкопано один курган. Окружність його доходила до 130 м., висота виносила 2·80. В насипі відкрито один кістяк звернений головою на північ. Руки витягнені були вдовж тіла, ліва нога дещо зігнена в коліні. Побіч нього знайдено бронзову фібулу, веліні пряжки зі слідами бронзи і гарно вироблену глиняну посудину в виді амфори з вуском. Трохи низше, вже на рівені ґрунту, натрафлено на дві могильні ями викопані в напрямі північно-полудневім. Зі знайдених там кістяків один лежав в витягненій позиції, другий — в часті надпалений — мав коліпа піднесені до гори. Перший закрашений був червоною краскою, побіч другого знайдено лишень її сліди. В гробах натрафлено на пару оброблених кремінчиків і на кусник каменя, мабуть вживаного до розтираня фарби.

В північній стороні місточка Златополя чигиринського пов. досліджено 6 курганів. В трьох насипах знайдено людські кістяки положені в витягненій позиції. Побіч одного лежав невеликий оброблений кремінць. Зрештою у всіх шістьох могилах (не виключаючи і тих трьох, де сям способом знайдено два роди похоронів) кістяки лежали на рівені ґрунту; похоронено їх, з виїмком одного похорону, в відповідних могильних ямах. Уложені вони або в витягненій позиції, або з ногами дещо підігнутими. Біля них лежали численні остатки дерева, вони самі в переважній часті носили на собі сліди червоної краски. З предметів знайдено всього одно розсіпане горнятко.

В тійже самій місцевості на схід від міста розкопано ще один курган 2·25 м. високий. В його насипі знайдено розкинені кости двох скелетів; побіч них лежав кусник якогось бронзового предмету і небогато красної фарби.

В с. Тури чигиринського пов. досліджено сім розграблених вже давніше могил. На рівені ґрунту викопані були могильні ями, обложені звичайно дубовими брусами, котрі творили відповідний деревляний склеп. Кістяки були всі так порозкидувані, що годі виміркувати як були покладені. Побіч них знайдено такі предмети: глиняні посудини між котрими визначають крашені мисочки, чарка, горнятко скитийського типу

в характеристичними орнаментами, черепки грецької вази IV—V в. пер. Хр. і глиняна амфора; дальше найдено бронзові тригранні стріли і три пацьорки, залізні ножі з кістяними ручками, залізні удила, шпильки, два жечі і кільця панцира, остатки якогось кістяного предмету і кістяні часті удил, а вкінці золоті пацьорки і бляшки до нашивання в виді льва та оленя, як також і інші дрібніші золоті прикраси. Репертуар вичислених предметів вказує, що маємо тут діло найімовірніше з могилами скитийської епохи.

В насипах двох що йно описаних курганів награфлено кромі сього ще на похорони пізнійших часів. Побіч одного кістяка положеного в витягнутій позиції в головою зверненою на північ найдено залізне закінчене спису, віж, кусники упряжи, кресало і обломки удил.

Згадати вкінці треба, що гр. Бобринський кромі опису розкопаних могил подає ще спису принадових нахідок з київської губ. Зреєстровані ним предмети походять зі всіх передісторичних епох. Тому що місця їх найдена автор не подає, уважаємо зайвим повтаряти тут сей опис. Зазначимо лишень, що всіх предметів найдено 145.

В. Гребеняк.

Н. П. Лихачевъ — Историческое значеніє италогреческой иконописи. Изображенія Богоматери въ произведніяхъ италогреческихъ иконописцевъ ихъ вліяніє на композиціи нѣкоторыхъ прославленныхъ русскихъ иконъ (Изданіє Имп. Русскаго Археологическаго Общества), СПб. 1911 р. VII+221+6+51 ст. + 8 табл. in fol.

Після роботи Кондакова „Иконографія Богоматери...“ СПб. 1911 р. ся праця не вносить нічого нового, єсть скорше богатим ілюстративним доповненєм її. Свій ілюстративний матеріал черпає Лихачев з власних збірок і різних музейних. В тій різноманітності зібраного матеріалу вся сила сього дорогого видання. Тут маємо — отже образці „іконописних“, себто взорованих на давніх византийських іконах, ікон Богоматери і італіянізованих, т. є. мальованих реалістично після італіянських візирців кінця XIV і слідуєчих віків. Пляном праці, хоч на верх — на жаль — не зазначеним ніякими заголовками ані змістовим показчиком, було показати розвій звисних типів Богородиці — Оранти, Премудрости Божої в Дитятем на груди, Богоматери з Дитятем на руці — одній, другій... і т. д. від найдавніших часів культу Богородиці в штуці. Автор переходить отже різні типи по всім можливим комбінаціям зображення предметового і теквічного від V в., отже від сїгілографії і сфратістики, опираючись на візантійських молівдовулах і переходячи поступенно до інших зображень Богоматери. По дорозі автор зачінає багато другорядних і дальших

питань, які — хоч інтересні — з самим предметом ніяк не в'яжуться. Книжка, одним словом, єсть виразом і плодом великого практичного знання автора в області іконографії і як така дає багато інтересного мало кому доступного матеріялу, бо одних ілюстрацій аж 628 н-рів розкішно виданих на відповіднім папері і дуже чисто. — Робота єя йшла у автора очевидно рівнобіжно із вгаденою вище Кондакова, бо автор реферував її в однім і тім самім зібраню членів Имп. Рус. Археол. о-ва що й академік Кондаков свою працю; а що оба працювали на основі спільних даних, то і результати в дійсности одні (гл. остаточні висводи автора ст. 219—221) — подробиці не йдуть в рахунок.

І. Свєтлицький.

Collection M. P. Botkine, Spb. 1911 p. 41 ст. + 103 табл. in fol.

Академік історичного малярства академії sztuk у С-Петербурзі видав отсе власним коштом дорогоцінну книгу фототипій і трибарвних літографій своєї збірки. Збірка єя одна з рідких приватних збірок що до якости і скількості самих вибраних памяток античної штуки, візантійської емалі і італіянського ренесансу. Власник — сам художник, лучший рисівник, професор історичного малярства і знавець історії штуки. Як історик штуки виступив він в 1880 р. з основною студією п. з. „А. А. Ивановъ. Его жизнь и переписка“. Про сього визначного російського маляра зібрав він багато матеріялів, а також багато рисунків і плянів до його великої картини „Явлення Христа народу“ (явилі в Румянц. Музею в Москві). Супроти наближаючої єя старости (Мих. Петр. Боткин родив єя 1839 р.), рішив єя передати світови свою збірку у виданій книзі. На вступі дає він дійстно об'єктивний опис поодиноких збірок свого Музея, що містять єя в його помешканю в 5-и кімнатах, ілюструючи єей скромний опис знімками загального вида сего дорогоцінного Музея. Рідкому збирачеви удасть єя самому вліти так підібрати і так річево описати свою збірку (40 стор. передмови). Такий добір збраного міг скластись у знавця-артиста. Для нас найважнійший відділ візантійських різьб у слонової кости (табл. 54—55 табличок 8) і емалій X—XII в., зібраних на Кавказі в Георгії і Євзанетії та на Афоні (табл. 57—91 і 92 з київськими виробами княжеської доби). Всіх візант. емалій у Боткина 162 виданих незвичайно розкішно і до живого вірно, а київських 18 предметів і один емальований ланцюх в 20-ти огнив, 2-х пряжок і 2-ох ланцюжків до замикання. Коли зважити, що візант. емаль дійшла до нас в незначній скількості, розсипаній по різних мало доступним збіркам, в якою так тяжко через се познайомитись навіть по спеціальним виданням (книжка з емальми Звенигородського йде

нині на торі 400 рб., а історія книжки сеї 40 рб.), то кождий причасний до історії візантійської мініатюри і іконографії стрітить сей атлас Боткіна з правдивою радістю і вдячністю для видавця. Візантійські емалі Боткіна всі горожені (перегородчаті) на золотих табличках; тільки французькі (лікожські) емалі по випуклому. Вага візант. емалі в красоті рисунка строгого, а все таки дуже живого, та у доборі малярських красок. Нині нема й сліду сеї тонкої техніки, що орудувала такими красками і умілістю в передаванню вічності краси первісної християнської східної штуки, яка дала основу пізнійшій західній штуді а через неї новітньому світови. Одні мініатюри заховали нам красу первісного візантійського рисунка, але не все запомічу таких живих барв, як їх нам дала візантійська емаль. Тому то історики старшої штуки придають візантійській емалі таке велике значіне.

Коли збірка візант. емаль має для нас загальне значіне, то емальований ланцюшок київський особливої ваги для нас, бо свідчить про велику ще емалерську техніку в княжій столиці перших часів руського християнства. Золоті огнива зображають хрестики на

квадратовій основі, півкруглі рамена піжно орнаментовані темно-

черв., зеленою, синьою і білою емалією на загальнім золотім тлі. В орнаменті пять одмін: в кружочку хрест, в кружочку півмісяць в виді , два концентричні кружки, на площині хрест в виді якоря, та голуб з напушеним хвостом. Інші київські предмети — се 16 золотих і бронзових сережок, та образок Матери Божої — оранти ритвій в камені і каміний хрестик в золотій оправі.

І. Свєтлицький.

Д. В. Айналовъ — Миниатюры „Сказанія“ о святыхъ Борисѣ и Глѣбѣ Сильвестровскаго Сборника, СПб. 1911. 1. л. + 128 ст. + 41 рис. (циркогр.).

Ся праця заповняє одну велику прогалину в історії староруської мініатюри-іконографії. Перш усього автор доказує в ній, що мініатюри Сильвестрівського Зборника XIV в. походять очевидно із старого жерела, коли вони зрозумільші для нас у звязи в текстом XII в. (Моск. Успенського Зборника) і прологом з перед 1271. А що ані на основі Сильвестрівського тексту, ані на основі старших XIII і XII в. не можна деколи установити звязи мініатюр із змістом сказанія, то ясно, що се сказаніє опираєть ся на иншим старшим лицевім, в якого пішли опісля сі мініатюри у різні зборники — Сильвестрівський, Радивилівську літопись, Житіє свв. Бориса і Глѣба. Дуже можливо, що таке первісне спільне

лицеве „Сказаніє о житія и погубленіи блаженную страсотерлицю Бориса и Глѣба“ мало навіть особливу титулову карту з зображенням як: „хѣъ подаєть вѣнци борису и глѣбу“ (гл. рис. 3.), яке в Сильв. Збор. пайшло ся аж на 3-ім містці без звязи з попередніми і дальшими рисунками. В тім впевняє нас ще то, що вже в пол. XII в. при Ярославі була осібна церка святим мученикам у Вишгороді, а в Царгороді 1117 р. і в них — по словам літописи — були ікони обох святих з подробицями їх житя. Хоч до нас не дійшли руські ікони на дошках з перед XIV в., то все таки на основі різблених в камені енкалпціонів з зображенням святих (знаходились на Кавказі і в Галичині — в Націон. Муз.) та емалій можна говорити з певністю і про дощаті ікони, які вже знав Моск. Успен. Зборник XII в. говорячи про відношене Володимира Мономаха до святих мучеників. Про можливість істнованя дощатих ікон сих святих перед XII в. свідчить посередно само житіє, що подає на мініятюрах рисунок переносної ікони Спаса, яку можна було ставити на осібних аналоях і возити легко з собою навіть в часі походу. І так в рис. 6, 7 і 10 ми видимо такі ікони Спаса в шатрі Бориса, на рис. 30 виносять ікону Спаса з горючої церкви. А раз були дощаті ікони взагалі на Русі та у Київі в початку XI в. то тим паче вони могли бути по прославленю чудами святих мучеників.

Заким перейдемо до виводів про староруське малярство на підставі поданих автором ілюстрацій житія, згадаємо ще у доповненю до вказівок автора про іконографію святих (ст. 29–35) деякі подробиці з галицьких матеріялів. Отже, зображене святих братів разом — з мечами в руках находить ся в Національнім Музею у Львові на табличці з чорного каменя, верх злегка овальний, о розмірах $3.5 \times 4.5 \times 0.9$ см.; ся плоскорізьба грубої роботи не пізніше XIII в. Інші пам'ятники знають обох святих разом на одній дощі тільки з крестами в руках, а саме ікони Ставропігійського Музея у Львові — намістна № 192 пол. XVI в. 73×90 см з Потелича, празнична к. XVII в. 22.5×28.5 з Березки і велико-руські святці XVII в. — Старші пам'ятники бронзові енкалпціони — крестики зображають переважно **БОРИСА** з церквою у правій руді; таких хрестиків в Націон. Музею у Львові пять. На іконах Ставр. Музея інтересні такі подробиці: найстарша XVI в. зображає обох святих на срібнім тлі в характерних колпаках-шапках (але не кожухових, як у мініятюрах), в довгих високо підперезаних блідозелених одежах з широкою темнобронзовою половою з білим цяткованим орнаментом (імітація дорогого каменя і жемчуга) довкола шиї, через груди до низу, поясом і низом, поверхи перев'язаний коло шиї гіматій. Написи, очевидно, невірно уміщені „Стиги Глєбъ“ коло голови старшого з чорною борідкою аскетичного мужчини,

а „Стин Борисъ“ віднесено до круглолицого безбородого молодця. На іконі XVII в. і на вел.-рус. святцях святі зображені в пушистих шапках і довгих до кісток плащах обрамлених довкруги пушистим футром; рукави плащів майже одної довготи з плащами. Очевидно ікона XVI в. заховала ще візантійську традицію конвенціонального зображення святих князів у царських одежах, а ікони XVII в. стали зображати їх на основі сучасних зв'язків в життя.

Переходимо до деяких подробиць, які нам дають мініатюри сказанія. Місце події — архітектура, краєвид — зображене все конвенціонально. Отже дві будки напротив себе з накинутим на них куском тяжкої матерії (табл. 1, 8, 16) — се княжі палати, бо перед одного з них столець, і на ній сидить князь, а коло другої будки себто стіни — дружина. Так само представляють ся й церкви (рис. 14, 27, 28 сл.). Всі вони очевидно дерев'яні з одним верхом — дуже різнородні і інтересні; а навіть „церковь великую согражають“ найзвичайніші сокиринки-теслі топорами, якими ще нині послужують ся при обробленю дерева (рис. 36). Церква велика о пяти верхах. Всі ті типи стрічаємо і на вел. рус. іконах та в пам'ятниках старого новгородського будівництва; вони переважно копіюють в дереві камінну будівлю (рис. 13, 14, 27, 28 ст. *округла* крита черепицею церковця, 31 капличка, 32 окр. 34 окр., 37, 38 окр. і слід.), тому то між ними і захованими до нас найстаршими пам'ятниками дерев'яної церковної будівлі (напр. в Галичині церков на Гарбарях коло Ярослава, св. Юрія в Дрогобичи) так мало спільного. Розуміть ся, що люди майже одної висоти в церквами, або й висші від них, а гробниці святих стоять все перед ними — не тому, щоб в них не містились, бо більші від церков — тільки символічно, щоб знати було. Дуже інтересні хрестини на церквах, вони одно- і двораженні (як бронзовий хрест в Націон. Музею у Львові *схпѣ.*), один раз в орнаменті форми підкови в насаді хреста, який часто стрінемо в домородних ковальських хрестах замість шаблепового півмісяця.

Краєвид так же конвенціонально представляєть ся: дві скелі против себе, межі ними дружина на конях — се дорога; тіж дві скелі — межі ними темна маса філь з „носадомъ“ через всю ширину — се плвуть водою (гл. рис. 9, 18—23). З інших річей найлучше вдають ся коні. Стрункі, з різкими рухами, бистрі — вони дуже добре виходять (рис. 5, 9, 12, 18) не тільки у сказанію, але взагалі у всіх іконах св. Юрія, Євстафія. Найслабше виходять пропорції ніг і рук — то вони за тонкі, то за грубі — а по за тим рисунки дуже добре виконані з множеством подробиць у одежах, обстанові, обичаях, напр. мерців стало на сані кладуть (2, 13, 44), князі сидять на своїх стільцях в шапках на голові,

отроки з непокритою головою в коротких до коліп сорочках; на дру-
жній лусковидні сорочки і острокінчасті желізнi шеломи.

I. Свєтцїцкій.

Władysław Łoziński — Złotnictwo lwowskie, Wydanie drugie przejrzone i bardzo znacznie pomnożone (Biblioteka lwowska XV—XVII) Льв. 1912, стор. 175.

Др. В. Щурат — Українці золотарі у Львові XIV—XVII ст. Неділя, рік II, 1912, ч. 21 і 22.

Перший статут самостійного золотарського цеху у Львові з 1600 р. виключав з організації всіх не-католиків: „золотарське ремесло потребує людий доброго сумління, що найліпше може бути заховане в католицькій вірі, — тому львівські золотарі не мають приймати до себе ніякого майстра єретика ані схизматика, тільки католиків, хіба що котрий із схизматиків, як Русин і Вірменин, навернеться до увії римського загального костела“ (с. 36). В сїм треба бачити причину, чому золотарство між нашим міщанством у Львові не розвинулося гарнійше, хоч були гарні початки. Праця Влад. Лозінського, що виходить другим виданєм, значно розширена, приносить каталог золотарів, яких імена заховалися в міських актах; в тїм списі, який обіймає 184 назвиска, маємо деякі звістки і про Русиків.

Характеристичне, що каталог отвирає Русин, Jaszko aurifaber ruthenus, вгаданий 1384 р. (с. 59) — близьких даних про нього, як і його сучасників не маємо. З золотарів XV і XVI вв. до Русинів можна причислити імена Николая 1415, Гауса Івана в Луцька 1424 р., Лаврентія 1460 р., Андрія 1519 і 1525 р., Николая 1520 р., Петра 1520 р., Николая Жидачівського 1523 р., Юрія 1523 р., далі Іван Лопатка 1532 р., Яків Ленкий 1574 р., Андрій Клопотєвич 1592 р. (59—61, 62, 69, 77) — хоч певних вказівок нема. Може до Русинів належала також золотарська родина Духнів або Духивчів-Димидецьких, що має кількох представників (с. 61, 63, 77, 89, 135)?

Певні звістки маємо про національність Ядка Русина, якого 1579 р. спалено разом зі спільником Леонардом Матяшкою за фальсифіковане монети (с. 70) і Миколи Русина 1618 р. (с. 92). Відомий вже в давніших дослідів в 1593—5 р. Григорій Остафїєвич, що образував ся в Кракові (с. 82). Ще славійший від нього Андрій Касиянович к. 1638 р., автор хреста, який доховав ся до наших часів (власність львівської Ставропігії); Лозінський дає характеристику його роботи і ставить його діяльність високо (с. 106—111). Не зовсім певна річ знов чи був Русиню Григорій Недільський, що робив значнійші роботи для львівського брацтва 1691 р. (с. 135—138). Др. Щурат в своїй рецензії дає ще інші звістки про його роботи.

З праці Лозинського згадаємо ще про причини, чому пропало багато давних золотарських виробів — такиж руських золотарів; по часті вони пропадали підчас воєн і облог Львова — як нпр. 1704 р. крім інших скарбів щиро-золота оправа євангелія Ставропігії (дар Анни Могилянки), віддана Шведам (с. 26); або перетоплювали їх самі міщане, як Русини Стрілецькі, що мали за се процес 1621 р. (с. 27).

З ілюстрацій книжки для нас важні: ч. 8 Кадильниця в церкві св. Онуфрія, готичька, срібна; ч. 17 і 19 хрест Касияновича 1638 р.

І. Крип'якевич.

Dr. Tadeusz Spiss — Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi, Львів, 1912, накладом ц. к. намісництва ст. XIII—92.

Від якогось часу звернули на себе наші деревляні церкви більшу увагу, ніж се було доси. Застрашаюче нищене одної за другою викликало перед усім остерігаючі дзвеникарські статі в „Ділі“ та „Kurjer-i lwowski-m“ як також в літературно-наукових додатках до них („Неділя“ „Na ziemi naszej“), опісля енергічнійше протиділане епідемії розбираня сих прегарних храмів Божих зі сторони ц. к. збору консерваторів. Останніми часами — як довідуємо ся — сею справою заняла ся і центральна комісія у Відні для береження памяток штуки, і на її порученє східно-галицький збір консерваторів має в найближнім часі заняти ся інвентаризованєм збереженого ще доси матеріялу. Вступним підготованєм до сеї праці має бути видане висше цитованого спису всіх дерев'яних церков і костелів в Галичині. Такий спис для дослідників дерев'яної архітектури доксно потрібний, він дає можливість легкого орієнтуваня в матеріялі. Щоби відповідав віп своїй задачі, повинен бути нередовсім прозорий, повний, в нім повинні бути зібрані як найскропуляційше всі дати побудованя поодиноких церков. На жаль сим вимогам зладжений намісництвом спис вовсім не відповідає, церкви зібрані в нім по повітам, алфаветично уложенні. Тут одначе вже при загальнім перегляданю книжочки виступає одна велика хиба. В одних повітах (нпр. Богородчани ст. 3) алфаветичний порядок добре збережений, в інших натомість (нпр. Бібка ст. 1—2) його недостає. Яка причина сього, не знаємо, се тайна автора. Не красше відповідає згаданій спис і другій своїй задачі — повноті зібраних там дат побудованя церков. Передовсім є їх незвичайно мало, ледви чи пята часть занотованих церков їх посідає. Звичайно автор вдоволяєть ся загальним означенєм часу поставленя якоїсь церкви словами: „будинок старий“ „будинок новий“. Таке означене самоозрозуміло — дуже еластичне, найліпшим доказом сього буде отсей примір: в Козлові будинком старим названа церква збудо-

вана в 1870 р. (ст. 31), коли тимчасом на ст. 29-тій церкву в с. Долпотові поставлену в 1816 р. названо будинком новим. Таких примірів нерідко ще більше драстичних, можнаби навести цілі десятки, думаємо одначе що се сей один вистарчить. Чиж супроти сього се означене по-давляючої більшости церков словами „стара“, „нова“ може мати хочби найменшу вартість? А зазначу, що часом цілі повіті, нпр. калуський, не мають ні одної точної дати, лише побіч всіх списаних там місцевостей фігурують два згадані сакраментальні слова „старий“, „новий“. Але і записані нечисленні точні дати також не викликають великого довіря. Ось для пр. сконтролюймо подані автором дати в повіті львівськїм. Вибираємо його в двох причин: він вдасть ся найкрасше оброблений д-ром Спіссом, і побіч кожної місцевости подана дата. З другої сторони ми зовсім в праві про нього говорити, бо майже всі церкви знаємо в автопсії і на місци записували дати їх збудованя. Вибираємо очевидно лише ті місцевости, де наші записки ріжнять ся від записок дра Спісса.

Назва місцевости	Дати др. Спісса	Наші записки
Цеперів	1712	1731
Черепин	1712	1754
Гушинець	1745	1741
Козиці	1890	1752
Кукизів	1708	1711
Пікуловиці	1790	1792
Підліски малі	1872	1875
Сихів	1812	XVII в.
Солонка	1812	1798
Стропятин	1852	1854
Вислобоки	1775	1762
Запитів	1896	1786

Наведених више неточностей як на один повіт безуслівно за богато. Не сумніваємо ся, що в інших є їх також не менше. Про се можемо говорити на підставі порівняня зробленого з церковними шематизмами. Покажуть ся, що майже всі дати є ріжні в двох згаданих жерелах, а ми безуслівно скорше можемо вірити шематизмам, бо не раз вже мали нагоду переконатися про їх правдомовність в сій справі. Коли до сказаного додамо, що обговорюваний спис грішить ще величезною кількістю друкарських похибок (на ст. 71 подана пр. дата 1972 місто 1712) в таких випадках недопускаємих, то ми в праві назвати його зовсім безвартісним.

В. Гребеняк.

Історія політична і культурна.

М. Приселковъ — Митрополитъ Иларіонъ, въ схимѣ Никонъ, какъ борець за независимую русскую церковь (Сборникъ статей, посвященныхъ С. О. Платонову, 1911, ст. 188—202).

Особа м. Иларіона, як першого самостійного руського митрополита, автора — як приймаєть ся звичайно, словного Слова о законі і благодати, викликає велике зацікавлення — тим більше, що ми так мало знаємо про нього. Тому титул сеї статейки може зацікавити кожного, але зміст — quasi una fantasia, як пишуть на нотах. Автор припускає, що Иларіон був речником сказати би — національного руського напрямку, противником грецького „засилля“, кажучи по теперішньому — хоч його „Слово“ зовсім не свідчить про особливо різко поставлену національну програму. Никона Печерського автор вважає теж представником „протеста противъ грековъ и греческой зависимости, непримиримой позиціи во имя общерусскихъ интересовъ“. Все се одначе являєть ся дальшим — дуже гіпотетичним розвитком гіпотези Шахматова, що Никон був редактором київської літописи в 1070-х рр. Але приймаючи, що Иларіон і Никон були патріотами і талановитими й освіченими людьми, що властиво говорить за тим, що се був оден чоловік? Автор приймає здогад, що коло 1053 р., коли у Всеволода „родив ся сынъ отъ царицѣ Грекивъ“, були налажені відносини з Візантїєю і при тім засаджено з митрополії Иларіона — він прийняв схиму і став „пресвитером Никоном“; день св. Никона припадає між р. 1051—4 на неділю 27 листопада 1053 р. — отже се дата „ліквідації справи Иларіона“. Небогато, як бачимо.

Розвиваючи далі здогади Шахматова про редакції літописи в XI віці, автор висловляє різні догадки про „гречествушія“ тенденції митрополітанської катедри, які проводила вона в своїй редакції літописи і в житті Антонія, і національні тенденції печерської редакції літописи („Никомової“) і життя Теодосія. Питання інтересне, і при уважливім студіюванню наших памяток може щось подібне й удалось би виявити. Але для того треба як найміцнійше стояти на реальнім ґрунті фактів, а не помагати собі фантазіями à la Иларіон—Никон, які зводять цілу справу на „гру ума“.

М. Грушевський.

М. Довнаръ-Запольскій — Исторія русскаго народнаго хозяйства, томъ I, Київ, 1911, ст. I—VIII+1—363.

Як виклади для студентів університету і комерційного інституту, ся праця проф. Довнар-Запольского може мати значіне. Тема дуже інтересна, а відповідних оглядів історичного матеріалу в російській літературі ще нема; від студента годі очевидно вимагати, щоби він на під-

ставі дуже розкиданого, а часто й тяжко зрозумілого матеріялу сам міг виробити собі понятє про історію „русскаго народнаго хозяйства“.

Одначе значіне праці проф. Довнар-Запольского дуже зменшуєть ся, вводить ся майже ні пашо, коли ми приложимо до неї виноги, які ставлять ся звичайно до наукових праць. Перше, що можна б закинути сій роботі, що вона властиво не дає рішучо нічого нового. Ми одначе не робимо сього закиду. Часом робота може мати дуже велике наукове значіне навіть тоді, як не дає рішучо нічого нового. Так є і в данім разі. Заслугою автора треба вважати вже те, що він вибрав собі власне таку тему, яка досі не була оброблена систематично, а тим часом має першорядне історичне значіне. Одначе подібного рода праці, що не дають нічого нового, мають наукове значіне не лише тоді, як відносять ся до занедбаних, але важних тем, а ще й тоді, коли в них зібрано, систематично впорядковано й відповідно освітлено весь відомий досі, але розкиданий історичний матеріял, коли сї праці дають ясне представлење про справу, якою досі бракувало через брак систематичного обробленя й розкиданість матеріялу.

Тим часом власне сих вимог і не задовольняє праця проф. Довнар-Запольского. Дві основні хибі характеризують її. Перша та, що автор сам не вияснив собі докладно, яких принципів він буде тримати ся при уложеню своєї книги. Друга хйба, яка впливає з сеї першої — невідповідна систематизація матеріялу, навіть більше — по просту хаотичність викладу, наслідком чого книга ці в якім разі не дає того, що повинна б дати — доброго зіставленя й освітленя вже відомого історичного матеріялу.

Щоб не бути голословним в сих твердженнях, я постараю ся показати се на трохн докладнійшій розгляді самої книги.

Автор починає свою роботу вступом, в котрім обговорюють ся різні схеми економічного розвитку, які виставили досі представники економічної науки, й даєть ся короткий огляд і критика поглядів на економічний розвиток Росії. На початку сього вступу автор каже таке: „Історик підходить до дослідю економічних явищ з тою самою думкою, з якою він приступає до дослідю історичного процесу народу, себто з вірою, що процес економічних явищ розвиваєть ся на підставі певних законів. Одначе економічна наука досі ще не знайшла таких законів, принаймні не всі можуть згодити ся з їх сформуванням, не вважаючи на ряд блискучих проб, які зроблено для вишуканя таких переходових шаблів розвитку економічної історії. Такі шаблі, які будуть признані законами економічного розвитку, мусять пояснювати хід розвитку всеї людскости, а також повторювати ся в історії кожного окремого народу. Таким чином сї закони мусять характеризувати ся коначною загальністю своїх

основних тез, себто мусять характеризувати ся такими прикметами, яких закономірне повторення ми можемо стрінути в історії кожного народу“.

З наведеного уривка виходить, що автор ніби то признає ту думку, що існують закони економічного розвитку народів. Се potwierджують не лише висше наведені його вискази, але також дальший вигляд, в яким автор каже, що існуючі досі теорії економічного розвитку пояснюють лише історію західно-європейських народів і тому є односторонніми (він наводить теорію Ліста, Гільдебранда, Маркса й Енгельса, Біхера, Зомбарта й Маслова). З сих теорій ще найвірнійшою видаєть ся йому теорія Маслова. Здавало би ся, що коли автор признає можливим відкриття загальних законів історичного розвитку і до того в тім розуміню, яке надає сьому понятю політична економія, наука узагальнююча, він спробує відкрити й показати закони історичного розвитку „руського народного хозяйства“, зробить ту пробу, яку для західно-європейського економічного розвитку зробив, скажім, Біхер в своїй праці „Die Entstehung der Volkswirtschaft“, або що найменше, користаючи з матеріялу, яким він розпоряджав, внесе поправки до теорії економічного розвитку, виведених в західно-європейській історії. Але ні, автор заявляє в кінці сього розділу: „розроблене питання економічного життя країни треба лишити економістам. Задача історика скромнійша: дати історичну картину розвитку економічного життя, дати фактичний матеріал. Се й буде задачею дальших нарисів“.

З сеї останньої заяви ми бачимо, що тут автор уже резигнує в того, що проголосив на початку, з того що „історик підходить до досліду економічних явищ... в тою вірою, що процес економічних явищ розвиваєть ся на підставі певних законів“. Се очевидно ще невелика біда; хочє автор студіювати історію „руського“ народного господарства не як політико-економ, що має на меті узагальнення, відкриття „законів“ економічного розвитку, а як історик, — його воля. Але біда в тім, що автор, захопивши ся на початку привабливою перспективою існування таких законів економічного розвитку, які заразом пояснюють і хід розвитку цілого людства, і мусять повторятися в історії кожного окремого народу“, поставив такий постулат: „нам здаєть ся, каже він, що закони, які означують хід господарських відносин, мусять бути відділені від умов політичної, правової й культурної історії народів, себто поясненє сих явищ мусять виходити з розуміння й закономірного ходу господарських явищ“... Як би автор, пишучи се, мав на увазі те, що він кінець кінцем буде робити свою роботу виключно, як історик, він не лише не робив би сеї замітки, але не дав би впровадити себе нею в помилку і зрозумів би, що коли мова йде виключно про історичне трактованє явищ господарського життя, там нема чого розводити ся про „закони“ розвит-

ку, обов'язкові для всіх народів, а коли так, то не може бути мови й нема потреби ізолювати явища господарського життя від інших явищ, а навпаки, треба розглядати ці явища економічного характеру не лише самі по собі, а дослідити також вплив на них явищ і обставин життя політичного і культурного, бо лише се дасть історикови не голі форми й схеми, для нього непотрібні, а справжню картину економічних відносин певної доби.

Наш автор однак, хоч і зробив заяву, що буде трактувати свій предмет виключно як історик, всеж лишив ся під впливом твердження про ізолюване економічних явищ, яке він встановив як політико-економ. А з сього виїшла шкода того рода, що автор наприклад не зміг пояснити, чому на початку старої Русі відразу стрічаємо широко розгалужений обмін, і се цілком зрозуміло, бо пояснене сього факту треба шукати не в економічних, а в політичних обставинах тодішнього життя.

Взагалі треба сказати, що автор не дав ні теоретичних узагальнень, ні конкретної й послідовно переведеної історії економічного розвитку, лише ряд етюдів. До сього треба додати ще одно. Автор трактує свій предмет з погляду звичайно прийнятої в російських кругах історичної схеми і з сього виходять куріози, бо він однаково бере матеріял і узагальнює його і з різних могил на цілій території України й Московщини, і відомости з київської Русі й пізнійшої Московщини, а через се виходить мішанина і нема справжнього представлення економічного розвитку окремо в київській Русі, окремо в Новгородській республіці, а окремо в московських землях. Тим часом не підлягає сумнівови, що в кожній з сих областей процес економічного розвитку не був однаковий, а коли-б навіть і був однаковий, все одно він залежав від неоднакових причин, виступав в інших комбінаціях з різними іншими чинниками.

Усе те і вплинуло на се, що праця не виїшла такою як слід би було сподівати ся. Ми маємо поки що перший том. Отже можна буде сподівати ся продовження. Ми з цікавістю чекаємо на се, щоби побачити, яким способом автор розв'яже труднощі, які випливають з прийнятої ним концепції „русского народного хозяйства“, бо в дальших часах труднощі очевидно будуть далеко більші. *М. Залізник.*

Документи епохи Богдана Хмельницького 1656 и 1657 гг., собралъ И. М. Каманинъ (Сборникъ статей и матеріаловъ по исторіи Юго-западной Россіи, вып. I), К., 1911, ст. 35—112.

Збірка ся не представляє органічної цілоти; се вибір документів, знайдених в архіві міністерства для заграничних справ, при вибранню матеріялу для „Архива Юго-западной Россіи“, які не могли бути видані

в Архіві тому, що не підходили під його рубрики. Тому зміст їх дуже різнородний. На загал — як се означає сам редактор, не вносять вони нічого нового, що могло би кинути нове світло на події 2-ох останніх років життя Хмельницького; відносять ся до звісних фактів, лише доповнюють їх подекуди незвісними подробицями.

Задля різнородности матеріалу досить трудно документи сі навіть розгрупувати. З поміж документів до справ польських варта уваги інструкція польським комісарам Лянцкоронському, Тишкевичеві, Любовіцкому та Зацвіліховському, висланим до запорожського війська в січні 1656 р. Посольству сьому Поляки надавали велику вагу і були певні успіху, Костомарів натомість каже, що крім обітниць дружби та вдячності воно нічого реально не давало. Цікаво було би пізнати пункти сих інструкцій, на жаль заховали ся вони лише в часті, яка нас не інформує відповідно. Бачимо в неї, що цілю посольства було відірване козаків від Москви і получене їх в Татарами для спільної акції проти Москви. Річсползита обіщувала амнестію для козаків і селян, свободу грецькій вірі там, де вона була перед повстанем, реституцію дібр наданих православним церквам, монастирям і т. д. в захованем прав для уніятів. Наколиби козаки доконче на се наставляли, мали бути усунені з воевідства київського католицькі монахи — деякі або всі. Стільки говорять нам фрагмент захованої інструкції. Бачимо, що Поляки не були більше податливі як нпр. при укладанню зборівської умови. Не касували унії — як сього козаки не раз домагали ся, а годили ся на усуненє католицьких монахів лише з воеводства київського і то лише в остаточнім разі. Про дальші точки інструкції не можемо нічого сказати на підставі сього фрагменту. До справ польських належить також письмо Кориціньского, коронного канцлера, до турецького каймакана, 18/II 1656 р. Польща zapewнила собі вже попереднього року татарську поміч, тепер удала ся до Туреччини бажаючи з одної сторони, аби Турки не допустили до відступлення Татар, з другої, щоб самі прислали поміч. Кориціньський шукає протекції у каймакана, приємно настроєного для Поляків. Він остерігає Туреччину перед Москвою, яка по підданстві козаків Москві думає про получене всіх православних під своїм панованем і для того має намір напасти з усіх сторін на турецьке цїсарство. Кориціньський остерігає також перед козаками, які піддали ся Москві і сини зломали віру султанови.

Донесене Кориціньского про пляни загального нападу на Турків для полученя всіх православних сильно прибільшене. Наколиби цар і має такий намір — мусїв-би його під дапу пору відсунути на дальший плян супроти шведсько-польської війни і занятя Шведами Литви. Кориціньський

прибільшує небезпеку, щоби тим легше прихилити Туреччину до несення помочи.

Замітні в збірці Каманіна два справоздання з московських посольств до Яна Казимира, що подають деякі близьші дані до відносин Москви і Польщі. Перше з них — посольство Зикова прибуло до обозу польського короля під Варшавою в червні 1656 р., се одна з перших проб переговорів, які довели до перемиря в Вильні. Шведський паїєд і піддане Радивиля Шведам склонили царя до укладів, щоби використати положене Поляків і як найбільше з занятих країв лишити при Москві. Зиков доносить, що Поляки дуже прихильно витали висланця Москви; Чарнецький, підстолій виленський і інші достойники давали йому пізнати, що раді-бч бачити царя на польській престолі по смерті Яна Казимира. Король також прихильно відніс ся до сього посольства і для веденя дальших переговорів вислав Чарнецкого до царя. Якого змісту було письмо царя і відповідь короля, з справоздання Зикова не видно.

Друге посольство, Клементія Ієвлева виснає цар до польського короля з початком 1657 р. Спричинене воно було новими непорозуміннями між Московією і Поляками вже по візді в Вильні. Ухвали візду були дотепер незатвержені польським соймом, бо — як поясняли Поляки Клементію — король був в Іданьску, відтятий від Литви і не можливо було повідомити його про заклучене узови і скликати сойм. Се викликало на московській дворі підозріне, що Польща хоче відограти дволичну ролю — хоче покористуватись помічу московських військ, не переводячи вибору царя на польський престіл. Тому цар здержав ся з висланем помочи проти Шведів, а се знова викликало наріканя в польських кругах. До непорозумінь причиняли ся жалоби Хмельницького на польські війська, які мали нападати на церкви і міста українські. Посольство Клементія мало розяснити сї справи. 25. IV відбула ся в „Критищах“ коло Данкова (де тоді перебував король) конференція між Клементієм, підканцлером Нарушевичем і воеводою плотским Красінським, комісарем на візд в Вильні. Підношено знова закиди пропусків в титулятирі обох пануючих так зі сторони московської як і польської, але що бажанем обох сторін було довести до згоди, непорозуміння вияснили ся. Поляки запевнили, що сойм не відбув ся задля фізичної неможливости, ціла Польща є за додержанем виленського договору і за вибором царя королем. Справи нападу військ польських на українські міста мали бути розгляшені в найближшій часі. За се обіцяв царський посол скору поміч проти Шведів. З иншого місця справоздання Клементія виходить, що між Поляками не було такої згоди що до признаня царя наслідником престола, як се представляє Нарушевич і Красінський. З розмови Клементія з маршалком Завішою і Вульфом дізнаємо ся, що король і сенатори коронні були сьому противні і на візді в Ченстохові в марті 1657 р.

появила ся проти сього проєкту сильна опозиція. По словам Вульфа щойно інтервенція королевої довела до порозуміння; король уступив і вислав посла Шомовського до царя з повідомленем про згоду на виленський договір. За призначем царя наслідником були сенатори литовські, які скликали конвокацію в Берестю литовським, виявили ся за угодою з царем і візвали короля, щоби не зривав її і не давав почину до нової війни. — Посольство Клементія припадає на час великого замішання в Польщі через наїзд Ракочія і козаків під Ждановичем. Клементій змальовує сі неспокойні часи, не подаючи зрештою нічого нового.

До справоздання Клементія долучені статі шведського короля до Хмельницького, передані Клементієви польським королем; в них Карло Густав склонює гетьмана на свою сторону і ставить пропозиції угоди. Статі сі не датовані. Клементій дістав їх в цвітні 1657 р., але вони старші. Соловйов, якому сі статі були звісані і який передає їх в скороченю в своїй історії Росії (часть II ст. 1717 і дальші), каже, що вони походять з 1656 р., коли Карло Густав мріяв ще про задержанє при собі цілої Польщі і Литви.

Соловйов передає зміст сих статей зовсім докладно, в деяких незначними пропусками, що однак не змінюють сути річи. Карло Густав говорить загально, що коли Хмельницький згодить ся бути васалем Швеції, то стане до неї в таким відношеню, як курфїрст бранденбурський до Польщі. В статях, уміщених в збірці Каманїна, говорить ся подрїбно о правах і обовязках Хмельницького яко васаля. Зрештою ріжниць річевих нема¹⁾.

До історії переговорів шведського короля з Хмельницьким належать копії і переводи ще двох листів Карла Густава до запорожського гетьмана. Зміст сих листів звісний. Перший з них з датою 22. II н. ст. 1656 р. уміщений в III т. Актів южної і западної Росії під ч. 349. Латинська копія ориґіналу уміщена в Архїві ю.-зап. Росії III. 6. в додатку під ч. I. Оба російські переклади відмінні від себе, але в змісті річевих ріжниць нема. В листі уміщеним в Актах називає ся Хмельницький „пресвѣтлой нам добродлюбителной“, — у Каманїна „зело намъ любимый“. В латинській копії „illustris“. Лист в збірці Каманїна повний, в Актах бракує одной стрічки. — Латинська копія другого листу, з датою 27. VII ст. ст. 1657 р. опублікована в Архїві юго-зап. Росії часть III т. 6. під ч. LVIII. Рїжниць в змісті також нема.

¹⁾ До справоздання Зикова долучене ще одно письмо, яке не має нічого спільного в подїяхи 1656 і 1657 рр. Се ухвала сойму з 19. III. 1600 р. в справі даровизни Анні, сестрі Жигимонта III кількох старост в короні і Литві, які мали при ній лишити ся до її смерті, або до виходу замуж.

Решта документів, що містять ся в збірці Каманіна, не представляє більшої вартости. Є там універсал Яна Казимира до мешканців Бреславського повіта в дня 18. V. 1656 р. в зазвон до війни проти Швеції, до получения всіх сил, а не веденя партизантки. Замітна річ, що універсал радить поводити ся обережно з московськими людьми — тому, що можливе порозумінє в Московю. — Є дальше один лист Хмельницького до царя, в яким гетьман боронить ся проти закиду, нібито би він погодив ся в Польщю; письмо сильно знищене, недокінчене, без дати. Збірка містить дальше один універсал Хмельницького, яким гетьман іменує Нечая наказним полковником, врешті кілька листів до акції запорожських військ на Білій Русі і Литві, спеціально коло Старого Бихова. Се річи дрібніші і для історика не представляють більшої вартости.

Ст. Пашкевичіана.

И. Алешинцевъ — Исторія гимназическаго образования въ Россіи, СПб., 1912, ст. IX+346.

Заголовок сеї роботи ширший, ніж її зміст. Автор не дав повної і всесторонньої історії гімназіальної освіти в Росії, він обмежив ся лише на представленю зовнішньої сторони сеї історії — прослідив, що правда — на основі архивальних і в значній мірі досі не опублікованих матеріалів, відношенє російського правительства до гімназій. Але і за се треба бути йому вдячним, бо тема незвичайно інтересна й важна, але досі цілковито не оброблена, хоч російська суспільність долею середньої освіти інтересувала ся досить, а спеціальну увагу на неї звертала російська журналістика. Можна навіть сказати, що хто схоче дати справді основну і всесторонню історію середньої освіти в Росії, той в журнальній літературі, в споминах і навіть белетристичних творах знайде безконечно більше матеріалу, ніж в архивах самого міністерства народної освіти.

Пильні обсерватори російського життя першого десятиліття XX в. знають, що в 1904—7 р. не лише гімназії, але взагалі всі російські середні школи пережили страшну кризу. Той розклад і моральна гниль, які вже давно загніздили ся в російських гімназіях стараннями головно самого міністерства освіти, нарешті виявили ся в цілій своїй повні під впливом загального визвольного руху. Рух до зміни відносин, що панували в гімназіях, розпочали самі ученики, бо російська суспільність хоч і інтересувала ся справою середньої освіти, але властиво ніколи не робила серйозних заходів вмішати ся в сю справу активнійше. Зрештою се було й не можливо при системі російського абсолютизму. Щойно упадок, бодай часовий, сього абсолютизму і цілковитий занепад науки по гімназіях, можна сказати навіть спинене сеї науки, змусили батьків прийти на поміч своїм дітям і активно підтримати їх домаганя. Результатом сього

були так звані „комітети батьків“, які багато лиха встигли усунути з гімназійного життя, поки їх не приборкала реакція.

Теперішній час — се час все нових і дуже болючих, можна навіть сказати, страшних експериментів міністерства освіти на живім тілі молодіжи. Суху і мертву схему таких експериментів в минулім століттю дає нам „історія гімназійної освіти в Росії“ д. Альошинцова. Кажемо суху і мертву, бо автор не показав нам, як відбивали ся в реальнім життю ті експерименти, схему яких він дає в своїй книзі. Тому лише той, хто знає, як відбиваєть ся в теперішности „реформаційна“ діяльність міністерства освіти на молодіжи, може по аналогії доповнити й оживити зібраний в розглядуваній книзі мертвий матеріал проєктів, докладних записок, плянів, статутів і т. д.

З фактів, поданих в сій книзі, дещо інтересно зазначити. Наприклад інтересно знати, що основою для системи централізму в шкільній освіті були так звані „Предварительныя Правила“ в 1803 р. Як бачимо централізм в справі шкільної освіти має стару дату. Він повстав майже одночасно з заведенням самої середньої освіти. Але програма гімназій була в першій половині панованя Олександра I зовсім ліберальна, наприклад науки релігії не було, зате була філософія, природні науки й політична економія. В повітових школах (нижша гімназія) в програму науки входили навіть „мѣстные языки“. Характеристичне також, що в сій часі середня освіта була доступна для всіх, вона не була становою (головно дворянською), якою стала пізнійше. Також для Жидів не було жадних обмежень ні в гімназіях, ні в університетах. В гімназіях були також дівчата. Й інтересно: в сій часі ліберальної програми ученики складали ся головно з „разночинців“, а дворян майже не було. Вони пішли до гімназій лише тоді, коли в 1819 р. видано розпорядженє, яке надає тим, що скінчили гімназії, певні права що до державної служби. Тепер дворяне вже не могли легковажети гімназій, але зате вони постарали ся надати їм шляхетський характер і замкнути доступ до них нижшим верствам населеня, що їм і вдало ся досягнути, починаючи від 1813 р.

В 1819 р. скасовано ліберальну програму й заведено в великій дозі класичні мови й особливо науку релігії. В ще більшій дозі заведено класицизм в 1829 р. і з того часу вся дальша історія середньої освіти в Росії хитаєть ся між двома противностями. В часи реакції класицизм зростає, бо правительство бачить в ній дуже добрий спосіб виховувати слухняних і дурнуватих підданих, в часи оживленя громадської самодіяльности, як напр. 1860 рр., класицизм уступає з своїх позицій під напором суспільної опії.

В часах Миколи I міністер освіти Шашков уперше виразно формує прінцип, який панує в Росії ще й досі: „воспитаніе народное по

всей Имперіи нашей, несмотря на разность вѣръ, ниже языковъ, должно быть русское“ (в 1824 р.). Він же висловив і другий принцип, який теж досі не стратив своєї сили: „Обучать грамотѣ весь народъ или несоразмѣрное числу оного количество людей принесло бы болѣе вреда, нежели пользы“. Сі два принципи, дуже далекі від принципів справжньої освіти, в того часу й досі є головними основами, яких тримаєть ся в своїй діяльності російське міністерство народної освіти. Характеристичним епізодом в сих змагань міністерства народної освіти, звернених на обмежене освіти між народом, є заходи в сїм напрямі міністра Делянова в 1887 р. Він по нараді з міністрами внутрішних справ, державних маєтків, фінансів і обер-прокурором святійшого синоду просив у Александра III дозволу внести на розгляд комітету міністрів проєкт, який допускав би до гімназій і прогімназій дітей лише деяких станів, не нижше купців 2 гільдій. Сього навіть цареві було за богато і він порекомендував досягнути сю ціль не безпосереднім законом, а якими небудь укритими способами. І дійсно се досягнуто збільшенем плати за науку, розісланем до гімназіального начальства відповідних обіжників і заведенем процентової норми для Жидів. Тепер міністер в своїм докладі цареві вже міг висловити невпевність, що „гимназій и прогимназій освободятся отъ поступления въ нихъ дѣтей кучеровъ, лакеевъ, поваровъ, прачекъ, медкихъ лавочниковъ и тому подобныхъ людей, дѣтямъ конхъ, за исключеніемъ развѣ одаренныхъ гевіальными способностями, вовсе не слѣдуетъ стремиться къ среднему и высшему образованию“.

Нарешті ще одна замітка. Теперішній міністер народної освіти, п. Кассо, завів недавно в українських і білоруських губерніях по гімназіях виклад особливостей „русскихъ нарѣчій и русскихъ говорровъ“. Тут вперше в офіційній програмі уділено місце й українській мові, але лише для того, щоби вчитель показував ученикам, що ніякої української мови не існує. Чи вдасть ся викликати серед учеників таке переконанє, річ дуже сумнівна, можна думати, що навпаки, і з сього погляду розпорядженє треба хіба витати. Але воно наказує, як мало-оригінальний в своїх заходах є п. Кассо. Його попередники вже випробовували сю систему. Наприклад гр. Протасов ще в 1840 р. рекомендував для гімназій в Київським і Білоруським округах уложити „особую исторію Россійскую съ пространнимъ дополненіемъ исторіи Литвы и Волыни, въ которой бы показывалось ясно, что край сей составлялъ въ древности коренную часть Россіи, и высказывались въ подробности всѣ вражды и несогласія, столь долго отдѣлявшія Литву отъ Польши“. Він же політичну місію церковно-славянської мови в гімназіях схарактеризував не менше догально: „изученіе этого языка, доказывающее единство происхожденія

Россіянь и Поляковъ, я признаю сообразнымъ съ постояннымъ направлєнємъ воспитанія“.

Чим кінець кінцем скінчили ся всі заходи мінїстерства народної освіти при помочи гімназій виховати слухняних підданих — се ми знаємо. Тому треба побажати, щоби праця д. Альошінцева дістала ся до рук і теперішнього мінїстерства, аби воно з власної історії навчило ся бодай бути оригінальнїшим в своїх заходах, а не повторювати напово того, що вже давним давно виказало свою непридатність і безсилість.

М. Залізник.

П. Ковловъ — Николай Михайловичъ Пржевальскій (родился 31 марта 1839 г., умеръ 20 октября 1888 г.) (Русская Старина, 1912 р., т. 149, кн. 1, ст. 144—159, кн. 2, ст. 327—350, кн. 3, ст. 569—603).

Д. П. Козлов, відомий співробітник і особистий приятель Пржевальського, подає в своїй замітці цікаві матеріали до житєписи сього славновісного вандрівника і дослідника Центральної Азії. Більша частина статі присвячена характеристиці сеї видатної постати. Особливо заслугують на увагу відомости про походжене Пржевальського та його рід. З них довідуємо ся, що дослідник був справді українського походження, виводячи свій рід від запорозького козака Корнила Паровальського. В 1581 р. Стефан Баторий наділив рід Паровальських (а саме ротмистра козацького війська Корнила Паровальського) шляхетським гербом, але се очевидно не зробило Паровальських Поляками. Правда, потомки Корнила були під значним впливом польської культури і перейшли навіть на католицитво, але вже дід Миколи Василевича, утікши з єзуїтської школи в Полоцку, повернув ся до віри своїх предків. Сам Микола Пржевальський один з перших зголосив ся йти в Польщу бороти ся проти польських повстанців, — коли в маю 1863 р. запропоновано всім офіцерам старшого курсу Академії Генерального Штабу (де тоді учив ся Пржевальський) замість т. зв. „съемокъ“ (учебних робіт по зниманю плянів місцевостей) взяти участь в згаданій акції. Зазначені тут відомости цікаві в огляду на те, що в широких кругах нашого і чужого суспільства ще досі звичайно безосновно уважають Пржевальського Поляком, людиною вовсім чужою для українського суспільства і культури.

В замітці д. Козлова знаходимо також опис експедиції на Лоб-Нору і третьої експедиції до Центральної Азії, а в додатку — портрет Пржевальського репродукований в відомої і досить розповсюдженої фототрафічної подобизни.

О. Назарів.

Заниски Н. К. Беркута (Историческій Вѣстникъ“, 1911 р., т. 126, ст. 46—90, 449—477, 876—905).

Андрей Титовъ — По поводу записокъ архієпископа Саввы (Русскій Архивъ, 1910 р., кн. 1, ст. 96—111).

Воспоминанія И. И. Янжула о пережитомъ и видѣнномъ (1864—1909 гг.) (Русская Старина, 1910 р., кн. 1—12 і 1911 р., кн. 2—6).

Микола Кононович Беркут, бувшии інспектор московського медичного округа, лишив по собі цікаві спогади з першої половини минулого століття. Спогади сї відносять ся до внутрішнього життя Росії та суспільних відносин тих часів. На жаль, — хоч сам автор з походження був родовитим Українцем, — дуже мало знаходимо в них матеріялів до освітлення спеціально української минувшини. Посередно можуть служити для того хіба короткі згадки про М. Гоголя, гр. В. Сологуба і ще кілька інших. Деякий інтерес могла би представляти також біографічна замітка про самого автора та про рід Беркутів, зложена д. Євгенією Беркутівною. Але замітка ся має надто вже побіжний та поверховний характер, — щоб мати якусь наукову вартість; оперта вона лише на неясних родинних споминах та переказах проблематичної достовірности, а не на певнім історичнім матеріялі.

Статя д. А. Тітова се — ряд вибірок з VIII-го тому записок архієпископа Савви¹⁾, в котрім знаходимо багато цікавого фактичного матеріялу, між иншим і до освітлення сучасного сьому церковному достойникови життя і відносин на Україні. Пригадаємо, що архієпископ Сава (Тіхоміров, 1819—1896), видатний археолог, історик і палеограф, був якийсь час харківським архиєреєм і, завдяки своєму суспільному становищу, мав спроможність бути добре поінформованим про різні урядові „плани і предположенія“, незнані звичайним „смертним“, про закулісові впливи і інтриги серед вищих правительствених кругів, пояснюючі нам той чи инший напрямок правительственої діяльности, про житє і працю різних видатних культурних і політичних діячів і т. д. В 8-м томі надруковані дневні записки архієпископа за рр. 1886—1891 (в 1911 р. вийшов вже й 9-й т. їх за рр. 1891—1896). Нічого свого „з приводу“ сих записок д. Тітов не подає і не додає, обмежуючи ся лише на самім виписуваню з тексту тих уступів, які здавали ся йому цікавими. Та й сї відривки вибрані й передруковані ним без якої будь системи і порядку, — се правдива „silva rerum“, при тім доволі нудна. Взагалі колекція виписок д. А. Тітова не має жадного ані наукового

¹⁾ Автор, очевидно, має на увазі (хоч чомусь не вважає потрібним подати заголовок обговорюваної книги) — „Хроніку моеї жизни. Автобіографическія записки“, архієпископа Саввы, Томъ 8 (1886—1890 гг.) Сергієвъ Посадъ, 1909. Изданіе Московской Духовной Академіи“.

ані літературного значіння, і очевидно, цілком зайва — з огляду на приступність оригінального тексту „Хроніки“.

І. Янжул — відомий економіст і публіцист, бувш. професор с.-петербурзького і московського університетів. Бувши Українцем з походження (урод. в Київській губ., чернигівський дворянин), сей видатний діяч являєть ся, на жаль, типовим „общероссом“ по культурі: „Я не буду — каже він в однім місці своїх споминів — описувать своихъ судебныхъ и дорожныхъ приключеній въ уголокъ Малороссіи, которые не представляютъ ничего особеннаго и для насъ русскихъ неизвѣстнаго...“ (річ іде про поїздку автора в справі спадщини — „в пашу „Дидовщину“ Черниговской губерніи, въ село Янжуловку, Новозыбковскаго уѣзда“). Тому „Воспоминанія“, представляючи дуже цінний матеріял до історії громадського і культурного жита Росії, дають безпосередно дуже мало українському історикови. Одначе дещо виловити всеж таки удало ся-б. Так напр. знахонимо місцями згадки про деяких видатних людей, українських діячів або Українців з походження, відомости про факти і події, які безпосередно торкали ся також української території та українського народу і т. и. Та про те таких фрагментів дуже не багато.

О. Назарів.

П р а в о.

Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ по спискамъ Археографическому, Троицкому и князя Оболенскаго съ дополненіями и вариантами изъ другихъ списковъ. Издасть В. Сергѣевичъ, изданіе 2-е Спб., 1911, ст. (1)+V—XXII+51+2 фототип. таблиці.

Се друге видане текстів найвидатнішого памятника нашого стародавнього законодавства і права є дословним передруком першого виданя 1904 р. Жадних доповнень і поправок ми не помітили, лише місцями — звичайні при кождих передруках друкарські помилки. Не знаємо, чи отсе видане приготовлене до друку самим автором, чи просто передруковане без зміи видавцями вже по його смерті. У кождім разі — шкода, що покійний дослідник так і не уваглядив в своїм виданю нових праць, присвячених „Руській Правді“, та нових поглядів на текст сього памятника і способи його виданя; ми мали підставу сподівати ся, що видатний знавець нашого стародавнього права зазначить бодай своє відношене до гадок, висловлених дослідниками за останні часи; се міг би зробити він в передмові до виданих ним текстів, де оцінив вже передтим (хоч в дуже загальній формі) погляди і спроби попередників. Правда, в своїх „Лекціяхъ и Исслѣдованіяхъ“ В. У. Сергѣевич де-що

докладнійше зупиняєть ся на розгляді тексту, його списків і змісту („Руській Правді“ присвятив він також і спеціальну статю в „Журн. Мин. Нар. Просв. за 1899 р., кн. 1, та торкаєть ся її змісту і в інших своїх наукових працях), але і там не знаходимо вичерпуюче-повного і ріжностороннього дослідження самого тексту. Без сумніву, видане В. Сергієвича лишить ся, може, надовго ще важним матеріалом для студіюваня „Руської Правди“, але, очевидно, що, з огляду на слушні уваги, пороблені за останні часи (проф. Владімірскии-Будановим, проф. L. Goetz-ом і ин.) та на неповне (і не конче відповідне) використуванє перехованих текстів пам'ятника, будучим дослідникам ніяк не можна буде обмежити ся сим видапєм. Дуже потрібно, на нашу думку, видати нарешті повний збір всіх, досі знаних текстів „Руської Правди“, в якім оригінальні тексти були б віддані точно і докладно, з відповідним науковим апаратом, але без зайвих і часом лише утруднюючих розумінє тексту авторських „поправок переписувачів“, довільного виправлюваня та комбінованя текстів і не завжди щасливих доміслів. *О. Назарів.*

Н. Н. Товстолѣсь — Наслѣдованіє супруговъ по руському праву, въ связи съ проектомъ гражданскаго уложенія (Журналь Министерства Юстиціи, 1911 р., № 5, ст. 1—63).

Розвідка д. Н. Товстоліса представляє дуже потрібне доповненє до обговореної вами давнійше його розвідки: „Юридическое положеніє женщины при открытіи наслѣдства по руському законодательству“ (див. нашу рецензію в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“, т. CVI, ст. 207—209). Поставивши собі за ціль дослідити інститут спадкоємства женщины в російськїм праві, автор в попередній своїй розвідці вяснив історичну еволюцію і сучасне правне становище жінки в сій області, але тільки — як дочки та сестри, тепер же торкаєть ся становища її — як удови, себто при відкритю спадщини по мужови. Ціль розвідки — практична: автор має на увазі проєктовану законодатну зміну дотичних постанов теперішнього російського цивільного кодексу. Але справедливо констатує, що „кождий інститут не народжуючи ся ніколи в викінченім виді, є результатом послідовного розвитку“, уважає необхідним для відповідного означеня юридичної природи згаданого інституту в російськїм праві, прослідити хоч в загальних рисах історичний розвиток його в памятках законодавства. Для того він переглядає сі памяткы, починаючи від договору Олега з греками 911 р., Руської Правди, Псковської Судної Грамоти. Далі переходить до Литовських Статутів (дуже побіжний перегляд де-яких постанов 3-го Статута), зв'язуючи ся на означений проф. Владімірскии-Будановим звязок права Московської держави з литовсько-руським. Потім досить докладно зупи-

няєть ся на постановах московського і російського законодавства аж до найновіших часів. В кінці подає спис літератури дослідженого питання. Автор старав ся з можливою повнотою обговорити інститут спадкоємства супругів в звязку з історичним його розвитком, але все-ж не міг в сій своїй статі обхопити справу у всій її цілості (обмежив ся головню прослідженем лише прав на спадщину по другім супрузі), заповідаючи доповнене свої розвідки в недалекій будуччині. По думці автора (її висловляли також Беляєв і Кавелін), — „Руська Правда... представляє ту підставу, на якій побудований дальший розвиток інституту спадкоємства супругів“. Одначе бачимо, що вже Псковська Судна Грамота представляє де-які відміни. Московські ж „Судебники“ 1497 і 1550 р. р. зовсім нічого про права удови на участь в спадщині не згадують. З розвитком „помістно-вотчинного уклада“ в Московській державі помічаємо ще більші ріжницї що-до спадкоємства вдови, — їх витворили характеристичні особливости сього „укладу“. В дальшій розвитку, особливо в кінці XVIII і XIX в. в. (та й під-час реформ Петра I, напр. 1714 р.) вони підлягають ще більшим змінам. Та автор приходить все-ж таки до висновку, що — „постанови... законодавства московської доби що-до досліджуваного питання переняті одною спільною засадою, вповні відповідаючи сучасному розуміню, і коли простежити історичний розвиток інституту спадкових справ супругів по дальшим памятникам аж до наших часів, то стане ясным, що згадані постанови були тою базою, на котрій побудований нині маючий силу інститут спадкоємства супругів“ (ст. 28). „...З історичних памяток законодавства“ — каже він далі (ст. 39) — ми добуваємо матеріал до висновку, що наступство („преемство“) супругів після російського права, як право спадкоємства, узнавано вже стародавніми памятниками і вразно формуловано законодавством імператорського періоду першої половини XVIII в. (указами 1725 і 1731 р. р.) і, хоч принцип сей затемнений був поясненнями, що видані були в кінці XVIII і XIX в., але він все-ж таки в чистім виді відданий нині обовязуючим законодавством“...

На нашу думку, було би пересадом так тісно і безпосередно звязувати постанови українсько-руського старого законодавства з законодавством московським і новим російським, як се робить автор. Правда, нема сумніву, що в московськїм „Уложеніи ц. Алексея Михайловича 1649 р.“ — сїм дуже важнім жерелі дальшого російського законодавства — помітні впливи спадкоємця Руської Правди — Литовського Статута і запозиченя в його, одначе зовсім не такі вже великі, щоб признать московське право безпосереднім пашадком і органічним продовженням стародавнього українсько-руського. А проф. М. Ф. Владімирскій-Буданов, на котрого покликаєть ся д. Товстолис, так характеризує „спосіб

запозичення“ „Уложенієм“ приписів і постанов Литовського Статута: спосіб сей — „різномаїтний: иноді запозичуєть ся зміст статута буквально: иноді береть ся лише система і порядок річей; иноді запозичуєть ся лише річ, яку має на увазі принцип закона, а рішене подаєть ся власне; здебільшого „Уложеніє“ роздіблює один артикул на кілька статей. Запозичення з Статуту иноді приводять „Уложеніє“ до похибок в системі і навіть до викривлення істоти приписів... Проф. Владімірський-Буданов так характеризує далі „Уложеніє“: „Не дивлячи ся на таку велику кількість запозичень з чужих жерел, Уложеніє не є компіляцією чужоземного права, але кодексом вповні національним, що переробив чужий матеріал згідно з духом старо-московського права...“ (див. „Обзоръ исторіи русскаго права“, изд. 6-е 1909 р., ст. 224). Очевидно, — від перероблення і перетравлення чужих жерел, від присвоєня, разом з иншими, також і де-яких стародавніх українсько-руських правних постанов і інституцій ще далеко до цілковитого „преемства“.

Повторюючи те, що ми сказали вже в своїй рецензії на попередню статю автора, вазначимо ще раз, що хибним і неоправданим є взагалі змагане представити еволюцію російського законодавства — як безпосередній перехід від стародавньо-руського періоду до московського, а від сього останнього до нового російського. Московське законодавство має так багато особливих рис і прикмет в порівнянню зі стародавнім українсько-руським, що можна говорити, здаєть ся нам, хіба про рецепцію сього права першим, а не про безпосереднє спадковство. На жаль, д. Товстоліє задивляєть ся, видно, инакше на сю справу. Тому в його розвідці зустрічаємо не мало суперечностей і невідповідностей, котрі він сам же часом вазначує. Сюди належить напр. порівняне спадкових відносин, які є впливом московського „помѣстно-вотчиннаго укладу“ та всіх тих, що впливають з відмінних умов суспільного і державного ладу Московської держави і нової Російської імперії з стародавньо-руськими. Не знаємо, чого тут більше, — чи справді подібності, чи ріжниць...

Ол. Назарійє.

М. Е. Слабченко — Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII вв., Одеса, 1911 р. Ст. II+292.

Ріжні питання з области права, звичаєвого і писаного, що обовязувало на Україні лівобережній і правобережній, як також — з области судового устрою та процесу на Україні порівнюючи мало притягали до себе увагу дослідників. За останні часи, а саме — від часу оголошеня розвідки про суди гродські, земські і підкоморські на лівобережній Україні Д. Міллера та розгляду сеї праці, зробленого Ол. Лаваревським, по історії права на Україні не зявляло ся більше-менше видатних роз-

відок. Тому „Опыты“ д. Слабченка відносять ся саме до найменше розробленої області. З сього погляду заміри д. Слабченка можна лише привитати. На жаль, поспішність праці, обмеженість круга його дослідів і жерел, скороспілість і рішучість висповків, — словом, всі ті хиби, на які ми вже вказували при розгляді книги „Малорусскій полкъ“, помітні також і в його „Опытахъ“.

Перша стаття в „Опытахъ“ присвячена „Акцессови, или порядку канцелярскому“. Це — підручник до ведення процесу. Замітки д. Слабченка про жерела акцесу варті уваги. За остапні часи акцес надрукований в 6-м томі виданя „Стороженки“. Але д. Слабченко помиляється, гадаючи, що акцес не був перед тим друкований. Вперше був він надрукований в „Архиві“ Н. Калачова за 1860 р., № 2, ст. 1—23, і зветь ся там — „Процесъ краткій приказній, чрезъ которій можетъ отъ части, кто поинщеть, поразумѣти и познати порядки приказніе съ малаго и большіе, выдаій при резиденціи гетманской 1734 г.“. Огже акцес був офіціального походження і видане його стояло в звязку з амаганями упорядкувати судовий процес при гетьмані Данпіі Апостолі. Тому домисли А. Стороженка та М. Слабченка що-до часу, місця походження акцесу і особи, котрій, мовляв, належить його уложення, треба признати за позбавлені твердої підстави. Акцес мав стисло практичне значіне і був, як видно, дуже розповсюдненим на лівобережній Україні. Список його з 1740—1750-х рр. переходуєть ся також і в моїй бібліотеці.

Більшу частину „Опытов“ д. Слабченка займає розвідка „Показанія въ живни и правѣ Малороссіи XVII—XVIII в. в.“. Матеріал, що поклав в її основу д. Слабченко, не великий. Справа, як відомо, ледве зачеплена в літературі, матеріалу видано досі мало. Це означує і сам д. Слабченко. Метод, котрий уживає автор при досліджуваню вибраного собі питання, добре видно з його передмови: „Я не машель возможнымъ — каже він — обойтись безъ разсмотрѣнія соотвѣтствующихъ главъ „Правъ, по которымъ судится малороссійскій народъ“. Первоначально у мене возникла было мысль о томъ, чтобы привлечь къ изученію литовскій статутъ. Правда, это удвоило бы работу, но дало бы и болѣе положительныя результаты. Но, привлекиши статутъ, необходимо было привлечь и вѣмецкіе законодательныя сборники. Послѣднихъ же въ вѣстныхъ бібліотекахъ не разыщешь. При такихъ условіяхъ пришлось обратиться къ памятнику, въ которомъ собрано все то, что представлялось существеннымъ въ второй четверти XVIII в. Составители Правъ безусловно воспользовались и судебной практикой. Малорусскіе судьи пользовались не во всемъ объемомъ вѣмецкимъ правомъ и Статутомъ, а въ нѣкоторыхъ частяхъ. Послѣднія и были привлечены

къ систематизації составителями Правъ. Вмѣстѣ съ тѣмъ въ Правахъ заключаются и, такъ сказать, идеальныя, въ смыслѣ противоположности существующимъ, возарѣнія Малороссіи XVIII в. Отсюда, между прочимъ, протистекаеть противоположность, иногда рѣзкая, въ размѣрахъ налагаемыхъ за различные преступленія наказавій“... (ст. 32).

Я навмисне зробив сю довгу виписку з передмови д. Слабченка, щоб показати необережне відношення його до свого наукового завдання. Припустимо навіть, що є фактично справедливим те, що каже він про „Права“, але-ж прецінь „Права“ — се лише проєкт, котрий ніколи не обов'язував і не дістав затвердження. Коли, як признає сам д. Слабченко, знаходимо в сїм проєкті „ідеальныя возарѣнія“, то звідси впливає вже, що він очевидно містить в собі такі правні норми і такі кары, котрих або зовсім не уживано до того часу або уживано в иншій виді. Чи можна-ж при таких обставинах ігнорувати ті закони і збірники їх, котрих дійсно уживано в судовій практиці? Гадаємо, кождий відповість, що — ні. Коли яквихсь головних жерел не можна дістати на місці, то в сього ще не впливає, що науковому дослідникови дано право будувати свої висновки на чім завгодно, лише не на головних жерелах. Коли би д. Слабченко добре вистудіював судовий, уживаний на практиці, матеріял, то се могло-б дуже значно допомогти йому в його завданю. Але сього, на жаль, нема. Д. Слабченко свої висновки будує головню на „справній книзі Прилуцького полку“. Сього замало для поважного й повного дослідження питання при тїм широкім поставленню його, яке дає йому д. Слабченко. Не дивлячи ся на обмаль матеріялу, на недослідженість писаного права, що мало силу на лївобережній Україні, д. Слабченко все-ж таки уважає, що має право робити характеристику карного права України XVII—XVIII в. в. Цілком природно, що в сїм розділі знайдемо цілий ряд дуже ризиковних, необґрунтованих, а то й зовсім фантастичних тверджень. Д. Слабченко каже: „къ концу XVIII ст. о какихъ бы то ни было разумныхъ мѣрахъ въ Малороссіи серьезно говорить нельзя. Въ ней царствовалъ самый безцеремонный произволъ и самосуду въ жизни отдавалось предпочтеніе. Жаловались въ судъ скорѣе по привычкѣ, чѣмъ по необходимости, потому что съ сильными шляхтичами ничего не могли подѣлать. Правда, и раньше къ шляхетству относились довольно мягко, но все-таки его судили, никогда чувство законности не падало такъ нязко, какъ при послѣднихъ вздохахъ автономной гетманщины“ (ст. 62). Що й казати, надужить закону було багато. Але той висновок, котрий робить д. Слабченко, навряд чи науковий, бо не оснований цілком на дослідженю судових документів. Твердження, висловлене, наприклад, д. Слабченком про те, що винір тяжкої чи лагідної кары жїлковито залежав від самоволї судії (ст.

64) або те, що — „ссылка въ Малороссіи была организована по великорусскому образцу“, опис нарешті окремих родів кари і т. д. — потребують більше детальнішого дослідження та ширшого вистудіювання матеріалів, ніж те, яке бачимо у д. Слабченка.

Інші статі, уміщені в „Опытахъ“, мають заголовки: 1) „Causus potabilis“, де автор робить досить цікавий екскурс в сферу розгляду у різних народів того випадку, коли одруженне з засудженим або засудженою ратувало його від смерті; 2) „Къ вопросу о договорахъ въ правобережной Малороссіи XVIII вѣка“ — тут д. Слабченко характеризує 5-й розділ „Нравоучительной Богословіи“, виданої у Львові в 1752 р., в котрій подана досить відповідна термінологія юридичних умов і актів. На жаль, і ця цікава стаття не позбавлена багатьох ризикованих і безпідставних тверджень, на вірєць того, наприклад, що — „право Малороссіи даже XVIII в. и даже (sic!) уголовное имѣло частноправный характер“ (ст. 261). Юридична термінологія також не дотримана, напр. термін „залогъ“ уживаний замість „закладъ“ (ст. 266). 3) Остання стаття присвячена заміткам про сябрів, в приводу погляду на них, висловленого відомим польським істориком Яблоковским. Д. Слабченко пише: „какъ говорятъ акты, население увеличенное новыми толпами выходцевъ изъ Правобережья, дѣлило занятія земли путемъ личного или коллективного захвата. Владѣльцы подобныхъ идеальныхъ долей въ угодьях и были лица, которые известны подъ именемъ сябровъ“. Треба припустити, що при займанщині, очевидно, мала своє значінє фізична сила. Але існування ідеальних уділів свідчить про силу права. Одно понятє виключає друге. Яким способом можна помирити їх при означеню понятя „сябр“ та уважати захватний уділ ідеальним — не розумію.

Микола Василенко.

Dr. Wiatcheslaw Gribowski — Das Staatsrecht des Russischen Reiches (Das öffentliche Recht der Gegenwart. In Verbindung... herausgegeben von M. Huber, G. Jellinek (†), P. Laband, R. Piloty. Bd. XVII). Tübingen, Й. Ц. В. Мор, 1912. Ст. XI+197.

Автор — один з російських професорів „нової формації“ дає короткий огляд державного права Росії. По короткім огляді літератури представляє устрій російської держави в 11-и більших розділах. Розділ I обговорює повстанє і розвій московської держави (не навіязуючи до київської держави), власть пануючого, повстанє царської власті і правління, стан і організацію управи та стап Росії перед конституцією. В другім розділі представлено праводержавне становище російської держави (на основі нових законів), в третім територіяльний поділ держави, що неділима, хоть окреме становище серед неї займає Польща і Фінляндія, а в четвертім розділі людности

(ступені підданства, поодинокі стани, справу „інородців“, Жидів, чужих підданих і Фінляндців). 5-ий розділ, присвячений обговоренню державної влади, віставляє права пануючого, і обговорює справу наслідства престолу, реґенції і царської родини та новий конституційний лад, а то вибори до думи, право виборче, вибори до державної ради, організацію обох палат, їх обсяг ділава і урядоване. 6-ий розділ подає правні умови діяльності адміністративних і судових органів (закон, розпорядок, судове рішення). 7-ий представляє організацію центральних і льокальних органів (губерній, намісництва, земств і т. д.), а 8-ий устрій судівництва. В 9-ім розділі розглянемо державну службу і відвічальність урядників (з окрема услівя прийнята до державної служби, обовязки і права урядників), в 10-ім державний нагляд, організацію контролі і адміністративне судівництво, а в 11-ім окремі галузи управи як заграничні і військові справи, управу фінансів, льокальні фінанси, удержане ладу (паспорти, преса, заслання, арешти, уживане оружя, військовий стан), санітарний догляд, добротинність, охорону праці, духовні справи і справи краєвої культури, хліборобство, лісництво, право польованя, кредит, право будови, огневу і дорогову поліцію і т. и.

З. Кузеля.

А. С. Осипський, Мелетій Смотрицький, Архієпископъ Полоцькій, Київ 1912, 8°, стор. (4)+154+(1).

Про Смотрицького видав монографію у латвиській мові ще 1665 р. в Рязі холмський єпископ Яків Суша п. з. „Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine V. Josaphat transformatus sive Meletius Smotriescius“, а передрукував сю книжку єзуїт Іван Мартинов в 1864 р. в Брукселі. Як не перводрук, то передрук найдець ся в кожній більшій бібліотеці і тому дивним видаєть ся усправедливлення автора, що йому не вдало ся одержати книжки Суші (стор. 4, замітка). На монографії Суші оперли ся польські історики в своїх статях і завітках про Смотрицького, а з них цитує автор тільки історії літератур Мацейовского й Вишневского та звісну працю проф. Брікнера „Spory o unię w dawnej literaturze“. Для можливої бібліографічної повноти можна було згадати про працю Франца Сярчиньского „Obraz wieku panowania Zygmunta III“ (Львів, 1828), що містить „opis osób żyjących pod jego panowaniem, znamienitych przez swe czyny pokoju i wojny, cnoty lub występki, dzieła pismienne, zasługi użyteczne i celne sztuki“. Про Смотрицького є мова в другім томі (стор. 204—207). Як Сярчиньский перекрестив Єве на Іве, так також і Ігнатій Ходницький. Маю на думці нецитований автором „Dykcjonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie tury ich życia, szczególne wiadomości o pismach i krytyczny rozbiór ważniejszych dzieł niektórych“, а саме том третій (Львів, 1833), де про

Смотрицького говорить ся за Сушою на стор. 137—144. З углядення сих книжок автор був би мав одну користь. Подаючи за Філаретом вістку, що першим місцем учительства Смотрицького була „какая-то Ивская школа“ (стор. 20), не був би поставив тут знаку питання, бо з учителюванням Смотрицького в Євю звязана його граматика з 1618 р., видана в Євю. Її примірник є в Румянцивському музею, а проф. А. Кирнічкіков твердить рішучо в „Энциклопедическомъ Словарі“ Брокгавза-Ефрона (т. XIX, Спб. 1896, стор. 25), що виданне граматки з 1619 р. єє передрук граматки з 1618 р. з доповненнями.

Не прикладаючи ваги до статей у польських журналах (прим. *Przyjacieł ludu, Leszno, 1838, V*) або й таких, як стаття про Смотрицького Садока Баронча, надрукована в Познані 1839 р., дослідник життя і діяльності Смотрицького не повинен забути на монографію Едварда Ліковського „*Unia brzeska*“ в другім перегляненім і поправленім виданню (Варшава, 1907). Ся праця була би вже стала в пригоді авторови, бо оперта не тільки на друкованих матеріалах і історичних працях в латинській, польській, великоруській, французькій, італійській, німецькій й українській мові, але й на рукописних жерелах в римських архівах ватиканських і конгрегації *de propaganda fide*, в львівським унійським митрополіччю, краківським музеї Чарторийських і двотомній рукописи бібліотеки познанського Товариства прихильників науки. Праця Ліковського се заравом найповажніше слово, сказане Поляком про Берестейську унію і події, звязані з нею і викликані нею.

З праць Українців з тої області незвісна авторови книжка Кульчинського „*Specimen ecclesiae Ruthenicae*“, римський перводрук із 1733, а париський передрук з 1859 р. „Історія України-Руси“ проф. Грушевського не діждала ся також згадки, хоч у ній (пятий і шестий том) найшов би був автор неодну критичну думку. Вкінці не зашкодило навіть зазначити, що й Омелян Огоновський, рівнож як Мартинов і Філарет, у перестарілім першім томі „Історіи рускої літератури“ приписав Смотрицькому й статю проти нового римського календаря і „*Вирши ма отступниковъ*“, друковані в Острові 1598 р. (стор. 136).

Вже докладнійше зібрана література предмету в великоруській мові. Оцінюючи літературу предмету, ліпше робити се в хронологічнім зіставленню, бо в такім разі краще підчеркуєть ся праці, що дійсно давали пове в данім напрямі, а кодо них скуплюють ся роботи, які повторювали звисне чи критично зводили вістки разом. Коли польські дослідники пакидують ся на Смотрицького як на православного та представляють його в негарнім світлі, то само роблять великоруські дослідники або й українські православні з переходом Смотрицького на унію. З призначенням треба віднести ся до становища автора, що стараєть ся бути

дуже обережним, щоби не порушити історичної правди, а далі, що пробує дати психологічне вірне вяснення особи й поступовання Смотрицького. Автор став на точці помиренья обох крайних таборів.

В першій розділі праці (стор. 11—42) подана біографія Смотрицького до часу постриження у черці. Замічу тут, що шкільними літами Смотрицького треба було займатися значно основніше, ніж се зробив автор, бо в ученню Смотрицького в виленській сауїтській колегії і за границею є корінь його будучої душевної і житевої боротьби. Не буду й наводити доповнень з книжки Суші, як про безсумнівне ректорство Герасима в Острожській школі, що крім Мелетія у нього був ще старший син і т. д., бо сеї книжки на жаль не роздобув автор. Гарні праці Жуковича використані належно автором і в першій розділі і в другій (стор. 42—67), що обіймає факти з життя Смотрицького до 1623 р., і в третій (стор. 67—88), посвяченім життю і діяльності Йосафата Кунцевича та неоправданому підозріванню, що Смотрицький вчав палці в кровавій смерті унійтського полоцького владки. З останніх двох розділів четвертий (стор. 88—113) призначений подорожжю Смотрицького на схід і подіям, викликаним подорожжю. Лист Кирила Люкаріса до львівського латинського архієпископа Дмитрія Соліковського надрукований в додатку до передруку книжки Суші, отже треба або прийняти його або доказати підробленість, а не писати: „Это письмо патр. Кирилла Лукариса въ нашей литературѣ неизвѣстно“ (стор. 103). З різних гадок, а то й підозрінь, неприхильних Смотрицькому, з нагоди його подорожжю автор схильюється до свідочтва самого Смотрицького й думки Єленевського, що цілю подорожжі було бажання довести до кінця справу проєктованої унії. Останній розділ (стор. 113—140) займається подіями останніх літ життя і діяльності Смотрицького від 1628 р.

В праці положено за малий натиск на національно-культурні мотиви, які руководили не тільки Смотрицьким, але й визначнішими нашими одиницями при переході на унію. У трагедії життя Смотрицького не вяснив автор і ролі Саковча, сього справжнього прототипу українського національного хамелвонства та безхарактерности. Рівнож ві зрозумілої причини не підвів автор того, що свій талант, який так дуже потрібний був тоді нашій нації, закопав Смотрицький у чернечій келії, взявши на себе перший раз чернечий клобук. В загальнім погляді на літературну діяльність Мелетія Смотрицького (стор. 140—154), який автор задумав присвятити другій том своєї монографії, не зазначено, що ще Сярчинський приписував Смотрицькому зложене підручника грецької мови н. з. *Institutionum linguae graecae libri duo* (Кольовія, 1615). Річ дуже правдоподібна, але не доказана аві не збита. Суша подав, що Смотрицький мав перекладати Псалтир, Новий завіт і укладати словар.

Думку про тотожність клярика Острожського та Смотрицького автор відкидає.

Отці замітки не мають цілком на цілі обвиняти корисне вражіння, яке дає праця автора як синтеза совісно зібраного й критично провіреного матеріалу, доступного авторови, хоч не виключує вона потреби великої монографії про одного з найталановитших і найбільше освічених Українців старих часів.

М. Возняк.

Література.

Aleksander Brückner — *Pieśni polsko-ruskie* (Pamiętnik literacki, wyd. przez Towarz. literackie im. A. Mickiewicza. Львів 1911. X. Стор. 181—197, 417—444).

Проф. Брікнер дає тут доповненя до званих праць і збірок Грушевського, Перетца, Франка і Гнатюка, використовуючи польський матеріял переважно з XVII столітя.

Українська лірична поезія взорувала ся на дуже популярних у Польщі „піснях, тавцях і падванах“, що появляли ся часто в збірках і передруках, безіменно і під всілякими псевдонімами, але позатрачували ся потім, переслідувані польським духовенством. Найдавнішою такою збіркою був „Kiermasz wieśniacki abo rozgwara Kmosia z Bartoszem na Zawisłu“, виданий около 1615 р. і передрукований Т. Вежбовским; до давних збірок належать також „Pieśni i tańce zabawom uczciwym gwoli“ (з 1614 р.), „Pieśni, tańce i padwany kwoli zabawom uczciwym szlachetnej młodzi“, „Dama dla uciechy młodzieńcom i pannom“, „Prażonka albo nawara dla zabawki uczciwej družynie“ (з 1615 р.), і „Nowe pieśni dworskie“, видані в 1890 р. проф. Пжиборовским. В таких збірках зачала дуже скоро появляти ся і українська мова, що своєю співністю падала ся до висказуваня найвних сентиментів. Інша річ, що мова усіх тих пісень нерівна і густо пересіяна польонізмами, бо ж складали зглядно списували їх польські автори. Автор наводить для прикладу три українські пісні, виняті із збірки „Nowe Pieśni Dworskie“ а то ч. 24 (Da poudu ja, poudu, da po podsyneuku, stychonka stupaiucu), ч. 25 (Da zrownay Boże, gory, doliny, ruwneyko) і ч. 27 (Prestañ Jaśiu z wieczora chodity) і виїмок із збірки „Wesoła ochota“ (Pod lipoiu stoiała). Найстаршою українською пісню в таких збірниках треба вважати діялькову пісню між хлопцем і дівчиною. Ся пісня повстала около р. 1615 і була надрукована перед р. 1617 в збірці „Pieśni, tańce i padwany“ під ч. 15. (Czem, czem, czem, czemu boso chodzysz?). Молодша хронологічно пісня про Кулину, яку автор вважає перливою польсько-української лірики. Надрукував її Ян Дзвонковський

в додатку до „Sejmu walnego domowego... r. 1625“ як „Pieśń kozaká Płachty“, але звали її в Польщі вже перед тим, бо в „Mięsoopuscie albo tragicomedyi na dni mięsoпустne z r. 1622“ згадується, початок пісні: Гой козачейку пане ж мой! Пісня про Кулину мусіла бути зрештою дуже популярна, бо передруковано її і в новім виданю „Prażonki albo nawary“ з 1640 р. Брікнер присвячує баладі про Кулину окремий розділ і старається в противенстві до Франка (в статі Козак Пляхта, З. Н. Т. ім. Ш. 1902, Ш) доказати, що се не народний український твір, а штучна пісня польського автора. Її не знає народна поезія; вона подибується лише у штучних збірках дворацьких пісень, як приміром у збірках, описаних Ю. Яворським в статі „Два замѣчательныхъ карпаторусскихъ сборника XVIII в.“ (в Ізвѣстіяхъ кievськ. універс. з 1909 р.). Текст пісні зраджує також Поляка, а польоніями належать саме до основних прикмет пісні і не можуть називати ся псованем тексту.

У дальшій частині розвідки займається Брікнер українськими віршами в польських рукописах. Таких віршів доволі багато і дещо побачило вже світ у збірках і працях Франка, Щурата, Яворського, Перетца і інших. Автор подає тут дальші причинки, а крім того пояснює дотеперішні погляди і розсліди і заступає консеквентно погляд, що ціла та творчість польського, а ніяк не українського, народного чи козацького походження. Тут належать приміром „Pieśń ruska o Chmielnickim Bogdanie buntowniku kozackim“, записана в петерб. рукописи Рази. XVII, folio 25, к. 7 (поч. Wuzurał się Chmiel z micha...), звісна дума „Hej ryka Styru“ і „Duma kozacka o Beresteckim zwycięstwie“ (в петербур. рукописи Рази. XVII, Oct. nr. 11 з 2 полов. XVII ст.). Се переважно історичні і сатиричні пісні „pisane na modłę polską przez ludzi gente Rutheni natione Poloni“; більше самостійна була українська творчість на полі любовної пісні, якій присвячує Брікнер дальшу частину своєї праці. Поданий тут, по короткім обговореню дотеперішних збірок Грушевського, Гнатюка і Франка, докладний опис дуже багатой і давньої збірки польсько-українських пісень, що перехована в бібл. Осоліньських під ч. 2337. При тій нагоді наведено в цілости або у виїмках около 70 українських любовних пісень, між иншим варіант пісні про „тройзіле“. У додатку надруковано „Pieśń (w) Wołoszech o Chocimiu złożona A. 1620“ (стор. 440—441) з петербурської рукописи (Поль. IV Q. № 30, стор. 260 і д.).

(Початок: O Chotimiu hrodie dawny,

Na wsiu zemlu wielmi sławny)

і „Paskwil Ruskym językiem albo pożałowanie płacziwe butto takie wzdychanie wsiey Prawosławney Rusi Powiatu Przemyskoho... a wy-

dane... czerez oceza Nikiphora Humena Onofroyskoho y Smolnickoho w Horach wpulmili od Światoiey Beskiedy, za prozboiu usilnoiu Ich Mei Pana Fedora Manastyrskoho y P. Fedora Wynnickoho y P. Marka Wysoczanskoho kurołowa y P. Fedora Kopystynskoho Obywatelow Ziemi Premyskoiey, a to iakim sposobem Światoia Przedostoinoia Cerkiew Bożą da Holoskoyska Światoho Cathedralnaia w Premyslu odkinulosię k Pietru Swiatomu Rymскому w Warszawie na Seymie w Roku tysiąc sześćset Czterdziestym pierszym"... (ст. 442—444).

З. Кузеля.

А. И. Сычевская — Памята Бернида и его Вирши на Рождество Христово и др. дни, Київ, 1912. Відбитка з XXIII кн. „Чтений въ Ист. Общ. Нестора Лѣтоп.“, 8^о, ст. 50+3 зникки.

Одним із визначніших культурних робітників України на початку XVII в. був Памята Бернида, що лишив своє заслужене ім'я на полі українського друкарства, історії української вірші і літвістияки. Успіхи його праці такі видатні, що українознавство повинно було здобути ся на монографію сього культурного діяча, а бодай зібрати разом твори його духа. Міжтим рідкий друк Берниди „Вѣршѣ“ з 1616 р., якого Каратаев начислив усього два примірники (в Імп. Публ. Бібл. в Петербурзі і Румянців. Муз. в Москві), ждав на передрук аж до 1912 р. А хоч його Лексикон можна стрінати частійше й хоч його передрукував іще в 1849 р. Сахаров в другій томі „Сказаній русскаго народа“, заслугує на передрук сей так важний пам'ятник, бо передрук так дуже недбалий, що можна його зовсім зігнувати.

Передрук „Вѣршѣвъ“ з 1616 р., до якого додані три гарні зникки попередила Сичевська мало що не аркушевим вступом, на який складають ся зібрані разом скупі вістки про Берниду та докладний опис і звіт оригіналу передруку. Одну з давніших біографічних заміток про Берниду дав Василяннин Плат Стебельський у праці „Dwa wielkie światła na horyzoncie połockim czyli żywoty świętych Ewfrozyny i Parascewii“ в 1781 р. В Стебельського Бернида „rodowity Słowak“ „w pięciu językach syryjskim, chaldejskim, hebrajskim, greckim i łacińskim nie tylko biegły, ale i ozdobny“. Після Стебельського жав Бернида замолу бути при львівській єпископі Гедєоні Балабані. По його смерті коло 1600 р. приймив його до себе Теодор Юревич Балабан на поручення свого брата Олександра, що був рогатинським і теребовельським старостою і ротмістром війська короля Жигмонта III. Тут забавив Бернида багато літ і користаючи зі значної бібліотеки, зачав збирати в різних книжок, а найбільше в біблії, виданої у пяти вчислених врсше мовах в Антверпії 1584 р., різні слова, імена та назви гір, горбів, лісів,

рік, міст і інших річків і перекладати їх на церковно-славянську мову.

В 1851 р. в 4 ч. львівської „Зорі Галицької“ умістив Осип Левицький в Болшова статейку „Памво Беринда“. Напротив твердженню Стебельського думав Левицький, що Беринда уроженець галицької землі. З заслугуючого на віру, як пише, устного жерела, знав, що родина Беринда іще на початку XIX в. була в Гауполу. Це містечко віддалене півтора милі від Галича, пів милі від Пітрича, де був славний монастир Василян, скасований за австрійських часів, а малу милю від Крилоса. В Крилосі любив перебувати Гедеон Балабан. При чернецькім монастирі була школа, а навіть теологія, як знав се автор в оповідань своїх прадідів. Щоби можна віднайти родинне місце Беринди, вистарчить на думку Левицького довідати ся, як давнійше називали ся місцевости Гаупіль і Маріямпіль. Місце студій Беринди не відоме Левицькому. Окрім наведеного здогаду все инше зі статі Левицького переповіджане за Стебельським.

На основі праці Флерова „о православныхъ церковныхъ братствахъ“ з 1857 р. (стор. 118) подав вістки про походження і науку Беринди Яків Головацький у статі „Начало и дѣйствованіе Ставропигійскаго братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“ в „Зорі Галицькій“ як альбум-і на годъ 1860“ (стор. 455). Памва Беринда названий тут вихованцем львівського Ставропигійського братства. „Він родив ся в Молдавії“, де було багато руських осель і де трохи не до кінця XVII в. руська мова була письменною мовою, судовою і надвірною у молдавських господарів, а в богослуженню удержувала ся наша церковно-славянська мова. Беринда виховував ся у Ставропигійській львівській школі. Подорожуючи від молодих літ по святих місцях, постриг ся у черці в Єрусалимі і там проживши кілька літ новнив ріжні обовязки“. Звідтам закликав його як ученого мужа львівський єпископ Гедеон Балабан і поручив йому поправу книг і нагляд над їх друком у стратинській і крилоській друкарнях. З Головацьким згодив ся вповні Омелян Огоновський в першім томі „Исторіи литературы рускоя“.

Вже в отих скуких доновнень до вісток, вібраних авторкою, видно, як цікаво було би мати осібну монографійку про Беринду, в якій треба би було критично розібрати всі вістки про нього, які дійшли до наших часів, і осцувати тріквішну канву життєписних даних, щоби не повторювати все таких самих, дуже часто противорічних собі твердженъ і гіпотез. В такій монографійці треба би рівнож докладно розібрати всю духовну спадщину Беринди. Можна сподівати ся, що авторка виконає сю роботу згодом, а на разі подяка їй за гарний передрук „Вършѣвъ“ і вступні вістки до нього.

М. Возняк.

Собраніє сочиненій Г. С. Сковороди. Томъ I. Съ біографією Г. С. Сковороди М. И. Ковалинскаго, съ замѣтками и примѣчаніями Владимира Бончъ-Бруевича. (Матеріалы къ исторіи и изученію русскаго сектантства и старообрядчества, Выпускъ 5-й), СПб. 1912, стор. XV+544.

Нарешті ми маємо новне виданне творів славного нашого філософа. Свого часу розпочав був виданне писань Сковороди проф. Д. Багалій, але спинив ся на півдорозі, бо цензурні відносини за старого ладу не сприяли появі цілого спадку по мандрованім шукателю правди й мудрости. Тільки сяка-така воля друкованого слова дала нарешті змогу рукописному скарбови появити ся в друку. Перед нами отсе перший том творів чорнуського мислителя, в котрім зібрані всі дотепер відомі прозові його писання, цілком науково, здебільшого з оригіналів видані л. Бонч-Бруевичем. Виданне розраховане на два томи. 2-й містить усі перекладні праці Сковороди, його вірші, байки й листування. Крім сього обіцяє видавець дати тут ще докладну бібліографію про нашого філософа, спомини про нього сучасників, а також загальний парис його науки. Треба побажати, щоб як-найскорше вийшов у світ і сей том. Тільки тоді на цілий зріст стане перед нами український мислитель і можна буде як слід оцінити його роботу і значіння її для нас. Тільки тоді, сподіваємо ся, його робота знайде належну оцінку і не буде промовчувати ся, як се було досі, російською наукою офіціальною, бо дотепер по-за нечисленними вченнями — Українцями про Сковороду мало хто згадував і студіював. Для Росії був він властиво майже невідомою постатю, бо по-за назвищем ніхто його близьче не знав і не займав ся. Правда, на Україні інтерес до оригінального мислителя ніколи не зникав цілком, але й тут брак повного наукового збору його творів був на заваді докладнійшій знайомості з його наукою. Тим часом саме для Українця така знайомість особливо потрібна, не лиш з погляду чисто-абстрактного філософського інтересу, але й з погляду живого, практичного, що близько обходить і історика нашої літератури зокрема. Аджеж Сковорода — се наша „мандрована академія“, його життє й його діяльність — се яскрава сторінка нашого минулого, не згадуючи вже про відгуки його науки серед народної маси в теперішніх часах. Сковорода для нас не смішний домородний філософ, не „філософ“ в лапках, як і досі уявляють ся його постать представникам російської учености, не хуторський Сократ якийсь, ні, — се видатний член нашої суспільности XVII в., імя голосне і широко знане тогочасній нашій культурній публиці, і не лиш тогочасній, бо ще й в початках XIX в. імя се було широко популярне на Україні. Лише пізнійше почало воно чим раз більше примеркати, аж вкінці з близького і рідного обернуло ся воно серед широкої громади нашої інтелігенції в якусь неясну тінь Елізіума.

Ми не можемо забувати, що наші предки ще оттак недавно захоплювалися творами мандрівного мислителя-чудака й оригінала, пильно їх списували й студіювали, бо забути про се, значило б умисно обминути джерела й шляхи нашої культури. Се одно вже повинно прикувати увагу історика нашої літератури до Сковороди і увага ся стане тим більшою, коли пригадаємо, що основоположники нашої нової літератури знали філософа не тільки з імени. Уже Котляревський вставляє його „Всякому городу“ в свою „Наталку Полтавку“ і се лише зверхній вияв знайомости з творами Сковороди, вплив котрих на батька нашої літератури на сїм не обмежував ся, а йшов і в глиб; під сими впливами пише Квітка, а згодом славетній кобзарь починає „списувати Сковороду“. Ще глибшу цікавість, як знаємо, виявив до філософа Куліш. Самих сих фактів досить, щоб радіти новому виданню д. Бонч-Бруєвчя, виконаному з любов'ю й додержанням усіх вимог науковости.

В I-ім томі „Збірника праць Сковороди“ маємо такі його твори: проповідь: „Убуждешся видѣша славу Бґо“ і „Да лобжеть мя отъ лобзаній усть своихъ“, трактати: „Начальная дверь ко християнскому добронравію“, „Наркіссъ“ (Разглаголь о томъ: Узнай себе), „Симфонія нареченная Книга Асханъ о познаніи самого себе“, „Бесѣда нареченная двое, о томъ, что блаженнымъ быть легко“, „Разговоръ дружескій о душевномъ мірѣ“, „Кольцо“ (дружескій разговоръ о душевномъ мірѣ“, „Диалогъ или разглаголь о древнемъ мірѣ“, „Разговоръ, называемый алфавитъ или букварь шира“, „Израилскій зміѣ“, „Жена Лотова“, „Брань архистратига Михаила со сатаною“, „При Бѣсу со Варсавою“, „Благодарный Еродій“, притча „Убогий Жайворонокъ“ і діяльог „Щотопъ Зміинъ“. Бракує лише „Разсужденіе о поэзії и руководство къ искусству оной“, котрого видавець ніде не міг відшукати.

Попереджає том „Замѣтка отъ редакціи“, в котрій знайомить нас д. Бонч-Бруєвчя з виданням і працею коло нього, і „Жизнь Григорія Сковороды“ — біографія філософа, яку написав його ученик і приятель Ковалінський.

Варто піднести, що в великій мірі до появи сих творів причинив ся наш земляк д. В. Радиховський, давши на їх видання 2 тисячі рублів. Без сеї помочи хто знає, скільки б ще мали ми на них ждати. До річи замічу, що новійшу роботу по бібліографії праць, що так чи инакше торкають ся Сковороди, доведену майже до кінця 1912 р., не що давно подав в I-м випуску „Извѣстій Одесскаго бібліографическаго Общества“ за 1913 р. (ст. 30—48), д. Л. Чижикив, автор бібліографії уміщеної свого часу в наших „Записках“ (див. т. XXX). *Вол. Дорошенко.*

Видання й статі, ширше обговорені в сім томі:

Наукова хроніка.

П. Жуковичъ — Сеймова боротьба православнаго западно-русскаго дворянства съ церковной уніей, вып. V, 1910, вып. VI, 1912.

— Матеріали для исторіи кіевскаго и львовскаго соборовъ 1629 года, 1911.

Преисторія, археологія, исторія штуки.

А. Бобринскій — Отчетъ объ изслѣдованіи кургановъ въ черкасскомъ и чигиринскомъ уѣздахъ кіевской губерніи въ 1909 г., 1911.

Н. Лихачевъ — Историческое значеніе италогреческой иконописи, 1911.

Collection M. P. Botkine, 1911.

Д. Айналовъ — Миниатюры „Сказанія“ о святыхъ Борисѣ и Глѣбѣ Сильвестровскаго Сборника, 1911.

W. Łoziński — Złotnictwo lwowskie, 1912.

В. Щурат — Українці золотарі у Львові XIV—XVII ст., 1912.

T. Spiss — Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi, 1912.

Исторія політична і культурна.

М. Приселковъ — Митрополитъ Иларіонъ, 1911.

М. Довнаръ-Запольскій — Исторія русскаго народнаго хозяйства, 1911.

И. Каманинъ — Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 гг., 1911.

И. Алешинцевъ — Исторія гимназическаго образованія в Россіи, 1912.

П. Козловъ — Николай Михайловичъ Пржевальскій, 1912.

Записки Н. К. Беркута, 1911.

А. Титовъ — По поводу записокъ архієпископа Саввы, 1910.

Воспоминанія И. И. Янжула о пережитомъ и видѣнномъ, 1911.

П р а в о.

В. Сергѣевичъ — Русская Правда въ четырехъ редакціяхъ по спискамъ Археографическому, Троицкому и князя Оболенскаго съ дополненіями и вариантами изъ другихъ списковъ, 1911.

Н. Товстолѣсъ — Наслѣдованіе супруговъ по русскому праву, 1911.

М. Слабченко — Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в. в., 1911.

W. Gribowski — Das Staatsrecht des Russischen Reiches, 1912.

А. Осинскій — Мелетій Смотрицкій архієпископъ полоцкій, 1912.

Л і т е р а т у р а.

А. Brückner — Pieśni polsko-ruskie, 1911.

А. Сычевская — Памва Берында и его Вирши на Рождество Христово и др. дни, 1912.

Собраніе сочиненій Г. С. Сковороды, 1912.

ПОКАЗЧИК

до тт. СVII—СXII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка ¹⁾
(рік XXI).

I. Розвідки, замітки, огляди й матеріали.

Бордун Меланія. З життя українського духовенства Львівської єпархії в другій половині XVIII в., СІХ, с. 39—90, СХ, с. 55—100.

Василев Мих. Причинок до історії українського руху в Росії, СVIII, Misc. с. 147—157.

Василенко Микола. З історії устрою Гетьманщини, СVIII, с. 103—116.

Верхратський Іван. Перше помпальне богослуження за упокої Тараса Шевченка 1862 року у Львові, СVIII, Misc. с. 145—146.

Возняк М. До історії української наукової і просвітної організації в Галичині 1848 р., СХ, Misc. с. 163—182.

Возняк М. З гарантій української преси в Галичині, СХІ, Misc. с. 140—159.

Возняк Михайло. З-за редакційних куліс віденського Вістника та Зорі Галицької, СVII, с. 73—109.

Возняк Михайло. З культурного життя України XVII—XVIII вв., СVIII, с. 57—102, СІХ, с. 10—38.

Возняк М. З фольклорних занять Маркіяна Пашкевича, СІХ, Misc. с. 140—155.

Возняк М. Стара українська драма і новіші досліді над нею, СХІІ, Н. хр. с. 139—191.

Герасимчук Василь. Чуднівська кампанія 1660 р., СХ, с. 31—54, СХІ, с. 53—83, СХІІ, с. 74—89.

Гнатюк Вол. Жебрацькі благальниці, СХ, Misc. с. 158—163.

Гординський Я. Михайло Куземський кандидатом на митрополичий престіл, СХІІ, Misc. с. 124—128.

Гординський Яр. Недоля галицьких дяків, СІХ, Misc. с. 136—140.

Грушевський Мих. Олен в Ніжинців, СІХ, с. 123—135.

Грушевський М. Памяти Євгена Голубіцького, СVIII, Misc. с. 140—145.

Грушевський Мих. Памяти Якова Шульгина, СVII, с. 5—9.

Дорошенко Вол. „Кіевская Старина“ і її „Показчик“, СІХ, Н. хр. с. 166—177.

¹⁾ Скорочення: Misc. = Miscellanea. Бібл. = Бібліографія. Н. хр. = Наукова хроніка.

Джиджора Іван. До історії Генеральної Військової Канцелярії, CVII, с. 39—51.

Зубрицький М. Канонічний огляд парохії Ріпник в короснянськй деканаті в Галичині в 1780 р., CVII, Misc. с. 119—128.

Inhalt der I—CVI Bände der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Jahrgang I—XX, CVII.

Клюк Андрій. Нова історія Османів, CX, Н. хр. с. 183—192.

Колесса Філарет. Микола Лисенко (Некролог), CXII, Misc. с. 128—138.

Кревецький Іван. Баталіон руських гірських стрільців. 1849—1850, CVII, с. 52—72.

Кревецький Іван. Нові праці до історії Галичини 2-ої полов. XVIII в. (1772—1790), CVIII, Н. хр. с. 158—180.

Крипакевич Іван. З діяльності Посесвіна, CXII, с. 5—28.

Кузеля Зенон. Причинки до студій над нашою еміграцією, CVII, Н. хр. с. 129—163.

Модзалевський В. Архивні дрібниці в Гетьманщині, CXII, Misc. с. 120—124.

Показчик до тт. CI—CVII Записок Наукового Товариства ім. Шевченка (рік XX), CVII, с. 197—220.

Романчук Юліян. Критичні замітки до тексту поезій Шевченка, CXI, с. 84—116, CXII, с. 90—119.

Свенціцький І. Шкільні занятя

Петра Білянського, CVII, Misc. с. 115—119.

Срібний Федір. Студії над організацією львівської Ставропігії від квітця XVI до полов. XVII ст., CVIII, с. 5—38, CXI, с. 5—24, CXII, с. 59—73.

Тершаковець Михайло. Про наклад „Русалки Дністрової“, CVIII, с. 117—139.

Тишинська Евстахія. Погодін і Зубрицький, CX, с. 101—122.

Федюшна М. Західній погляд на східню Европу, CXI, Н. хр. с. 160—168.

Франко Андрій. Григорій Ількевич як етнограф, CIX, с. 91—122, CX, с. 123—156, CXI, с. 117—139.

Франко Іван. Дрогобицька служебна Миня в р. 1563, CX, Misc. с. 157—158.

Франко Іван. „Жарт непотребний“. Історична вірша з р. 1702 на історичнім тлі, CVII, с. 10—38, CVIII, с. 39—56.

Франко Іван. „Основи нової славянської політики Бакувіна“, CIX, Misc. с. 155—165.

Франко Іван. Причинок до історії галицько-руського письменства XVIII в., CVII, Misc. с. 110—115.

Франко Іван. Студії над українськими народніми піснями. Додатки й поправки, CX, с. 5—30, CXI, с. 25—52, CXII, с. 29—58.

Ящуржинський Хр. Причинки до пізнання культу предків на Україні, CIX, с. 5—9.

II. Рецензії й реферати (Наукова хроніка й Бібліографія)¹⁾.

Aarne Antti. Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet von...

Helsinki, 1910, с. X+66. *Волод. Гнатюк.* CIX, Бібл. с. 203—205.

Абрамовичъ Д. И. Описание

¹⁾ Статі приготовані тільки, без обговорення, тут поминають ся.

рукописей С.-Птб. Духовной Академіи. Софійская бібліотека. Вып. III. Сборники, Спб. 1910, с. 2+408. *І. Свенціцкій*. CXI, Бібл. с. 200—202.

Адріанова В. Матеріалы для истории дѣвъ на книги въ древней Руси XVI—XVIII вв. С.-Пб. 1912. с. VI+162. *І. Свенціцкій*. CX, Бібл. с. 227—229.

Andree Richard. Ratschen, Klappern und das Verstummen der Karfreitagsglocken (*Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1910, с. 250—264). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Andree R. Den Tod betrügen (*Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1909, XIX, с. 203—204). *З. К.* CVII, Бібл. с. 193—194.

Antoniewicz W. Cerkwie drewniane w pow. Sanockim (Ziemia, 1911, II, с. 312—314). *З. Кузеля*. CXI, Бібл. с. 171—172.

Die **Anthropologie** und die Klassiker. Sechs Vorlesungen gehalten von der Universität Oxford von Arthur J. Evans, Andrew Lang, Giebert Murray, E. B. Jevons, J. L. Myres, W. Warde Forler... übersetzt von Johann Hoops. Heidelberg, 1910, с. 226. *З. К.* CX, Бібл. с. 205.

Anthropophyteia. Jahrbücher für folkloristische Erhebungen u. Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral, 1911, с. 528. *В. Гнатюк*. CXII, Бібл. с. 227—228.

A—г. Zaczątki agitacyi chełmskiej w Królestwie Polskiem, 1853—1861. Nieco dokumentów archiwalnych (Przewodnik naukowy i literacki, 1910, с. 865—77). *З. К.* CX, Бібл. с. 225.

Арабажинъ К. Украинскій Прометей (Новая Жизнь, 1911, кн. IV,

с. 121—140). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 198.

Арбузовъ Л. П. Бунтъ въ Севастополѣ (Историческій Вѣстникъ, 1910, т. 119, с. 177—186). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 215.

Арсеньевъ В. С. Нѣчто о Григоріѣ Савичѣ Сковородѣ (Русскій Архивъ, 1911, 4, с. 601—634). *О. Н.* CX, Бібл. с. 233.

Архивъ юго-западной Россіи, издаваемый комиссіей для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. Часть восьмая. Томъ VI. Акты о землевладѣніи въ Юго-западной Россіи XV—XVIII вв. Кіев, 1911, с. 435+48+XXIV. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Asnaurov Felix Prof. Passivität und Massochismus in der Kulturgeschichte Russlands (*Sexual-Probleme Zeitschrift für Sexualwissenschaft und Sexualpolitik*, 1909, с. 801—808). *З. К.* CIX, Бібл. с. 214.

Asnaurov Felix Prof. Die sexuelle Seuche in Russland (*Sexual-Probleme*, 1910, VII, 497—503). *З. К.* CIX, Бібл. с. 225—226.

Aufhauser Joh. B. Das Drachenwunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung (*Byzantinisches Archiv*, Н. 5). Липскъ, 1911, XII, с. 255+7 табл. *І. Свенціцкій*. CVIII, Бібл. с. 189—191.

Багалъй Д. И. Проф. Очерки изъ русской исторіи. Т. I. Статьи по исторіи просвѣщенія, Харків, 1911, с. III+624. *В. Дорошенко*. CVII, Бібл. с. 174—175.

Badecki Karol — пор. Dzwonowski.

Balaban Majer. Skizzen und

Studien zur Geschichte der Juden in Polen, Берлін, 1911, с. 127. *З. К.* CXII, Бібл. с. 211.

Баланъ А. Теодоровъ. Български книгосписъ за сто години 1806—1905, Софія, 1909, с. 1667. *Иван Франко.* CVIII, Бібл. с. 200—202.

Баловъ А. О характерѣ и значеніи древнихъ купальскихъ обрядовъ и игрищъ (Русскій Архивъ, 1911, кн. 9, с. 5—52). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 233.

Baranowski B. A. W sprawie słownika imion własnych (Ziemia, 1910, I, с. 305—307). *З. К.* CX, Бібл. с. 246.

Baranowski I. T. Udział Stanisława Augusta i jego otoczenia w przygotowaniu Kodeksu dyplomatycznego Polski (Przegląd Historyczny, т. XII, в. 2, с. 251—256). *О. Н.* CX, Бібл. с. 223.

Бараць Г. М. О библейскомъ элементѣ въ Словѣ о полку Игоревѣ, Київ, 1912, с. 40. *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 216—219.

Барвинскій В. Новый литературный памятникъ времени Мазепы, Харків, 1912, с. 8. *Г.* CVII, Бібл. с. 184.

Barwiński E. — пор. *Scriptores.*

Барсовъ Н. Къ біографіи Иннокентія, архієпископа Херсонскаго и Таврическаго (Русскій Архивъ, 1911, кн. 10, с. 167—190). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 193—194.

Bartoszewicz Kazimierz. Przyczynki do „kwestyi ruskiej“ (Przegląd narodowy, I, 1908, т. II, с. 12—45). *З. К.* CXII, Бібл. с. 211—212.

Batowski Zygmunt. Norblin (Nauka i Sztuka, XIII), Льв. 1911, с. 219. *М. Грушевскій.* CVII, Бібл. с. 167—168.

Бергъ (фонъ) Э. П. Русская комедія до появленія А. Н. Островскаго (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1911, кн. 1—4, 1912, кн. 1—3). *В. Д.* CX, Бібл. с. 235—236.

Бертъе—Делагардъ А. Какъ Владимиръ осаждалъ Корсунь (ИОРЯИСИАН. 1910, I, с. 241—307). *М. Грушевскій.* CIX, Бібл. с. 178—181.

Die **Bibliotheken** im österreichischen Staatsvoranschlag für 1912 (Zeitschrift des öster. Vereines für Bibliothekswesen, 1911, зош. III, с. 153). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 207.

Byzantinische Legend. Deutsch von Hans Lietzmann, Гна, 1911, с. 4+100+4. *Иван Франко.* CVII, Бібл. с. 178—180.

Быковъ Николай. Народная душа въ твореніяхъ Т. Г. Шевченка (Лѣтопись Екатер. Учен. Арх. Ком. в. 8, 1912, с. 82—101). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 223.

Билимовичъ А. Д. Проф. Къ вопросу объ упрядненіи сервитутовъ (Київські „Университетскія Извѣстія“, 1911, 8, с. (1)+3+60 й особно). *О. Н.* CIX, Бібл. с. 226.

Binn Max. Geographische Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Nordamerika (Jahresbericht des Staatsgymnasiums im VI Bezirke von Wien für das Schuljahr 1906/1907, с. 3—26). *Зенон Кузеля.* CVII, Н. хр. с. 160—161.

Бобринскій А. А. Народныя русскія деревянныя издѣлія (Предметы домашніе, хозяйственніе и отчасти церковнаго обихода), Москва, 1910. *К. Широцькій.* CX, Бібл. с. 204.

Бобровъ Владимиръ. Русскія народныя сказки о животныхъ. Исслѣдованіе, Варшава, 1909,

с. IV+152. *Воля Гнатюк*. СІХ, Бібл. с. 205—207.

Baudoin de Courtenay J. O „prawach głosowych“ (Rocznik slawistyczny, т. III, 1910, с. 1—57 і французський реферат с. 57—82). *Г. Свенціцький*. СХ, Бібл. с. 236—237.

Bolte Johannes. Neuere Märchenliteratur (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, XXI, 1911, с. 180—198). *З. К.* СХІІ, Бібл. с. 236.

Бонкаловъ А. Нарѣчіе околицы Рахова (Мараж.) (Наука, 1911, ч. 1, 3—5). *В. Д.* СХ, Бібл. с. 246—247.

Boczkowski H. Ukrajinská otázka (Slovanský Přehled, XII, 1910, XIII, 1911). *З. К.* СХІ, Бібл. с. 225.

Brawer A. Dr. Galizien wie es an Österreich kam. Eine historisch-statistische Studie über die inneren Verhältnisse des Landes im Jahre 1772, Липськ—Відень, 1910, с. 107. *Г. Кривецький*. СVІІІ, Н. хр. с. 160—170.

Брандтъ Р. Ф. проф. Лекції по славянорусской палеографіи, читанныя въ Московскомъ Археологическомъ Институтѣ въ 1908, 1909 и 1910 гг. Москва, 1910, с. 70+XII табл. *Г. Свенціцький*. СVІІ, Бібл. с. 181.

Brückner A. Etymologische Glossen (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. N. F. XLIII, Геттинген, 1910, с. 301—327). *З. Кузель*. СХ, Бібл. с. 238—239.

Brückner Aleks. Neuere Arbeiten zur slawischen Volkskunde (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, XXI, 1911, с. 198—208). *З. К.* СХІІ, Бібл. с. 236.

Бузескулъ В. Проф. Истори-

ческие этюды, Спб. 1911, с. VI+(1)+406+(1). *В. Д.* СІХ, Бібл. с. 188—189.

Warschauer A. Dr. Mitteilungen aus der Handschriftensammlung des Britischen Museums zu London, vornehmlich zur polnischen Geschichte (Mitteilungen der k. Preussischen Archivverwaltung, Липськ, 1909, XIII). *З. К.* СVІІ, Бібл. с. 177.

Wasylewski Stanislaw. Pieśń o żołnierzu tułaczku (Lud, 1910, кн. 3, с. 247—258). *Воля Гнатюк*. СІХ, Бібл. с. 211.

Василько А. Українська література і кріпацтво (Рада, 1911, чч. 42—45 й особно). *В. Д.* СVІІІ, Бібл. с. 197.

Webersfeld Edward. Jaworów. Monografia historyczna, etnograficzna i statystyczna, Львів, 1909, с. 82. *Г. Кр—ч.* СІХ, Бібл. с. 188.

Weiss Jakob. Die Dobrudza im Altertum. Historische Landschaftskunde (Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Reisen und Beobachtungen). Сараєво, 1911, с. 94+11 табл.+1 мапа. *З. К.* СІХ, Бібл. с. 187.

Wells H. G. Die Zukunft in Amerika, Бна, 1910, с. 224. *З. К.* СХІ, Бібл. с. 234.

Веселовскій Б. Исторія земства, тт. III і IV, Спб. 1911, с. XIV+709+(2) і VIII+696+104+XXIX+(3). *В. Дорошенко*. СVІІІ, Бібл. с. 228—229.

Веселовскій Н. И. — пор. **Ленць Е. Е.**

Weslowski Elias. Die Vampirsage in rumänischen Volksglauben (Zeitschrift für österreichische Volkskunde, Відень, 1911, XVII, с. 67—78). *З. К.* СІХ, Бібл. с. 214.

Wiercieński H. Ruś Chełmska

i jej granice etnograficzne (Ziemia, 1911, II). *З. К.* CXII, Бібл. с. 235.

Вѣстникъ харьковскаго историко-филологическаго общества, вып. I, Харків, 1911, с. 86. *М. Ф.* СІХ, Бібл. с. 203.

Возняк М. З зараня віднови українського культурного життя в Галичині (Неділя, 1912, ч. 9). *В. Д.* СХІ, Бібл. с. 207.

Возняк М. Народни культу Шевченка в Галичині (Неділя, 1911, ч. 11—12). *В. Д.* СVІІ, Бібл. с. 199.

Возняк М. Недрукована автобіографія Володимира Шашкевича (Неділя, 1911, ч. 34—36 й окремо). *В. Д.* СІХ, Бібл. с. 200.

Wołyniak. Bazylianie w Owruclu (Przewodnik naukowy i literacki, 1910 i 1911). *І. Крип'якевич.* СVІІ, Бібл. с. 173—174.

Wolter E. Russische Bibliotheken im Jahre 1910—11. St.-Petersburger Brief. T. Erster Bibliothekarstag (Zeitschrift d. österr. Vereins f. Bibliothekswesen, 1911, кн. III, с. 177—180). *З. К.* СVІІІ, Бібл. с. 208.

Вороний М. — пор. **Номо.**

Voropca Zacharia. Mihalcea cu neamurile boeresti ce au sărănit-o de, Чернівці, 1912, с. VI+(II)+156+XII. *З. Кузеля.* СХІ, Бібл. с. 220—221.

Wiazemsky (Prince). La coloration des cheveux, des yeux et de la peau chez les Serbes de la Serbie (L' Antropologie, 1909, XX, с. 353—371). *З. К.* СVІІ, Бібл. с. 169.

Н. М. Mikolaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567. Przyczynek do dziejów Reformacyi w Polsce (Przegląd Historyczny, t. XII, z. 1, с. 1—10). *О. Назарітє.* СХІ, Бібл. с. 183—184.

Hadaczek Karol Dr. Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego, Краків, 1912, с. 13. *В. Гребеняк.* СХ, Бібл. с. 199—201.

Hainisch Michael Dr. Amerikanische Reiseerfahrungen. Die Volksbibliotheken der Kanadischen Provinz Ontario (Zeitschrift d. österr. Vereines f. Bibliothekswesen, 1911, II, с. 111—116). *З. К.* СVІІІ, Бібл. с. 208.

Hanslik Erwin Dr. Kulturgeographie der deutsch-slawischen Sprachgrenze (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1910, VIII, с. 102—127, 445—475 в мапані). *З. Кузеля.* СVІІ, Бібл. с. 190—191.

Георгієвскій Г. Гоголь и Жуковский въ 1846 году (ЖМНП. 1910, IV, с. 253—290). *О. Н.* СVІІ, Бібл. с. 184—185.

Глѣбовъ С. Воспоминанія о Гоголѣ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, с. 65—74). *О. Н.* СХ, Бібл. с. 233.

Глинскій Б. Царубійство 1 марта 1881 года (Историческій Вѣстникъ, 1910, т. 119—121). *О. Н.* СХІІ, Бібл. с. 215.

Гоголь-Головня О. В. Изъ семейной хроникки Гоголей, Київ, 1908, с. VIII+79. *В. Д.* СХ, Бібл. с. 233—234.

Гоголевскіє дни въ Москвѣ, Москва, 1910, 336. *В. Д.* СХ, Бібл. с. 335.

Holme Charles — пор. **Peasant.**

Номо (М. Вороний). Театральне мистецтво і український театр (ЛНВ. 1912, кн. 6, 10 і 11). *В. Д.* СХІІ, Бібл. с. 226.

Граве Н. С. Къ исторіи еврейства (Русскій Архивъ, 1910, кн. 10—12, 1911, кн. 1—4). *О. Назарітє.* СХІ, Бібл. с. 186.

Грузинскій А. С. Изъ исторіи перевода Евангелія въ Южной Россіи въ XVI вѣкѣ Лѣтковское Евангеліе. Краткій бібліографическій очеркъ (Чтевія въ ИОНЛ. кн. 22, в. I—II, с. 42—79, в. III, с. 80—124). *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 220.

Грунскій Н. К. Проф. Древнецерковно-славянскіе тексты (Шособіе при практическихъ занятіяхъ) („Уч. Зап.“ юревського ун. 1910, 9, с. 1—36+(1). *М. В. СХ,* Бібл. с. 232.

Грунскій Н. К. Проф. Очерки по исторіи разработки синтаксиса славянскихъ языковъ („Уч. Зап.“ юревського ун. 1911, N. 11—12, с. 1—340). *М. Возняк.* СХ, Бібл. с. 243.

Грушевскій А. Н. А. Маркевичъ (ЖМНПр. 1911, кн. 1, с. 59—141). *В. Д. CVIII,* Бібл. с. 188.

Грушевскій А. Наукове Товариство імени Т. Шевченка и его изданія (ИОРЯИСИАН. 1911, 3, с. 66—132). *В. Д. СІХ,* Бібл. с. 190.

Грушевскій А. Раннія этнографическія работы Н. И. Костомарова (ИОРЯИСИАН. 1911, 1, с. 77—120). *В. Д. СІХ,* Бібл. с. 214—215.

Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України, Київ—Львів, 1911, с. 556. *М. Ф. СХ,* Бібл. с. 221—222.

Грушевський Мих. Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII в., Київ—Львів, 1912, с. 248. *М. Ф. СХІ,* Бібл. с. 189—190.

Грушевскій Мих. Проф. Очеркъ исторіи украинскаго народа. Виданіе третє, доповнене. Київ, 1911, с. 468. *М. Ф. CVIII,* Бібл. с. 186.

Gährtgens G. Dr. Bericht über die ethnologische Forschung 1906—1908 (Geogr. Jahrbuch 1911, с. 219—228). *З. К. СХІІ,* Бібл. с. 200—201.

Gherghel Ilie Dr. Zur Frage der Urheimat der Rumänen, Bildень, 1910, с. 63. *З. Кузель.* XVII, Бібл. с. 164—165.

Gleye A. Hettische Studien, 1910, с. 118. *З. К. СХІ,* Бібл. с. 188—189.

Goldstein M. Lemberg. Münzfunde (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VIII, 1911, ч. 332, с. 285). *З. К. СХІІ,* Бібл. с. 202.

Grzebieniak Wl. Chaty włościańskie okolice Dubiecka w pow. przemyskim (Lud, 1910. кн. 4, с. 364—370). *В. Г. СІХ,* Бібл. с. 212.

Grossman H. Polityka przemysłowa i handlowa rządu Terezyańsko-Józefińskiego w Galicyi 1772—1790 (Przegląd prawa i administracji, 1911, кн. 2). *Ів. Кривецький.* CVIII, Н. хр. с. 175—180.

Grossman H. Rozległość Galicyi po zajęciu jej przez Austryę (Kwartalnik historyczny. 1911, кн. 3/4. *Ів. Кривецький.* CVIII, Н. хр. с. 170.

Gulischambarow Stepan. Die Bevölkerung der Erde und ihre Verteilung nach dem Geschlecht (Petermanns Mitteilungen, 1911, I, т. 57, с. 1—4, 60—65). *З. К. СХІ,* Бібл. с. 223.

Даниловъ В. Къ бібліографіи драматическихъ передѣлокъ изъ Гоголя (Рус. Фил. Вѣстникъ, 1911, кн. 2, с. 331—338). *В. Д. СХ,* Бібл. с. 335.

Данько М. Нове письменство і стара критика (Діло, 1911, ч. 280). *В. Д. CVII,* Бібл. с. 184.

Dzwonowskiego Jana Pisma (1608—1625). Wydał Karol BADECKI (Biblioteka pisarzy polskich — Краків. Акад. Nr. 58, Краків, 1910). *М. Возняк*. CVIII, Бібл. с. 192—194.

Divéky Adr. — пор. Z podróży.

Diehl Charles. Manuel d'art byzantin, Париж, 1910. с. XI+837. *І. Свенціцький*. CVII, Бібл. с. 165—166.

Dieterich Albrecht. Kleine Schriften, 1911, с. XLII+546. *З. К.* CXII, Бібл. с. 233.

Dieterich Karl. Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt, Тібіюген, 1911. с. VIII+184. *М. Федюшка*. CXI, Н. хр. с. 160—168.

Дневныя записки И. А. Желябужскаго (Русскій Архивъ, 1910, кн. 9, с. 5—154). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 191.

Дорожинскій Діонисій Др. Матеріялы до історіи життя и смерти св. священномученика Іосафата Кувцевича, архієпископа Полоцького. II. Регулы Іосафата для своихъ пресвитеровъ, Львів, 1911, с. 26. *М. В.* CXI, Бібл. с. 206.

Дорошенко В. Нова історія української літератури (Л.-Н. В. 1911, XII, с. 473—509). *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 196.

Дорошенко Вол. Огляд новіших розвідок і видань по історії української літератури XVI—XVIII вв. (Наша Школа, 1911, кн. 1, с. 23—42). *М. Ф.* CIX, Бібл. с. 198.

Draganescu George. Rumänische Hochzeitsgebräuche (Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft, 1910, XXIII, с. 68—105). *З. К.* CIX, Бібл. с. 225.

Evans Arthur J. — пор. Die Anthropologie.

Еварницький Д. Запорожцы въ поэзии Т. Г. Шевченка (Лѣтописъ Екатерины. Учеп. Арх. Ком. в. VIII, 1912, с. 102—159 й окремо). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 223—224.

Еварницький Д. И. Къ біографіи малороссійскаго этнографа Н. В. Закревскаго (Историческ. Вѣстникъ, 1911, кн. 4, с. 211—217). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 236.

Євшан М. Юрій Федькович в світлі нових матеріялів (Л.-Н. В. 1911, IX, с. 279—290). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Ежегодникъ колегии Павла Галагана. Годъ 15-ый, Квѣв, 1911, с. 98+14+54+9, Годъ 16 ый, Квѣв. 1912, с. 79+126+26+48. *М. Ф.* CIX, Бібл. с. 203.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die Einwanderung nach Südamerika (Statistische Monatschrift, 1910, XXXVII, N. F. XV, с. 771—784). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 161—163.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die Lehren der amerikanischen Einwanderungsstatistik (Statistische Monatschrift. XXXVIII, N. F. XVI, 1911, Hft. VI, с. 345—389 +2 табл.). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 144—152.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1908 und 1909 sowie die Einwanderungs- und sonstigen Verhältnisse in den wichtigsten Einwanderungsstaaten (Statistische Monatschrift. N. F. XV (XXXVII), 1910, стор. 721—733). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 130—144.

Englisch (Ritter von) Karl Dr. Zu unserer Auswanderungsfrage Bemerkungen (Statistische Monatschrift. N. F. XVI. Jahrgang (XXXVIII), Hft. II—III, 1911, стор.

89—120). *Земон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 130—144.

Енманъ Н. А. Навкраїтійскій кубокъ найденный на о. Березани (Извѣстія Имп. Арх. Коммисіи, т. 40, 1911, с. 142—158). *В. Гребеняк*. CXII, Бібл. с. 195—196.

Єфремов С. В боротьбі з вабуттям (Рада, 1911, ч. 294). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 186.

Єфремов С. Ломоносов і українство (Рада, 1911, ч. 254). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 196—197.

Жаботинскій Вол. Урокъ юбилея Шевченка (Одескія Новості, 1911, ч. 8355). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 199—200.

Желябужскій И. А. — пор. Дневный.

Житецкій И. П. Гоголь проповѣдникъ и писатель (ЖМНПр. 1909, 8 і 9 й окремо). *В. Д.* CX, Бібл. с. 234.

Жук А. Звіт бібліотеки Товариства „Просвѣта“ у Львові за 1010 р. (Письмо з „Просвѣти“, 1911, ч. 1, с. 27—30). *З. Кузеля*. CVIII, Бібл. с. 205—207.

Zawiliński Roman. Słowianie współczesni pod względem terytorjalnym i statystycznym (Świat słowiański, 1910, I, с. 213—223). *З. К.* CXI, Бібл. с. 223—224.

Zambaur (v.) Ed. Die Münzen der Chasaren (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VIII, 1911, ч. 335/6, с. 313—315). *З. К.* CXII, Бібл. с. 202.

Zacharie Theodor. Einem Sterbenden das Kopfkissen wegziehen (Archiv für Religionswissenschaft, 1908, XI, с. 151—153). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Ziemia, Tygodnik krajoznawczy illustrowany, т. I і II, Варшава, 1910 і 1911. *З. Кузеля*. CXII, Бібл. с. 198—200.

Z podróży Węgrów w Polsce. Tł. dr. Adr. Divéky (Ziemia, 1911, II). *З. К.* CXII, Бібл. с. 211.

Изъ писемъ императора Николая Павловича къ князю И. О. Паскевичу (Русскій Архивъ, 1910, кн. 3—6). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 212.

Ilijnskiј G. Altkirchenslavisch vьpiti „schreien“ (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf d. Gebiete d. indogermanischen Sprachen. N. F. XLIII, Göttingen, 1910, с. 177—184). *З. К.* CX, Бібл. с. 244—245.

Ilijnskiј G. Aksl. ješa ‘utinam’ (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, с. 202—203). *З. К.* CX, Бібл. с. 245.

Iorga N. Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, Gotha, 1908—11, тт. I—IV, с. VIII+486, VI+453, VIII+479 і 512. *Андрій Клюк*. CX, Н. хр. с. 183—192.

Истринъ В. М. Проф. Исторія Сербской Александрии въ русской литературѣ. Выпускъ I (Лѣтопись историко-филолог. общ. при ИМУ. XVI, с. II+164). *М. Возняк*. CVIII, Бібл. с. 191.

Истринъ В. М. Проф. Пятая книга хроники Иоанна Малалы (ibidem, с. 1—51). *М. Возняк*. CVIII, Бібл. с. 192.

К. И. Молебныя пѣнія о умчреніи св. церкви и о соединеніи православной вѣры (Христіанское чтеніе, 1910, грудень, с. 1544—1548). *Ю. С.* CVII, Бібл. с. 177.

Кадлубовскій А. П. Гоголь въ его отношеніяхъ къ старинной малорусской литературѣ, с. 1—10 (Сборникъ Ист.-фил. Общ. при инст. кн. Безбородко въ Нѣжинѣ, т. VII), 1911. *М. Возняк*. CVIII, Бібл. с. 194—195.

Kaindl Raimund. Bukovina

(Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien, VII, 1908, ч. 296, с. 300). *З. К.* CXII, Бібл. с. 202.

Калашъ В. Гоголь въ воспоминаніяхъ современниковъ и перепискѣ, Москва, 1909, с. XXV+263. *В. Д.* CXII, Бібл. с. 222.

Каманинъ И. М. Документы эпохи Богдана Хмельницкаго 1656 и 1657 гг., извлеченные изъ Главнаго Московскаго Архива Министерства иностранныхъ дѣлъ, Кіев, 1911, с. 25—120. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Каминскій В. А. Отчетъ о повѣдѣ въ Волинское Полѣсье для изученія народныхъ говоровъ лѣтомъ 1910 г. (ИОРЯСИАИ. 1911, 4, с. 67—94). *Г. Свенцицкій.* CX, Бібл. с. 237—238.

Keller Konrad. Die Beresaner deutschen Kolonien in Südrussland zu ihrem hundertjährigen Jubiläum 1809/10—1909/10 (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 104—108). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 235.

Кіевъ въ восьмидесятыхъ годахъ. Воспоминанія старожила, Кіев, 1910, с. 211. *М. Ф.* CVIII, Бібл. с. 189.

Къ исторіи войны 1855 года въ Закавказьи. Дневникъ генералъ-лейтенанта И. Д. Попко (Русскій Архивъ, 1919, кн. 6 і 12, 1910, кн. 1). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 193.

Клепатскій П. Г. Очерки по исторіи Кіевскоі землѣ. Томъ I. Липовскій періодъ, Одеса, 1912, с. XLIII+599. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 175.

Knortz Karl. Die Insekten in Sage, Sitte und Literatur, 1910, с. 151. *З. К.* CVII, Бібл. с. 193.

Koblischke Julius Prof. Lubor Niederles Stellung zum Deutsch-

tum (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 117—119). *З. К.* CVII, Бібл. с. 192—193.

Kołodziejczyk Ed. Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce (Świat słowiański 1910—1912). *З. К.* CXII, Бібл. с. 212—213.

Kołodziejczyk Edmund. Ludność polska na Górnych Węgrzech (Świat słowiański, 1910, II, с. 217—250). *З. Кузеля.* CXII, Бібл. с. 229—230.

Колтоновская Е. Критическіе этюды, Спб. 1912, с. VI+292. *В. Дорошенко.* CVII, Бібл. с. 183.

Кони А. Θ. На жизненномъ пути. Изъ записокъ судебного дѣятеля, т. I, Спб 1912, с. (2)+679+(2). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 214.

Korzon Tadeusz. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Томи I—III, Краків, 1912, с. VII+387+532+456. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 176.

Korzon Tadeusz. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Епока przedrozbiorowa, Краків, 1912, т. I, с. VII+387+1 карта, т. II, с. 532, т. III, с. 459. *Г. Крипякевич.* CXII, Бібл. с. 204—205.

Корсаковъ Д. Къ 50-лѣтію освобожденія крестьянъ. „Карловское“ имѣніе Великой Княгини Елены Павловны (Русская Старина, 1912, т. 149, кн. 2 і 3). *О. Н.* CXII, с. 213.

Корфъ С. А. Древлянскій князь Малъ (ЖМНП. 1912, II, с. 332—342). *М. Грушевскій.* CVIII, Бібл. с. 181—183.

Котляревскій Н. Николай Васильевичъ Гоголь. 1829—1842. Очеркъ изъ исторіи русской повѣсти и драмы, 3 вид. 1911, Спб. с. XV+580. *В. Дорошенко.* CX, Бібл. с. 232.

Cotlarciuc N. Dr. Kurze Über-

sicht über die rumänische Bibliologie (Zeitschrift des österr. Vereines für Bibliothekswesen, II, 1911, с. 1—4). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 207.

Kochanowski J. K. Dziejopisarstwo polskie w latach 1903—1907 (Przegląd narodowy, II, 1909, т. I). *З. К.* CXII, Бібл. с. 215—216.

Krauss Friedrich S. Dr. Erotische Sprichwörter bei den russischen Juden (Sexual Probleme, 1909, с. 452—466). *З. К.* CIX, Бібл. с. 214.

Крачковскій М. Новозавѣтний апокрифъ въ арабской рукописи 885—886 года по Р. Хр. (Визант. Врем. XIV, с. 246—275). *І. Свенціцькій.* CIX, Бібл. с. 190—192.

Кревецький Ів. М. Добролюбов й Україна (ЛНВ. 1911, 10, с. 59—75 й особно). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 186.

Krupiakiewicz P. E. De hymni Acathisti auctore (Byz. Ztschr. 1909, с. 357—382). *І. С.* CVII, Бібл. с. 183.

Кузнецовъ. Положеніе членовъ крестьянской семьи по народнымъ пословицамъ и поговоркамъ (Журналъ Мин. Юстиціи, 1909, вересень, с. 235—279). *О. Назарійв.* CIX, Бібл. с. 222—224.

Кузнецовъ Я. Семейное и наследственное право въ народныхъ пословицахъ и поговоркахъ (Журналъ Мин. Юстиціи, 1910, червень, с. 201—243, грудень, с. 160—199). *Ол. Назарійв.* CIX, Бібл. с. 224.

Кулаковскій Юліанъ. Історія Византіи, т. I (395—518), 1910, т. II (518—602), 1912, Київ, 3 кар.+16+533 с. і 5 кар.+10+513 с. *І. Свенціцькій.* CXI, Бібл. с. 180—181.

Куліш А. Спомяни (Українська Хата, 1911, кп. 5—6 і 7—8). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Kutrzeba Stanisław. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego (Przegląd Historyczny, Варшава, 1911, т. XII, в. 1, с. 71—83, в. 2, с. 149—164, в. 3, с. 285—307). *О. Назарійв.* CX, Бібл. с. 207—209.

Лабенскій Ф. Русскія церкви и братства на предградіяхъ львовскихъ. Матеріялы по исторіи города Львова, Львів, 1911, с. 37. *І. Крипякевич.* CVII, Бібл. с. 172—173.

Ленць Е. Е. и Н. И. Веселовскій. По поводу статьи Е. Е. Тевяшова (Извѣстія Имп. Арх. Комиссіи, т. 40, с. 159—164). *В. Гр.* CXII, Бібл. с. 201—202.

Лонгиновъ А. Слово о полку Игоревѣ. Источники и мнѳологія Слова. Его научное и воспитательное значеніе (Записки ИООИ и Др. т. XXIX, Одеса, 1911, с. 45—116). *М. Возняк.* CXII, Бібл. с. 216.

Лукомскій Георгій. О геральдическомъ художествѣ въ Россіи, Спб. 1911. *К. Широцькій.* CXI, Бібл. с. 174—175.

Лукомскій Г. К. О прошломъ и современномъ состояніи провинціальной художественной архитектуры въ Россіи, Спб. 1912. *К. Широцькій.* CXII, Бібл. с. 196—198.

Lane Adolf. Die deutsche Literatur zur allgemeinen Geschichte der Wolgakolonien (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 18—21). *З. К.* CVIII, Бібл. с. 235.

Leger Louis — пор. Niederle L. La race Slave.

Leskien A. Über kirchenslavisches (altrussisches) serša „Kor-

nis" (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, с. 137—138). З. К. СХ, Бібл. с. 245.

Lietzmann Hans — пор. **Византинские Легенды**.

Loydold L. Die Ein- und Auswanderung durch den Hafen von New York im ersten Semester 1908 (Statistische Monatsschrift 1908, N. F. XIII, стор. 637—644). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 155—156.

Löwe Karl. Die Adjektivsuffixe im Dakorumänischen (17 und 18 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache), Липськ, 1911, с. 1—110). З. К. СХ, Бібл. с. 244.

М—нь В. П. По Подляшью. Посадъ Ломазы и его окрестности (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 9, с. 195—213). *О. Н.* СХII, Бібл. с. 210—211.

М—нь В. П. Яблочинскій мапастыр — ятро православія и русской народности въ Холмско-Подляшскомъ Краѣ (Историческій Вѣстникъ. 1910, с. 1020—1030). *О. Н.* СХI, Бібл. с. 190.

Magiera Jan. Ludność polska w Bośni (Świat słowiański, 1912, I, с. 81—100 в мапою). *З. Кузеля*. СХI, Бібл. с. 221—223.

Маковой О. Др. Любовь Федьковича (Руслап, 1911, ч. 221—223). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Maliszewski Edward. Ordynacje polskie (Ziemia, 1910, I). З. К. СХII, Бібл. с. 208—209.

Марковъ О. О. Изъ кореспонденци М. Малиновскаго (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1911, ч. 5). *І. К.* СІХ, Бібл. с. 189.

Марковъ О. О. Къ исторіи „Русалки Днѣстровой“ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1911,

ч. 4). *І. К.* СІХ, Бібл. с. 260.

Мартыновъ Б. С. О семейной собственности у крестьянъ (Журн. Мин. Юстици, 1911, 2, с. 45—115). *Ол. Назарійв.* СІХ, Бібл. с. 216—222.

Масловъ В. И. Литературная дѣятельность К. Θ. Рылѣва (Київскі „Университетскія Извѣстія“, 1911, 1, 2, 6, 9, 11, 1912, 1, 2). *О. Н.* СІХ, Бібл. с. 199.

Масловъ С. Еще четыре проповѣди Георгія Конисскаго (Чтенія въ ИОНЛ, кн. 22, в. I—II, с. XIV+66). *М. В.* СХI, Бібл. с. 206—207.

Масловъ С. И. Обзоръ рукописей библиотеки Императорскаго Университета св. Владимира (Київскі „Университетскія Извѣстія“, 1910, 5, с. 1—42+(2). *О. Назарійв.* СХ, Бібл. с. 226—227.

Масловъ С. И. „Слова постническія“ Исаака Сирина по рукописи, принадлежащей библиотекѣ Университета св. Владимира (Київскі „Университетскія Извѣстія“, 1910, 11, с. 1—15, 1912, 3, с. 1—XLI+17—28). *О. Н.* СІХ, Бібл. с. 199.

Мацѣвичъ Л. Къ исторіи Новомиргорода (Русскій Архивъ, 1911, кн. 7, с. 398—400). *О. Н.* СХ, Бібл. с. 224.

Meillet A. Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung von Wilhelm Printz, 1909, с. XVIII+330. З. К. СХ, Бібл. с. 243—4.

Meyer E. Alte Geschichte und Prähistorie (Zeitschrift für Ethnologie, Berlin, 1909, XLI, с. 283—299). З. К. СХ, Бібл. с. 205.

Миллеръ В. Θ. Къ вопросу о возрастѣ и козачествѣ Ильи Му-

ромпа (ЖМНПр. 1912, II, с. 193—209). *М. Грушевський*. СХІ, Бібл. с. 182—183.

Миніатюры греческого минологія XI вѣка N-о. 183 Московскоі Синодальной Бібліотеки. Издавіе Д. Тренева. Описавіе рукописи Н. Попова. Москва, 1911, с. 1—9 і XI табл. *К. Широцький*. СХІ, Бібл. с. 170—171.

Минская Старина. Труды минскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. Выпускъ второй подъ завѣдываніемъ хранителя музея Д. Скрипченко, Минск, 1911, с. 268. *М. Ф.* СVІІІ, Бібл. с. 187.

Mitteilungen der Architektenvereinigung „Wiener Bauhütte“, Відень, 1905—1910, тт. 27—29. *З. К.* СVІІ, Бібл. с. 170.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, 1911, *З. К.* СХІ, Бібл. с. 176.

Michels Robert Dr. Russland als Vormacht des Slaventums und das moderne Italien (Zeitschrift f. Politik, 1911, IV, с. 534—568). *З. К.* СХІ, Бібл. с. 225.

Mladenow St. Zur slavischen Wortforschung (Archiv für slavische Philologie, XXXIII, 1911, с. 7—19). *З. К.* СХ, Бібл. с. 245.

Modelski Teofil Emil. Czy Polacy walczyli na Sycylii w 1025 r.? (Przegląd historyczny, 1911, т. XIII, с. 257—267). *І. Крилякевич*. СVІІ, Бібл. с. 171—172.

Мсисеевъ Л. А. „Типосъ“ въз Олвѣи (Извѣстія Имп. Арх. Комиссіи, т. 40, 1911, с. 121—129). *В. Гребеняк*. СХІІ, Бібл. с. 195—196.

Мордвиновъ И. П. Поздравительные ствхи Петру Великому (Русскій Архивъ, 1910, 9, с. 155—156). *О. Н.* СХ, Бібл. с. 232—233.

Mortillet (de) A. L'industrie Acheuléenne en Galiciè (L'homme préhistorique 1909, VII, N. 8, с. 240—242). *З. К.* СVІІ, Бібл. с. 168—169.

Назаревскій А. А. Языкъ Евангелія 1581 года въ переводѣ В. Негалева (Клѣвскі „Ун. Извѣстія“, 1911, 8, с. 1—40, 11, с. 41—78, 12, с. 79—139). *О. Назарѣв*. СХ, Бібл. с. 239—240.

Národopisný Věstník československý, Прага, 1911, річник VI. *З. Кузеля*. СХІІ, Бібл. с. 226—227.

Na jubileusz Szewczenki (Świat słowiański. 1911, I, с. 241—247). *В. Д.* СVІ, Бібл. с. 207.

Нидерле Люборъ. Географическо-статистическій обзоръ современнаго славянства, Петербург, 1909. *М. Залѣзняк*. СVІІ, Бібл. с. 186—190.

Niederle L. La race Slave, statistique, démographie, anthropologie, traduit du tcheque et précédé d'une introduction par Louis Leger de l'Institut. Париж, 1911. *М. Залѣзняк*. СVІІ, Бібл. с. 186—190.

Niederle L. Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů, základy kulturních starožitností slovanských. Dílu I, svazek 1. Прага, 1911, с. 389. *М. Г.* СVІІ, Бібл. с. 175.

Niederle Lubor. Slovanský Svět, zeměpisný a statistický obraz současného slovanstva, Прага, 1910. *М. Залѣзняк*. СVІІ, Бібл. с. 186—190.

Новицкій Я. П. Описаніе границъ и городовъ бывшей Азовскоі губерніи, Александровскъ, 1910, с. 38. *М. Г.* СVІІ, Бібл. с. 178.

Нольде Б. Автономія України з історичного погляду, Львів, 1912, с. (6)+53. *В. Д.* CVII, Бібл. с. 177—178.

Объ измѣненіи границъ губерній (Русскій Архивъ, 1911, кн. 12, с. 554—555). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 192—193.

Огіенко И. И. Издавія Неба Новаго Іоанникія Галатовскаго. Изъ исторіи старопечатныхъ книгъ, Каїв, 1912, с. 67+(3). *М. Возняк.* СІХ, Бібл. с. 194—195.

Огіенко И. Отраженіе въ литературѣ „Неба Новаго“ Іоанникія Галатовскаго, южно-русскаго проповѣдника XVII в., Вороніж, 1912, с. 26. *М. Возняк.* СІХ, Бібл. с. 195—196.

Ohnesorge W. Ausbreitung u. Ende der Slaven zwischen Nieder-Elbe und Oder, Lübeck, 1911, 3. K. CXII, Бібл. с. 210.

Ostaszewski-Barański K. Wacław-Michał Zaleski (1799—1849) (Przewodnik naukowy i literacki, 1911, зош. 3—12 й особно). *В. Д.* СІХ, Бібл. с. 214.

Osten—Sacken (Frhr. v. d.) W. Die Bedeutungssphäre der Eigenschaftsabstrakta auf slav. oba (Indogermanische Forschungen, 1911, XXVIII, с. 416—424). 3. K. СХ, Бібл. с. 244.

Отчетъ императорской Археологической комиссіи за 1907 г., Спб. 1910, с. 157. *В. Гребеняк.* СХ, Бібл. с. 193—198.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1905 г. Спб. 1912, с. VII+208. *В. П.* CVIII, Бібл. с. 203—205.

Отчетъ Кіевскаго Художественно-промышленнаго и научнаго музея им. Государя Императора Николая Александровича за 1909 и 1910 годъ, Каїв, 1910—1911,

с. 19+37. *М. Ф.* CXI, Бібл. с. 180.

Офі. Історія українського письменства С. Єфремова (Науковий додаток до „Учителя“, р. I, ч. 2, с. 26—31). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 196.

Охримович В. Др. Спомини про Костя Горбала (Діло, 1912, ч. 6). *В. Д.* СХІ, Бібл. с. 194.

Österreichische und ungarische Bibliographie des Bibliothekswesens 1910—1911 (Додаток до „Zeitschrift des öster. Vereines für Bibliothekswesen“), с. 40. 3. K. CVIII, Бібл. с. 207.

Pawłowski Bronisław — пор. **Sapieha.**

Pawłowski W. Dr. Zajęcie Lwowa przez Austryę 1772 r. (Biblioteka Lwowska, XIV, Львів, 1911. с. 81). *Із. Кривецький.* CVIII, Н. хр. с. 170—175.

Павловскій И. Ф. — пор. **Систематическій** указатель.

Павловскій И. Ф. Къ біографіи композитора Д. Бортнянскаго (Русская Старина, 1911. т. 148, кн. 12, с. 690—691). *О. Н.* СХІІ, Бібл. с. 202.

Павловскій И. Къ исторіи Кирилло-Меодіевскаго Общества въ Кіевѣ (Русская Старина, 1911, кн. 12, с. 692—696). *В. Д.* СХІ, Бібл. с. 194.

Павловскій И. Ф. О цѣлѣ за ревізаскую душу въ 1827 г. въ Малороссіи (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 10, с. 270). *О. Н.* СХІІ, Бібл. с. 212.

Памяти Н. В. Гоголя. Сборникъ рѣчей и статей, изданный Императорскимъ Университетомъ Св. Владимира, К. 1911, с. IV+169. *В. Дорошенко.* СІХ, Бібл. с. 196—197.

Памятники сношеній Москов-

скаго государства съ Польско-литовскимъ государствомъ, т. IV, 1598—1608 (Сборникъ ИРИО, т. 137), Москва, 1912, с. XIX+808. *М. Грушевский*. СХI, Бібл. с. 184—186.

Пархоменко Владиміръ. Древне-русская святая равноапостольная Ольга (вопросъ о крещеніи ея), К., 1911, с. 26. *М. Грушевский*. СХI, Бібл. с. 181—182.

Пархоменко Владиміръ. Мелхиседекъ Значко-Яворскій (Къ столѣтію со дня его смерти) (Русская Старина, 1910, т. 142, кн. 6, с. 627—632 + портрет). *О. Н. СХI*, Бібл. с. 191.

Пархоменко Владиміръ. Очеркъ исторіи Переяславо-Бориспольской епархіи (1733—1785 гг.) въ связи съ общимъ ходомъ малоросійской жизни того времени. Вид. другое, перероблене, в доданнем нових матеріялѣв. Полтава, 1910, с. V+182+XXXIII. *М. Г. СХI*, Бібл. с. 178.

Пачовский Мвхайло Др. Вѣтки в украинско-русского письменства XI—XVIII столѣтія для висших клас середних шкіл, Львів (Жовква), 1911, с. 113. *М. Возняк*. СХI, Бібл. с. 195—199.

Peasant art in Austria and Hungary, edited by Charles Holme. Лондон, 1911. *Г. Свенцицкий*. СХI, Бібл. с. 191—192.

Перетцъ В. Н. Проф. Изъ старинной сатирической литературы о пьянствѣ и пьяницахъ, Спб. 1911, с. 7. *М. В. СХI*, Бібл. с. 205—206.

Перетцъ В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра, XVI—XVII (ИОРЯНСИАН., 1910, 4, с. 151—190). *М. Возняк*. СХI, Бібл. 181—182; XX (ИОРЯНСИАН., 1911,

4, с. 39—66). СХI, Бібл. с. 192—194.

Перетцъ В. Н. Проф. Новые труды по источникамъ дѣлню древне-русской литературы в палеографии, XI—XXII (Київскіи „Университетскія Извѣстія“, 1910, 2, 9, 1911, 11—12). *О. Н. СХI*, Бібл. с. 198.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Житомиръ (Київскіи „Унив. Извѣстія“, 1911, 9, с. 1—56, 10, с. 57—110, 12, с. 111—148). *Ол. Назаріѣв*. СХI, Бібл. с. 202—205.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи въ Полтаву и Екатеринославъ 1—9 іюня 1910 г. (Київ. „Унив. Извѣстія“, 1911, 2, с. 1—99). *Ол. Назаріѣв*. СХI, Бібл. с. 202—205.

Перетцъ В. Н. Проф. Отчетъ объ экскурсіи семинарія русской филологіи проф. В. Н. Перетца въ С.-Петербургъ 20 февр.—6 марта 1910 г. (Київскіи „Унив. Извѣстія“, 1910, 5, с. 1—14). *Ол. Назаріѣв*. СХI, Бібл. с. 202—205.

Петровъ Н. И. Проф. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII—XVIII вѣковъ. Киевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая, Київ, 1911, с. IV+532. *М. Возняк*. СХI, Н. хр. с. 180—191.

Piątkowski Kazimierz. Szkoła ludowa a stosunki narodowościowe w Galicyi (Przewodnik oświatowy Towarzystwa Szkoły Ludowej, Краків, 1910, X, с. 141—218 і таблиці (219—241). *З. К. СХI*, Бібл. с. 227—228.

Piotrowski Józef — пор. **Przywileje**.

Piotrowski Leonhard. Bukowina (Neue freie Lehrer-Zeitung, 1910, 1911). *З. Кузель.* CXII, Бібл. с. 205—207.

Пирлингъ П. Переписка Карла IX съ самозванцами (Русская Старина, 1910, т. 141, с. 22—24). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 190—191.

Пирлингъ П. Поѣздка въ Самборъ (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1, с. 241—246). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 190.

Podlacha Ladislaus. Abendländische Einflüsse in den Wandmalereien der Griech.-orient. Kirchen in der Bukowina (з XXIV т. „Zeitschrift f. christliche Kunst), 1911. *І. Свєнцицький.* CX, Бібл. с. 202—204.

Podlacha Ladislaus. Die göttliche Liturgie in den Wandmalereien der Bukowiner Klosterkirchen (з XXIII т. „Zeitschrift f. christliche Kunst“), 1910. *І. Свєнцицький.* CX, Бібл. с. 202—204.

Podlacha Ladislaus. Das hl. Abendmahl in den Wandgemälden der gr.-or. Kirchen in der Bukowina (Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentralkommission für Erforschung u. Erhaltung d. Kunst- u. histor. Denkmale, 1910, Відень, с. 139—160). *З. К.* CXI, Бібл. с. 179.

Poznański Samuel. Einem Sterbenden das Kopfkissen wegziehen (Archiv für Religionswissenschaft, 1909, XII, с. 414—415). *З. К.* CVII, Бібл. с. 194.

Pojezdny J. K. Český a slovenský živel na školach vídeňských (Slovanský Přehled, XII, с. 313—317). *З. К.* CXI, Бібл. с. 233.

Покровскій Ѡ. И. — пор. **Срезневскій В. И.**

Полевой Николай. Два года, —

1864 и 1865, изъ исторіи крестьянскаго дѣла въ Минской губ. (Русская Старина, 1910, т. 141, кн. 1 і 2, т. 142, кн. 4). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 214.

Померанцевъ Н. Страничка изъ такъ называемаго униатскаго дѣла (Русская Мысль, 1909, кн. 1, с. 61—78). *В. Дорошенко.* CVIII, Бібл. с. 186.

Понятенко П. Значіння рідної мови для поетичної творчости Шевченка (Рада, 1911 й окрежо). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 198.

Попко И. Д. — пор. **Къ исторіи.**
Поповъ Н. — пор. **Миніатюры.**

Поповъ Н. А. Изъ зашѣтокъ стараго ремонтера (Русская Старина, 1912, т. 149, кн. 1, с. 175—188). *О. Н.* CXII, Бібл. с. 213.

Попруженко И. Г. Изъ архива Н. Н. Новосильцева — Въ чаяніи монаршихъ милостей 1816—1818 (Русскій Архивъ, 1910, кн. 10, с. 161—182). *О. Н.* CX, Бібл. с. 224.

Правобережець В. Богдан Залєскій (Рада, 1911, ч. 292). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 185.

Prähistorische Forschung in Österreich 1906—1908 (Jahrbuch für Altertumskunde, 1909, III, с. 251a—258b). *З. К.* CXII, Бібл. с. 200.

Przywileje z XVIII w. dla bractw i cech malarzy katolickich we Lwowie. Przełożył i wydał do druku Józef Piotrowski (Lamus, 1909/10, II, с. 261—271). *З. К.* CX, Бібл. с. 205—206.

Проскурняковъ Т. Старина Курской губерніи (Русскій Архивъ, 1911, кн. 8, с. 543—548). *О. Н.* CXI, Бібл. с. 191—192.

R. G. Xiążę Lew, założyciel Lwowa (Litwa i Rus, т. I, с. 141—144). *І. К.—ч.* CX, Бібл. с. 205.

Rawita-Gawroński Fr. Włodzimierz Antonowicz. Zarys jego działalności społeczno-politycznej i historycznej, Львів, 1912, с. 144. *М. Федюшка.* СІХ, Бібл. с. 185—187.

Rehoř Frant. Mariánské dny Rusínů v Haliči (Slovanský Přehled, XII, 1910, с. 84—98, 192—199). *З. К.* СХІІ, Бібл. с. 233—234.

Reinold Karl. Was leisteten die Deutschen in Österreich für ihr Volkstum im Jahre 1908, was ihre Gegner? (Deutsche Erde, 1910, IX, с. 98—104). *З. К.* СVІІІ, Бібл. с. 235—236.

Ръзановъ В. И. Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ, Москва, 1910, с. 344. *М. Возник.* СХІІ, Н. хр. с. 172—179.

Рыстенко А. В. Рукописи, принадлежащія бібліотекѣ Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Выпускъ I. Рукописи церковно-славянскія и русскія, документы и письма, Одеса, 1910, с. 88. *В. Перетц.* СVІІІ, Бібл. с. 195—196.

Риттихъ А. Ф. Володимирія (Русская Старина, 1910, т. 143, кн. 9, с. 547—557). *О. Н.* СХ, Бібл. с. 222.

Риттихъ А. Ф. Обиженный край (Русская Старина, 1911, кн. 7, с. 61—87, кн. 8, с. 303—325 а напою). *О. Назарійв.* СХІІ, Бібл. с. 207—208.

Рожнецкій Стапиславъ. Къ исторіи Кіева и Дѣвѣра въ былевомъ эпосѣ (ИОРЯИ СІАН., 1911, 1, с. 28—76). *М. Грушевскій.* СХ, Бібл. с. 207.

Розановъ М. Н. Ж. Ш. Руссо и литературное движеніе конца XVIII и начала XIX. в. Очерки

по исторіи руссоизма на Западѣ и въ Россіи, т. I, Москва, 1912, с. VIII+559 (42 вип. „Уч. зап. ИМУ. отд. филолог.“). *М. Федюшка.* СХ, Бібл. с. 230—232.

Romansky St. Vorbã und voroavã (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache, XIII, 1908, с. 106). *З. К.* СХ, Бібл. с. 246.

Romansky St. Mahnreden des walachischen Wojwoden Nêgôe Basarab an seinen Sohn Theodosios (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache, III, 1908, с. 113—194). *З. К.* СVІІ, Бібл. с. 184.

Россія и Италія. Сборникъ историческихъ матеріаловъ и изслѣдованій, касающихся споме-ній Россіи съ Италіей, т. I, в. 1, 1911, с. 181+10 факс. *І. Крипякевич.* СVІІІ, Бібл. с. 183—5.

Руднева С. Д. Червофигурная котила изъ Кургана Кіевскоі губерніи (Извѣстія археол. ком. т. 40, 1911, с. 130—141). *В. Гр.* СХІ, Бібл. с. 177—178.

Ruland Wilhelm. Geschichte der Bulgaren, Берлін, 1911, с. 79. *З. К.* СІХ, Бібл. с. 187.

Русская Исторія въ очеркахъ и статьяхъ, тт. I—II, с. 607+439. *М. Ф.* СVІІІ, Бібл. с. 187.

Русовъ А. Краткій обзоръ развитія русской оцѣночпой статистики, Київ, 1911, с. 134. *М. Порш.* СVІІІ, Бібл. с. 229—231.

Sapieha (ksiãze) Leon. Wspomnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Z przedmowã Stanisława hr. Tarnowskiego. Wydał, wstêpem i wujãtkami z korespondencyi zaopatrzył Bronisław Pawłowski, Львів, 1912, с. XXVII+375+6 портр. *Ів. Кривецкій.* СХ, Бібл. с. 220—221.

Сборникъ, изданный Императорскимъ Новороссійскимъ Университетомъ по случаю столѣтїя со дня рожденїя Н. В. Гоголя, Одеса, 1909, с. 126. *В. Дорошенко*. СІХ, Бібл. с. 197—198.

Сборникъ статей и матеріаловъ по исторїи Юго-западной Россїи, издаваемый комиссіей для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волыньскомъ генераль-губернаторѣ. Вып. I, Київ, 1911, с. 24+120+171+37. *М. Г. СѮІІ*, Бібл. с. 176.

Свистунъ Ф. И. Изъ исторїи шпитала фундаціи кн. Константина Острожскаго въ Тарнополѣ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1910, ч. 6). *І. К. СѮІІІ*, Бібл. с. 187—188.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторїи города Спятина надъ Прутомъ (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1910, ч. 5). *І. К. СѮІІІ*, Бібл. с. 187.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторїи „презенты“ въ Червонной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1911, ч. 3—4). *І. К. СІХ*, Бібл. с. 188.

Свистунъ Ф. И. Матеріалы для исторїи Хмельниччины въ Червонной Руси (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1910, ч. 6). *І. К. СѮІІІ*, Бібл. с. 188.

Свистунъ Ф. И. Письма Михаила Качковскаго (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1909, чч. 11—12, 1910, чч. 1—4, 6). *І. К. СѮІІІ*, Бібл. с. 188—189.

Свистунъ Ф. И. Учредительная грамота церковнаго братства въ Гологорохъ 1602 г. (Вѣстникъ „Народнаго Дома“, Львів, 1910, ч. 7—8). *І. К. СѮІІІ*, Бібл. с. 188.

Sesan Valerian. Kirche und Staat im römisch-byzantinischen Reiche seit Konstantin dem Gros-

sen und bis zum Falle Konstantinopels. I Band. Die Religionspolitik der christlich-röm. Kaiser von Konstantin d. Gr. bis Theodosius d. Gr. (313—380), Чернівці, 1911, с. XV+359. *З. К. СХІ*, Бібл. с. 189.

Sexuelles aus Alt-Russland (Sexual-Probleme, 1910, XII, 225—228). *З. К. СІХ*, Бібл. с. 213.

Sygański Jan Ks. Działalność ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566—1610. Szkic historyczny, Краків, 1912, с. VIII+138+19 ілюстр. *І. Крип'якевич*. СІХ, Бібл. с. 181—185.

Sygański Jan ks. T. J. Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566—1610. Краків, 1912, с. VIII+330. *І. Крип'якевич*. СІХ, Бібл. с. 181—185.

Sygański Ks. T. J. Skarga i Batory (Przegląd powszechny, 1912, т. 113, с. 149—156). Z nieznanыхъ listów Skargi (ibidem, с. 157—161). *Кр—ч. СѮІІ*, Бібл. с. 177.

Сыромятниковъ С. Древлянскій князь и варяжскій вопросъ (ЖМНПр. 1912, VII, с. 120—139). *М. Грушевскій*. СХІІ, Бібл. с. 203.

Систематическій указатель журнала „Кіевская Старина“ (1882—1906 г.). Составленъ Членами Комиссіи: И. Ф. Павловскимъ, В. А. Щепольевымъ, А. А. Явойскимъ и студентомъ Кіевского университета Б. Д. Чигринцевымъ, Полтава, 1911, с. (4)+219. *Вол. Дорошенко*. СІХ, Н. хр. с. 166—177.

Skargi Piotra Listy — пор. **Sygański Jan.**

Scriptores rerum polonicarum t. XXI, continet diaria et acta comitiorum Poloniae anni 1591—1592 (Dziaryszce i akta sejmowe z roku 1591—1592 wydał E. Barwiński), Краків, 1911, с. XXX+

457. *М. Грушевський*. СХ, Бібл. с. 209—210.

Словарь членовъ общества любителей російской словесности при московскомъ университетѣ. 1811—1911. Москва, 1911, с. 342. *М. Ф. СVIII*, Бібл. с. 197.

Slovanstvo — *Obraz jeho minulosti a přítomnosti*, Прага, 1912, с. XV+777+запа. *В. Дорошенко*. СХI, Бібл. с. 209—218.

Смирновъ Л. М. Систематическій указатель темъ и вариантовъ русскихъ народныхъ сказокъ (ИОРЯИСИАН. 1911, 4, с. 95—124). *В. Гнатюк*. СХII, Бібл. с. 228—229.

Смирновъ Н. А. Западное вліяніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху. I. Опреждленіе путей, которыми въ II. э. шли заимствования изъ зап.-европ. языковъ. II. Словарь иностранныхъ словъ, вошедшихъ въ русс. яз. въ эпоху II. В. Сиб., 1910 (Сборникъ ОРЯИСИАН. т. 88, N. 2), с. 399. *І. Свенціцкій*. СХ, Бібл. с. 240—242.

Смоленская Старина. Издаііе смоленской ученой архивной комисіи, выш. первый, часть 1—2, Смоленск, 1909—1911. с. XVI+16+371+195. *М. Ф. СVIII*, Бібл. с. 187.

Smólski G. *Ludność pierwotna czterech krajów „czysto niemieckich“* (Świat słowiański. 1910, т. I, с. 8—27). *З. К. СХI*, Бібл. с. 189.

Smólski G. *Lud polski na Górnych Węgrzech* (Ziemia, 1910, I). *З. Кузеля*. СХII, Бібл. с. 229—230.

Smólski G. *Szczałki słowiańskie w Bawaryi i w przyległych krajach* (Świat słowiański, 1912, I, с. 19—48, 100—113). *З. К. СХI*, Бібл. с. 189.

Снитко А. Описаніе рукописнаго отдѣла и старопечатныхъ книгъ библиотеки Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета, Вып. I, Минск, 1909, с. 74. *І. Свенціцкій*. СХII, Бібл. с. 221—222.

Sokalski Justyn. *Stanisławów w r. 1809. Szkic historyczny*, Станиславів, 1910, с. 21. *З. К. СХI*, Бібл. с. 192.

Sosnowski Paweł. *Karpaty* (Ziemia, 1910). *З. К. СХI*, Бібл. с. 230.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce, т. VIII, зом. III i IV, Краків, 1912. *В. Гребеняк*. СХI, Бібл. с. 175—176.

Срезневскій В. И. и Ѳ. И. Покровскій. Описаніе рукописнаго Отдѣла Библиотеки Импер. Академіи Наукъ. I. Рукописи. Т. 1. I. Книги священнаго писанія и II. Книги богослужебныя, Слб. 1910, XVI+525. *І. Свенціцкій*. СХII, Бібл. с. 220—221.

Srkulj St. *Drei Fragen aus der Taufe des heiligen Vladimir* (Archiv für sl. Phil., XXIX, с. 246—287). *М. Грушевський*. СІХ, Бібл. с. 178—181.

Стасюк М. Економічні відношення України до Великоросіі (Записки УНТ. у Кнѣві, кн. VIII—IX). *В. Садовський*. СVIII, Бібл. с. 209—216.

Стаховичъ А. Холяскій вопросъ (Русская Мысль, 1911, кн. 2—3, с. 74—95 i 87—105). *В. Дорошенко*. СVIII, Бібл. с. 186.

Stowasser J. M. *Amulet* (Wiener Studien, 1910. XXXII, с. 159—160). *З. К. СХ*, Бібл. с. 246.

Stowik Julius. *Die Slawen, das älteste autochthone Volk Europas*. I Teil, 1908, с. 95. *З. К. СVII*, Бібл. с. 169.

Стороженко Н. В. Н. И. Костомаровъ въ кievскоѣ 1-ой гимназiи (Чтенiя въ ИОНД. кн. 22, в. I—II, с. 8). *М. В. СХII*, Бiбл. с. 223.

Студинскiй К. Незвiснi поеви Осипа Юрiя Федьковича (Руслан, 1911, ч. 105). *В. Д. CVII*, Бiбл. с. 185.

Супранiвськiй Володимир. На вiчну пам'ять Тарасови Шевченкови. В 50 роковини його смерти, Золочiв, 1911, с. 158. *В. Д. СХI*, Бiбл. с. 207—208.

Сусловъ В. В. Церковь Успения Пресв. Богородицы въ селѣ Волотовѣ близъ Новгорода построенная до 1352 г. Москва, 1911. *К. Широцькiй. СХI*, Бiбл. с. 171.

Сушицкiй Ѡ. II. Киевскiе списки „Бесѣды трехъ святителей“ (Кiевскi „Университетскiя Извѣстiя“, 1911, 4, с. 139). *О. Н. СХI*, Бiбл. с. 198—199.

Талько-Гринцевичъ Ю. Д. Опытъ физической характеристики Восточныхъ Словянъ (Статьи по словяновѣдѣнiю, кн. III, с. 1—134). *М. Грушевскiй. СХ*, Бiбл. с. 201—202.

Tarnowski hr. Stanislaw — пор. *Sapieha*.

Тевяшовъ Е. Е. — пор. *Ленць Е. Е.*

Тевяшовъ Е. Е. О назначенiи боковыхъ отверстiй на втулкахъ бронзовыхъ наконечниковъ склоскля стрѣлъ (ЖМНП. 1910, VII, с. 66—79). *О. Назарiв. CVII*, Бiбл. с. 166—167.

Teleżyński Konstanty. Muzeum на Wołyniu (*Ziemia*, 1910, I, с. 535). *З. К. СХII*, Бiбл. с. 203.

Титовъ Ѡ. И. Пр. Очерки по исторiи русскаго книгописанiя и книгопечатанiя. Выпускъ I. Русское книгописанiе XI—XVIII вв.,

1910. *И. Свенцiцкiй. CVIII*, Бiбл. с. 192.

Тенишевъ В. В. кн. Обшiя начала уголовного права въ пониманiи русскаго крестьянина (Журн. Мин. Юстицiи, 1909, 7, с. 119—158). *Ол. Назарiв. СХI*, Бiбл. с. 215—222.

Тураевъ Б. А. Скаравен съ о. Березани (Извѣстiя Имп. Арх. Комиссiи, т. 40, 1911, с. 118—120). *В. Гребеняк. СХII*, Бiбл. с. 195—196.

Vrtel Stefan. Spis dodatkowy rękopisów Biblioteki Dzikowskiej (Przewodnik bibliograficzny, 1911, XXXIV). *СХI*, Бiбл. с. 206.

Pharmakovsky B. Archäologische Funde im J. 1908 Russland (Jahrbuch des kais. deut. arch. Instituts XXIV, 1909. Archäologischer Anzeiger pro 1908, с. 139—176), звидомленне за 1909 р. (1911, Arch. Anz. с. 195—243), за 1910 р. (1910, Arch. Anz. с. 192—238). *З. К. СХII*, Бiбл. с. 201.

Фарфоровскiй С. Дворянство въ Черноморiи и на Кубани (Русскiй Архивъ, 1910, кн. 8, с. 632—626). *О. Назарiв. СХI*, Бiбл. с. 187—188.

Fehlinger H. Die Österreicher in den Vereinigten Staaten von Amerika (Statistische Monatschrift 1907, N. F. XII, с. 172—175). *Зенон Кузеля. CVII*, Н. хр. с. 153—155.

Philippovich (von) Eugen. Im Westen Kanadas (Österreichische Rundschau, т. II, Вiдень, 1905, с. 485—501). *Зенон Кузеля. CVII*, Н. хр. с. 158—160.

Fischel Alfred Dr. Die Protokolle des Verfassungsausschusses über die Grundrechte. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Reichstags vom Jahre

1848, Відень і Липськ, 1912, с. XXVI+203. *Ів. Кресецький*. СХ, Бібл. с. 217—220.

Fischer Adam. Bajka o kozie obdartej (Lud, 1910, кн. 4, с. 347—357). *Вол. Гнатюк*. СІХ, Бібл. с. 212.

Fischer Emil Dr. Neue Beiträge zur Beantwortung der Herkunftsfrage der Rumänen (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XLI, 1910, с. 30—32). *З. К.* CVII, Бібл. с. 169.

Fischer Emil. Sind die Rumänen antropologisch betrachtet, Romanen? (Zeitschrift für Ethnologie, Берлін, 1909, XLI, с. 847—849). *З. К.* CXI, Бібл. с. 178.

Fischer Emil. Die thrakische Grundlage im Rumänischen (Zeitschrift für Ethnologie, 1910, XLII, с. 311—315). *З. К.* CXI, Бібл. с. 178—179.

Vogel Emanuel Hugo Dr. Die Aufnahmsformularen der Volkszählung im Auslande (Statistische Monatschrift, 1911, XXXVII, 248—79). *З. К.* CXI, Бібл. с. 224.

Франко Ів. Нова історія українського письменства (Діло, 1911, ч. 196—198). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 184.

Франко Ів. Повний варіант історії України Русів (Діло, 1912, чч. 30—32, 42, 45 і 46). *В. Д.* CXII, Бібл. с. 210.

Халанський М. Отношеніє былинъ объ Ильѣ Муромцѣ къ сказаніямъ объ Олегѣ Вѣщемъ (ЖМНП. 1911, IX, с. 40—62). *М. Грушевський*. CVII, Бібл. с. 171.

Chybiński A. Dr. Etnografia muzyczna na III międzynarodowym kongresie muzycznym w Wiedniu (25—29 maja 1909)

(Lud, 1910, кн. 2, с. 160—178). *В. Г.* СІХ, Бібл. с. 215.

Chmiel Adam. Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce. Tom I (Wydawnictwo komisji do badania historii sztuki w Polsce Akademii Umiejętności), Краків, 1911, с. IV+376. *М. Г.* CVII, Бібл. с. 177.

Zentralblatt für Anthropologie, Брауншвайг, 1903—1910, річники XIII—XV. *З. Кузеля*. CVIII, Бібл. с. 202—203.

Цыпкинь П. Общинное владѣніе (сводъ данныхъ добытыхъ этнографическими матеріалами покойнаго князя В. Н. Тенишева) (Журн. Мин. Юстиціи, 1909, 1, с. 123—174). *Ол. Назарѣв.* СІХ, Бібл. с. 215—222.

Цыпкинь П. С. Приобрѣтеніе имущественныхъ правъ въ крестьянскомъ быту (сводъ данныхъ, добытыхъ этнографическими матеріалами покойнаго князя В. Н. Тенишева) (Журн. Мин. Юстиціи, 1911, 1, с. 99—126). *Ол. Назарѣв.* СІХ, Бібл. с. 215—222.

Ч. С. М. Драгоманов і „Вольное Слово“ (Рада, 1911, ч. 129). *В. Д.* СІХ, Бібл. с. 190.

Чарнецький Ст. З позовклях листків (Діло, 1912, ч. 20 і 21). *В. Д.* СХІ, Бібл. с. 230.

Чобанъ С. Н. Румынскія легенды о Богородицѣ (Этнограф. Обзорѣніе, 1911, кн. 3—4, с. 1—57). *В. Гнатюк*. СІХ, Бібл. с. 207—209.

Tschepourkovsky E. Zwei Haupttypen der Grossrussen, ihre geographische Verbreitung und ethnische Provenienz (Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Antr., Ethn. und Urgeschichte, 1910, XLI, с. 84—85). *З. К.* СХІ, Бібл. с. 178.

Чечулинъ Н. Гравированные портреты Нестора лѣтописца (Сборникъ статей посв. С. Ѳ. Платонову). *М. Г. СХІ*, Бібл. с. 179.

Чечулинъ Н. Д. Малорусскія басни Л. И. Глѣбова, Сиб. 1911, с. 24. *В. Д. СІХ*, Бібл. с. 200—201.

Чигринцевъ В. Д. — пор. Систематическій указатель.

Czubek Jan. Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie. Dodatek 1. Краків, 1912, с. 167. *В. Перетц. СХ*, Бібл. с. 225—226.

Шахматовъ А. Корсунская легенда о крещеніи Владимира (Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго, II с. 1029—1183). *М. Грушевскій. СІХ*, Бібл. с. 178—181.

Шевченко — пор. На вічну память і На jubileusz.

Шевченко С. Ф. Кирилловскія рукописи Дрезденскоі Публичной Библиотеки (Київські „Университетскія Извѣстія“, 1911, 6, с. 1—13). *О. Н. ІХ*, Бібл. с. 199.

Szydelski ks. Dr. Archidycezya Lwowska na synodzie w r. 1641 (Przewodnik naukowy i literacki, 1910). *І. Крипякевич. СІІІ*, Бібл. с. 185—186.

Широцький К. Дещо з української іконографіі (Рада, 1911, ч. 168). *В. Д. СХ*, Бібл. с. 205.

Широцький К. Деякі портрети роблені Т. Шевченком (Рада, 1911, ч. 76 і 77). *В. Д. СХ*, Бібл. с. 206.

Широцький К. Заняття Т. Шевченка старовиною (Рада, 1911, ч. 49). *В. Д. СХ*, Бібл. с. 206.

Широцький К. Могила й смерть на картинах Т. Шевченка (Діло, 1911, ч. 54). *В. Д. СХ*, Бібл. с. 206.

Шкорпилъ В. В. Отчетъ о ра-

скопкахъ въ г. Керчи въ 1908 г. (Извѣстія археологической коммисіи, т. 40, 1911, с. 62—91). *В. Гребеняк. СХІ*, Бібл. с. 169—170.

Schmidt Hubert. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1909/10 in Cucuteni bei Jassy (Rumänien). (Zeitschrift für Ethnologie, 1911, т. 43, с. 582—601). *В. Гребеняк. СХІІ*, Бібл. с. 192—195.

Schmit Theodor. Die Malereien des bulgarischen Klosters Poganovo. Einige Worte über mittelalterliche bulgarische Kunstdenkmäler (Byzant. Zeitschrift, 1908, с. 121—130). *І. С. СVІІ*, Бібл. с. 170.

Schneider Stanislaw. Król węzów. Studium etnologiczne (Lud, 1910, кн. 1, с. 17—32). *Вол. Гнатюк. СІХ*, Бібл. с. 209—211.

Schnippel Emil. Leichenwasser und Geisterglaube in Ostpreussen (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, 1910, XX, с. 394—398). *З. К. СVІІ*, Бібл. с. 194.

Schomerus Friedrich Dr. Die Einwanderung in die Vereinigten Staaten und ihre Folgen (Jahrbücher für Nationalökonomie XXXI, III F. Gua, 1906, стр. 76—90). *Зепон Кузеля. СVІІ*, Н. хр с. 155.

Schreiber Witold Dr. Zur Anthropologie der Karaimkinder Galiziens (Archiv für Anthropologie, XXXVII. N. F. IX, 1910, с. 64—74). *З. К. СVІІ*, Бібл. с. 169—170.

Штрайхъ С. Я. Изъ эпохи освобожденія крестьянъ (Русская Старина, 1911, т. 145, кн. 2, с. 401—418). *О. Н. СХІІ*, Бібл. с. 213—214.

Schultze Ernst Dr. Die Alphabeten in den Vereinigten

Staaten (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Tübingen, 1907, LXIII, стр. 23—53). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 146—152.

Schultz Ernst Dr. Die Bevölkerungsbewegung im westlichen Kanada (Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1910, с. 515—524). *Зенон Кузеля*. CVII, Н. хр. с. 156—158.

Щ. В. Старе українське мистецтво в Галичині (Рада, 1911, ч. 293). *В. Д.* CVII, Бібл. с. 170.

Щурат В. Др. Епископ Ф. Шумборський про польське повстання в 1831 р. (Діло, 1912, ч. 82). *В. Д.* СІХ, Бібл. с. 189.

Щурат Василь Др Українці золотарі у Львові XIV—XVII ст. (Неділя, 1912, ч. 21—22). *В. Д.* СХІ, Бібл. с. 179.

Юдинъ П. Изъ жизни Н. И. Костомарова въ Саратовѣ (Новыя данныя къ его характеристикѣ) (Русская Старина, 1911, т. 148, кн. 12, с. 509—514). *О. Назарійв.* СХІІ, Бібл. с. 209.

Юнге Е. Ө. Изъ моихъ воспоминаній (Вѣстникъ Европы, 1911, кн. V—IX). *В. Д.* CVIII, Бібл. с. 189.

Jurowsky Leo. Der russische Getreideexport — Seine Entwicklung und Organisation (Münchener volkswirtschaftliche Studien, ч. 105), 1910, с. 196. *З. К.* СХІ, Бібл. с. 230.

Яворскій Ю. А. Великокорусскія пѣсни въ старинныхъ карпато-русскихъ записяхъ, Спб. 1912, с. (2)+84 *М. Возняк.* СХІІ, Бібл. с. 230—233.

Яворскій Ю. А. Пропавшая западно-русская книга „Диалогъ о смерти“ 1629 года, Спб. 1912, с. 44. *М. Возняк.* СХ, Бібл. с. 229—230.

Janiewitsch Or. Volkskundliches aus Russland (Archiv für Religionswissenschaft, 1911, XIV, с. 315). *З. К.* СІХ, Бібл. с. 213.

Janowski Ludwik Dr. Uniwersytet charkowski w początkach swego istnienia (1805—1820), Краків, 1911, с. 159. *Вол. Дорошенко.* СХ, Бібл. с. 210—217.

Janusz B. Karaici i cementarzysko ich (Ziemia, II, 1911, ч. 1, с. 3—7). *З. К.* СХІ, Бібл. с. 192.

Janusz B. Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa (Ziemia, 1911, II). *З. Кузеля.* СХІ, Бібл. с. 172—174.

Ярошевичъ А. И. Очерки экономической жизни юго-западнаго края. Вып. IV. Бывшіе общинники Киевской губерніи, К, 1911, с. 43. *М. Порш.* СХІ Бібл. с. 218—220.

Ярошевичъ А. И. Очеркъ хуторскихъ хозяйствъ Киевской губерніи, Київ, 1911, с. 233+1 мапа. *М. Порш.* CVIII, Бібл. с. 216—227.

Jastchenko Alex. Dr. Die Grundprobleme des heutigen Russlands (Zeitschrift für Politik, 1911, IV, с. 191—202). *З. К.* СХІ, Бібл. с. 225.

Яцимирскій А. И. Мелкіе тексты и заѣтки по старинной славянской и русской литературамъ (ИОРЯИ СІАН., 1911, кн. 2). *І. Свєнцицькый.* СХІ, Бібл. с. 199—200.

Скорочєння авторських імен :

М. В. = Михайло Возняк; **В. Г.** = Володимир Гнатюк; **В. Гр.** = Володимир Гребеняк; **Г. і М. Г.** = Михайло Грушевський; **В. Д.** = Володимир Дорошенко; **І. К.** = Іван Крєвєцькый; **І. К—ч., І. Кч., Кр—ч.** = Іван Крипякевич; **З. К.** = Зенон Кузеля; **О. Н.** = Олекса Назарійв; **В. П.** = Володимир Перегц; **І. С.** = Іляріон Свєнцицькый; **М. Ф.** = Микола Федюшка.

Inhalt der I—CXII Bände

DER MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

Jahrgang I—XXI.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von V. Levickýj 124—139. 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskij, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskij 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infection-Krankheiten, von * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskij S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskij 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniß des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskij 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskij 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviškyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckij 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Koruba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckij 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskij 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelynykyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, Iemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kulíš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Heľman Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. L. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinskýj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. M. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskýj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskýj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukovina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzy-novskýj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1633. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj; 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1843 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskýj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskýj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communicate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnyca bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halíč bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniß des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXI), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba—III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahrh., von Michael Hruševskij S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communicate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinskyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniß der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, von Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj. 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Αντίδοχος (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč. 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, 4. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Initive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpathoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomasičskyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19. 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storozhenko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens, von J. Verchratskyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

* Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskýj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Sevcenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens in Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mittheilung von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelskýj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens in Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jhr., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss), S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kiever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragödie von Ostroh, eine literarische Untersuchung von P. Zyteckýj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnickýj, J. Levyčýj, J. Lozynskýj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševska, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichnis des XI Jahrganges der Mittheilungen der Sevcenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenberghischen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskyj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskyj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyčýj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—26; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia“, von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dorfes in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčkyj, J. Levyčkyj, J. Lozynskyj) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinickýj, M. Hruševskýj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortsetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—skýj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr—skýj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivskýj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinickýj, V. Hnatiuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Koljivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen“ Anton Šaškievič und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč und Auszüge aus seinem Nachlache, getheilt von M. Teršakoveč, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfsarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryčkyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften, St. Tomašivskýj und Iv. Krevečkyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovskýj und Georg Chmelynyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVII Jhrh., mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von Al. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. I. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskij und Georg Chmelynyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskij-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzžora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgetheilt von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskij und M. Hruševskij, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dołęga-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko, I. Sozaňskij, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskij, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilus llynyčkyj, mitgetheilt von I. Sozaňskij, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskij, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč, J. Horodynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielawicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa-Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI, M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82; 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Saškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveč, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydzora, S. 70—83; 5. Akten-sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132. S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanskyj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—212; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine litteratur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113; 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj, Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakovyč, I. Sozanskyj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydzora, S. 134—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir von J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von I. Sozanskýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kijev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dnister in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Rudnyčkýj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkýj, I. Krypjakevyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšaneč (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkýj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkýj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgetheilt von I. Krypjakevyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskýj, I. Sozanskýj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkýj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropoliton Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, von V. Ščerbakovskýj (mit 2^{en} Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—68; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkýj. Akten-sammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242; 11. Annonce, S. 243—244.

Inhalt des LXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskýj, von Michael Hruševskýj, S. 5—13; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I—VI, von Dr. Ivan Franko, S. 14—84; 4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexander Hruševskýj, S. 85—95; 5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 96—103; 6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz, S. 104—116; 7. Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Krevečkýj, J. Močulskýj, S. 117—130; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Geschichte des Gr. Fürstentum Littauen, eine Uebersicht von Bohdan Bučynskýj, S. 131—166; 9. Bibliographie, S. 167—213; 10. Inhaltverzeichnis des XV Jahrganges 2er Mitteilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXIX LXXIV), S. d14—235; 11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mitteilungen (deutsch), S. 236—246; 12. Annonce, S. 247—248

Inhalt des LXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Erzengels Marienverkündigung“ und des Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss folgt), S. 5—33;

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII. von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolesa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrhythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitrigailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynskýj, S. 117—142; 6. Aushilfsstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevečkyj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypskyj, M. Hruševskyj, S. 156—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 183—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur ruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. I. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, I—III, S. 77—106; 5. Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Krevečkyj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj. Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI (Schluss), 114—170; 7. Miscellanea, von M Hruševskyj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russischen Regimenter in der Ukraine, von Alexander Hruševskyj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V, S. 26—50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyckyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Ruthenen von Prof. Agath. Krymskyj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H. Svěncizkyj, I. Krevečkyj, M. Hruševskyj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševskyj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunahmen der Bauern in Mšaneč, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Svěncizkyj, A. Hruševskyj, S. 155—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX. Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskyj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studvuškyj S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašivskyj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240.

Inhalt des LXXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Zerstörung der Hölle“, ein ukrainisches Passionsdrama, von Ivan Franko, S. 5—50; 3. Hieromonachos Klement's unbekanntes Gedichte (Anfang d. XVIII Jhrh.), mitgeteilt von Basilius Domanyčkyj, S. 51—126; 4. Offizielle Massregeln gegen die Cholera im J. 1831, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 127—133; 5. Ein Artikel Nikolaus Kmyčyčevyč's über die ruthenische Schriftfrage im J. 1834, mitgeteilt von Dr. Basilius Šourat, S. 134—144; 6. Nikolaus Daškevyč, Nekrolog, von Michael Hruševskyj, S. 145—150; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, V. Barvynskyj, M. Voznjak, S. 151—171; 8. Wissenschaftliche Chronik, von S. Tomašivskyj, S. 172—179; 9. Bibliographie S. 180—207; 10. Inhaltsverzeichnis des XVI Jahrganges der Mitteilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXXV—LXXX), S. 208—222; 11. Inhalt der Bände I—LXXX der Mitteilungen (deutsch), S. 223—234; 12. Annoncen, S. 235—240.

Inhalt des LXXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zu Prof. Vladimír Antonovyč's Gedächtnis (Widmung und Porträt), S. 5—6; 3. Erinnerung an Vladimír Antonovyč, von Michael Hruševskyj, S. 7—9; 4. Grabkreuze in der Ukraine, mitgeteilt von Konstantin Šyročkyj (mit Abbildungen), S. 10—29; 5. Neue Beiträge zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko (mit Illustration), S. 30—52; 6. Ivan Žukivskyj's Vorschlag einer Rechtschreibung auf dem Kongresse der „ruthenischen Gelehrten“, mitg. von Michael Voznjak, S. 53—86; 7. Polnische revolutionäre Strömungen unter den ruthenischen Klerikern und Geistlichen in Galizien 1831—1846, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskyj (Schluss), S. 87—177; Miscellanea, von V. Barvynskyj, Iv. Špytkovskij, B. Šourat, S. 178—188; 9. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Dr. Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 189—205; 10. Bibliographie, S. 206—242; 11. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des LXXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, XXIII—XXVI, von Ivan Franko, S. 5—30; 3. Beiträge zum Studium über die Werke des Laurentius Sysanij, von Michael Voznjak, S. 31—88; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj, S. 89—133; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1763, V: Eine Trinitarier-Denkschrift über die „Koljivščyna“, von Ivan Špytkovskij, S. 134—157; 6. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, 1. „Geschichte des ukrainischen Volkes“, von P. Kuliš, S. 158—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, B. Domanyčkyj, S. 169—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 185—198; 9. Bibliographie, S. 199—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Eine Probe österreichischer Vermittlung zwischen Chmelnyčkyj und Polen, von Miron Korduba, S. 5—32; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 33—87; 4. Die travestierte Aeneis von Michaelis, von Jaroslav Hordynskyj, S. 88—97; 5. Ivan Vahylevyč als Prediger, mitgeteilt von Hilarion Svjencickij, S. 98—110; 6. Die Autorschaft Marko Vovčok's, von Basil Domanyčkyj, S. 111—171; 7. Miscellanea, von V. Peretz, M. Zubryčkyj, M. Hruševskyj, S. 172—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Nationale Verhältnisse in Galizien, ref. von B. Panejko, S. 185—202; 9. Bibliographie, S. 203—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, von Vladimír Peretz, S. 5—20; 3. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union, von Bohdan Bučynskyj, I. Isidors Zeit, S. 21—42; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 43—80; 5. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj. 2. „Ukraine“ von P. Kuliš, S. 81—105; 6. Briefe des Ministers Florian Ziemiałkowski an den Bischof Ivan Stupnyčkyj, mitgeteilt von Cyrill Studynskyj, S. 106—133; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, B. Domanyčkyj u. V. Hnatiuk, S. 134—158; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss folgt), S. 159—190; 9. Bibliographie, S. 191—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. I. Isidors Zeit, von Bohdan Bučynský (Fortsetzung), S. 5—30; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskýj (Fortsetzung), S. 31—58; 4. Materialien zur Geschichte der Ukraine im Moskauer „Archiv des Justizministeriums“, von Ivan Džydzora, S. 59—81; 5. Emil Korytko, ein vergessener slavischer Ethnograph, von Ivan Franko, S. 82—122; 6. Alexander Duchnovyč als Dichter, von Ivan Sozanskýj, S. 123—140; 7. Miscellanea, von V. Peretz, B. Ščurat und Z. Kuzela, S. 141—144; 8. Wissenschaftliche Chronik: Zeitschriften im J. 1907, S. 150—212; 9. Bibliographie, S. 213—245; 10. Annoncen, 246—248.

Inhalt des LXXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 5—36; 3. Ein Artilleriechef des ruthenischen Grossfürstentums (aus dem Archiv der Nemyryč's), von Vjačeslav Lypynskýj, S. 37—47; 4. Ein Beitrag zu Ivan's von Vyšnja Leben und Schriften, von Basilius Ščurat, S. 48—63; 5. Einige Dokumente aus dem Huzulenlande aus der zweiten Hälfte des XVIII Jhrh., von Ossyp Makovej, S. 64—69; 6. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt), S. 70—91; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Sozanskýj und V. Domanyčkyj, S. 92—101; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für d. J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 102—165; 9. Bibliographie, S. 166—217; 10. Inhaltsverzeichnis des XVII Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bb. LXXXI—LXXXVI), S. 218—232; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVI der Mitteilungen (deutsch), S. 233—246; 12. Annoncen, S. 247—248.

Inhalt des LXXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. II. Metropolit Gregor, von Bohdan Bučynskýj, S. 5—22; 3. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. III. Puškars Aufstand (Fortsetzung folgt), S. 23—50; 4. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 51—93; 5. Beiträge zur Geschichte des J. 1848, mitgeteilt von Ivan Franko, S. 94—117; 6. Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien vom J. 1822 bis 1853, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 118—150; 7. Miscellanea, von V. Hnatjuk, T. Revakovyč, M. Voznjak, S. 151—180; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Publikationen auf dem Gebiete der ukrainischen und weissrussischen Bibliographie, von Ivan Krevečkyj, S. 181—197; 9. Bibliographie, S. 198—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Theorie der Literaturgeschichte und ihre Entwicklung, von Ivan Franko, S. 5—45; 3. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. IV Die Union von Hadjač, S. 46—90; 4. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskýj. 3 Ethnographische Publikationen und Pläne, S. 91—110; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 111—143; 6. Drei Briefe von Vladimir Antonovyč an Antonius Mioduszewski, S. 144—151; 7. Miscellanea, von T. Revakovyč, I. Sozanskýj und B. Domanyčkyj, S. 152—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 — Ukrainische Zeitschriften, S. 160—183; 9. Bibliographie, S. 184—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des XC Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. III. Misael's Brief, von Bohdan Bučynskýj (Schluss), S. 5—24; 3. Materialien zur Geschichte des sozialen und ökonomischen Lebens der transborysthenischen Ukraine im XVIII Jhrh., von Viktor Barvinickýj, S. 25—32; 4. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 33—118; 5. Dekanal- und Parochial-Bibliotheken der Peremyšler Diocese, von Michael Zubryčkyj, S. 119—136; 6. Zur Psychologie des Jahres 1848 (Affaire des St. Hošovski), von Ivan Krevečkyj, S. 137—157; 7. Miscellanea, von I. Sozanskýj, V. Domanyčkyj und M. Voznjak, S. 158—178; 8. Wissenschaftliche Chronik: Arbeiten der archäologischen Kongresse in Charkiv und Katerynoslav, von M. Zeliznjak, S. 179—212; 9. Bibliographie, S. 213—242; 10. Annoncen, 243—244.

Inhalt des XCI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Hetmanennest, Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897—9 und mitgeteilt von Marko Hruševskýj, S. 5—32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevečkýj, S. 33—94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyčýj von Chocen, mitgeteilt von Vladimír Hnatjuk, S. 95—125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII—IX (Fortsetzung folgt), S. 126—150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837—1851, von Georg Kmit, S. 151—158; 7. Miscellanea, von I. Pelenskýj, M. Voznjak, M. Zubryčýj, S. 159—166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss), S. 167—203; 9. Bibliographie, S. 204—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 3. Porträt Mazepas, S. 5—6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševskýj, S. 7—20; 5. Hluchiv und Lebedyn (1708—1709), von Alexander Hruševskýj, S. 21—65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivskýj, 66—92; 7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93—169; 8. Die Familie Vojnarovskýj in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170—193; 9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivskýj, S. 194—238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Gałeckí, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivskýj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivskýj, S. 239—245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševskýj, S. 246—248; 12. Annoncen, S. 249—254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5—31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickýj, I—III, S. 32—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkýj I—III, S. 54—69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70—89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, X—XI, S. 90—131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynskýj, S. 132—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiello, von M. Špakovskýj, S. 158—169; 9. Bibliographie, S. 170—208; 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (BB. LXXX—XCII), S. 209—231; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232—246; 12. Annoncen, S. 247—252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickýj, IV—VI (Schluss), S. 5—39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII—XXX, S. 40—57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkýj, IV—VI, S. 58—83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč I—V (Schluss folgt), S. 84—106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, XII—XV (Schluss folgt), S. 107—161; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162—173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174—194; 9. Bibliographie, S. 195—249; 10. Annoncen, S. 250—252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied von Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčák (Schluss folgt), S. 5—29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkýj, VII—VIII, S. 54—82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83—106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 107—154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

geubheit, von Konstantin Syročkyj, S. 155—169; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der letzte Band der „Akta grodzkie i ziemskie“, von Al. Nasarijiv, S. 170—190; 9. Bibliographie, S. 191—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des XCVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied von Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak, (Schluss), S. 5—32; 3. Zur Geschichte des ukrainischen achtsilbigen Verses, von Theodor Korš, S. 33—40; 4. Der Arianertag zu Kyselin in Volynien im M. Mai 1638 (Beitrag zur Geschichte der Arianer in der Ukraina), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 41—57; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki über die „Kolijivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 58—93; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, IX—Karte, von Ivan Krevečkyj, S. 94—115; 7. Miscellanea, von I. Krypjakevyč, M. Voznjak u. V. Dorošenko, S. 116—150; 8. Wissenschaftliche Chronik: Denkmäler Makedoniens (N. P. Kondakov, Makedonien, Archäologische Reise) von Konstantin Šyročkyj, S. 151—161; 9. Bibliographie, S. 162—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVII Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj, I—II, S. 5—25; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki, von Ivan Špytkovskýj (Schluss), S. 26—73; 4. Legende über die drei Frauennaturen (Ein Beitrag zur Geschichte der Wanderung von Folklore-Motiven), von Vladimir Hnatjuk, S. 74—85; 5. Die „Kolijivščyna“ in der polnischen Literatur vor dem J. 1641, von Vassyl Ščurat, S. 86—104; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, Anhang (Materialien), S. 105—154; 7. Miscellanea: Legende von der Zerstörung der Hölle, nach der Starunja-Handschrift aus dem XVIII Jahrh., von Jaroslav Hordynskyj, S. 155—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das Referendargericht u. seine Tätigkeit betreffend die ukrainischen Länder an der Wende des XVI—XVII Jahrh., von Ivan Krypjakevyč, S. 175—188; 9. Bibliographie, S. 189—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Frage über die Siedlungen der Vjatičen. Einige Bemerkungen aus Anlass neuerer Arbeiten, von Michael Hruševskýj, S. 5—9; 3. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody, von Ivan Sozanskyj, III, S. 10—30; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobsaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 5. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Fortsetzung folgt); 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX. Jahrh., von Michael Voznjak, Anhang, S. 75—146; 7. Miscellanea, von W. Ščerbakivskýj, V. Hnatjuk u. Mich. Voznjak, S. 147—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus den neueren Publikationen der Bukovina, von Miron Korduba, S. 163—172; 9. Bibliographie, S. 173—239; 10. Annoncen, S. 240—244.

Inhalt des CI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak, S. 5—38; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobzaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse), S. 39—62; 4. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora, S. 63—100; 5. „Im eigenen Heim“ (Gemälde von T. Ševčenko), von Konstantin Šyročkyj (mit einer Phototypie), S. 101—108; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, I, S. 109—129; 7. Miscellanea, von V. Peretz, I. Lynnyčenko und M. Hruševskýj, S. 130—143; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über unsere Emigration, von Zeno Kuzela, S. 144—153; 9. Bibliographie, S. 159—196; 10. Inhaltsverzeichnis XIX Jahrgangs der Mitteilungen (BB. CI—CVI), S. 197—222; 11. Inhalt der Bände I—XCVIII der Mitteilungen (deutsch), S. 223—238; 12. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des CII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Paul Žytec'kyj's, von Vladimir Peretz, S. 5—10; 3. Die Sprachlehre des Lauren-

tius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak (Schluss), S. 11—87; 4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskýj (Schluss), S. 88—115; 5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts“ (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevečkýj, S. 116—126; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, III—IV, S. 127—147; 7. Miscellanea, von Iv. Špytkovskýj, Al. Novyčkýj und S. Tomašivskýj, S. 148—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, von Al. Nasarijiv, S. 165—191; 9. Bibliographie, S. 192—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des CIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Hypothesen über die Anfänge des slavischen und ukrainisch-ruthenischen Lebens. Kritische Bemerkungen des Michael Hruševskýj: Peisker's Theorie über die uralte Knechtschaft der Slaven und die dadurch hervorgerufene Diskussion, S. 5—27; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj's Zeit (Fortsetzung), S. 28—53; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora, S. 54—97; 5. Einiges über die schöpferische Tätigkeit des Malers Tropinjin auf ukrainischem Gebiete, von Konstantin Šyročkyj, S. 98—112; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, S. 113—190; 7. Miscellanea, von I. Krypjakovyč, Iv. Franko und P. Smoła, S. 191—204; 8. Wissenschaftliche Chronik: Programme zur Sammlung ukrainischer dialektologischer Eigentümlichkeiten, von Iv. Zilyňskýj, S. 205—208; 9. Bibliographie, S. 209—241; 10. Annoncen, S. 242—244.

Inhalt des CIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die polemische Literatur des J. 1608. Studie von Cyrill Studynskýj (Schluss folgt), S. 5—37; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj, Čapliński und Barabaš, S. 38—72; 4. Ungarisch-ruthenische annalistische Notizen, von J. Biženkyj, S. 73—82; 5. Zur Biographie und Charakteristik des Mykoła Ustyjanovyč, von J. Hordynskýj, S. 83—122; 6. Streitige und dunkle Punkte im Leben des Ossyp Jurij Fedjkovyč, von Denys Lukijanovyč, S. 123—173; 7. Miscellanea, von K. Šyročkyj und M. Woznjak, S. 174—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ukrainica in einer russischen Anleitung zur Selbstbildung, von V. Dorošenko, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des CV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Evangelium von Bučač (palaographische Beschreibung), von Ilarion Svjencickýj, S. 5—17; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Schlacht bei Žovti Vody und Korsunj, S. 18—49; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Schluss), S. 50—91; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveč, S. 92—115; 6. Über den Begriff der psychologischen Voraussetzung der Gefühle, von Stephan Balej, S. 116—147; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und M. Hruševskýj, S. 148—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über ukrainische Emigration, II, von Z. Kusela, S. 175—204; 9. Bibliographie, S. 205—242; 10. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des CVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Fragment eines Psalters aus dem XIII—XIV Jahrh., von Jaroslav Hordynskýj, S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Staupigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj, I—II, S. 25—40; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj's Aufenthalt bei Bila Cerkva und die Judenhetzen im Sommer des J. 1648, S. 41—76; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 77—134; 6. Über den Unterschied zwischen Urteils- und Vorstellungsgefühlen, von Stephan Balej, S. 135—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und I. Krevečkýj, S. 169—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein neuer Kursus der westeuropäischen Archäologie, von M. Zaliznjak, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—240; 10. Annoncen, S. 241—244.

Inhalt des CVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Jakob Šulhyn's, von Michael Hruševskýj (mit Porträt), S. 5—9; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko, S. 10—38; 4. Zur Geschichte der ukrainischen General-Kanzlei, mitget. von Ivan Džydzora, S. 39—51; 5. Ruthenisches Bergschützen-Bataillon, 1848—1850, von Ivan Krevečkyj, S. 52—72; 6. Hinter den Redaktions-Kulissen des Wiener „Vistnyk“ und der „Zorja Halyčka“, mitget. von Michael Woznjak, S. 73—109; 7. Miscellanea, von Iv. Franko, I. Svjencjickyj und M. Zubryčkyj, S. 110—128; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein Beitrag zu Studien über unsere Emigration, III, von Zeno Kuzela, S. 129—163; 9. Bibliographie, S. 164—196; 10. Inhaltsverzeichnis zu den Bden CI—CVI der Mitteilungen der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrg. XX), S. 197—220.

Inhalt des CVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft, S. 5—38; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss), S. 39—56; 4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss folgt), S. 57—102; 5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Nicolaus Vasylenko, S. 103—116; 6. Über die Höhe des Verlags der „Rusalka Dnjistrova“, mitget. von Michael Teršakovec, S. 117—139; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Verchratskyj und M. Vasyļjev, S. 140—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrh. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevečkyj, S. 158—180; 9. Bibliographie, S. 181—237.

Inhalt des CIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Beitrag zur Kenntnis des Kultes der Vorfahren in der Ukraine, von Chrysanthius Jaščuržynskyj, S. 5—9; 3. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss), S. 10—38; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diözese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun (Schluss folgt), S. 39—90; 5. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andrij Franko (Schluss folgt), S. 91—122; 6. Einer von den Njyžyn'ern, mitget. von Michael Hruševskýj, S. 123—125; 7. Miscellanea, von J. Hordynskyj, M. Woznjak und I. Franko, S. 136—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die „Kievskaja Starina“ und ihr Inhaltsverzeichnis, von V. Dorošenko, S. 166—177; 9. Bibliographie, S. 178—227.

Inhalt des CX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt), S. 5—30; 3. Die Čudnover Kampagne im J. 1660, Studien von Wasyļ Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diözese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Aktstücke), S. 55—100; 5. Pogodin und Zubryčkyj, von Eustachie Tyšyn'ska, S. 101—122; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss folgt), S. 123—156; 7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M. Woznjak, S. 157—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der Osmanen, mitget. von A. Kluk, S. 183—192; 9. Bibliographie, S. 193—248.

Inhalt des CXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 5—24; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, Nachträge und Berichtigungen, V—XV, S. 25—52; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Wasyļ Herasymčuk (Fortsetzung), S. 53—83; 5. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Sevčenko's, von Julian Romančuk (Schluss folgt), S. 84—116; 6. Gregor Ilkevyč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss), S. 117—139; 7. Miscellanea: Aus der Frühzeit der ukrainischen Presse in Galizien, von M. Woznjak, S. 140—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine westeuropäische Ansicht über Osteuropa (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), von M. Fedjuška, S. 160—168; 9. Bibliographie, S. 169—235.